

HÁROMSZÉK-VÁRMEGYE
NÉPOKTATÁSI INTÉZETEINEK
TÖRTÉNETE.

NÉHÁNY ADAT HAZAI KÖZOKTATÁSÜGYÜNK
TÖRTÉNETÉHEZ.

IRTA.

BERECZ GYULA.

BRASSÓ.
ALEXI KÖNYVNYOMDÁJA.
1893.

*Molnár Albert-é, M. ajtai kántor.
Kelt 1893 március 25-én írt. 50 kral.*

HÁROMSZÉK-VÁRMEGYE
NÉPOKTATÁSI INTÉZETEINEK
TÖRTÉNETE.

NÉHÁNY ADAT HAZAI KÖZOKTATÁSÜGYÜNK
TÖRTÉNETÉHEZ.

IRTA:

BERECZ GYULA.

BRASSÓ.
ALEXI KÖNYVNYOMDÁJA.
1893.

Méltóságos

Katolykai Pótsa József urnak

Háromszékvármegye főispánjának

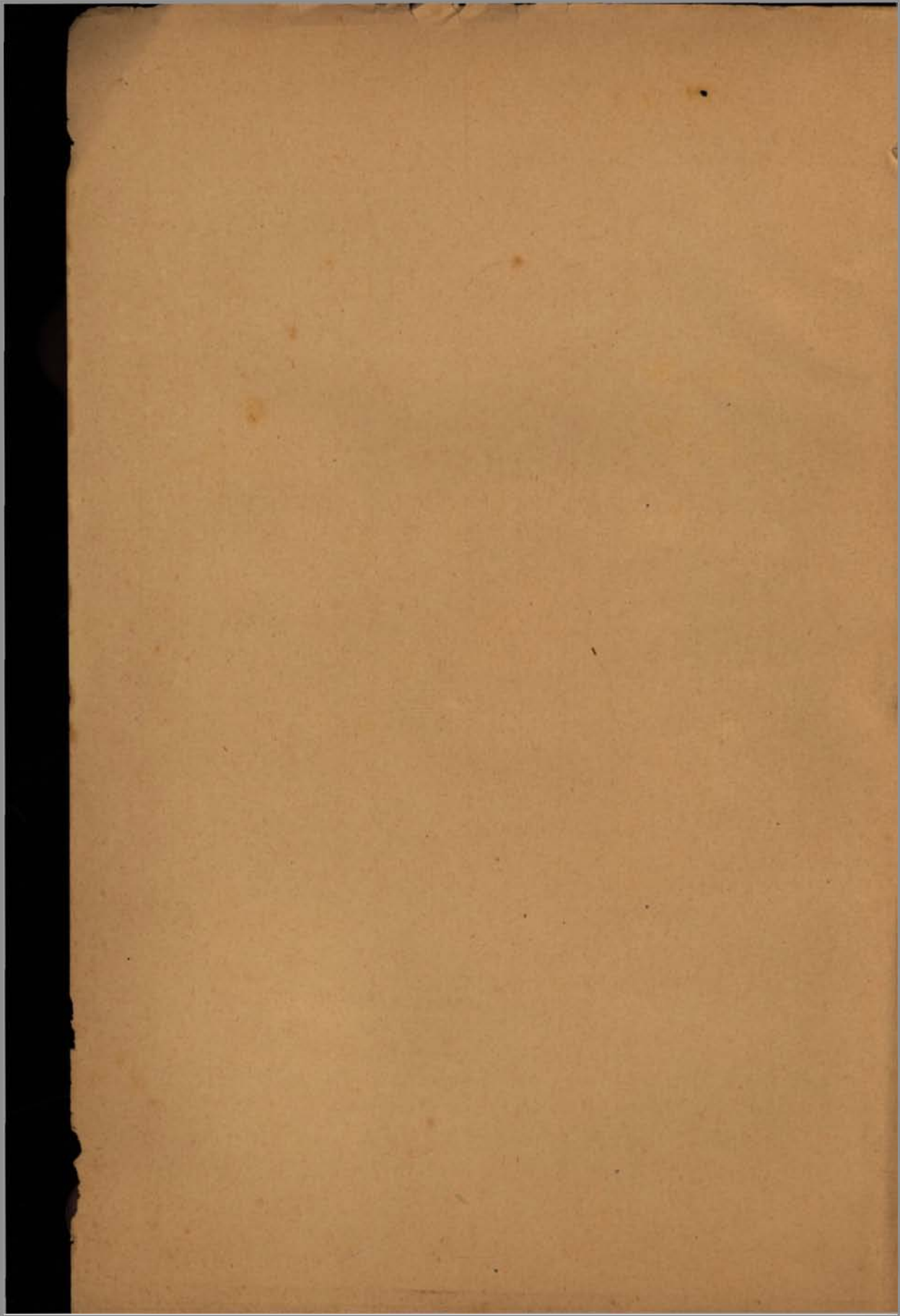
stb. stb.

a székhely érdekei legbuszgóbb apostolának

mély tisztelettel

ajánlja:

a szerző.

ELŐSZÓ.

Háromszék-vármegye kulturális fejlődésének képe — melyet e munkámmal óhajtok bemutatni — egyben képe a Székelyföld ez irányban való törekvésének. Ez a kis terület, távol az anyaország szívéből, kezdettől magára hagyatva küzd a létért. Alig jutott valakinek eszébe, hogy a Székelységet, mint a magyarságnak a délkeleti Kárpátok tövében hivatott őrét, hazafias törekvésében támogassa. Pedig ha a történelem lapjait tekintjük, több oly korszak tűnik előnkbe, a mely korszakokban nem volt népszerű az önzetlen magyar barátság és sokkal jövedelmezőbbnek ígérkezett a hatalmasokkal való szövetség. De a székelység százados erényét, az önzetlen hazafiságot, minden időben mocsoktalanul őrizte meg. S bár a kül- és belellenségekkel vívott küzdelmében csak kevés ideje maradt is kulturális intézményeinek megalapítására és fejlesztésére, jó szellemét követve e téren is tett annyi, mennyit más kedvezőbb körülmények között élő terület lakói megtettek.

És ha e megye területén levő bármely iskolának történetét vesszük is bonczkés alá, mindenütt kitűnik a jó akarat, melylyel a legszerényebb viszonyok között élő községnek lakói is viseltettek iskolájuk iránt. Kitűnik, hogy a székely nép már századok óta meggyőződött arról, hogy magyarságát, főlényét csak a kultúrával biztosíthatja. És e törekvésében ma már támogatásban is részesül; de nem olyanban, a milyent helyzeténél és körülményeinél fogva igényel. Eszközt kell adnunk a székely kezébe és ő majd megtalálja módját, miként érvényesítse azt legjobban hazájának javára.

A székelységnél a kultúra elengedhetlen szükséglet. Más vidéken kíváncsi, itt multhatatlanul szükséges, hogy mindazon eszközök rendelkezésére álljanak, melyek ez irányban való fejlődését elősegíthetik.

Ezen szellem vezérelt munkám megírásában.

Sejtem, hogy munkám nem teljes; sőt tudom, hogy számtalan becses anyag heverhet még az egyes családok „leveles ládájában“, mely

nem került birtokomba. De ez nem is lehet másként oly gazdag történeti emlékekkel bíró területen, mint a miénk. Egy emberélet sem lenne elegendő a megszerezhető adatok összegyűjtésére. De a mit megszerezhettem, azt gondosan és jóakarattal dolgoztam fel, kibővítve az egyes hézagokat megbízható kulturhistoriai munkákból vett egyes részletekkel. Az adatok tulnyomó nagy része közvetlen forrásból van merítve s szívesen mondok köszönetet e helyen mindazoknak, kik munkámhoz adatokat szolgáltatni szívesek voltak. Különösen hálással kell megemlékezni a vármegye derék tanítószágerőiről, kik törekvésemben a legjobb akarattal és tettel is támogattak. Szíves köszönetem nyilvánítom azon t. lelkes uraknak is, a kik felkérésemnek engedve, segítségemre voltak.

Munkám beosztására nézve megjegyzem, hogy annak első részében általános képét nyújtom a vármegye népoktatásügyi fejlődésének, a második részben pedig, a községeket betűsorban véve, az egyes iskoláknak történetét ismertetem. A községek neve után következő statisztikai adatok a legutóbbi népszámlálásnak adatait tüntetik fel; míg a tankötelesekre vonatkozó számok az 1892/93. tanévi összeírási adatokat tartalmazzák a kir. tanfelügyelőség irattárából. Egyes iskoláknak története hiányos; s mintegy 5—6 iskola történetének megírásánál csak a kir. tanfelügyelőség levéltárában található adatokat használhattam fel.

Minthogy pedig valószínűnek tartom, hogy a tanügyi monographiák iránt a jövőben nagyobb érdeklődés fog nyilvánulni mint jelenleg és hiszem azt is, hogy talán már néhány évtized múlva újabb munka is foglalkozhatik e vármegyének iskolaügyével: a magam által összegyűjtött és hozzám beküldött adatokat, melyeknek most csak kisebb részét dolgozhattam fel, a Székely Nemzeti Múzeum könyvtárába helyeztem el, hogy az a jövő monographusának rendelkezésére álljon.

A midőn a legjobb akarattal irt ezen munkámat közhasználatra kiadom, csak azon óhajvásomnak adok még kifejezést, hogy fogadja munkámat a tanításügy iránt érdeklődő közönség oly szívesen, mint a mily jóindulattal és a székelység iránt érzett őszinte rokonszenvvel azt megírtam.

Sepsi-Szentgyörgy, 1893. január hó 15-én.

Berecz Gyula.

ELSŐ RÉSZ.

A.

A magyar népiskolai tanítás történetének vázlata.

Iskolázás, olyan, melyben nemcsak egyes kiváltságos osztályok, de a nép gyermekei részt vehettek volna, a reformatio előtt egyáltalában nem létezett. Sőt ellenkezőleg annak nyomait találjuk, hogy első királyaink, ha nem is tették lehetetlenné a nép nevelését, de azt minden áron gátolták, nehogy ez által a főurakat kiváltságaikban megzavarják. A phárai iskolák, melyeket a plébánosok tartottak fenn, csupán a hitoktatásra szorítkoztak és csak a városokban tanítottak olvasni, írni, számolni. A tanítás általában az egyháziak kezében volt s ebben a különféle szerzetek voltak segélyére. Tanításban csak a jobb módú szülők gyermekei vehettek részt, sőt azok sem mind, mert akárhány főur előtt ismeretlen volt az olvasás, írás, tudománya. A szerzetesek, általában a papság, buzgalommal teljesítette feladatát s ezek között leginkább a benczések és pálosok tűntek ki. Azonban a papság csakhamar maga is engedett törekvéséből és ezzel együtt a már megindult haladás is zátonyra jutott.

A reformatio hatása alatt úgy a rom. katolikus, mint a protestans felekezet egyes kiváló vezérférfiai belátva az iskolázásnak fontosságát, arra több figyelmet kezdettek fordítani. A tulajdonképeni népiskoláknak azonban csak a XVI. században találjuk első nyomait, a mikor a lelkészek arra utasítottak, hogy hiveiket a vallás elemeibe bevezessék, a gyermekek tanítására pedig iskolamestert (ludi magister) alkalmazzanak. Ennek feladata a gyermekeket olvasásra, írásra és egyházi énekekre megtanítani. A rom. katolikusok kulturális mozgalma azonban leginkább a főiskolák körül forog, a melyeknek vezetésére 1561-ben a jezsuiták, 1643 körül pedig a kegyesrendiek hozatnak be. A protestansok szívéssen ragaszkodnak az iskolák magyar nemzeti jellegéhez s míg a katolikus iskolákon az államhatalom gyakorolja a felügyeletet, ők megtartják autonómikus jogaikat és védik azt fegyverrel kezükben. Az erdélyi részekben a nemzeti fejedelmek kiváltságokban részesítik a protestansokat, elősegítik egyházaiknak megalakulását, a mit az iskoláknak felállítása is követ. Ennek a pártolásnak tulajdonítható, hogy Erdélyben az iskolázás jóval előbb indul meg, mint

Magyarországon. Azonban a nemzeti fejedelemség megszűntével gyászos korszak következik a protestansokra. A bécsi kormány, mely a protestantizmusnak megtörését tűzi ki céljául, szabad kezet enged a katolikusok mozgalmainak, elősegíti azoknak terjedését és a harczt, melyet a protestansok ellen rendszeresen folytatnak. Csakhamar nyomasztó helyzetbe jutnak a legjobb protestans iskolák is. És mint Révész mondja: „Csak néhány évtized alatt is százakra ment a protestansoktól elvett templomok és iskolák száma“. A reformatus tanulók tanáraikkal együtt bujdosásnak indulnak, a hol menhelyet találnak felütik a muzsák tanúját és tanítanak, tanulnak, míg onnan is tovább nem űzetnek. Majd később maga az államhatalom veszi át az üldözést, a midőn 1723-ban a magy. kir. helytartótanács felállításával a protestansok iskoláit különféle czimek alatt kezdi megszüntetni. A papot, tanítót, ha nem nemes ember, néha vásra verve kényszerítik jobbágyi szolgálatra. A sérelmek szaporodásával orvoslást kérnek a protestansok, de eredmény nélkül, sőt több nevezetesebb iskolájukat ép ekkor foglalják el. Majd Mária Terézia megkezdí a tanügynek országos szervezését, kiadja az úgy nevezett „Allgemeine Schul-ordnung“-ot, majd később a „Ratio educationis“-t, melyek a magyar nemzeti nevelés-oktatásügy teljes megsemmisítését célozzák; felállanak a német normális iskolák, mindannyian vak eszközei a germanisálásnak. Daczára ezen áramlatnak, mely nemcsak a katonai határőrvidékre, de Magyar-, sőt Erdélyországra is kiterjedt, a protestansok szívósan ragaszkodnak a magyar tannyelvű tanításhoz és ezzel a bécsi kormánynak neheztelését vonják magukra. Ily küzdelmek között érkezik el a nemzeti ébredés korszaka 1848/49., melyben az első magyar felelős ministerium Eötvös József báró, vallás- és közoktatásügyi m. kir. minister munkálatát a magyar közoktatásügy szervezetére vonatkozólag elfogadja s azt törvénynyé emeli. Ennek végrehajtását azonban megakadályozta a szabadságharcnak gyászos fordulata. A néhány évig szünetelt nyomás ismét teljes erejével nehezedik a nemzetre. Az elnyomás e gyászos korszakában a német nyelv rendes tantárgya az elemi népiskolának, a felügyelet az egyházi és a világi hatóság között megoszlik s minden törekvés oda irányul, hogy a német nyelv általánossá tételével a birodalmi egység eszméje a megvalósuláshoz közeledjék. — Végre felvirul a népnevelés hajnala és az 1867-ben megalakult magyar miniszteriumnak első feladata meghozni a Népoktatásügyi Törvényt.

B.

Háromszék-vármegye népoktatásiügyi történetének áttekintése.

I. A reformatio idejétől Mária Terézia tanügyi szervezetéig.

Az erdélyi püspökség levéltárában őrzött és kéziratban meglevő pápai dézsmák regestrumából tudjuk, hogy megyénk területén már a XIV. század elején számos plébánia volt. Ebből kifolyólag valószínűnek látszik, hogy az iskolázás oly alakban, a mint az a phárai iskolákban dívott, itt is megindult. A gyermekek megtanultak néhány imádságot, oktatást nyertek a vallásban, sőt hihető, hogy a módosabbak az olvasást és írást is elsajátíthatták.

A reformatio, mely Erdélyben már 1520-ban Szebenben megkezdve csak hamar terjedésnek indult, legelőször a szászok között talál követtőkre. Néhány év alatt annyira terjed, hogy 1529-ben közhírré teszik a szebeniek, hogy a ki Luther tanait el nem fogadja, 8 nap alatt távozzék a városból. Szeben példáját követi 1530-ban Brassó és néhány év alatt Csik, Gyergyó, Udvarhely és Marosszék kivételével majdnem egész Erdély. A Székelyföldre Brassóból jöttek át az új tanok s azoknak a lakosság legnagyobb része meghódolt. Hogy pedig ezen hódítás mily általános volt, leginkább azon körülmény bizonyítja, hogy Bornemisza Pál erdélyi rom. kath. püspök 1553-ban kényszerült Magyarországból igazgatni az erdélyi katolikus egyházakat, sőt 1716-ig az erdélyi rom. katolikus püspökök nem is laktak Erdélyben.

Majd 1563-ban Blandrata György és Dávid Ferencz buzgolkodására megalakul Erdélyben is az unitárius vallás, mely néhány év alatt, különösen Kolozsvár, Deés, Torda, Enyed, M. Vásárhely, Gy. Fejérvár, Abrudbánya városokban és az egész Székelyföldön magához vonza a Luther tanait követő híveket. Egész községek, papjaikkal együtt tértek át az unitárius vallásra.

A Székelyföldön általában és így vármegyénk területén is a valódi népoktatás a reformatioval veszi kezdetét. Kezdetben a papok, egyben a tanítók is, a kik a gyermekeket maguk köré gyűjtik s azokat első sorban vallástanra, imádságokra tanítják, de a mellett az olvasás és írásban is oktatják, hogy a szentírást és az egyházi könyveket olvas-

hassák. Külön iskolaépület ezen időben még nincs. A népesebb községek külön tanítókat alkalmaznak, illetőleg a kántorok tanítással is foglalkoznak. Az iskola vezetése azonban teljesen a papok kezében van. A tanítók kötelesek mindazt teljesíteni, a mit a pap elrendel. Papok és tanítók különben egyenlő képzésben részesülnek és a tanítóság lépcső a papsághoz; természetesen csak a protestánsoknál, míg a rom. katolikus felekezet a kántort és tanítót alárendelt helyzetében továbbra is megtartja. A tanító mint ilyen, fizetést nem kap; hanem a kántorságért járó kepe fejében tanítani is köteles. A szorgalomidő kezdődik akkor, a mikor havazni kezd; ennek olvadása egyben a jel az iskolázás befejezésére. Tantervet ez időben nem ismernek. Minden tanító tanítja azt, a mit tud. Így aztán gyakran előáll az az eset is, hogy egyszerű falusi iskolában görögül és héberül is tanítanak. Latinul pedig majd minden iskolában lehetett tanulni. Vármegyénk területén a XVI. század végén, de leginkább a XVII. század elején már számos valódi népiskola keletkezik, a melyekben a kántor egyben tanító. Így Zabolán már 1585-ben Máthé deák a scholamester. Ezek közé tartoznak a rétyi, komollói, dálnoki, markosfalvi, besenyői, kilyéni, papolezi, maksi, angyalosi, szótyori, bitai, ikafalvi, sepsiszentgyörgyi, alsó- és felső-csernátoni, szentiváni, gidófalvi, hidvégi, stb. stb. iskolák. Az unitárius felekezetnek iskolái voltak: Bölönben, Nagy-Ajtán, Arkoson, Kálnokon, Köröspatakon, Kökösen, Laborfalván, Szentivánban, Ilyefalván, Köpeczen és Sepsi-Szentgyörgyön. Calvin tanai azonban csakhamar sok egyházat s vele együtt sok iskolát is elhódítottak az unitáriusoktól úgy annyira, hogy 1622-től kezdve 1652-ig az egyházaknak több mint fele az ev. református hitre tért át. Az unitárius és református felekezet, dacára ennek igen sokáig a legszivélyesebb testvéri viszonyban élt egymással. Oly helyeken, a hol a község lakói unitáriusok és reformátusok voltak, egy templomot használtak, sőt igen sok helyen felváltva református, majd unitárius papot választottak. A mikor azonban unitárius pap volt, akkor a másik „belső ember”: nek, a mesternek reformátusnak kellett lennie s megfordítva. Ezen bizalmas viszony csak a XVIII. század közepén kezd lazulni, a mikor a reformátusok lassan tulsulyra emelkednek. Ennek azután szomorú következménye az lett, hogy minden felekezet magának tartott papot és mestert, a kik csak tengődtek azon állomásokon, a melyeken ketten tisztességesen megéltek. Ilyen eset volt Kálnokon, Sepsi-Szentkirályon, Bölönben, Kilyénben, Kökösen, Köröspatakon, stb. Most ezen községekben mindenütt külön unitárius és külön református egyház áll fenn.

A tanítók, illetőleg mesterek (magister, ludimagister, scholamester, rector) külön szakképzésben nem részesültek. A ki jobb állomásra szert nem tehetett, az beállt valamelyik mester mellé gyakornoknak (instructor), a kitől a tanításmódnak némely fogásait eltanulta. Ha már némi gyakorlatra tett szert, a kerületi esperes megvizsgálta képességeit, de gyakran e nélkül is valamely népesebb egyházhoz haran-

gozónak, alkalmazta Ezen minőségben egyben a mesternek helyettes-gyanánt is szerepel. Kisebb községekben harangozás, templom tisztántartás szintén a mesternek teendője. A romai katolikusoknál a jó hang és orgonálási képesség egyben qualificatio a tanítóságra. Az egyházi szolgálat az első, az iskola csak másodrendű.

Tankötelezettség nincs. De elég gyakori nyomát találjuk annak, hogy a gyermekek összeíratnak. Az iskolába járók száma azonban még népesebb községekben is alig negyedrésze az összeírtaknak. A tanításban rendszerint csak a fiuk vesznek részt, leányok csak elvétve járnak iskolába. A XVIII. század elején azonban nemcsak hogy a leányok tanításban részesülnek, de azok a fiuktól több helyen külön választva taníttatnak. A hol a gyermekek iskolába járnak, tandíjat fizetnek. A tandíj általában minden iskolába járó gyermek után egy fél véka gabona. Különben a tandíj mennyisége attól is függött, hogy a növendék mely fokát tanulta az ismereteknek. A kezdők kevesebbet, a haladók többet fizettek.

II. Mária Terézia törekvései az iskolák útján s ennek hatása iskoláinkra.

A vallási türelmetlenség és mérközés a XVII. század végén már fenyegetőleg lép fel és előre sejtetni engedi gyászos következményeit. A rom. katolikusok, reformatusok és unitáriusok egymásután foglalják el a más felekezetűek templomát, iskoláját. Ezt a versengést legjobban megcsinli az iskola, mert sok helyen évekig szünetel a tanítás.

Majd a XVIII. század elején megindul a tanításügynek szervezése a bécsi kormány kezdeményezésére és terve szerint. Ennek hatását a székelyföldi iskolák is megérik, de az erős nemzeti szellemén hajótörést szenved az aknamunka. A határvidékekre behozott idegen tanítók azonban elárasztják az iskolákat, s különösen a rom. katolikusok nem ellenzik alkalmazásukat, mert többnyire jó zenészek és így a templomi szolgálatot sikerrel teljesíthetik. A protestánsok azonban állást foglalnak minden rendszabályozás ellen és sikerrel védik meg egyházuknak, iskoláiknak önállóságát. Az 1608. és 1647. évi vallásügyi törvények a kormány figyelembe nem vette, a protestánsoknak szabad vallásgyakorlata és ebből folyó iskolafentartási joga lépten-nyomon korlátoztatott.

Mária Terézia uralkodása alatt már rendszerezve találjuk mindazon törekvéseket, a melyek oda irányultak, hogy a magyar nemzet, mint ilyen, elpusztuljon a föld színéről, tagadja meg eredetét, nyelvét, szokásait és legyen buzgó támogatója a birodalmi egység eszmájének. Az 1774-ben kiadott „Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen in den sämmtlichen k. k. Erbländern“, mely az egész oktatásügy szervezetét magában foglalja, bennünket is közelebbről érdekel, mert ennek hatását már mi sem kerülhettük ki. Az

„Allgemeine Schulordnung“ kimondja, hogy a tanítás politikum, az 5—12 éves gyermekek kötelesek iskolába járni; szabályozza nemcsak a tanítási módszert és fegyelemtartást, hanem kiterjeszkedik a tanítók miként leendő képzésére, az iskolák felállítására, felszerelésére, stb. stb. A veszedelem nálunk nagyobb volt, mint Magyarországon; mert Erdélyt már kezdettől fogva a határvidékekkel együtt provincia gyanánt tekintették s ezen módon kezdték kormányozni. Már 1774-ben kiküldi a bécsi kormány Grieb András és Stetter rom. katolikus papokat, hogy a normalis iskolákat, melyeknek feladatuk volt egész Erdélynek mintául szolgálni, Szebenben és Kolozsvártt szervezzék. Nevezetteknek még az a megbízatásuk is volt, hogy az arra alkalmas egyéneket az új tanítási módra megtanítsák, a kik majdan a máshol is szervezendő normalis iskolákban tanítóul lesznek alkalmazhatók. A Kolozsvártt székelő főkormányshéz (gubernium) pedig sietett tervet kidolgozni az iskolák felállítására nézve. Es mindez a bécsi kormány nagy örömére, gyorsan történt meg. 1777. évi július hó 26-án már jelentette a Lit. Commissio a főkormányshéznek, hogy nagyobb normalis iskolák Brassóban, Medgyesen, K.-Fejérváron, M.-Vásárhelytt, Udvarhelytt, Balázsfalván vagy Fogarason fognak felállíttatni; — Szebenben, Kolozsvártt, Zalatnán és Nagy-Ágon már vannak ilyen iskolák. És ez időtől fogva ládaszámra érkeztek a tankönyvek Bécsből, melyeket ingyen osztogattak a tanulók között. A tankönyvek teljesen német szövegek, valamint a tanítás is tisztán német nyelven folyt a normalis iskolákban. Később azonban, különösen a Székelyföldről felhangzott panaszokra, német-magyar, az oláh helyekre pedig német-oláh szövegű tankönyveket küldtek.

Sepsiszhék, Orbai-, Kézdi- és Miklósvárszhék területére nem terveztek normalis iskolát, mert a protestans felekezetek szívesen ragaszkodtak nemcsak iskolafentartási jogukhoz, de az iskola tannyelvéhez is. De habár a normalis iskolákat ez idő szerint kikerültük, nem térhetek ki iskoláink a tanterv behozatalának terhe alól.

A *tantervet* 1777-ben küldik le Erdélybe, mely szerint az *első* osztály-ban tantárgyak télen: a kis káté 1., 2-ik fejezete, betűismeret, szótagolás, olvasás, az ábécé 1. táblája, — nyáron a kis káté 3. fejezete, szótagolás, olvasás, az ábécé 2. és 3. táblája s az írás megkezdése tüzetik ki; a *második* osztályban télen: a bővített káté három első fejezete, olvasás, az erkölestán 1. szakasza, írás, helyesírás, — nyáron: a meg bővített káté 4. vagy utolsó fejezete, olvasás, az erkölestán 2. szakasza, német írás, német nyelvszabályok; a *harmadik* osztályban télen: vallástörténet, az erkölestán 3. szakasza, írás, számvetés, német nyelvtan, — nyáron: erkölestán, számvetés, egyszerű hármasszabály, hallás után írás, a latin nyelv elemei.

Az új szervezetnek hatása nálunk azonban leginkább abban nyilvánult, hogy az iskolák fokozatát megállapították. Eddig minden a tanító képzettségétől függött. Ha annak bővebb ismeretei voltak, magasabb fokú volt az iskola. 1777. év után azonban a tanterv szorosan

meghatározta, hogy minden iskolában mit kell tanítani. Ehhez képest iskoláink valamennyien újabb átalakuláson mennek keresztül. Behozzák az új tantervet, de a német nyelvet csak a nagyobb helyeken, Kézdi-Vásárhelyen, S.-Szentgyörgyön, Bereczken taníthatják, mert nincsenek tanítók, kik a német nyelvet birják. A trivialis iskolákban azonban, melyek minden század székhelyén már 1777-ben felállítottak, tanítottak német olvasást és írást.

A tanítás vezetése részben még a felekezetek kezében van, de az iskolák fentartásához a községek is kötelesek járulni. A mennyiben némely községben a felekezeti iskola a polgári községtől segélyt élvez, úgy azt legtöbb esetben a múlt század végén vagy a jelen század elején nyerte. Nagyobb gondot fordítanak iskolafentartóink az iskolaépületekre s a hol ilyen még nem volt, ott építenek. A felügyeletet az egyházi és állami hatóságok megosztják, illetőleg mindketten gyakorolják. A leányok oktatása általánosabbá válik. A mesterek tanítják a fiukat, a harangozók pedig a leányokat. A tanítóképzésre mind nagyobb gondot fordítanak s a Székelyföldön is találunk tanítókat, kik a kolozsvári, enyedi, maros-vásárhelyi, udvarhelyi normális iskolákban nyertek kiképeztetést. A tanítóképzés azonban még rendkívül kezdetleges. A tanítójelöltek nem részesültek külön oktatásban, hanem bejártak a normába, ott megfigyelték a tanító eljárását s azt próbálgatták utánozni. Az egész tanfolyam 2—4 hónapig tartott s ennek végeztével vizsgálatot tettek a jelöltek.

A felekezetek, különösen pedig az ev. reformatus és unitárius felekezetek, szívesen ragaszkodnak iskoláikhoz. A Kolozsvárt székelő *Gubernium* részéről az egyházi főconsistorium útján egymásután érkeznek a rendeletek, melyek valamennyien az iskolák ügyeit kívánják javítani. Ezeknek alapján megindulnak a B. O. M.-ek (Becsületes Iskola Mesterek) és vizsik az esperes körlevelét faluról falura.

A normális iskolák felállításának idejében, 1774. körül, rendezik a kepefizetést is, mely majdnem mindenütt egyenlő alapokon nyugodott. Alcsernátonban 1775-ben szabályozzák a pap és mester fizetését, mely határozatot, tájékozással az egész fizetési rendszerre vonatkozólag, a következőkben közlünk: „De salario Ministrorum. 1-mo. A Predikátorok és Rektorok fizetése a régi Urbarium szerint mindenütt a Tractusban volna három kalongya¹⁾ Buza s Tavasz is annyi és egy-egy tereh fa, s hat-hat véka szalad²⁾ minden házas Embertől, mindeniknek két része a Predikatoré s harmada a Rectoré volna, de már azon fizetésnek rendi némely Ekkleziában igen különböz, mert itt a nagyobb Ekkleziában a szalad ki nem jár; a hol ki jár is, többnyire zabbal fizetnek, némely filialis Ekkleziákban pedig a Matertől lött elszakadaskor többre is obligálták magokat s különböz fizetéseknek rendi, melyek ezen inventariumban Ekkleziánként fel van jegyezve. A Béradásból pedig a különös házas emberek is ki nem vettettek egy Ekkleziában is, hanem

¹⁾ Egy kalongya = 27 kéve.

²⁾ Szaladnak nevezik azon gabonát, a melyből egyszer már szeszt főztek.

azzal tartoznak. 2-do. Az Özvegy Férfiu is, kinek ekéje és szántásának rendi meg nem állott, Felesége haltával egész képével tartozik. 3-tio. Az Özvegy Asszony férje holta után, vagy Férfjétől lött akármilyen megvállása után (vagy a férfiu is), ha szántat és vettet, egész képével tartozik, ha szántójának rendi meg nem állott. 4-to. A nőtelen Legények, kiknek különös Jóságok vagyon és magános birodalmok, egész képével tartoznak, még ha tizen laknának is egy háznál. 5-to. A mely özvegy asszonynak olyan fíja vagyon, a ki már szántogathat, az is egész képével tartozik. 6-to. A mely özvegy asszony három fíjával lakik, a ki egész képét fizet, az olyan özvegy magáról fél képével tartozik. Az oszporások ekképen fizetnek: 1-mo. A mely házias embernek szántása-vetése nem lehet és jó dologtehető, a Papnak tartozik négy sustákkal, a Rektornak kettővel. 2-do. A mely özvegy Asszonynak szántása-vetése nem lehet, két vég vásznat ad a Papnak, a Mesternek egyet. A vászonnak singe legyen sustákos. Avagy két sustákot a Papnak, a Mesternek egyet; a ki szegény, hogy sem vásznat, sem pénzt nem adhat, meg annyi nap dolgozik érte. 3-tio. A Fattyá vetett Leányok, kik házassági tisztességen kívül lettek asszonyokká, azon rendben kénytelenítettnek lenni, melyben az özvegy asszonyok. 4-to. Az új házások, ha béradók dr. 3 tartoznak a Papnak, de ha nem, egy forinttal az esketésért, vagy képével! stb.“

„A halotti temetésért való fizetésnek rendi:

„3-tio. A Mesterek is Éneklésbeli szolgálattokért jutalmat várhatnak, ugy mint a Predikator fizetésének harmadát, dr. 33 vagy a ki mint alkudhatik.“

„5-to. Ha a Mester procurálya a harangozást, jutalma egy kenyér, egy süítő petsenye és egy korsó ser.“

„A Gyermek Tanításáért való Sallarium.

A Gyermekeket taníttatni és azokért nem fizetni, igazságtalanság volna, holott a Mesterek is így lennének szorgalmatosabbak s mi is ugy cogalhatjuk erősebben a tanításra, ha illendő Sallariumok megjár. Légyen tehát fizetések:

Colligenstől	Dnr. 24,
Legenstől	„ 30,
Rudimentistától	„ 40,
Grammatistától	„ 60,
Syntaxistától	„ 100,
Poetától	„ 150,

mellyel a Dominus Rectorok is contentusok legyenek, hanem ha privatim is tanítják őket, és szorgalmatosan tanítsanak, vigyázván inkább a Tanítványok épületére, mint magok commoditásukra és hogy hivatalyokat illendő szorgalmatossággal végezték légyen, annak megbizonyítására esztendőnként Exament constituálni tartoznak.“

És a mint Alsó-Csernátonban „képezték“, úgy fizették a papot, rektort más egyházközségekben is, sőt a legtöbb helyen ma is ezen fizetési rendszer divik.

A míg a bécsi kormány lépten-nyomon nehézségeket gördít a protestans felekezetek megizmosodása elé, addig a rom. katolikus felekezet a kormány teljes erejű támogatását élvezi. A rom. katolikus alapság azonban megőrzi hazafias intentioit és különösen a Székelyföldön buzgósággal védi az iskolának magyar tanítási nyelvét. A német írást és olvasást azonban mellőzni nem volt tanácsos, mert az 1766-ban felállított erdélyi katonai határőrség a székelységnek tisztességes megélhetési tért nyitott, melyet tényleg nagy mértékben el is foglalt. Mint-hogy pedig a katonaság nyelve a német volt, a czélszerűség parancsolta, hogy annak legalább fundamentumát már az iskolákban elsajátíthassák a fiugyermekek.

Daczára a székely nép ősi hajlamának, melylyel a katonai szolgálat iránt viseltetett; daczára a német nyelv nélkülözhetetlen voltának a katonai pályán: a protestans felekezetek veszélyt látva a német nyelv tanításában, azt csak oly mértékben tanították, hogy az évenként tartani szokott visitatio alkalmával, melyhez a katonaság részéről is csatlakozott egy megbízott tisztt, némi eredményt felmutathassanak; de korántsem iparkodtak a német nyelv sikeres tanításával a székely ifjúságnak a katonai pályán való haladását elősegíteni. Ezen eljárásnak hátrányos voltát a katonai parancsnokság gyakran hangoztatta, de az a felekezetek féltékeny magatartásán mit sem változtatott. Ezért a trivialis német iskolákat látogató székely fiuknak szülőit a katonai hatóság nemcsak több kedvezményben részesítette, de gyermekeik után bizonyos összeget is fizetett nekik azon czímen, hogy abból gyermekeiket ruházzák. Ily nagymérvű kedvezmények mellett a századok székelyhelyein levő iskolák csakhamar benépesedtek s szerencsésnek érezte magát azon szülő, kigyermekeit német trivialis vagy normális iskolába adhatta.

A XVIII. század vége felé uralkodó tanügyi állapotokat leginkább megvilágítja az ev. reformatus felekezet főconsistoriumának 1780-ban kiadott normaléja, mely a tractualis visitatiók teendőit írja elő:

„1-mo. A Tractualis visitatio Esztendőnként a tiszteletes Esperestnek, Notariusnak, egy Adsessornak és egy Seculare Brachiumnak praesentiájában mégyn véghez.

2-do. A Tiszt. Seniorok szoross investigatiót tégyenek Ekklesiáinként a tiszt. Praedikatoroknak, Oskola Mestereknek személyekről, Tudományokról, Hivatallyokban való eljárásokról, ugy Házok népéről, és a Hallgatókról a 88-dik Canon szerint.

3-tio. Minthogy az oskolák a mi Religionkon tellyességgel elalut-tanak, mely miatt a köznép igen mostoha és Tudatlan, kiváltképpen a zokra különös vigyázással légyenek, a Tanuló gyermekeket in Facie Loci Examináltassák, és magok is Examinályák, a mely Mesterek pedig magok szorgalmatosságoknak illendő specimenjét nem mutattayák,

annyival inkább a kik Tanítani és Oskolát tartani nem akarnak, a 94-dik Canon szerint reguláztassanak, és ugyanezen végre illendő lészen:

4-to. Hogy minden népesebb Ekkleziákban *Magyar* Oskolák állíttassanak, melyben a Leány gyermekek, mint a régi időben az olvasásra, írásra és a mi szent vallásunkat magukban foglaló Catechismusokra taníttassanak és a Jó erkölcsökben neveltessenek“, stb. stb.

A protestansoknak volt is okuk panaszkodni, hogy iskoláik „elaluttanak“, mert a romai katolikus felekezet iskoláik között nagy pusztítást vitt véghez s oly helyeken is, hol a lakosságnak nagyobb része protestans volt, a protestans gyermekek is kényszerítve voltak a romai katolikus iskolákba járni.

III. Az iskolaügy állapota a XIX. század elejétől az 1868. évi Népoktatásügyi Törvény meghozataláig.

A XIX. század elején — Háromszéken már majd minden községben találunk iskolát. Trivialis iskolák vannak a századok székhelyén, más községekben pedig a felekezetek tartják fenn az iskolát.

Az iskolák felügyelete a trivialis iskoláknál teljesen katonai, csupán a vallás oktatás ellenőrzésére van kirendelve püspöki biztos. A trivialis iskolák tanítóit a katonai parancsnokság nevezi ki, az fizeti s tetszése szerint más állomásra is áthelyezheti. Ellátásuk a megélhetési viszonyokhoz mérten elég jó; mellékjövedelmük pedig fedezi a házi kiadásokat. Tantervöket a bécsi katonai hadi tanács állapítja meg. Tannyelvül pedig a magyart és németet használják.

A felekezetek által fentartott iskolákban a felügyeletet az esperes gyakorolja, még pedig az évenként tartatni szokott visitatiók útján. A kormány azonban szintén gyakorolja felügyeleti jogát, részben az ugynevezett iskola igazgatók, részben pedig a századparancsnok, vagy megbízottja útján. Az utóbbiaknak feladata különösen abban állott, hogy évenként meggyőződést szerezzenek a felől, valjon a német nyelv elemei, vagy legalább a német olvasás-írás jó sikerrel lett-e tanítva. A vizsgálatok eredményéről évenként jelentést terjesztett fel a katonai parancsnoksághoz, egyházi részről pedig az Igazgató tanácshoz, illetőleg püspökökhöz, melyeknek alapján történtek a további intézkedések.

E század közepén szűnik meg az ugynevezett pap és mester „marasztalás“, mely attól volt függővé téve, hogy a pap és tanító működésével a visitatio és a hívek miként voltak megelégedve. Az évenként tartatni szokott visitatio alkalmával dőlt el a pap és mester sorsa. Ekkor mondta ki véleményét az Ekklesia még pedig elég gyakran nem épen kedvezően. Így pld. Alsó Csernátonban 1747-ben következő a „Deliberatum: Az Alsó Csernátoni eminens és nemes Ekklesia Tiszteletes Tudós Bora Dániel Atyánkfának tisztességen marasztalást ad Anum etjam proxime affuturum Ecclasticum, mely marasztalást ő kglk. a Vnrbis. Fraternitas is cum applausos approbálja. Az Humanissimus

Pető Pál atyánkfia felől penig úgy tetszett azon n. Ekklesiának, hogy elbocsássa. Ezen consensusát is a n. Ekklesiának Sz. Partialisunk helybenhagyja, hogy ad contentum Vnrbls. Partialis hivjanak eő kglmek e gremio Tractus, mivel találtatnak Tractusunkban azon n. Ekklesiába hasznosan fungalható tisztességes Oskola Mesterek; külömben ujjat nem aprobálhat s be se bocsát. Természetes, hogy a Visitatio véleményét nem mindig a tanításban felmutatott eredmény, hanem igen gyakran a személyes benyomások irányították. A pap és mester marasztás ezenfelül bizonyos költségekkel is járt, mert mint az új választások alkalmával, úgy ekkor is megkellett vendégelni a választókat.

A tanítás eredménye azonban már kedvezőbbé alakul és úgy a trivialis iskolákban, mint a felekezetek által fentartott iskolákban is nagyobb gondot kezdenek fordítani az iskola beléletére. Kezd kifejlődni a tulajdonképeni népiskola, mely azonban a népiskola modern értelmében csak a későbbi kornak vívmánya. Ugy a katonai parancsnokság, mint az egyházi főhatóságok sűrűn gondoskodnak a tanítás mikéntjéről, kezd ismerete lenni a tanítási órarend, a tanítás anyagának osztályok szerint való elosztása stb. stb. — Háromszéken is több lelkes férfiú találkozik, ki a tanítás és nevelésügy iránti szeretettől áthatva, az iskolák beléletére üdvös befolyást gyakorol. Így Kis Ferencz étfalvi pap és sepsi egyházmegyei Director, 1820-ban a következő érdekes és az iskolai életet teljes világitásban feltűntető körlevelet bocsátotta ki: „Ha consideráljuk a szegény falusi együgyű népet, az hol magok a szülők is még neveletlen csecsemők az erkölcsi életben — mely szükséges legyen az ilyen helyeken az iskola, azt minden Jó szívére érezheti — ugyan is itt születik ez Erköltsi élet. Itt nyílik meg a valásnak és a virtusnak ajtaja s a következő nagyobb társaság boldogságának fundamentuma. Itt vettetik meg, a mellyeket ha betéve tartanánk, méltó szemre való hányás — sőt átok is fenyegethetné restelkedésünket. A felsőbb rendelkezések semmit el nem mulattak, tsak nem egymást érik az újabb meg újabb porontsolatok, a legjobb móddal való tanításról. A Méltóságos fő consistorium 1811-dik esztendő 8-berének 20-dik napján Költ rendelése még azt is kiírta, mitsoda tudományok taníttassanak, a mellyeket, én is kinevezek a következőkben: 1-o A keresztyén vallásnak sorkolatosabb ágazattjai, Szent Historia, Kis vagy Koppé chatekizmus. 2-o Egy kis Természet és Haza historiája. — Hazájok Topografiáját, productumait meg kell vélek esmértetni, igen rövideden az ő értelmek szerint. 3-a Egy kis phisika geografiát, öszveköve más geografiával, igen rövideden, hogy ezek által a babonás principiumoknak, elejek vétetődjenek, hogy esmerjék meg miből leszsz az esső, jégesső, menykő és hogy az aeri tűz nem lüdercz, a holdat nem kutják eszik meg, és mikor föld ingás vagon, nem az óriások forgattyák. 4-o Irást, Declinatiót, Conjugatiót, Aritmeticat etc 5-o. A jó, helyes és értelmes olvasáshoz szoktatni kell — A tanításban pedig ily rendet tartsanak az Humanissmus Oskola Mester atyafiak: Hétfőn, Kedden, Tsötörtökön, Pén-

teken. azt a rendet kövessék és úgy disponálják a gyermekeket, hogy mihelyt villámodik reggel, felmennyenek az iskolába és reggel harangozásig tsináltasson praecest a Tanító egy kis fohászkodást és Eneklést mondasson vélek maga jelenlétében, hogy szokjanak a gyermekek Isten segedelmének kérésével fogni nappali munkájokhoz 2-o Reggeli 9 óráig Harangozástól fogva mit hadjon a Tanító a gyermekeknek, az a Tanító prudentiájára bízatik. 3-o 9 órakor mennyen a Tanító a Classisba és tíz óráig tanítson a nagyobbaknak Declinatiót, Compar. stb. elkezdve itt: — Hány betű van? — 4-o 10 órától fogva 11-ig a kisebbeket tanítsa s az alatt a nagyobbak a Tanító jelenlétében írjanak, hogy ne légyen módgyok a taszigálódásra; 11 órakor pedig botsássa haza. 5-o Délután egy órakor mennyen bé a tanító és a nagyobbakkal Deákul, magyarul olvastasson maga jelenlétében, hogy szokjanak a gyermekek a tiszta, értelmes, sebes és makogás nélkül való olvasáshoz, mert a jó olvasás a többeknek fundamentuma. 6-to. 2 órától fogva 3-ig megint tanítsa a kisebbeket s az alatt a nagyobbaknak hadgyon leczkét s azután estvig ismét mit tselekedjék, az is prudentiájára bízatik. Szeredán-Szombaton 1-o Délelőtt 9 órától fogva 10 óráig vallást kell tanítani. 2-o 10 órától fogva 11-ig a nagyobbaknak aritmetikát. 3-o Délután 1 órától fogva 2 óráig a kisebbeknek numeratiót, római és arabiai számokat s azután játszodni kell bocsátani. Vasárnap Biblia historiát olvastasson és porontsolatokat mondasson. A felséges Királyi fő igazgató Tanácsnak 1809 Esztendőben költ s az után sokszor megújított Decretoma tartásánál fogva a Tiszteletes Papok, a magok Eklésiájokban lévő iskolákat, mint fővigyázók szorgalmasan vigyázák s vizsgállják a most kiszabott normativumtól, az Humanissimus iskola Mestereket, eltávozni ne engedjék. Az írásra nézve minden Tanító iskola Mester, az írásra vagy maga tegye fel, vagy a gyermekekkel tegye fel a datumot; és minden szombaton a Tiszteletes Paphoz külgye által a Dictiumokat, a kiis vizsgállja meg ki vagyon é minden órára az írás és maga is vidimásván külgye vissza az Humanissimus iskola Mesternek, a ki egész Esztendei Oskolai Írásokat a gyermekeknek tartsa meg, hogy mind a Tiszt. Visitatorok, mind pedig az Exament alkalmatosságával a Tiszt. Censorok vehessenek számot, és láthassák meg ki hogy ment elő napról napra az írásban, a melyből az is meg fog tetszeni, ki menyit keringett. Mind a Tiszteletes Papok ezen normativumot protocollalják, mind a Humanissimus iskola Mesterek magoknak lejegyezzék és oly pontosan telyesítsék, hogy mind visitatio, mind exament alkalmatosságával a szerint fognak számolni és a ki köteletségének tökéletesen meg felel, a Méltóságos fő Consistorium 1811. Esztendőben költ rendelésénél fogva jobb Eklésiában való promotiót, a ki negligállja demotiót és kemény büntetést fog nyerni “ Ezen körlevél mely az iskolai rendszert bemutatja, jó ideig szolgált irányadóul megyénk nagy részében. Ugyanezen körlevél forgott a többi kerületekben is és nemcsak a reformátusoknál, hanem a többi felekezeteknél is, a mennyiben

annak lényegét, minden felekezet, főhatósága „a bécsi felső Hadi Tanácstól“ rendeletben kapta. Általában az iskolalátogatásra nagy gondot fordítottak, a mit igazol a nagy-szebeni hadtestparancsnokságnak egyik rendelete, melyet még Seps-Martonoson is eredeti német nyelven protocoláltak el: „Der mit für die Zukunft die Visitation der Schulen, mit einer grössern auf die gesinnung des Volks- und der Schuljugend einwirkende Feirlichkeit vorgenommen werden, und zugleich vorkommende Anstende mindererart auf der Stelle beheiligt werden können; hat der k. k. Hofkriegsrath unterem 15-ten Martii 1 J. B. 1209 die ohnehin schon bestehende Verordnung zuerneuert befunden das der Schulwisitirende Schulendirector jedesmahl von dem Ortspfarrer und dem Compagnie Commandanten, oder in dessen Ermangelung von jeni-gen Offizieren an die Schulaufsicht anfertraut ist, begleitet werde.“

Hogy pedig ezen rendeletet — melyet csak részben közzeltünk — mily lelkiismeretesen vette a reformatus egyház főconsistoriuma, ki tűnik azon körlevélből, melyet ennek alapján az esperesek az egyes Ekklesiákhoz kibocsátottak „Visitatioink alkalmatosságánál tapasztaltuk azt, hogy némely helyeken az iskolai tanítás igen gyenge lévén, az iskola Mesterek azzal mentették magokat, hogy a gyermekes atyák nem adgyák fel idejében gyermekeiket és a kik mikor feladgyák is, ha egy nap az iskolába küldik, most egy vagy más okból otthon marasztják, vagy majd azzal is állnak elé, hogy a Classisnak tapszsza, kementzéje, ajtaja vagy ablakja hibáz. Es a gyermekek az idő hidegségét nem szenvedhetvén, azért nem küldik iskolába; vagy más szülék kiváltképen a kik magok se tanultak volt, holmi ráncorból s főképpen abból az okból, hogy ne kelljen valamit fizetni a tanításért, azt mongyák: nem tanít a Mester. Az ilyen okoknak utánna fognak járni; ha a classis hibája miatt esonkul az iskola, a Tiszt. Megye Biró Atyánkfiai; ha a tanító, így az; ha pedig a gyermekes atyák lesznek okai a gyermekek tanulása elmulásoknak, — ugy bizonyosan ezek fognak ezért a felső udvari főhadi tanástól kirendeltetett iskolák Directora által fenytés alá competens tisztjeik által vettetni; hogy hiba egyik részről se legyen, a Tiszt. Megye Biró atyánkfiai az iskolaházakat jó móddal a gyermekek számára elkészítették, a szülők mindennap gyermekeiket az iskolába jártassák, az iskola Mesterek szorgalmatosan tanítsanak, és mind ezeket Tiszteletes Uraimék Ekklesiájokban publicálják, hogy kiki kötelességét tellyesítse “

Ugyancsak e század elején kezd érvényrejutni Farczádi Józsa János, e kiválóan specialis székely paedagogus, közép-ajtai reformatus pap, majd esperes, ki tankönyveivel nemcsak a Rikán-belőli vidék nevelésügyének tett szolgálatot, de mint kiváló paedagogus, még életében országos elismerésben részesült. Eletéről és működéséről Közép-Ajta iskolájának ismertetésénél bővebben emlékezünk meg.

Majd a Kézdi-Vásárhelyen felállított katonanevelő-intézet ösztönzi népiskoláinkat a sikeresebb tanításra. Ezen intézet, melynek történetét részletesen fogjuk ismertetni, a Székelyföldön rég érzett hiányt volt

hivatva betölteni. A székelységnek a katonai pályára való kiváló hajlamáról századok, egész történetük tanuskodik. A székely határezredek felállításakor tág tér nyílt volna a katonai szolgálatba való lépésre, de az ott való előhaladást nagyban megnehezítette azon körülmény, hogy nem voltak olyan iskoláink, a melyekben a német nyelvet kellőleg elsajátítani lehetett volna. De a hazafias székelység azt óhajtotta, hogy ha már a német nyelvre okvetlenül szükség van s annak tudása nélkül a katonai pályán előre nem haladhat: legalább a Székelyföldön neveltessenek az ifjak e pályára, hogy hazafias érzelmük ily módon tisztán megőrizhető legyen. Ez a lelkesedés-szülte buzgalom nyitotta meg a székelyek erszényét, a midőn leginkább a saját zsebükből tett adakozásukkal a kézdi-vásárhelyi katonai nevelő-intézet létrehozását lehetővé tették. A székely katonai és huszárcsaládok siettek gyermekeiket ezen intézetben elhelyezni, hol azok gondos nevelésben és tanításban részesültek s megszerezték magoknak mindazon képességeket, melyek katonai pályájukon való előhaladásukat biztosították.

Az iskolák életében egész 1848. évig folytonos volt a lassu, de ó irányu haladás. Ekkor a szabadságharcz kitörése Háromszéket is forrongásba hozta. Az 1848. évi első magyar népoktatási törvénynek itt hatása, nyoma nem lehetett; az iskolák ajtai legtöbb helyen bezárultak és csak 1849. késő őszen nyíltak meg újra. Hogy miként viselte magát Háromszék lakossága a szabadságharcz idejében, annak részletezése nem ide tartozik. De a székelységnek s abból is a maroknyi háromszéki székelységnek halált megvető elszánt fellépése, kivivott nagy sikerei, szabadságharczunk történetének fényes lapjait töltik be.

A szabadságharcznak gyászos vége az iskolát ismét kísértetbe hozta. Idegenek és bérenczek egyesülve a nemzetiségekkel, közös czélul tüzték ki a magyarságnak elnyomását. Es ennek keresztülvitelére ismét legalkalmasabbnak az iskolát találták. Megindult a hajsza minden hazafias ténykedés, minden hazafias nyilatkozatért. S mennyivel inkább büntették a hazafias irányu, magyar nyelvű tanítást. A legszigorubb rendeleteket bocsátják ki az ugynevezett kerületi főnökök, melyekben a magyarok történetének tanítását minden foku iskolákban betiltják; elrendelik a német nyelvnek kötelező tanítását s a székelyt is arra szorítják, hogy igazát német nyelven keresse. De a székelység, mely az ellene szegzett zsoldos hadak fegyvereire, hasonlóval felelt, az elnyomás e gyászos korszakában sem vesztett önértetéből, sőt az üldözés csak konokabbá tette s kereste az alkalmat, hogy a szigoru rendetek daczára is őszinte, igaz hazafiságának kifejezést adjon. A papság felekezeti különbség nélkül, a tanítók mind, szívósan, elkeseredetten ragaszkodtak iskolájuknak magyar tanítási nyelvéhez. Magyarok történetét minden iskolában tanítottak, még olyanokban is, a melyekben 1848/49. előtt a történelem még helyet nem foglalt a tantárgyak között. Az elnyomás ezen idejében és törekvésével szemben megindul a reactio is. Ugy a rom. katolikusok, mint a protestans felekezetek lépten-nyomon törekszenek kijátszani az idegen uralom intézkedéseit, melyért azonban

nem egy pap vagy tanító kerül meghurcolásra, sőt börtönbe is. Általában a székelység tulteszi magát a kiadott gubernialis és egyéb rendeleteken és jobban mint valaha, törekszik iskoláinak révén az igazi magyar hazafiságot ápolni.

Nem lehet azonban tagadni, hogy az absolutistikus kormányzatnak némi jó hatását is tapasztalhattuk. Már 1850-ben szigorú rendelet parancsolja meg minden községnek hogy ott, ahol még iskola nincsen, ilyen haladéktalanul felállítsanak. A rendelet végrehajtását a legerélyesebben foganatosították, a minek az lett örvendetes következménye, hogy ezen vármegye területén levő valamennyi községben megkezdődött az iskolázás. Az iskolaépületek minőségére, azoknak berendezésére és felszerelésére kiválóan nagy gondot fordítottak s nem egy helyen történt, hogy a kerületi főnök látogatása alkalmával meggyőződve az iskolaépületnek czélszerűtlen voltáról, azt saját jelenlétében lebontatta s elrendelte az új építkezést. Magára a tanítás eredményére sem volt rossz hatással, mert a „rebellis“ tankönyvek keresésére gyakran megjelentek az arra hivatottak s meglátogatták az iskolát. A tanítás ellenőrzése kiváló gondját képezte különben is a „beamterek“-nek, mert minden ily látogatás után megfelelő diurnumot számíthattak fel.

A hazafias lelkesedésnek szüleménye a Székely-Mikó-Kollegium is, melynek érdekében már 1855-ben megindul a mozgalom. Eleinte reáliskolát szándékoztak felállítani, de a gymnasiumi irány győzött s az elemi iskolával kapcsolatos gymnasiumnak első osztálya 1859-ben tényleg megnyílt. Az igen szerény körülmények között megindult algymnasium ma már díszes épületben főgymnasiummá kifejlődve, 200 tanuló számára benlakással berendezve, teljesít hasznos szolgálataikat a Székelységnek.

Nem kicsinyelhető jótékony befolyást gyakorolt még a Bach-rendszer a tankötelesek beiskolázására nézve is. Egész 1850-ig csak az járt iskolába, a ki akart. Az idegen uralom azonban véget vetett ezen állapotoknak és a hat-tizenkét éves gyermekek összeírását pontosan eszközöltette s azoknak beiskolázása iránt is erélyesen intézkedett. Meghonosodott a vasárnapi tanítás is, a melyben az iskolából kinőtt fiúk és leányok tartoztak résztvenni.

Az ötvenes években a tanítóképzés is modern irányt követ. A kolozsvári és nagy-enyedi mesterképezdeből kikerülő ifjak új szellemet hoznak az iskolába, kiküszöbölik lassan a syllabizáló módszert és helyet biztosítanak az írva-olvasásnak. A tanítás iránya is jobb fordulatot vesz, a midőn végre bekövetkezik az alkotmányos életnek visszaállítása, mely népoktatásügyünk életében is új korszakot jelez.

IV. Az 1868. évi Népoktatásügyi Törvény.

Az 1867-ben megalakult alkotmányos Ministerium első gondja közé sorozta a Népoktatásügyi Törvénynek liberalis szellemben való

megalkotását. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. Ministeri tárczát ismét Báró Eötvös József vette kezébe, ki már 1848-ban oly lelkesedéssel kezdett az iskolaügy reformálásához.

Népoktatásügyi törvényünk kimondja a tankötelezettséget, kötelezi a községeket iskolák fentartására, gondoskodik a megfelelő tanítóképzésről, megállapítja a tanítók minimalis fizetését, szervezi a felső nép- és polgári iskolákat, tanító- és tanítónőképző intézeteket s ezeknek ellenőrzésére állítja a tanfelügyelősegeket. Népszerűsíti az iskolaügyet, mert annak vezetését az iskolafentartó községek vagy felekezetek kebeléből alakult iskolaszékekre bizza, ezeknek adja át a tanítóválasztás jogát, a tanítás eredményének ellenőrzését, sőt a tanító és szülők közt fölmerült panaszos ügyekben az elsőfoku bíraskodást is. A népoktatásügyi törvény megállapítja minden foku intézetnél azon tantárgyakat, melyek abban kötelezően tanítandók. A vallásoktatást meghagyja a felekezetek kezében s csupán a tanulmányi ügyek vezetésére tartja fenn az állami felügyeleti jogot.

A népoktatásügyi törvény szerint a tanítók élethossziglan választatnak s hivataluktól csak előzetes fegyelmi vizsgálat és ítélettel mozdíthatók el s akkor is csak a Minister jóváhagyásával. A tanügyi szervezetbe bevonatik a polgári községi előljáróság is, melynek kötelessége a tankötelesek összeírása és beiskolázása valamint az ezekre vonatkozó statisztikai munkálatok elkészítése, ugy a felekezeti, valamint a községi és állami jellegű népoktatási intézeteknél is. Az iskolamulasztások ellenőrzése és büntetése szintén a községi előljáróság dolga. A községi képviselő-testület választja meg a községi iskolaszék tagjait 3-3 évre és így az iskolaszék, mint a községi képviselő-testületnek mandatariausa, vezeti az iskolaügyet; eljárásának eredményéről azonban félénkenként jelentést tesz a képviselő-testületnek. Az előljáróság teendője és kötelessége az iskola épületének jókarban tartása, az iskola berendezéséről és felszereléséről való gondoskodás, valamint a szegény tanulóknak tankönyvekkel való ellátása. A mennyiben pedig a községi egyenes adók után kiróható 5%-os iskolai pótdó az iskola fentartására nem elég, jogában áll a községnek államsegélyért folyamodni.

A felekezetek iskolafentartási jogát teljes épségében megőrzi a Népoktatási Törvény. A felekezetek saját kebelükből választják az iskolát felügyelő iskolaszéki tagokat, választhatják tanítóikat, megállapítják tantervüket, tankönyveiket s az állami főfelügyeleti jog csupán arra szorítkozik, hogy a felekezeti iskolák az általános követelményeknek megfeleljenek.

Az általános körvonalakban ismertetett Népoktatásügyi Törvény az egész vármegye területén a legkedvezőbb fogadtatásra talált. Ugy a közigazgatási hatóságok, valamint a felekezetek vállvetve törekedtek az új törvény intentionainak megfelelni. A felekezetek féltékenységnak, mely később, a községi jellegű iskolák szervezési idejében fenyegetőleg veszélyeztette a felekezetek békés együttlétét, — ez időben még semmi nyoma. A hazafias lelkesedés, melylyel az alkotmányos életnek minden

intézménye találkozott, a Népoktatási Törvényt is tárt karokkal fogadta s annak szellemében az iskolák ujja szervezésére itt is megindult a mozgalom.

Háromszék első kir. tanfelügyelőjévé Antalfi Károly orsz. gyűlési képviselő neveztetett ki, kinek azonban Háromszéken kívül még Csik- és Udvarhelymegye is felügyelete alá volt helyezve. Ő maga Budapesten lakott, Udvarhelymegye ügyeit Sándor Mózes másodtanfelügyelő igazgatta, Háromszéken pedig Molnár Sándor tollnok vitte az ügyeket.

Báró Eötvös József 1869. május havában nevezte ki az első kir. tanfelügyelőket és valamennyi számára kieszköztette a kir. tanácsosi címet is, hogy ez által a tanfelügyelői hivatalnak nagyobb tekintélyt biztosítson. A tanfelügyelő, báró Eötvös miniszter intentioni szerint, mint a tanításügy vezetője és irányítója a vármegyei alispán mellé volt helyezve s azon időben inkább a személyes tulajdonok, mint egyéb képzettségei jöttek számításba. A főtanfelügyelők többnyire országgyűlési képviselők közül kerültek ki, köztük több jelessé vált szakemberrel.

A népoktatásügyi törvény alapján Antalfi Károly kir. tanácsos és főtanfelügyelő kinevezése után néhány héttel, 1869. június havában megjelent Háromszéken és Gróf Kálnoky Dénes főkirálybíróval, valamint a szék intelligentiájával személyes érintkezésbe lépett. Es így csakhamar lehetővé vált a tanügyi reformok megkezdése. Ezek között első helyet foglalt el a megyei iskolatanácsnak megalakítása, melynek működésétől, úgy a közoktatásügyi ministerium, valamint a szék közönsége is sokat várt.

V. Az „Iskolatanács“ megalakulása és működése.

Az 1868. évi XXXVIII. t.-cz. megfelelőleg, Háromszék és a vele törvényesen egyesült Miklósvárszékek területén is megalakult az Iskolatanács. 1869. évi augusztus hó 26-án. Seps-Szentgyörgyön, a szék házában gyülekeztek össze a megye legkiválóbb férfiai, valamennyien áthatva a nemzeti ébredés szülte lelkesedéstől. Antalfi Károly kir. tanácsos és tanfelügyelő lelkes beszéddel nyitotta meg a gyűlést, örömeinek adva kifejezést, hogy a nemzet hosszas és terhes megpróbáltatása után végre megosztozott alkotmányos módon királyával a jogok gyakorlásában, így a népnevelés irányításában és vezetésében is. Kitérő lelkes éljenzés hangzott fel a tanfelügyelő megnyitó beszédére, melyhez ha hozzá számítjuk, hogy ezen gyűlésen Gróf Kálnoky Dénes, Seethal Ferencz, Székely Gergely, Vida Dániel, Lázár Mihály, Damokos Mihály, Kőnczei József, Gróf Mikos Benedek, Horváth László, Donáth József, Kiss Mihály, Szini János, Lemhényi Ferencz, Kozma László, Izsák József, Földes Bálint, Csákány József, Nagy István (bölöni), Demeter Sámuel, Vitályos György, Ince György, Popovics János, Gergely Ferencz, Vajna Tamás, Thurý Gergely, Szentiványi Ignác, Nyiredi János, K.-Vásárhely szab. kir. város részéről Székely János és Varga József,

az unitárius felekezet részéről Lőfi Áron az ev. ref. felekezet részéről pedig Ujjvárosy József — vettek részt, joggal a legszebb remények fűződhetek az „Iskolatanács“ működéséhez.

Bizalmi szakférfiakul meghivattak: Nagy Kálmán sepsiszentgyörgyi róm. kath., Göncz Mihály árkosi unitárius, Veres Sándor ev. ref. és Pap János gör. keleti zágoni felekezeti tanítók.

Már az első iskolatanács ülés foglalkozott az iskolák szervezésével és kimondotta, hogy K.-Vásárhelyre a megszűnt katonai nevelő intézet helyébe főreáliskola, a sepsi-szentgyörgyi normalis iskola helyébe pedig felső népiskola állíttassék.

Az 1869. december hó 15-én megtartott ülésen Antalfi tanfelügyelő már statisztikai adatokkal szolgált, melyek a megye népoktatásügyi állapotát, az országos viszonyokhoz mérten is igen kedvezőtlen színben tüntették fel. Az összeirt 18865 tanköteles közül csak 7985 járt iskolába, a kiket 148 iskolában, 163 tanító oktatott; az iskola épületek kevés kivétellel roskadozó állapotban, a tantermek a legszükségesebb felszerelésnek híjjával, olyan iskola pedig, a melyben népiskolai könyvtár, iskolakert és ismétlő iskola is volt — egyetlen egy találtatott!

A tanítók képzettségét sem tartották a legtöbb helyen elegendőnek az iskolai reformok megvalósítására, miért is ideiglenes tanítóképezdek és póttanfolyamoknak felállítását kérelmezték. A beszerzett rovatos kimutatások szerint a megye területén csak három olyan iskola találtatott, a melyben a tanítóság más hivatallal (kántorság, jegyzőség) összekötve nem volt. Ezekről mondja az Iskolatanács jegyzőkönyve, hogy „ezeknek egy része képezdét végzett s alkalmas ugyan, de egy része nem is alkalmas a tanításra“

A községi iskolák intézménye ellen a felekezetek részéről megindított mozgalomnak hatása is érezhető volt. Megtörtént, hogy egyik felekezeti pap, be nem bocsátotta az iskolatanács tagját, a felekezeti iskolába mind addig, míg egyházi hatósága részéről arra utasítást nem kapott. Daczára ezen kedvezőtlen áramlatnak, már 1870 márcziusban Zabola, Kilyén, Szacsva, Hilib, Imecsfalva, Petőfalva, Haraly és Gelence községek jelentkeztek, hogy felekezeti iskolájukat hajlandók községivé átalakítani.

Ugyanezen időben járt lenni kormánybiztosi minőségben Berde Mózes miniszteri osztálytanácsos a Székely katonai határőr pénzalapok rendezése tárgyában. Berde kiküldetésének meg is lett a kellő eredménye, mert ő Felsége a megyét megillető részt, összesen 101,400 forintot a megyének kiadatni rendelt (70,400 frt. értéket urbéri, 31 000 frt értéket pedig államadóssági kötvényekben).

Megindultak erre a felsőbb iskolák szervezésének előmunkálatai. Az értekezleteken maga a főkirálybíró Gróf Kálnoky Dénes elnökölt és a már korábbi megállapodáshoz hiven véglegesen kimondatott, hogy mintán tudományos kiképzésre Kantában (Kézdi-Vásárhely város része) és Sepsi-Szentgyörgyön is van egy-egy felekezeti gymnasium, — tekintetbe véve Háromszék és környéke lakosságának, gazdasági, kereskedelmi és

iparos hajlamait és viszonyait — s ezek számbavételével kitűnően Kézdi Vásárhely városának és környékének iparosabb léte ottan egy real tanoda az ipar, kereskedelem és mesterségekre való főtekintettel; Sepsiszentgyörgyön pedig a gazdaság-, föld-, erdő-mívelés és állatgyógyászat tanítására felső népiskola állíttassék fel. Gondoskodott az értekezlet a gazdaság gyakorlati tanításához szükséges nagyobb terjedelmű földbirtoknak megszerzéséről is és ennek keresztülvitelével Gróf Kálnoky bizatott meg.

A leánynevelés fontosságát is felismerték és csakhamar tervbe vették, hogy a sepsi-szentgyörgyi gazdasági felső népiskolával kapcsolatosan, a leányok számára is állíttassék felső népiskola. Minthogy pedig azon időben Sepsiszentgyörgyön a leányok számára elkülönített osztályok még nem voltak, felhívták a város tanácsát, elemi leányiskolának szervezésére, a mi tényleg meg is történt.

Sőt még az iparos tanoncok oktatásáról is gondoskodott az Iskolatanács, a midőn estéli iparos tanfolyamok felállítását sürgette.

Mig S.-Szentgyörgy és K. Vásárhely a felső népiskola, illetőleg a reáliskolának megnyitását várta, addig Erdővidéken élénk verseny támadt Nagy-Bacson és Baróth között a felső népiskola elnyeréséért. Nagy-Bacson Udvarhelyszék pártolta, de Baróth áldozatkészsége, mellyel az intézet épületét megajánlotta sőt ezen felül még 3 ezer forintot — győzött. Az iskolatanács is Baróthot pártolta s ott a felső népiskola tényleg be is állíttatott.

Az iskola tanács tagjai a gyűlések alkalmával napidijakban részesültek. Még pedig oly módon, hogy az orbai, kezdi és miklósvárszéki tagok 2 frtot, a sepsi-szentgyörgyiek és sepsi járásiak pedig 1 frtot; az iskolatanács jegyzői, Horváth László és Demeter Sámuel végül 4—4 frt. napidijat élveztek.

Voltak szakbizottságai is, még pedig az elemi népiskolák részére Sepsiből: Székely Gergely, Kis Mihály, Ujjvárossy József, Gróf Kálnoky Incze, Seethal Ferencz, Popovics János és Tatrangi Sándor. Kézdivől: Lázár Mihály, Szentiványi Ignác, Lemhényi Ferencz, Székely Iván, Vitályos György és Damokos Mihály. Orbaiból: Gróf Mikes Benedek, Thury Gergely, Donáth József, Demeter Sámuel, Solnay György, Izsák József. Erdővidékről: Nyiredi János, Nagy István (bölöni), Lőfi Áron, Gergely Ferencz és Szabó János baróthi rk. lelkész. A felsőbb népoktatási intézetek szakbizottsága állott Gróf Kálnoky Dénes elnöke alatt a következőkből: Székely Gergely, Donáth József, Demeter Sámuel, Székely Iván, Vida Dániel, Szentiványi Ignác, Kőnczei József, Horváth László, Lázár Mihály, Vitályos György, Csákány József, Szabó János és Nagy István rendes tagokból.

A mily buzgalommal indult meg országszerte a megyei iskolatanácsoknak működése, ép oly gyorsan el is múlt a lelkesedés melynek az alkotmányos élet számtalan más téren nyújtott elegendő anyagot. Az iskolaügy iránti lelkesedés rövid ideig tartott, de elegendő volt

mégis az általános érdeklődést az iskola felé irányítani és a nevelésügy fontosságát a nép minden rétegében megismertetni.

A megyei iskolatanács működése, a kir. tanfelügyelőségnek nagyobb mérvű actioba lépése után, lassankint feleslegessé is vált, gyűléseit mind ritkábban tartotta, míg végre 1876-ban a közigazgatási bizottságok beállításával véglegesen megszűnt. Működése az utolsó években leginkább csak az egyes iskolák ellenőrzéséből, a vizsgálatok vezetéséből állott; az iskolaügy irányítása azonban már teljesen a tanfelügyelők kezében összpontosult.

VI Háromszék-vármegyei kir. tanfelügyelők.

Háromszék, az 1868. évi Népoktatásügyi Törvény életbe lépése idejében nem képezett külön tanterületet, hanem a mint azt már megemlítettük, Csik-Udvarhely-Hároszmék együtt véve Antalfi Károly kir. tanácsos és tanfelügyelő alá volt rendelve. Antalfi Károly tanfelügyelőnek tehát három vármegye volt gondjaira bízva, mely munkájában Udvarhelymegyére nézve Sándor Mózes másodtanfelügyelő, jelenleg Udvarhely megye kir. tanfelügyelője, Háromszékre nézve pedig Molnár Sándor tanfelügyelősi tollnok, jelenleg Zalavármegyei kir. segédtanfelügyelő, voltak segélyére. A másodtanfelügyelő és tollnok a kir. tanfelügyelőtől nyertek ugyan utasításokat, azonban csak a fontosabb esetekben érintkeztek, mert a folyó ügyeket önállóan intézték el. A ministeriumhoz intézendő fölterjesztések a kir. tanfelügyelő signálásával jutottak rendeltetési helyükre, valamint a ministerium is rendeleteit, mindhárom megyére vonatkozólag a kir. tanfelügyelőhöz intézte.

Antalfi kir. tanfelügyelőnek Háromszéken igen szép működési tere volt. A közoktatási kormány a székelyföldi iskolaviszonyok rendezése iránt kiváló jóindulattal tanúsított s a kir. tanfelügyelő rendelkezésére bocsátotta mindazon eszközöket, melyek ezen céljának megvalósítására szükségeseknek jeleztettek. A községi iskolák tömegesebb felállítása Antalfi tanfelügyelő érdeme, ki tapintatos eljárásával a több helyen felmerült felekezeti féltékenységet, minden megrázkodás nélkül eloszlatta. Mert bár az államsegélyek osztogatásában a legnagyobb mérvű bőkezűséget tapasztaljuk, mert csak nyilvánítania kellett a községnek szándékát s már teljesítve is volt; mert bár az iskolaépületek felállítása alkalmával nem is igen mérlegelték a község anyagi erejét, hanem ha a község úgy kívánta, díszes iskolaépületet nyert államköltségen: mégis a felekezetek részéről a községi jellegű iskolák felállítása iránt megingott mozgalom igen megnehezítette a kir. tanfelügyelő működését. A községi iskolák előnyeit azonban csakhamar átlátták a községek és több helyen a felekezeti főhatóság ellenkezése dacára is, községi jellegűvé alakultak a felekezeti iskolák.

Nem kevesebb mértékben szerzett érdemeket Antalfi kir. tanfelügyelő az által is, hogy a már működésben levő tanítók számára S.-Szentgyörgyön, Kezdi-Vásárhelyen és Hidvégen póttanfolyamokat ren-

dezett, melyek nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy az új tanítási mód-
dal az idősebb tanítók is megismerkedhessenek. A póttanfolyamokon
résztvevő tanítók az államtól napidíjat nyertek, elszállásolásukról pedig
a községek gondoskodtak. A tanítók segélyezése különben napirenden
volt. Jutalom, vagy segély czímen évente 30—40 tanító nyert többnyire
60 forintnyi államsegélyt. A baróthi, kezdi-vásárhelyi és sepsi-szent-
györgyi felső népiskolák szervezését Antalfi tanfelügyelő nagy körül-
tekintéssel eszközölte, valamint a sepsi-szentgyörgyi felső leányiskolá-
nak beállítását is.

Az egyes iskolák történetének tárgyalásánál gyakrabban találko-
zunk Réthi Lajos kir. tanfelügyelő nevével, a mi azzal magyarázandó
meg, hogy a mai Háromszék-vármegye több községe, a megyék rende-
zése előtt más megyékhez tartozott, különösen pedig Felső-Fehérmegyé-
ből szaporodott ezen vármegye több községgel.

Antalfi tanfelügyelő elhalálózván, 1876-ban Vajna Sándor, a sepsi-
szentgyörgyi ev. reformatus algymnasiumnak igazgatója neveztetett ki
tanfelügyelővé; ugyanezen alkalomból a tankerületek beosztásában is
változás állott be, a mennyiben Háromszék-vármegyéhez Brassó-vármegye
csatoltatott s ezen tankerület Sepsi-Szentgyörgy székhellyel Brassó-Há-
romszék-vármegye kir. tanfelügyelősége, elnevezést nyert. Molnár Sándor
tanfelügyelőségi tollnok pedig, ki különösen az iskolaépítések körül
szerzet érdemeket, Kis- és Nagy-Küküllő vármegyei kir. segédtanfel-
ügyelővé neveztetvén ki, eltávozott.

Vajna Sándor tanfelügyelő, ki nemcsak a vezetésére bízott
algymnasiumban fejtett ki nagy tevékenységet, de a helybeli elemi is-
kolák szervezésére is nagy befolyást gyakorolt, az előde által megke-
zdet irányban folytatta az iskolák fejlesztését. Mint szakember, az is-
kolák beléletére is kiterjesztette figyelmét s mint a megyei tanító-
testületnek egyik megalapítója és első elnöke, ezen minőségben is nagy
befolyást gyakorolt a tanítók szellemi művelődésére. Azonban a gy-
akorlati tanférfin visszakivánczolt a gyakorlati tanítás terére és így
történt, hogy Vajna Sándor 1880-ban a szászvárosi állami felső leány-
iskola igazgatójává neveztetett ki, mely minőségében ma is kitűnő szol-
gálatokat tesz.

Komáromy Andor, a vallás- és közoktatásügyi m. kir. Miniszte-
riumban fogalmazó, 1880-ban bízott meg a tanfelügyelőségnek ideiglenes
vezetésével, majd ezen vármegye kir. tanfelügyelőjévé 1881. évi au-
gusztus 5-én, ki is neveztetett. Komáromy Andor tanfelügyelő öt évig
viselte ezen hivatalt, azonban tanfelügyelőségi ideje alatt Potsa
József háromszék-vármegyei főispán sokoldalú képességének és nagy
munkakedvének köszönhető, hogy az ügyek vezetésében nemcsak hogy
fenakadás nem történt, de az iskolák fejlődése tervszerűleg tovább
folyhatott. Komáromy működésének utolsó két évében a tanfelügyelői
teendőket majdnem kizárólag Potsa főispán végezte. Jó hasznát vette
itt azon pedagógiai ismereteknek, melyeket mint az Alsó-Fehérmegyé-
ben megalakult iskolatanácsnak titkára, a csak most elhunyt nagy pae-

dagogusunk Gáspár János kir. tanácsos, mint az iskolatanács elnöke mellett szerzett. Az ő kitartó munkásságának sikerült az iskolák zavaros számadási ügyeit rendezni, általában az iskolák vezetésében az anynyira kívánatos és szükséges rendet meghonosítani. Komáromy Andor tanfelügyelő rendelkezési állapotba helyeztetvén, helyére Szeremley Lajos kir. tanfelügyelő helyeztetett át Besztercze-Naszód vármegyéből.

Szeremley Lajos kir. tan. és tanfelügyelő 1886. évi május havában foglalta el új állomását. A vármegye tanitósága és közönsége szívesen fogadta Szeremleynek kinevezését, azonban mielőtt tevékenységének eredményei lehetnek volna, a vármegye intéző köreivel történt meghasonlása folytán itt tovább sikerrel nem működhetvén: 1887-ben rendelkezési állapotba, majd később nyugalomba helyeztetett.

A kir. tanfelügyelőség ideiglenes vezetésével ekkor Eötvös Károly Lajos torontálmegyei kir. segédtanfelügyelő bizatott meg, ki állomását 1887 szeptember hóban foglalta el. Eötvöst a közokt. Miniszter 1888. deczember havában Háromszékvármegye rendes tanfelügyelőjévé nevezte ki.

A tulajdonképeni tanfelügyelet Háromszékvármegyében Eötvös kinevezésével veszi kezdetét Nagy buzgalommal, nagy ambícióval kezdte meg itt áldásos működését. Figyelmét első sorban is az iskolák beléletére irányította. Gönczy Pálnak, az elhunyt államtitkárnak nagy jelentőségű mondasából kiindulva: „Munka a tanítás központja“, megismerteti e vármegye tanitóságával a foglalkoztató tanmódot, melyet a tanitóság nagy zöme lelkesedéssel karolt fel és honosított meg iskolájában. Ennek az eszmének gyakorlati megvalósítására terjedelmes munkálatot dolgozott ki, melyet minden iskolának megküldött és arra vonatkozólag minden tanitónak véleményét kikérte. E mellett az adminisztrációt is rendezte és kieszközölte, hogy a felszaporodott teendők végzésére Gyöngyössy István k.-vásárhelyi felső népiskolai tanító a kir. tanfelügyelőséghez szolgálattételre beosztassék. Gyöngyössy tényleg 1888. évi január havában új állomását elfoglalta, de néhány hónapi működés után Dicső-Szent-Mártonba, a polgári leányiskola igazgatójává kinevezetvén, eltávozott. A vallás és közoktatásügyi m. kir. Miniszterium ekkor Berecz Gyula fiumei állami elemi és polgári iskolai igazgatót osztotta be ezen kir. tanfelügyelőséghez, ki ezen minőségében 1888. évi szeptember hótól kezdve, mind a mai napig itt működik.

Eötvös kir. tanfelügyelő sokoldalu működéséről csak vázlatosan emlékezhethünk meg. A vármegye főispánjának buzgó támogatása mellett rendezte 1888. tavaszán a Gönczy-ünnepélyt S.-Szentgyörgyön, a Háromszékmegyei tanitótestület közgyűlése alkalmából. Ezen ünnepély, melyen nemcsak a megye tanitósága, de a megye intelligenciája is részt vett, bizonyára egyike volt azon kevés ünnepélyeknek, a melyek a nagynevű és boldog emlékü államtitkár érdemeihez méltó volt.

A háromszék-vármegyei tanitótestület fellendülését, fokozottabb munkásságát, Eötvös tanfelügyelőnek köszönheti, a ki nemcsak hogy érdeklődött az egyleti munkásság iránt, de abban maga is tevékeny

részt vett. De nem is volt egyetlen közgyűlés, melyen meg ne jelent volna s bizonyára csak kevés járásköri gyűlés is mult el jelenléte és a nélkül, hogy a napirenden levő tárgyhöz irányítólag hozzá ne szolt volna. A háromszék-vármegyei tanszermuzeum teljesen az ő alkotása.

Jelentései a vármegye népoktatási állapotáról, melyeket évenként külön füzetbe foglalt, nemcsak a vármegye területén, de illetékes körökben is méltó feltűnést keltettek.

Báró Apor Gábor alispán, most Nagy-Küküllő vármegye főispánjának eszméje volt, de annak szintén Eötvös Károly Lajos tanfelügyelő adott életet, a midőn Háromszék-vármegyének szabályrendeleteit népszerű modorban, olvasmányok alakjában kidolgoztatta és azt a vármegye saját költségén kinyomatva, az iskoláknak ingyen küldötte meg. Megkaphatja ezen könyvecskét minden iskola, ha ez iránt a kir. tanfelügyelőséghez fordul.

Mint a kisdödővásznak régi barátja és irodalmának szakavatott művelője, Háromszék-vármegye főispánjához Hatolykai Potsa Józsefhez intézett terjedelmes emlékiratával ő irányította a figyelmet arra, hogy a kisdödővási törvény végrehajtása alkalmával felállítandó kisdödővónő-képző intézetek egyike a Székelyföldön és pedig Háromszék-vármegye területén, S.-Szentgyörgyön állításék fel. — Ezen emlékirata alapján kezdte meg a további lépéseket Potsa József főispán és vezette sikerre, a mennyiben a kisdödővónő-képző intézet 1892. évi október havában Seps-Szentgyörgyön tényleg megnyílt.

Hogy a kezdi-vásárhelyi felső népiskola polgári iskolává alakították át, szintén az ő érdeme; valamint az is, hogy a közoktatási minisztériumnak figyelmét a Bodzán felállítandó állami iskolákra irányította.

Fáradhatatlan munkásságának jutalma gyanánt kell tekintenünk a közokt. Minisztériumnak intézkedését, melylyel 1892. január hó 15-én Hajdu-vármegye kir. tanfelügyelőjévé nevezte ki. Eltávozása a vármegye intéző köreinél és tanítóságánál fájdalmas meglepetést szült, mely érzelmeinek a tanítótestület monstre-küldöttséggel adott kifejezést. A tiszteletére rendezett búcsubanketten pedig megjelent a vármegyei intelligencia s a tanítóság nagy számban, mely alkalommal a távozó iránti kiváló tiszteletnek és nagyrabecsülésnek számtalan nyilvánulását tapasztalhattuk. Eötvösnek jó szelleme és kezdeményezései bizonyára még évekig anyagot szolgáltatnak a munkára.

A kir. tanfelügyelőségnek vezetése ezután a vallás és közoktatásügyi m. kir. minisztérium által Berecz Gyula, a kir. tanfelügyelőséghez szolgálattételre beosztott állami iskolai igazgatóra bízott, ki 1892. márczius hó 1-től egész május hó 15-éig önállóan vezette a hivatalt mindaddig, míg a Barsvármegyéből ide áthelyezett kir. tanfelügyelő, Dancs Bertalan, a jelzett napon állomását elfoglalta.

A kir. tanfelügyelőség, mely a kir. tanfelügyelő és a szolgálatra beosztott állami iskolai igazgatóból áll, tekintettel arra, hogy felügyelete alá 1 képezde, 3 polgári iskola, 1 felső népiskola, 3 iparostanoncz

iskola, 5 állami és 63 községi elemi népiskola s ezeken felül 79 különböző felekezeti iskola, 2 magán, 1 egyesületi iskola és 5 óvoda tartozik, sokoldalú feladatának alig képes megfelelni. Bár Háromszék-vármegye, területét tekintve, a kisebb vármegyék közé tartozik, mégis, ha számításba vesszük, hogy ezen vármegyében 76 állami és államilag segélyezett községi iskola van, a tanfelügyelői teendők szempontjából Háromszék-vármegye az ország többi vármegyéi között a hetedik helyen áll. A személyzet elégtelenségének tudható be, hogy ezen kir. tanfelügyelőség eljárásában, intézkedéseinek végrehajtásában és ellenőrzésében nem gyakorolhat oly hatást az oktatásügy fejlesztésére, milyenre szükség lenne. Az évenként beérkező darabok száma 3000—4000 között váltakozik, míg a kiadványok száma átlag 5000—6000. Ehhez hozzászámítva 400—500 drb. közigazgatási referátát, ezeknek irattározását, expedialását, az iskolalátogatásokat, gyűlésezéseket, továbbá a statisztikának összeállítását és a számtalan rovatos kimutatást, melyekkel majd minden hónapban néhány nap megy veszendőbe, legközelebb az óvodai törvénynek végrehajtását: önként következik, hogy itt a személyzet legalább egy napidíjassal szaporítandó.

A tanfelügyelői irattár 1886-ig irattározva van, azon túl pedig iskolánként és évenként csomagolva, mely utóbbi eljárás az iskolák külön szempontjából előnyösebbnek is látszik.

A Népoktatási Törzskönyvnek csak III. számú része van meg, azon rész, mely a tanítók személyére vonatkozik. A törzskönyv többi részére vonatkozó adatok legnagyobb része be van szerezve, de feldolgozásra vár.

Mindezen nagy elfoglaltság mellett egyedül az által felelhet meg ezen hivatal feladatának, hogy a vármegye főispánja, a közigazgatási bizottság és hatóságok, a kir. tanfelügyelőséget működésében erőlyesen támogatják és az iskolák javára irányzott törekvésében a felekezeti hatóságok is karöltve a munkában, segítik.

VII. Közigazgatási bizottság, miniszteri iskolalátogatók, felekezeti iskolafelügyelők.

Az 1876. évi VI. törvénynek, a népoktatási ügyekre vonatkozó határozatain felül, a törvényhatósági közigazgatási bizottságok hatásköréhez a népoktatás ügyéről hozott 1876 évi 28. és az 1868. évi 38. törvények a teendőknek még egész hosszú sorát csatolják. E teendők természetöknél fogva közigazgatási, bíraskodási és fegyelmi eljárásokra oszlanak.

Az elsőhöz tartoznak a fennálló népoktatási tanintézetekre való felügyeleten s azoknak fentartásán kívül, új tanintézeteknek létrehozása, a törvényhatóság területén az egész népoktatási tanügy rendezése és rendben tartása. A másodikhoz, a szülők és tanítók, az állami iskolai gondnokságok, a községi iskolaszékek és a tanítók közt támadt panaszos ügyekben való bíraskodások. A harmadikhoz, a tanfelügyelőknek

és azok segédszemélyzetének, a községi előljáróságoknak a népoktatási tanügy körüli mulasztásai, a tanítóknak nagy erkölcsi kihágásai, nagy hivatali vétségei miatt keletkező fegyelmi eljárások.

A törvényhatósági közigazgatási bizottság elnöke: **H a t o l y k a i P o t s a J ó z s e f** főispán. Itt tartom helyén valónak vázlatos képét nyújtani azon kulturális irányu törekvéseknek, melyeknek immár 17 év óta élén áll Háromszékmegyének főispánja, Hatolykai Potsa József. Eltekintve attól, hogy széles hatáskörű méltóságában minden alkalmat megragad a mely a székelység érdekeinek akár kulturális, akár nemzetgazdasági előhaladására hasznosnak ígérkezik: a tanítás ügynek nemcsak lelkes barátja, de egyben szakavatott vezetője. Paedagogiai képzettségét oly tanító mellett nyerte, ki mint ilyen országos hírnevet vívott ki magának. Mint Alsó-Fehérvármegye tisztviselője, ugyanis titkára volt az 1869. évben megalakult megyei iskolatanácsnak, melynek elnökével a boldogult Gáspár János, kir. tanácsos és tanfelügyelővel együtt szervezték újra a vármegye iskolaügyét. Az iskola ügyei, a tanítók iránt mindig tanusítani szokott jóindulatának és hathatós támogatásának elismerésül választotta meg tiszteletbeli tagjává a Háromszékvármegyei tanító testület, melynek keletkezésétől fogva nagy figyelemmel kíséri működését, közgyűlésein rendszeren megjelenik és így a tanügy iránti érdeklődés fölkeltségére jótékony befolyást gyakorol. Csak legközelebb, az 1892. év folyamán Uzonban megtartott közgyűlésen kiváló jelét adta a tanítóság iránt érzett jóindulatának, a midőn a szintén alkotását képező, megyei fiúárva-háznál egy tanító árvájának neveltetésére 200 forintos alapítványt tett oly megtoldással, hogy ezen alapítványt mindaddig, míg ezen vármegye élén áll, havi 10 frttal fogja szaporítani. Az ő alkotása a Székely háziipar Egyesület, mely Sepsí-Szentgyörgyön 2 évfolyamu női ipariskolát tart fenn, melyben eddig sokszáz törekvő székely leány nyert kenyérkereseti kiképztetést. Ezen egyesületnek elnöke, iskolájának egyben igazgatója. A Székely Nemzeti Múzeumnak az alapítónő **Ozvá. Cserey Jánosné** szül. **Zathureczky Emilia** után legelkessebb támogatója és annak állandó csarnokára már körülbelül 8000 frtot gyűjtött. Az Erdélyrészi Kárpát Egyesület háromszékvármegyei osztályának elnöke, s ezen minőségében fáradságot nem ismerve törekszik a Székelyföld természeti kincseit minél tágasabb körben megismertetni s ez által a vármegyének hasznos szolgálatokat tenni. Ott találjuk őt minden oly mozgalom élén, melynek czélja a vármegye bármely irányu érdekének előmozdítása. Humanus intézeteinknek legbuzgóbb tagja, a Székely szövőgyárnak elnöke stb. stb. Igen természetes tehát, ha a vármegye minden rendű és rangu lakója nagy tisztelettel környékezi s őt a megye valódi jötevőjének tekinti.

A közigazgatási bizottságnak hivatalból tagjai: **kisborosnyói Tompa Miklós** alispán, **Szentiványi Miklós** vármegyei főjegyző, **Séra Tamás** árvaszéki elnök, **Solihom Miklós** kir. ügyész, **Tusa Gyula** pénzügyigazgató, **Dancs Bertalan** kir. tanfelügyelő, **Kelemen Lajos** megyei

tisztii ügyész, Gyárfás Győző az állami építészeti hivatal főnöke, Dr. Székely György közgazdasági előadó, Dr. Antal Mihály megyei főorvos. Választott tagok: Gróf Nemes János, Bárány Szentkereszti Béla, szotyori Nagy Károly, Ujvárossy József, Donáth József, Temesváry János, Damokos Albert, Dr. Bodor Tivadar, Imreh Albert, Zathureczky Gyula.

A *miniszteri iskolalátogatók* intézménye, mely hivatva van a tanfelügyelőséget teendőinek végzésében támogatni, különösen pedig az iskolák közvetlen látogatása által az iskolák ellenőrzésében segítségére lenni s a tapasztalt hiányokról a tanfelügyelőséget értesíteni, e vármegye területén csak az utóbbi négy évben fejlődött azon fokra, hogy feladatának megfelelhessen.

Buzgó tanügybarátok és szakemberek foglalják el itt a ministeri iskolalátogatói tisztségeket. Képviselve van kebelében a vármegye kiválók tanítói által, maga a tanítószag is.

A jelenleg működő ministeri iskolalátogatók a következők:

1. *Bárány János* földbirtokos Altörján: Bélafalva, Polyán, Szentlélek községekre.
2. *Bárány László* r. kath. főesperes, Bereczken: Bereczk, Sósmező, Ojtoz.
3. *Dr. Bánffy Zsigmond*, ügyvéd K.-Vásárhelyen: Peselnek, Sáros-patak.
4. *Barabás Albert*, földbirtokos Márkosfalván: Dálnok.
5. *Bártha Imre*, földbirtokos Árpatakon: Árapatak, Előpatak, Erősd.
6. *Bedő József*, felső népisk. igazg. Baróthon: Közép-Ajta, Száraz-Ajta.
7. *Bodor Géza*, ev. ref. lelkész Alsóernátonban: Ikafalva, Felörja, Volál.
8. *Bodor János*, ev. ref. lelkész Zágonban: Feldoboly, Zágon.
9. *Csiba György*, nyug. járásbíró Kovásznán: Körös, Páva, Zabola.
10. *Csiba Tamás*, rk. plébános Gelenczén: Imecsfalva, Petőfalva.
11. *Coltofean Demeter*, gr. kel. főesperes Bereczken: Lisznyó, S. Magyaros, Szacsva.
12. *Erdélyi Károly*, polg. isk. igazg. K.-Vásárhelyen: Hatolyka, Szentkatolna.
13. *Fejér Manó*, r. k. esperes, S.-Szentgyörgyön: Ilyefalva, Körös-patak.
14. *Földes György*, ev. ref. lelkész Zabolán: Haraly, Kovászna.
15. *Gábor Péter*, főszolgabíró K.-Vásárhelyen: Albis, Alsó- és Felső Csernátan.
16. *Gidőfalvy Adolf*, postamester Bodzaördulón: Bodzaörduló, Bodzavám, Szitabodza.
17. *Gidőfalvy Gergely*, r. k. főesperes Szentléleken: Osdola.
18. *Dr. Hajós Béla*, orvos Baróthon: Baróth, Zalánpatak.
19. *Henter Béla*, főszolgabíró Nagy Ajtán: Hidvég.

20. *Hollaky Attila*, főszolgabíró Kovásznán: Barátos, Páké.
21. *Kovács Károly*, ügyvéd Dálnokon: Márkosfalva, Mártonfalva.
22. *Kiss Lajos*, ev. ref. lelkész Étfalván: Fotos, Gidófalva, Sepsi-Martonos.
23. *László József*, rk. plébános Lemhényen: Esztelnek, K.-Martonos.
24. *László Lukács*, közs. isk. igazg. Ilyefalván: Aldoboly, Kökös.
25. *Lőfi Áron*, unitarius esperes Bölönben: Köpecz, Nagy-Ajta.
26. *Magyari Károly*, ev. ref. lelkész Gidófalván: Étfalva-Zoltán.
27. *Málik József*, polg. isk. igazg. S.-Szentgyörgyön: Arkos, Kálnok.
28. *Molnár Jozsiás*, orsz. képviselő K.-Vásárhelyről: Kézdi-Vásárhely.
29. *Nagy István*, közs. isk. igazgató S.-Szentgyörgyön: Kilyén, Szentkirály.
30. *Nagy Károly*, árvaházi igazg. K.-Vásárhelyen: Altorja, Karatna.
31. *Nagy Sándor*, ev. ref. lelkész Hidvégen: Lüget.
32. *Pünkösti Ferencz*, ev. ref. lelkész Uzonban: Bodola, Márkos, Nyén.
33. *Révay Pál*, ev. ref. lelkész S.-Szentgyörgyön: Angyalos, Besenyő.
34. *Seethall Ferencz*, nagybirtokos Szentivánban: Komolló, Laborfalva, Szentiván.
35. *Sipos Samu*, közs. tanító Léczfalván: Czofalva, Szőrcse, Tamásfalva, Telek.
36. *Szacsavay Miklós*, földbirtokos Esztelneken: Almás, Csomortán, Kurtapatak, Lemhény, Nyujtód.
37. *Dr. Székely György*, nagybirtokos, közgazdasági előadó Kilyénben: Uzon, Szotyor.
38. *M. Székely János*, közs. isk. igazg. K.-Vásárhelyen: Oroszfalu, Sárfa, Szászfalu.
39. *Szőcs Gerő*, ev. ref. lelkész Kovásznán: Papolecz, Gyulafalva.
40. *Tompa Albert*, földbirtokos Kisborosnyón: Kis Borosnyó, Nagy-Borosnyó.
41. *Ujvárossy József*, nagybirtokos Uzonban: Bikfalva, Dobolló, Egerpatak.
42. *Vajna Károly*, közs. isk. tanító K.-Vásárhelyen: Gelencze, Hilib.
43. *Vass Lajos*, ev. ref. lelkész Bodokon: Málnás, Oltszem.
44. *Vincze István*, rk. esperes Baróthon: Miklósvár.
45. *Zágoni Pál* ev. ref. esperes N.-Borosnyón: Eresztevény, Réty.
46. *Zágoni Sándor*, közs. isk. tanító Étfalván: Bodok, Zalán.
47. *Zathureczky Gyula*, földbirtokos Baróthon: Bölön.
48. *Zoltáni Elek*, ev. ref. esperes Léczfalván: Bitá, Léczfalva, Maksa, Várhegy.
49. *Zöld Sándor*, felsőnépisk. tan. Baróthon: Nagy-Bacson és Bodos községek részére.

Nincs miniszteri iskolalátogatója S.-Szentgyörgy városnak, továbbá Bükzsád és Mikó-Ujfalu községeknek; az előbbi a boldog emlékü Ré-

vay Lajos sepsi-szentgyörgyi ev. ref. lelkész, az utóbbi pedig Nagy Károly ügyvéd halálával üresedett meg 1889-ben, illetőleg 1892-ben.

A felekezetek részéről az illető felekezeti iskolákban az esperesek gyakorolják a felügyeletet. A rom katolikus iskolák felekezeti tanfelügyelői: a kézdi és orbai járásban Bálint László főesperes, bereczki plébános, a koronás arany érdemkereszt tulajdonosa; a sepsi és miklósvári járásban: Möhler Ede apát, brassói plebános.

Az ev. reformatus felekezeti iskoláknál a sepsi járásban Zágoni Pál esperes, nagyborosnyói lelkész; a kézdi járásban Zoltáni Elek esperes, léczfalvi lelkész; az orbai járásban Péter Károly esperes, szőrcsei lelkész; a miklósvári járásban Kövér András esperes, középjai lelkész.

Az unitarius felekezeti iskoláknál Lőfi Áron esperes, bölöni lelkész.

A görögkeleti iskolákra vonatkozólag pedig Coltofean Demeter főesperes.

Háromszék-vármegye népoktatási ügyére vonatkozó statisztikai adatok 1869, 1878 és az 1892 évekről.

I. Az első statisztikai kimutatás az 1869-ik évből.

A vármegyei iskolatanács megalakulása után tájékozást kívánván szerezni a népoktatásügy állapotáról, 1869. év őszén rovatos kimutatást bocsátott ki, melyekbe az iskolákra vonatkozó adatok voltak bejegyzendők. Ezen adatokból tudjuk, hogy 1869-ben 18865 tanköteles iratott össze, a kik közül azonban csak 7985 járt iskolába. Ezek 148 iskolában, 163 tanítótól nyertek oktatást. Az iskolák közül „csaknem egészen felszerelve egy, telyesen felszerelve 24 találtatott”; a többi mind gyengén volt felszerelve. „Iskolaépület jó van 21, telyesen rossz 45, a többi csak megjár. Tanítóknak is nagy a hiány. Tanterv valóságos határozott, két iskolán kívül többiben alig észrevehető. Népiskolai könyvtár, gyümölcsiskola, ismétlő iskola csupán egy helyen találtatott. Iskolai tankönyvek annyira különbözök, hogy vannak közöttük még az abszolút időkből maradottak is.”

A népoktatás állapota a mai viszonyokhoz mérten tehát elég gyengén állott; de az akkori viszonyokat mérlegelve, Háromszék népoktatásügye a jobbak közé tartozott.

II. Háromszék-vármegye népoktatási állapota az 1877/78. tanév végén.

A vármegye népoktatási állapotáról 1878-ban a vallás- és közokt. m. kir. Ministeriumnak nyolczadik jelentésében, már bővebb adatokat találunk. E szerint volt a 114 községben 126770 lakos. A 114 község közül helyben volt iskola 111 községben, a szomszédos községgel együtt tartott iskolát 3 község, iskolázás tehát minden községben volt. A 147 iskola közül volt 1 állami, 58 községi és 88 felekezeti jellegű. A 19234 összeírt tanköteles közül volt 6—12 éves 13471, 13—15 éves 5763, mely szám a lakosságnak 15.10 % -át képezte. A 19234 tankötelesből mindennapos iskolába járt 6019 fiú és 5315 leány, összesen 11334

gyermek; ismétlőbe járt 1916 fiu és 1967 leány, összesen 3883 ismétlő-köteles. Ezeken kívül felső nép- és polgári iskolába járt 149 fiu és 60 leány, összesen 209 növendék, középtanodába pedig 143 és így az iskolába járók főösszege 15569, a mi a tankötelesek számához mérten 80·90 % -nak felel meg. Iskolába nem járt 1679 fiu és 1986 leány, összesen 3665 tanköteles, a mi 19·10 % -át teszi a tankötelesek számának. A tényleg iskolába járó tankötelesek vallás szerint a következőleg oszoltak meg: rom. katolikus 4621, görög katolikus 128, görög keleti 2229, ev. reformatus 7838, ágost. evangélikus 28, unitarius 657, izraelita 68. Nyelvre nézve pedig a következő adatokat találjuk: magyar volt 13810, német 5, román 1754 tényleg iskolába járó tanköteles, kik valamennyien télen-nyáron (?) iskolába jártak. Tankönyve volt 15361 növendéknek, nem volt 208-nak. A tényleg iskolába járó tanulók által a szorgalom ideje alatt elkövetett félnapos mulasztások közül 179 eset lett megbüntetve és 2955 mentetett fel. A tanév végén 2594 növendék hagyta el az iskolát, a kik közül 1717 jól tudott olvasni és írni. A tanítás nyelve volt 123 iskolában magyar, 12-ben román, 12 iskolában pedig két nyelven (magyarul-románul) folyt a tanítás. Alkalmazva volt összesen 265 tanító, kik közül képesítettnek 251, a nélkül 14 találtatott; minőségre nézve 235 rendes és 30 segéd. A tantermek száma 258 és így egy tanteremre 44, egy tanítóra pedig 43 növendék jutott. Tulajdon házában volt elhelyezve 135 iskola, bérházban pedig 12. Találtatott továbbá 154 tanítólakás, 81 faiskola, 85 kert, 86 (?) testgyakorló-tér, 287 iskolai író-tábla, 164 fali olvasó-tábla gyűjtemény, 469 különféle fali térkép, 163 földgömb, 176 természetrajzi- és 102 természettani gyűjtemény, 66 tanítói- és iskolai könyvtár, és 6 iskola melynél torna-eszközök is voltak.

Az iskolák fentartására kiadatott 107,146 forint; még pedig a rendes tanítók fizetésére 81,080 frt, a segédtanítók fizetésére 5480 frt; fűtésre, tisztogatásra és javításokra 6132 frt, taneszközökre 946 frt, szegény tanulók segélyezésére 1943 forint, egyebekre 11565 frt. Eből jutott egy rendes tanítóra 345 frt, egy segédtanítóra 182 frt 60 kr, vegyes szükségletre 140 frt, egy-egy iskolának évi fentartása került 408 frtba.

A ministeri jelentés „magyarázó jegyzetei“ között Háromszék-vármegyére vonatkozólag még a következőket találjuk az 1878. évi jelentésben:

„A főtényezők tulnyomó számában mérsékelt haladás, némelyikben megállapodás mutatkozott

Az iskolák száma egygyel kevesbedett; de a tankötelesek száma 10%-kkal növekedett.

Az iskolába járók száma nem igen változott, mely kedvezőtlen körülmény csak az által tétetett némileg jóvá, hogy mint az előző évben, most is valamennyien nem csak télen, de nyáron is jártak iskolába, és kb. 990%-nak volt tankönyve. Hátrányul szolgált ellenben az,

hogy az iskolai mulasztások megbüntetése körül nagy elnézés és erélytelenség mutatkozott.¹⁾

A tanítók létszáma 11-gyel emelkedett és minősítvényök is javult²⁾

Egy-egy tanítóra 43, egy-egy tanteremre 44 tanuló, egy rend. tanítóra 344, egy segédre 182⁰/₀ frt fizetés esett; a tanítói fizetések átlaga 330 frtra rugott (az előző évben 312 frt).

Az iskolai felszerelés legtöbb ágában fokozatos emelkedés tapasztaltatott.

12 új faiskola, 5 iskolakert, 16 tornahely és 5 iskolai könyvtár létesült.³⁾

Iskolai takarékpénztár 2 létezett, ugyanis:

a) a nagy-ajtai közs. iskolában 30 betevő 140 frt betéttel.

b) a zágoni közs. iskolánál 80 betevő 8 frt betéttel, összesen 110 betevő 148 frt betéttel

Az iskolák összes jövedelme 19,177 frttal (10⁰/₀) gyarapodott, mely összegből 4770 frt a tanítói fizetések javítására fordítottatott.

Egy-egy tanítói állomás 408 frtot igényelt. Egy-egy iskolának átlag véve 728 frt évi jövedelme volt. (Az előző évben 656 frt.)

A tanítás eredménye: Az olvasni és írni tudók száma növekedett.

A többi kötelezett tantárgyak legnagyobb része az állami és községi iskolákban „jeles“, a többiekben pedig „elégséges“ eredménnyel taníttatott

Ezen arány, leginkább a női kézi munkák tanítását illetőleg szenvedett módosítást, a mennyiben ez a gör. kel és unitárius iskolákban egészen elhanyagoltatott

A természettudományi tárgyak előadása a felekezeti iskolák nagy részében — alkalmas taneszközök hiányában — csak beemlézésre szorítkozott.

A gazdasági és kertészeti oktatás sok kívánni valót hagyott hátra, mivel a községek tehetetlenségük miatt a faiskolákat és iskolakerteket kellően be nem rendezhették

Az állam hiv. nyelve 136 iskolában taníttatott, 11-ben pedig nem. 124 iskolában mint tannyelv szerepelt.

III. Háromszék-vármegye népoktatásügyi állapota az 1891./92. tanév végén.

A tankötelesekről. A tankötelesek összeírása Háromszék-vármegye területén az illetékes községi elöljáróságok által évről-évre, a törvény-

¹⁾ Mulasztási bírság fejében befolyt összesen 68 frt 72 kr., mely összeg szegény tanulók tankönyveire és taneszközökre fordítottatott.

²⁾ A tanítóknak 5⁰/₀-a nem volt képesítve. (Az előző évben 13⁰/₀.)

³⁾ Minden iskolánál volt faiskola vagy iskolakert, de testgyakorlólhely az összes iskoláknak 62, iskolakönyvtár pedig 44⁰/₀-a mellett találtatott.

nek megfelelőleg, házról-házra való bejárással történik meg; az előjáróság munkáját pedig az illető felekezeti lelkészek az anyakönyvi adatokkal összevetve javítják ki. Ezen munkát szerint az 1891./92. évre összeíratott összesen 24448 tanköteles, a kik közül 6—12 éves fiú volt 9058, leány 8631; 13—15 éves fiú 3418, leány 3341. Az összeírt tankötelesek vallás szerint a következőleg oszlanak meg:

Rom. katolikus	8049
Gör. katolikus	276
Gör. keleti	4445
Ev. reformatus	10600
Ág. evangélikus	23
Unitarius	944
Izraelita	111
Összesen	24448

Ha pedig az összeírt tanköteleseket a nyelvük szerint osztályozzuk, a következő számokat találjuk:

Magyar:	20.812
Német:	11
Román:	3615
Tot:	10

A vallási viszonyokat a nyelvi állapotokkal összehasonlítva azon különbség merül fel, hogy míg 4445 görög keleti és 276 görög katolikus vallású, tehát összesen 4721 görög vallású tanköteles van kimutatva ezzel szemben csak 3615 román anyanyelvű tanköteles szerepel, tehát 1106-tal kevesebb, mint a mennyi vallás után számítva lehetne. Ennek oka abban rejlik, hogy Alcsernátonban, Bölönben, Kőkösön, Papoleczon és más több községben a görög keleti vallásúak románul nem beszélnek és így 1106 növendék a magyar anyanyelvűek közé volt számítandó. Bizonyára alapos argumentum, a székely nép magába olvasztó képességére nézve.

Tényleg iskolába járók. Az összeírt tankötelesek közül az elemi mindennapi iskolába járt 7288 fiú és 6969 leány, összesen 14257 növendék. Az ismétlő iskolába pedig 1532 fiú és 1703 leány, összesen 3235 ismétlő iratkozott be. A három iparos tanonciskolába Baróthon, Kezdi-Vásárhelyen és Sepsí-Szentgyörgyön 431 iparos tanonc részesült oktatásban. A baróthi és kezdi-vásárhelyi felső népiskolában 78 fiú tanult, a sepsi-szentgyörgyi polgári fiúiskolában 151 fiú, a polgári leányiskolában pedig 103 leány. A vármegye területén levő két középiskolában, nevezetesen a k.-vásárhelyi római kath. algyimnásiumban és a sepsi-szentgyörgyi Székely-Mikó-Kollegiumban 289 olyan növendék találtatott, kik 9—15 évesek lévén, a népoktatási statisztikába is felveendőek voltak. Ily módon a tényleg iskolába járó tanköteleseknek száma összesen: 18.255.

Vallás szerint a tényleg beiskolázottak következőleg oszlanak meg:

Rom katolikus . . .	5721
Gör. katolikus . . .	185
Gör. keleti	2890
Ev. református	8638
Ag evangelikus . . .	26
Unitarius	698
Izraelita	97

Összesen: 18.255

Nyelvi viszonyok szerint pedig következőleg osztályozhatók:

Magyar . . .	15555
Német . . .	35
Román . . .	2655
Tót	10

Összesen: 18.255

A kimutatásban foglalt néhány német tanulót azon százsz tanulók adják, kik a magyar nyelv elsajátítása véget, a vármegye területére magyar iskolákba adatnak be. A néhány tót nyelvű tanuló pedig a gyulafalvi és commandoi Horn-féle fűrésztelepen lakó tót napszámosnak gyermekeiből kerül ki.

Az iskolázás egyéb viszonyairól. A tényleg iskolába járó 18255 tanköteles közül legalább 8 hónapig 16493, ennél kevesebb ideig pedig 1762 növendék járt iskolába. A tanuláshoz szükséges könyve és egyéb taneszköze meg volt 16913 gyermeknek, nem volt 1342 növendéknek a mely szám eléggé mutatja, hogy társadalmi uton való segélyezésre az iskolákban még mindig tág tér kínálkozik.

Az iskolamulasztások körüli eljárást Háromszékvármegye területén a közigazgatási bizottságnak 1888. évi 1236. számú Utasítása szabályozza. Ezen megyei szabályrendelet jó hatása az iskolamulasztások ellenőrzésénél, már az első években tapasztalható volt. A gondosabb kezelés mellett szaporodott ugyan a mulasztási eseteknek száma, de ugyan oly arányban készen állott a közs. előjáróság azoknak megbüntetésére és így az iskolázás viszonyainak javítására. Az 1891/2 tanév folyamán 108.122 fél napi mulasztási eset jelentetett be az iskolaszékek által az illető községi előjáróságoknak. Ezekből 107.214 fél napi mulasztást igazoltak az arra illetékes iskolaszékek, míg 908 fél napi mulasztást pénzbírsággal, ennek behajthatatlansága esetén pedig az iskolakörüli napszámos munkának elvégeztetésével büntettek a községi előjáróságok. Iskolamulasztási büntetéspénz czímen összesen 127 frt 50 kr. szállítottatott be az iskolai pénztárakba, mely összeg többnyire szegény tanulók segélyezésére fordítottatott.

A mindennapos iskolából kilépett tanulók közül 2254 tudott olvasni és írni, mely szám a mult tanévi adatokhoz mérten igen öröndetes javulást jelent.

A tanhelyiségek A 163 népoktatási tanintézet közül 153 saját házában, 10 pedig bérházban van elhelyezve; a bennök levő tantermek száma: 280 Tanító lakás van 167. A tanítás céljaira szolgáló tantermek közül 30 nem felel meg a törvényes követelményeknek. Egy tanteremre átlag 66 növendék jut, mely szám még kedvezőbb, ha a tényleg iskolába járók számából az ismétlődőket leszámítjuk. Az iskolák mellett találtatott 83 iskolakert, 74 faiskola és 76 testgyakorló tér. Az iskolák felszerelése általában kielégítő, falitábla, olvasótáblák, számológép, Magyarország térképe majd minden iskolában megvan.

Az iskolák jövedelmei és kiadásai. Az 1891/2 tanévben az iskolák évi jövedelme volt összesen: 123.605 frt Ezen jövedelem származott: 22220 frt jövedelme gyanánt 1146 frt, 143196 frt tőkepénz kamata 9016 frt., tandíjból 4730 frt., állami segélyből 57522 frt, községi hozzájárulásból 22598 frt, egyházi segélyből 24968 frt, egyéb forrásokból 3595 frt.

Az iskolák kiadásai következőleg oszoltak meg: rendes tanítók fizetésére 95194 frt, segédtanítók fizetésére 11.463 frt, fűtés, tisztogatás, javításokra 8819 frt., tantermek felszerelésére 1567 frt., szegény tanulók segélyezésére 3753 frt. (ide felvétellett a háromszék-megyei Erzsébet leányárvaházban a benlakó növendékek ellátására fordított összeg), építkezés, tőkésítésre 917 frt, vegyes kiadásokra 1892 frt — Ezen számok szerint Háromszék vármegyében egy rendes tanítónak évi fizetése átlag 369 frt, a segédtanítóké pedig átlag 424 frt. a mi annak tulajdontható, hogy a 27 segédtanító egy része polgári iskolánál van alkalmazásban s így legalább 600 frt. fizetést élvez, más része pedig mint énekvezér, szintén fizetésben részesül.

Az iskolákról. Háromszék vármegye területén az iskolák fokozatát illetőleg van:

Kisdedővönőképző intézet Sepsi-Szentgyörgyön.

Polgári iskola 3, még pedig Sepsi-Szentgyörgyön leányok és fiuk számára, Kezdi-Vásárhelyen pedig fiuk számára.

Felső népiskola, gazdasági szaktanfolyammal megtoldva Baróthon fiuk számára.

Iparos tanonciskola 3, Baróthon, K.-Vásárhelyen és Sepsi-Szentgyörgyön.

Elemi népiskola 150.

Óvoda: 5, még pedig Dálnokon, K.-Vásárhelyen, Maksán, Sepsi-Szentgyörgyön és Zágonban.

Iskolázás a vármegye minden községében van, még pedig 110 községben és 3 telepen helyben; 2 község és egy telep pedig csatlakozik a hozzá legközelebb eső községhez.

Az iskolák jellegük szerint a következőleg osztályozhatók:

Állami iskola van: 2 polgári (K.-Vásárhelyi és s.-szentgyörgyi fiu iskolák) és 1 felső népiskola (Baróthi felső népiskola), továbbá 5 elemi népiskola még pedig az utóbbi említett iskolák Bodo-

lán, Dálnokon, Erősdön, Kovásznán és Pákén vannak elhelyezve. Összesen 8.

Községi jelegűek: a sepsi-szentgyörgyi polgári leányiskola, továbbá a következő községekben van községi jellegű elemi népiskola: Albis, Alcsernáton, Altorja, Árapatak, Árkos, Barátos, Bita, Bodok, Bükszád, Csomortán, Czofalva, Egerpatak, Előpatak, Eresztvény, Esztelnek, Étfalva-Zoltán, Felcsernáton, Feldoboly, Feltorja, Fotos, Haraly, Hidvég, Ikafalva, Ilyefalva, Kálnok, Karatna, Kezdi-Vásárhely, Kilyén, Kisborosnyó, Kovászna, Körös, Kurtapatak, Laborfalva, Léczfalva, Magyarós, Maksa, Málnás, Márkosfalva, Mikó-Ujfalu, Nagy-Ajta, Nagy Baczon, Nagy-Borosnyó, Nyén, Oroszfalu, Páva, Papolecz, Peselnek, Réty, Sepsi-Martonos, Sepsi-Szentgyörgy, Sepsi-Szentkirály, Szacsva, Szörce, Telek, Volál, Zabola, Zágón, Zalán, Zalán-patak. Összesen 63. Ideszámítva a három iparostanoncziskolát, továbbá az öt óvodát, melyek közül azonban a maksai alapítványi óvoda, a községi jellegű iskolák száma 71-re emelkedik

Római katolikus felekezeti jellegű iskolák vannak: Alcsernáton, Almás, Altorja, Baróth, Bereczk, Béla falva, Futásfalva, Gelencze, Hatolyka, Hilib, Ilyefalva, Imecsfalva, Kezdi-Martonos, Kezdi-Vásárhely, Köröspatak, Lemhény, Miklósvár, Nyujtód, Osdola, Petőfalva, Polyán, Sárfa falva, Sósmező, Szárapatak, Szászfalu, Szentiván, Szentkatolna, Szentlélek, Zágón községekben. Összesen 29.

Görög katolikus felekezeti jellegű iskola egy van Lisznyón, de az 1892/3 tanévre már ez is beszüntette működését.

Görög keleti felekezeti iskolák vannak: Alcsernáton, Aldoboly, Bereczk, Bodza forduló, Bodzavám, Bölön, Dobolló, Dobolló-Báctepek, Hidvég, Kezdi-Martonos, Kis-Borosnyó, Kovászna, Kökös, Lisznyó, Lügget, Márkos, Nyén, Osdola, Sósmező, Szitabodza, Zabola, Zágón községekben. Összesen 22.

E. v. református felekezeti iskola van: Albis, Alcsernáton, Aldoboly, Angyalos, Baróth, Besenyő, Bikfalva, Bita, Bodos, Bölön, Felcsernáton, Gidőfalva, Komolló, Kökös, Küpecz, Köröspatak, Közép-Ajta, Lisznyó, Martonfalva, Oltszem, Száraz-Ajta, Szotyor, Tamásfalva, Uzon községekben. Összesen 24.

Unitárius felekezeti iskola van Bölönben, Kökösön és Köröspatakon. Összesen 3.

Engedélyezett magán iskolák a Horn-féle fűrésztelepeken Gynulafalván és Commandón levő iskolák. Összesen 2.

Egyesület által fentartott a k.-vásárhelyi Erzsébet árvaleány nevelő intézetben levő iskola.

A népoktatási intézetek száma összesen: 163.

Az iskolák tanítási nyelve 146 iskolában magyar, 17 iskolában pedig román-magyar. Ez utóbbiak mind görög keleti felekezeti iskolák, melyekben általában véve kielégítő sikerrel tanítják a magyar nyelvet.

A tanítókról. A vármegyében alkalmazásban levő tanárok, tanítók, tanítónők és óvónők száma összesen 285, kik közül 272 képe

sitett, 13 pedig nem képesített. Minőségre nézve 258 rendes, 27 pedig segédtanító. Nemre nézve 238 férfi, 47 nő. A magyar nyelvet oktató képességgel bírta 256, nem bírta két gör. keleti iskolánál alkalmazott tanító.

A tanítónők mind az állami és községi jellegű intézeteknél vannak alkalmazásban s a felekezeti iskolák közül csupán a baróthi róm. katolikus iskolánál van egy tanítónő.

IV. A vármegye kezelése alatt álló iskolai alapok.

I s k o l a i a l a p. A volt székelyhatárőr ezred tulajdonát képezett épületek és telkeknek. Ő Felsége által iskolai czélokra történt átengedéséből veszi eredetét. A mi készpénze ezen alapnak van, az az egyes községekben levő hadnagyi, főhadnagyi vagy kapitányi lakások és a hozzátartozó telkeknek eladásából származik. Az alap tulajdonát képezi ezen kívül Sepsi-Szentgyörgyön a méntelep, kir. járásbíróság, árvaszék, államépítészeti hivatal és a polgári fiúiskola által elfoglalt helyiségek; K.-Vásárhelyen a m. kir. honvéd laktanya, a kir. törvényszék, a polgári fiúiskola, a kir. adóhivatal és a községi fiúiskola jelenlegi helyiségei; végre Baróthon a gazdasági szakfolyammal megtöltött felső népiskola épülete és mintagazdasága. Az iskola-alap vagyona készpénzben és fekvőségekben összesen mintegy 300.000 frt. értéket képvisel. Ezen alapot a vármegye törvényhatósági közgyűlése kezeli, annak évi költségvetését ezen testület állapítja meg s számadásait is ez vizsgálja meg.

Az iskolai alap 1893. évi költségvetése szerint a gyümölcsöző tőkék (46078 frt. 42 kr.) után 2938 frt., a házak és fekvőségekből pedig 5767 frt. összesen 8702 frt. jövedelem van előirányozva. Kiadásai pedig a következőleg oszlanak meg: A s.-szentgyörgyi polgári fiúiskola fentartási költsége 173 frt., a baróthi gazdasági felső népiskoláé 258 frt., a k.-vásárhelyi polgári iskola fentartási költsége 216 frt. — A Háromszékvármegyei tanítótestület könyvtára és a tanítóknak a tanítótestületi gyűlésekre fuvardíjra 120 frt. A muzeum fentartási költségeire 700 frt. Az Erzsébet árvaleány nevelő intézet segélyezésére 200 frt. A sepsi szentgyörgyi kisdédvönöképítő intézet fentartásához hozzájárulás 1000 frt. — A Székely-Mikó-Kollegium részére megszavazott 10.000 frt. törlesztésére 400 frt. Állami adóba 320 frt. Épületek fentartására 1155 frt. Ösztöndíjakra 240 frt. Szenvedő tőkék és kamataira 2500 frt. Előre nem látható szükségletre 500 frt. A kiadás összege 7782 frt. mutatkozik tehát 919 frt. felesleg.

Ipar-tanalap. A megyei „ipar-tanalap“, mely a megyei iskolai alaptól 1884-ben választatott el, az 1892. évi számadás szerint 26017 frt. tőkével rendelkezik. Bevétele volt 4165 frt., kiadása 2257 frt., mely a következőleg oszlott meg: Házi ipar tanítónő fizetésére 400 frt. A helybeli polgári fiúiskola egy tanulójának ösztöndíjára 144 frt., a kezdi-

vásárhelyi polgári finiskola mellett fennálló asztalos ipartanműhely szintén ezen alaptól nyer segélyt.

Gróf Tisza Lajos-alap, melyet nevezett főúr 1872-ben tett oly rendelkezéssel, hogy annak kamataiból egy orbai és egy kezdi járási születési gymnasiumi tanuló, egyik a k.-vásárhelyi kantai, a másik pedig a sepsi-szentgyörgyi Székely-Mikó-Kollegium növendéke, évi 50—50 frt. ösztöndíjat nyerjen. Az ösztöndíjakat az illető tanári testületek hármas kijelölése alapján, évről-évre a vármegyei közigazgatási bizottság ítéli meg s kiküldötte által kézbesített az illető növendékeknek, rendszerint az iskolai évet záró ünnepély alkalmával.

Ezen alap 1891. év végén 3780 frtot tett, mely összegből 3100 frt. földtehermentesítési kötvényekben volt elhelyezve, 680 frt. pedig takarékpénztárban kezeltetett. A jelzett év folyamán a takarékpénztárból kivétetett 520 frt. a 3100 frtos kötvények kamatoztak 124 frtot, mely összegekből 420 frtot újabb kötvények vásárlására fordítottak, 100 frt. két ösztöndíjra adatott ki, 124 frt. pedig újabban takarékpénztárba helyeztetett el.

A Székely huszárcsaládok nevelési alapítványa, melyet a huszár családoknak megbízottai 1878 évi június hó 14-én tartott gyűlésükben Ó Felsőge és a belügyminiszteriumnak jóváhagyásával közművelődési célokra fordítottak, állott 1885. év végén 15808 frt 20 kr. készpénzből és 2914 frt 57 kr. per alatt levő tőkekövetelésből. Ezen alapítványnak célja az egyetemi tanfolyamot, vagy más egyrangú hazai felsőbb tanintézetet hallgató háromszéki vagy erdővidéki, a hivatalból készült és a megye levéltárában őrzött összeírásban foglalt 632 volt székely huszárcsalád tagjainak és ivadékaiknak tanulmányaik folytatására segélyt nyújtani. Az alapítványi tőke érintetlenül marad s annak csupán kamatai fordíthatók segélyezésre. Kezeli az e célra készült szabályrendelet értelmében, Háromszék-vármegyének törvényhatósága. Ellenőrzi a huszárcsaládok által megválasztott 6 tagú bizottság, mely hat évenként választatik; ennek elnöke a megyei alispán, hivatalból tagjai a kir. tanfelügyelő és a megyei számvevő. Az alapítványi helyek a következő szakokra terjednek ki: a) Az orvosi karra. b) Az állatorvosi karra. c) A műegyetemi karra. d) A katonai felsőbb tanintézetre. e) Az erdészeti tanfolyamra. f) A bányászati tanfolyamra. g) A bölcsészeti karra. h) A jogi karra. i) A felsőbb gazdasági tanintézetre. Minden alapítványos évi, félévenként előre fizetendő 240 frt. ösztöndíjban részesül s az ösztöndíj a megkezdett szak valamennyi évfolyamára kiterjed, feltéve, hogy az illető a megfelelő vizsgálatokat jó sikerrel leteszi.

Évenként három alapítványi hely van betöltve.

II. RÉSZ.

Háromszékvármegye népoktatási intézeteinek történetei.

Rövidítések. Közs. = Község. Lsz. = Lakosok száma. Magy. = Magyar. Ném. = Német. Rom. = Román. Rk. = Római katolikus. Gör. kath. = Görög katolikus. Ev. ref. = Evangelikus reformatus. Ág. ev. = Ágostai evangelikus. Gör. kel. = Görög keleti. Izr. = Izraelita. Tnk. sz. = Tankötelesek száma. mn. f. = mindennapos fiu. l. = leány. ism. f. = ismétlő fiu.

Albis.

Közs. Lsz. 755. Magy. 755. Rk. 33. Ev. ref. 706. Gör. kel. 16. Tnk. sz. 112. mn. f. 28. l. 47; ism. f. 17. l. 20. Iskolába jár: mn. f. 29. l. 41; ism. f. 8. l. 15. Isk. nem jár: 19. Van 1 községi és 1 ev. ref. jellegű népiskolája.

Ev. reformatus felekezeti és községi népiskola. Az albisi iskolának keletkezése 1639-re vezethető vissza, a mikor az egyházi vagyonnak gondozására már aedilisek választottak. Bár sem a papnak, sem pedig a tanítónak neve ezen időből nem ismeretes, mert az egyházi jegyzőkönyveket alá nem irták, sem pedig nevök másként elő nem fordul, de bizonyos, hogy a pap mellett mester is volt, ki a gyermekeket tanította. 1728-ban, mikor a papi és mesteri képét liquidálják, Mihács János a pap. Hogy pedig a tanítás céljaira külön teremmel bírtak bizonyítja, hogy 1734-ben az aedilisek kérésére a classis megtapasztatni, a deszkakürtő helyére a classis és mesteri házhoz jó kürtőt csináltatni határozottatott. Mint schola mesterek ismeretesei 1744-ből Ambrus Ferencz, 1745-ből pedig Vajna László. 1772-ből egy határozat azt mondja „hogy némelyek az iskola mesterrel rityólnának a miért az ők csúntalan gyermekeiket jól tanítja, és meghatározatják, hogy bocsássák gyermekeiket egészen a mester directiójára. Ha valaki az ellen cselekednék 3 mf-tal büntetetik.“ Négy évvel később az iskola számára ablakot és kártyát szereznek be „mivel az iskola ezek nélkül szűkölködik és a tisztelendő Rector úr kezére adassék.“ 1797-ben Fazakas Ferencz a mester, ki 1807-ben halt el.

A leányok a fiuktól már 1812-ben szétválasztatnak és a leányoknak tanítása „Nemere Sámuel ifju legény“, harangozóra bízott oly feltétellel, „hogy ezért rendes fizetést nem kap, mindenki

tetszése szerint fizet neki a mit akar, 1—2 kéve gabonát, a harangozásért 1—1 kenyeret, csak hogy az orgona húzásnál mindenkor józan állapotban álljon elé.”

Majd 1817-ben Égető István mester idejében rendezik a tandíjat még pedig úgy, hogy a kik a katechezison alul vannak 1 mft., a kik pedig grammatisták 2 mft. fizessenek. Ezen tandíj később váltó forinttra (40 kr.) lett átváltoztatva. Így haladt a tanítás változó mesterek. és harangozók vezetése alatt 1853-ig. A fiuk tanultak a mesterektől külön tanteremben, mely azonban szalmafedeles és lantornás ablakkal volt ellátva; a leányokat pedig a harangozó tanította saját lakásán. 1853-ban Szini János, ma is élő lelkész kezdeményezésére megalakult az u. n. „albisi ev. ref. öt váltó garasos intézet” mely rövid idő alatt annyira gyarapodott, hogy annak kamataiból a gyermekek tankönyvei, tanszerei és a tanítónak fizetése is fedezhető. Égető lemondván hivataláról, 1833-ban Ábrahám Mózes követte, ki egész 1862-ig szolgált. Utána következett Bartha Beniam aranyos-gyéresi iskola mester, ki tíz évi működése alatt az iskolának jó hírnevet szerzett. Buzgón közreműködött az 1862-ben összedült iskolaháznak újra építésére, a mi 1863-ban tényleg meg is történt. Teljes erejével arra törekedett, hogy az 1868-ban megindult új korszaknak áldásaiban Albis is részesüljön. A felekezeti féltékenységgel azonban csak részben sikerült megküzdnie, mert csupán a leányiskola változott községivé, míg a fiuk osztálya megmaradt felekezetinek. A harangozó-leánytanítók a következő sorrendben váltották fel egymást: Nemere után 1822-ben Ilyés István, majd ismét Nemere 1848-ig, 1850-ben Kovács Zsigmond, 1851-től Bartha Pál, 1864-től Molnár Lajos, 1867-től Barabás Ferencz, ki az 1870-ben megnyílt községi iskola tanítójává is megválasztatott s szolgált ma is. 1872-ben Bartha Beniam a sepsi-szentgyörgyi községi iskolához választatott meg, hol mint igazgató-tanító 18 évi buzgó működése alatt sok érdemet szerzett. Helyét Bathó János, 1873-ban foglalta el.

Ezen idő óta a tanítás mindkét iskolában rendes medrében folyt. Az iskolaépület azonban sem terjedelme, sem pedig elhelyezésénél fogva meg nem felelve, 1883-ban a községi iskola részére a község közepén alkalmas iskolaházat és a tanítónak lakást építettek. Majd 6 évvel később, ehhez toldatott a Bathó János által kezdeményezett műkedvelői társaság által felajánlott 50 frt. felhasználásával, az ev. ref. iskola tanterme, melyet albisi lakos, Lengyel Jakab és neje Bene Erzsébet saját költségükön építettek fel, egyben az iskola számára 50 frt alapítványt is tettek le.

Az iskola felszerelése hiányos. Az ev. ref. felekezeti hitközség az egyház szegénysége miatt 1892-ben kijelentette, hogy iskoláját tovább fen nem tarthatja; ennek községivé alakítása tárgyában most folynak a tárgyalások.

Tanítói járandóság az ev. ref. felekezeti iskolában: Három szobából álló szabadlakás a megfelelő melléképületekkel, 28 véka férőjü föld

használata, 115 kalangya ős, ugyanannyi tavasz gabona, oszporásoktól 12 frt, 30 tereh fa, stola, tandíj fejében 30 frt, a leányok vallás-tanításáért szintén 30 frt.

A községi tanító fizetése szabadlakás, évi 300 frt. fizetés és megfelelő évtödös pótlékok, 2 öl tűzifa.

A reformatus iskolaszék elnöke: Szini János, nyugalmazott ev. ref. esperes.

A községi iskolaszék elnöke: Lengyel Jakab, kit mint az iskola jötevőjét, már megemlítettünk.

Alcsernáton

Közs. Lsz. 2223. Magy. 2217. Egyéb ny. 6. Rk. 425. Gör. kath. 1. Ev. ref. 1595. Ág. ev. 1. Unitarius 1. Gör. kel. 200. Tnk. sz. 382. mn. f. 138. l. 155. ism. f. 45. l. 44. Iskolába jár: mn. f. 87. l. 114; ism. f. 20. l. 22. Isk. nem jár; 139 tank. Van 1 községi, 1 rk. és 1 gör. kel. jellegű népiskolája.

a) Rom. katolikus felekezeti népiskola. Alsó-Csernáton a Székelyföldnek egyik legrégibb és legtekintélyesebb községe, mely a XIV. század elején már rom. katolikus egyházközséggel bírt és Péter nevű papja, 1332-ben, 5 lat ezüstöt fizetett a pápa számára, míg utóda Pál lelkész, 1335-ben, 32 régi banális fizetésére volt kötelezve. Hogy Alsó-Csernáton már régebben mily tekintélyes községet képezett, leginkább azon körülmény bizonyítja, hogy az 1567. évi regestumban 68 kapuval szerepel, tehát ez időtájt a Székelyföldnek második községe volt s a kapuk számával csupán Bölön előzte meg. Ily körülmények között feltehető, hogy Alsó-Csernátonban már a XIV. század elején volt iskolázás és hogy itt a tanítás eszközzésére a plébánoson kívül, más is volt alkalmazva. Sajnos azonban, hogy minderre vonatkozó biztos adatokkal nem rendelkezünk.

A reformatio Alsó Csernátont is meghódítván, a lakosságnak legnagyobb része Kalvin tanait fogadta el. A templom és iskola a reformatusok kezébe került és maradt egész 1700-ig, mikor egyik tekintélyes csernátoni család, a Bernáldok, a rk. vallásra visszatérvén, kath. kápolnát építtettek és az isteni tisztelet végzésére udvari káplánt tartottak. A rom. kath. iskolának szervezése azonban jóval régibb keletű; 1820-ban keletkezett, a midőn Simon Mihály egy levelében igazolja, hogy őt a s.-szentléleki esperes-plébános 1820 február 27-én Alsó-Csernátonba rendelte tanító-mesternek. Bizonyítja továbbá, hogy: „Nékem pedig ottanlétemben mind a katolikus uraságok, mind a köznép ígérettyeket teljesítvén, becsülettel megfizettek.” Ez időben az iskola még nem bírt saját épülettel, hanem az akkori tekintélyes rk. földesurak adtak termet a tanításra és lakást a tanítónak. Önálló iskolaépülethez csak 1840-ben jutottak, a mikor ezt Zámblér János, tiszt. kanonok saját költségén felépíttette; ebben a tanító számára is volt 1 szoba és 1 konyhából álló lakás. Ugyanezen lelkes tanügybarát 1844 ben szintén

saját költségén, egy csinos kis templomot is építtetett. A tanítónak a szokásos kepejárandóságon kívül más jövedelme nem volt és hogy mégis megélhetett, azt a rk. földesurak áldozatkészségének köszönhette Végre 1873-ban a hivek adakozásából önálló plébánia létesült, majd Fogarassy erdélyi püspök és mások hozzájárulásával, 1875-ben tágas tantermű iskolát emeltek. Ezt azonban 1881-ben kántortanítói lakássá alakították át és Lönhart Ferencz erdélyi püspök segítségével, 1882-ben, új tantermet építettek. Ebben az épületben folyik a tanítás ma is.

Simon Mihály után nem tudni ki következett 1832-ig, a mikor Bartis Pál a tanító, 1847-től Finta László, 1869-től Veres Mihály, 1874-től Böcs Dénes, 1878-tól *Papp János*.

Tanítói járandóság: 248 frt 82 kr, mind alapítványokból; 80 – 90 frt kepe, szabad szállás, veteményes és gyümölcsös kert.

Az iskola felszerelése hiányos.

Az iskolaszék elnöke: *Tamás Dávid*, rom. kath. plébános.

b) Ev. reformatus felekezeti iskola. Az ev. reformatus felekezeti iskola, a rom. katolikusoktól átvett iskolából keletkezett, még pedig 1652-ben, a mint ezt több hitelt érdemlő adat bizonyítja. Ezen időben volt már az Ekklesiának predikátora és rectora, az utóbbi minden valószerűség szerint Koppáni András, kinek nevét az egyháza iránti lelkesedés őrizte meg az utókornak. Az 1707-ben összeírt ecclesiái Bonumok között találjuk a következő följegyzést: „Ez előtt ennek az Ecclesiának egy pénze sem volt, hanem 1670-ben Koppáni András Deák, ki itt való schola Mester is volt, Testált az Ecclesiának flor. nyóltz“. A predikatori álláson pedig 1652-ben Dálnoki Mihályt találjuk, ki e népes ecclesiának első papja volt. Az iskola életére vonatkozólag nincsenek feljegyzések; de tudjuk, hogy a scholamesterek a következő rendben váltották fel egymást: Koppáni András után 1670-ig Csernátoni Kovács István, 1702-ig Balavásári Szalma András, 1705-ig Kupán Pávai Péter, 1711-ig Alsó Csernátoni Pál István, 1712-ig Pókai Bogdán Mihály, 1713-ig Pávai C. Ferencz, 1715-ig Csernátoni K. János, kinek idejében tartatott meg az első Visitatio, mely alkalmából protokolumba vették a pap és schola Mester egymáshozí viszonyát szabályozó következő tétéleket és általános szabályokat:

„I. A Mesterek Praedikáló székbe ne mennyenek könyörgést tenni, hanem a Pulpitushoz, vagy az asztalhoz állanak. . . .“

„V. Ha találtnak oly incorrigibilis Papok, vagy Mesterek, u. m.: Részegesek, szidkozódók, Káromkodók, esküvők, a kik a Senior admoníciójával nem gondolnának, sem a Partialiséval, az olyanokat a Senior poenával is muletallya.“

„VI. Járjanak a mesterek is hozzájuk illő habitusban, hosszú mentében, különben a functióban ne toleráltassanak.“

„VII. A Pálinka főzés és azzal való kereskedés abrogáltatik.“

„IX. A Papok és Mesterek hosszú vállokon heverő üstököt ne viseljenek katona módra, sub poena Ecclesiastica.“

A scholamesteri állásra 1715-ben Nánási Jánost választották meg, majd 1718-ban Szathmári Gábort. Ekkor dühöngött az egész megye területén a nagy éhínség s az azt követő pestis, melyet az egyház anyakönyvében versben örökitett meg az akkori prédikátor, Baróthy István. Majd 1722-től egész 1740-ig alsó-csernátoni Kovács Sámuel a rector, kiről az van feljegyezve, hogy „kevés irástudó volt“. A pap és mester marasztásokról már megemlékeztünk, mely szokás Alsó Csernátonban is dívott. Ezt némileg ellensúlyozta a Zabolán, 1735-ben, tartott Communitás ülésnek azon határozata, mely szerint mindaddig, míg „a Tractusban vacans atyafiak vannak, sine discrimine admittaltassanak, itt is intimatit, hogy akár melyik Tractusban levő és élő atyafiak s Mesterek, ha hol vacantia esik és a Tractusbelieknek exclusiójával nem esik, admittaltassék: Es míg érdemesek tanáltatnak a Tractusban, addig iskolai Deákok ne intromittaltassanak. Ha pedig valamely atyafiaknak más Tractusba hivatallyok legitime esik, azok is utra gravem Causam ne arceáltassanak.“

A múlt század közepétől kezdve már majd minden évről ismerjük az alsó-csernátoni iskolának állapotát, minthogy a tractusi jegyzőkönyvek — melyeket Bodor Géza alsó-csernátoni ev. reformatus lelkész és kerületi főjegyző rendezett, bekötöttetett és ezáltal a már pusztulásnak indult becses okmányokat megőrzé az utókor számára — hiven visszatükrözik a Visitationnak véleményét.

Felsőtorjai Pető Pál 1740-ben választatik meg rectorrá és ezen minőségében négy évig szolgálja a nemes ecclesiát és mind templomi szolgálatjával, mind pedig iskolai tanításával meg vannak elégedve. Utóda Körösi Dancs János 1744-ben*) foglalja el ezen állomást, kinek szolgálatja szintén tetszett az ecclesiának s azért „ad Annum proxime affuturum tisztességesen marasztották“, de már 1746-ban „öt Punctumból álló gravis Acetiót institualván az maga házában lakó Samuel Deák (aliás Kovács) ur ellen“ úgy látszik, hogy ez által az ecclesia tagjainak egy részét maga ellen zuditotta, mert már 1747-ben „ugy tetszett a nemes ecclesiának, hogy elbocsássa.“ Ugyan akkor meg is választják dálnoki Szabó Mihályt, ki több éven át közmegelegedésre szolgál. Majd ismét Dancs János fordul elő 1765-ben, kinek Enyedről való elszállítási költsége fölött 1767-ben határoz a Visitatio. Ennek utóda Gazda Gábor, de hogy mikor kezdette meg működését azt nem lehet megállapítani. Először 1775 fordul elő, a midőn kepe fizetése rendezetik és ellene feladatik „hogy jobban is kellene s lehetne is iskolát tartani és tanítani. Constatálja a Visitatio, hogy iskolája pusztá és Tanítványok nélkül való és a kik ketten hárman feljárnak és nintsen épületek, holott ebben a népes Ecclesiában nevezetes iskolát lehetne

*) Más adatok szerint Dancs János 1765-ben szerepel mint alsó-csernátoni rector.

tartani, mint az ezek előtti Schola Mesterek tartottak. Contumeliastatik azért per fl. 12 és egyszersmind Imponaltatik, hogy ezután valóságos oskolát tartó Mester légyen sub poena Canonica.“ A következő években működéséről mindig megemlékezik a visitatio, még pedig elismerőleg egész 1870-ig. Ekkor az oskolamester Gazda Márton atyafi ellen az ecclesia meghasonlott. „Egy része mind magok személyekben, mind pedig a Gyermekes Atyák nevek alatt beadott feles punctumokból álló memorialisban panasznak, hogy nem tanítana s nem is tudna; az apróbb gyermekeket a nagyobbakra bizza, a nagyobbakat negligallya; káromollya, bojtos ostorral veri.“ Daczára ennek pártja megmenti, s Gazda Márton megmarad rectori állásában, mert a Visitatio transpositiójára utat és módot nem talál.

Az iskola állapota Gazda Márton tanítósa alatt kétségtelenül gyenge volt s bár az 1789. évi visitatio „mind a Fiu, mind pedig a Leány gyermekek oskoláját megexaminálván, mindenikben levő gyermekek a Mlgs. Supr. Consistoriumnak a Tanítás és Tanulás módjáról kiadott minden punctumai szerint gyakoroltattaknak lenni esmértetnek“ a következmények azt bizonyítják, hogy Gazda már ezen időben nem felelt meg tanítói kötelességeinek. Az is bizonyos, hogy a leány gyermekek tanítása itt már a mult század közepén el volt választva a fiuk tanításától, s a leányok tanítása a harangozóra volt bízva.

Gazda Márton további körülményeivel részletesebben foglalkozunk, mert az ő sorsa mintegy bemutatója azon küzdelemnek, melyben korának tanítói kisebb-nagyobb mértékben részesültek. Az évről-évre megújuló bizonytalanság, ha valjon állomásán megmarasztja-e a nemes ecclesia; a küzdelem, melylyel ellenségeit megfélekezni; a költség, melylyel barátait megtartania sikerül — bizonyára elég keserű perczet szereztek a régi tanítóknak.

Gazda ellen a „kisebbség“ 1797-ben ismét panaszkodik, melyre nézve a Visitatio azon böles resolútiót hozza, hogy „Mester eő kegyelme a meg nem elégedő feleket magárák megnyerni igyekezzék.“ Már 1807-ben foglalkozott az ecclesia azon gondolattal, hogy melléje coadjutort hozasson s e tárgyban felterjesztést is tett az igazgató tanácsához, melyre a határozatot várták. Nagy baja volt az is, hogy a harangozó tanítóval nem tudott békében élni s e miatt a Visitationál panaszkodtak ellenében. Erre a visitatio a következő határozatot hozta: „Megvizsgálván vizitátiónk a dolgot, mindeniket hibásnak lenni tapasztalja s megérdemelnék, hogy mindenik a nagyobb contumatiónak terhével büntetessék, mostan mindazonáltal, hogy valami zabola a két felek közibe tétessék, mindenik minor contumatióval, azaz három forint terehvel büntetetik, hogy statim et de facto le tétessék mindenik által. E mellet minden anteaactára nézve amnestia et silentium parancsolatik, így ha tovább is együtt háborus és ecclesiát botránkoztató életet élnek, a melyik fél kezdő lészen, elsőbben a nagyobb gyalázatnak terhével, azután pedig hivatalából való degradatióval megbüntettetik.“ 1810-ből pedig azt találjuk, hogy a kisebbség vonzalma Ferentzi János

„organista“ felé huz s annak számára szeretnék a mesteri képének felét megszerezni, mert „a betsületes Mesterről az adatik fel, hogy Templombeli szolgálattját ugyan viszi mikor akar, de az orgona mellett nem énekel és kevés Tanítványai is vadnak a kiket tanítson, lévén az organista és Tanító Mester“. De daczára ennek, ismét sikerül Gazda Mártonnak az elégedetlenkedőket megnyugtatni mert sem ezen panasznak következménye nem lett, de teljes öt évig figyelembe vehető panasz se emeltetik ellene. 1815-ben azonban az organistával ismét komolyabb összeütközése van s azzal is vádoltatik, hogy a magánál tanuló gyermekeket „kiküldötte az organistánál tanuló gyermekekre, hogy azokat megtámadván, megverjék.“

Igy folyik az öreg mesternek élete folytonos izgalom és panasz között, míg 1821-ben teljesen tanítvány nélkül marad s ugy a fiuk, mint a leányok Ferenczi organista keze alá járnak. A visitatio elhatározta, hogy a 8 esztendősnél idősebb „legény gyermekek“ az iskola mester keze alá járnak és ha ennél idősebb fiut az organista magához venni mérészelne, minden gyermekre nézve 3 frttal büntetődik. Ennek meg lett a kívánt eredménye, mert már a következő évben 20 tanítványa van, kiket a 80 éves öreg ember magyarul és Deákul tanított egész a conjugatioig. A leánytanítónak ugyanakkor 32 tanítványa volt, kiket saját lakásán tanított. Az elégedetlenség azonban elérte netovábbját. A szülők kénytelenek voltak gyermekeiket más községben taníttatni, vagy otthon tartani, nehogy sikertelenül vesztessék az időt az iskolában. Altalános volt az óhaj, hogy a mesteri fizetésből kiszakítandó részre tanító hozassék. De mikor az öreg Mestert erre nézve megkérdezték volna azt felelte „hogy most is tud úgy tanítani mint ezelőtt 20 esztendővel“ fizetése megrövidítésébe pedig bele nem egyezik. Végre 1826-ban, 58 esztendei tanítóskodása után elhalt Gazda Márton. Az utolsó két évben Kolumbán József segédkezett mellette, ki a nagyobb fiugyermekeknek tanított „olvasást, írást, Declinatiót, Comparatiót, Aritmetica és Multiplicatiót — tanultak valamit németül is írni és olvasni.“ Kolumbán vezette a fiuk tanítását 1827-ig, a mikor Mihályfalvi Lajos választatott meg iskola mesterré, ki ezen hivatalát 1869-ig folytatta. Őt követte Bakcsi Boldizsár, ki 1892-ben nyugdíjaztatván, vele együtt az ev. reformatus felekezeti iskola is megszűnt.

A leánytanítók voltak ezen iskolánál: 1703-tól barátosi Beder Balázs, 1705-től Pajdisko Sámuel, 1706-tól László János, 1719-ben Beder Balázs, Kezdi-Vásárhelyi Molnár János, Felcsernátoni Kusztos Péter, Kiis István, 1753-tól ikafalvi Mátyás János, 1760-tól Váradi Ferencz, Cseh Gábor, Debreczi András, 1765-től kezddivásárhelyi Baló József, 1787-től Dán Mihály, 1790-től zaláni Fűzi Ferencz, 1808-tól zágoni Ferenczi János, 1858-tól Kovács Zsigmond és dálnoki Bartha Pál.

c) Községi elemi népiskola. Minthogy a nagyszámu tanítótelesek a rendelkezésre álló két tarteremben meg nem fértek, a közigazgatási hatóság már 1886-ban elrendelte, a reformatus felekezeti

iskolának fentartása mellett, a községi iskolának felállítását. Ennek első tanítója Vén Károly okl. tanító majd 1888-ban Csiki József a helyettes tanító, végre 1889 óta György Albert. A fiiskolai tanítói állomással egyidejűleg szerveztetett a tanítónői állomás, a melyet Bardocz Vilma töltött be 1889-ig, a mikor ezen állomásra Kun Róza okl. tanítónő választatott meg. 1892-ben a reformatus felekezeti iskola teljesen megszűnván, rendszerezítették a harmadik tanítói állomást s arra Czirmai József okl. tanítót hívták meg.

A községi iskolának nincsen épülete és így kénytelen rozoga falusi házikókban huzódni meg, melyekért a község fizeti a házbért. A tanítóknak sincs szabad lakásuk, hanem ennek fejében 50 frt. szálláspénzt kapnak. Az iskolaépítés ügye már néhány év óta huzódik; remélhető azonban, hogy az most már a megvalósulás stadiumába jut annál is inkább, mert a közbirtokosság e célra tekintélyes összeget ajánlott fel.

A tanítók fizetése évi 300 frt. és 50 frt. lakáspénz.

Az iskolaszék elnöke: Damokos János nagybirtokos, alelnöke Bodor Géza ev. reformatus lelkész.

d) Görög keleti felekezeti népiskola. A gör. keletiek Alsó Csernátonban csak a század közepe óta birnak önálló egyházzal. Iskolájuk is az ötvenes években keletkezett, addig a gyermekek az ev. reformatus felekezeti iskolába jártak. Az iskolának tanítás nyelve a magyar, minthogy itt a görög keleti vallásuk nem is beszélnek románul. Képesített tanító ezen iskolában még nem működött, mert a csekély fizetés miatt ide okleveles tanítót nem is kaphatnak. Különben az állomás gyakran volt tanító nélkül és ilyenkor a pap végzett némi tanítást. Jelenleg Csiky Sándor van alkalmazásban, oklevele ennek sincs.

Az iskola épülete, mely 1875-ben épült, nem felel meg a követelményeknek; berendezése és felszerelése sem kielégítő.

A tanító fizetése mintegy 150 frtra tehető; van ezen felül 1 szoba és egy kamarából álló szabad lakása.

Az iskolaszék elnöke: Nicu (Kiss) Agoston, g. kel. lelkész.

Aldoboly.

Közs. Lsz. 1231. Magy. 852. Ném. 4. Rom. 370. Rk. 55. Ev. ref. 379. Ág. ev. 3. Unitárius 10. Gör. kel. 781. Tnk. sz. 168. mn. f. 55. l. 59; ism. f. 25. l. 29. Iskolába jár: mn. f. 88. l. 48; ism. f. 5. l. 21. Iskolába nem jár 36 tank. Van 1 gör. kel. és 1 ev. reformatus felekezeti jellegű népiskolája.

a) Ev. reformatus felekezeti népiskola. Ezen iskola keletkezési ideje bizonytalan. Minden valószínűség szerint a templomépítéssel egyidejűleg, a gyermekek tanításáról is gondoskodtak. Annyit tudunk, hogy a falut a labanczok 1704-ben feldúlták és

csak 2 ház, meg a templom maradt épen. Az egyház birtokában levő legrégibb adatok szerint 1749-ben Kiss András rector tanítja a gyermekeket, fiukat és leányokat vegyesen. Elődének neve nem maradt fenn. Őt követte 1761-ben Barabás Ferencz rector. Iskolaépület kezdetben nem volt, a tanulók a rector lakásán részesültek tanításban. A tankötelesek szaporodásával, 1780-ban, a két nembeli gyermekek külön választattak. A rector tanította a fiukat, a harangozó leánytanító pedig a leányokat, ki-ki a maga lakásán. Ez időben már id. Orbán István rector oktatja a fiukat, a ki mellett 1832-ben, tehát 52 éves tanítói működés után, Orbán József, előbbinek fia a segédtanító, ki ezen minőségében egész 1847-ig tanított. Ekkor a tanítással úgy látszik felhagyott, mert helyén István József szerepel, mint a ki a leányok tanítója. Majd 1858-ban ismét találkozunk vele, mint harangozó-tanítóval, de csak rövid időre, mert még ugyanazon évben Nagy-Borosnyóra választják meg leánytanítóknak.

A harangozó leánytanítóknak fizetése itt is rendkívül csekély volt: 1 hold szántóföld és minden leánygyermektől tandíj fejében 40 kr. E fizetésnek (20—25 leány után) megfelelő volt a tanítás eredménye is. A „Visitatio“ egyetlen alkalommal sem volt megelégedve a harangozó-tanítók által felmutatott tanítási eredménnyel, míg ellenben a rectorok tanítását, a legtöbbször dícséretesnek minősítették.

Baczoni Mihály 1858-ban foglalja el a leánytanítói állomást.

Ekkor kezdenek a fiúk és leányok ismét egy tanteremben tanulni. Már reggeli 4 órakor bekopogtatnak a rector uram ajtaján, befűtenek a magukkal hozott tüzelő anyaggal, a maradékot pedig lerakják a rector ur javára. Az egész napot, estig a tanteremben töltik. Délben a magukkal hozott élelmi szereket a rector ur konyháján melegítik meg s vele együtt költik el. A tanítói jövedelemnek egyik forrása itt a versmondás. A fiúk a karácsoni és husvétii ünnepek alkalmával csoportosan megindulnak, közöttük egy pénztáros és gazdával. Betekintenek a falu minden portájára, felváltva verseket mondanak, a miért aztán a jószívű gazda vagy néhány krajezárral, vagy pedig valamelyes élelmi szerrel, liszt, tojás, stb. stb. örvendeztetik meg a kis sereget. A pénzt a pénztáros veszi át, az élelmi szereket pedig a gazda rakja tarisnyájába, melyet felváltva czipelnek. A zsákmányt aztán rector uram osztja ki közöttük, illendő részt tartván meg a maga számára.

Ezen patriarchalis állapotoknak az iskolának 1870-ben történt felépítésével vége szakadt. Ez időtől kezdve Aldoboly is belépett a rendes iskolát tartó községek sorába. Sajnos, hogy kezdetben a gyorsan változó tanítók miatt — 1870—1875-ig Zöld Ferencz, Csusz Tamás, Kiss Lajos a tanítók — a rendezettebb tanítási viszonyoknak alig volt maradandó nyoma. 1875-ben azután Imreh Zsigmond vette át az énekvezértanítóságot, de utóbbi hivatalát ő is csak 6 évig viselte, a mikor a tanítóságról lemondva, helyét 1881-ben Vass Pál foglalta el és tartotta meg 1884-ig, a mikor a zaláni községi iskolához megválasztatván, állásáról ő is lemondott.

A rendes és tervszerű tanítás tehát csak 1884-ben kezdődhetett meg, a mikor a tanítói állomásra Boda Dénes okleveles tanítót választották meg, a ki ezen minőségében ma is sikerrel szolgál. Az ő törekvésének sikerült községében könyvtárt alapítani, olvasó-egyletet létrehozni és már évek óta ezen hasznos culturalis intézményeket fenn is tartani.

Az iskolaépület elég jó karban van, berendezése és felszerelése megfelelő. Van iskolai és ifjúsági könyvtára, testgyakorló tere, torna-eszközei, iskolakertje és faiskolája.

A tanító jövedelme: 300 frt fizetés, 25 frt lakáspénz és 20 frt failletmény.

Az iskolaszék elnöke: Gáspár Albert ev. ref. lelkész.

b) Gör. keleti felekezeti népiskola. Az aldobolyi gör. kel. népiskolának keletkezési idejére nézve nincs biztos adatunk. — Pap András diák azonban már 1820-ban tanítja a mintegy 20—25 gör. kel. tanulót a Fehér Antal-féle házban, melyet e célra az egyház kibérelt. Nevezett tanító 20 évig tanított Aldobolyban a következő járandóságokért: kepe czimén minden családtól egy fél véka gabona, továbbá minden iskolába járó gyermektől 40 kr. Tűzfát a gyermekek hordtak, lakást az egyház adott. A tanítást itt is hajnalban kezdték és naplementekor végezték. 1840-ben végre az iskola számára megfelelő telket vásároltak s arra iskolaépületet is emeltek; ez időtől fogva az iskola mindig saját házában van elhelyezve. A gör. keletiek e tekintetben megelőzték az ev. ref. felekezetet, mely Aldobolyban tudvalevőleg csak 1870-ben jutott saját iskolaépülethez.

Pap Andrást 1840-ben Pap Dávid követte, majd 1848-ban kolerában elhalván, Boiu Sándor, ki 1848./49-ben mint honvédermester az ojtózi, tömösi, kökösi és szemerjai csatákban vitézül harczolt. Aldoboly román lakossága ugyanis csak vallását tekintve gör. kel. — társalgási nyelve azonban a magyar. Az iskolában ősi időktől fogva magyarul tanítanak s románul csak a pap, tanító, a nép közül pedig igen kevesen beszélnek. 1850-ben a tanulók száma már 35-re szaporodik s ezeket Elek diák tanítja 1860-ig, a mikor az iskola is helyet cserél és a templom közelébe jut. Az új iskolaépületbe új tanító is költözött, Uzoni Popovics János, theológiát végzett papnövendék személyében, a ki már körülbelül 150 frt fizetést élvezve, négy évig tanított s Aldobolyból az uzoni gör. kel. lelkészi állomásra rendeltetett. Mint híres magyar predikátor az egész vármegyében ismeretes volt.

Alcsernátoni Popovics János 1871-ben foglalja el az aldobolyi gör. kel. felekezeti iskolai tanítói állomást. Ő már rendes tanítóképesítéssel bír, a magyar nyelvből is megszerezte az oklevelet. Kezdeményezésére 1874-ben az iskolaépület újra épül, az általa rendezett mulatságok jövedelméből alap létesül, melynek kamataiból nemcsak taneszközök szereztetnek be, de abból fedezik az iskolaszolga fizetését és

veszik a szükséges mennyiségű tüzfát. Van az iskolának faiskolája, melyből évente mintegy 100 drb nemesített oltványt adnak el; a jövedelem fele a tanítóé, másik fele az iskoláé.

Az iskolaépület fából épült, de elég jó karban van; berendezése hiányos, felszerelése is kiegészítésre vár. Van iskolakertje is.

A tanítói fizetés összege 250 forintra tehető.

Iskolaszéki elnök: *Puja Miklós*, gör. kel. lelkész.

Almás.

Közs. Lsz. 1282. Magy. 1281. Egyéb 1. Rk. 1279. Gör. kath. 3 Tnk. sz. 263. mn. f. 92. l. 98; ism. f. 39. l. 37. Iskolába jár: mn. f. 68. l. 49; ism. f. —, l. 1. Isk. nem jár: 148 tank. Van 1 rom. katolikus felekezeti jellegű népiskolája.

Rom. katolikus népiskola. Almásnak 1823 előtt nem volt önálló iskolája. A tankötelesek a szomszédos Lemhénybe jártak iskolába. De 1823-ban, a midőn Báró Szepessy Ignác erdélyi püspök Lemhényt meglátogatta, az almásiak azon kéréssel fordultak hozzá, hogy számukra külön iskolát engedélyezzen. A püspök az almásiak kérését azon feltétel alatt ígérte meg, ha az iskoláról és tanító dotációjáról gondoskodnak s azt biztosítják is. Pár évvel később, 1826-ban, az iskola tényleg létesül és tanítóul Demeter György alkalmaztatik. Azonban sem az iskola, sem pedig a tanító nem felelt meg az egyházi hatóság követelményeinek, mert a midőn 1829-ben Kovács Miklós erdélyi püspök ezen iskolát meglátogatta, azt mint teljesen alkalmatlant bezáratta, a tanítót pedig állásától elmozdította. Az újra épült, de még szalmafedelű iskolában tanítóskodtak az után: Bagoly Mihály, Kovács László, Barthó Mihály, Jakab János, Barthó Lajos és Bajcsi Elek okleveles tanító.

Végre 1889-ben épül fel kőalapon, fából, zsindelyvel fűdve, 2 tanteremmel és 1 tanítónak lakással az új iskolaépület, melynek felépítéséhez Lönhart Ferencz erdélyi püspök egymaga 800 frttal, gróf Nemes János pedig 100 frttal járultak. A többi anyagban, napszámban, a hitközség adta az építéshez. Felszerelése azonban még hiányos, taneszközei pedig alig vannak.

Jelenleg *Pap István* rendes és a segédtanítói állomáson, melyet 1892-ben szerveztek, *Bálinth János* képezdész vannak alkalmazásban.

A rendes tanító fizetése 300 frt és lakás; a segédtanítóé évi 200 frt. és lakás.

Az iskolaszék elnöke: *László József* plébános, kinek az iskolaépítés és az új tanítói állomás szervezése körül kiváló érdemei vannak.

Altörja.

Közs. Lsz. 1941. Magy. 1938. Ném. 3. Rk. 1781. Gör. kath. 72 Ev. ref. 86. Ág. ev 2. Tnk. sz. 356. mn. f. 150. l. 152; ism. f. 26. l. 28. Iskolába jár: mn. f. 123. l. 135; ism. f. 20. l. 23. Isk. nem jár 55 tank. Van 1 községi és 1 rom. katolikus felekezeti jellegű népiskolája.

a) Rom. katolikus elemi iskola. Torja, mely hajdan sok kiváltsággal és vásárjoggal is bíró hely volt, a megye legrégibb községei közé tartozik. Már 1332-ben szerepel a pápai dézsmák regestrumában s valószínű, hogy első papja Valentin, egyszersmind az első tanító is volt. Az Apor család által 1516-ban épített templom mellett már iskola is lehetett, minthogy a jelzet évben népességét tekintve, K.-Vásárhely előtt állott. 1648-ban Demeter Tamás plébános, rendes iskolát tartott. Hogy kik követték egész 1820-ig, nem tudjuk. A nevezett évben választatott meg Szántó Ferencz ki egész 1848-ig tanított. A tankötelesek száma ezen század elején 70–80 között váltakozott s a tanító fizetése mintegy 10 hold szántóföld és kaszáló haszon élvezete, 120 kalangya őszi, 100 kalangya tavasz gabona, 30 frt. oszpora, 20 frt. stola és 34 terü fából állott, a mely javadalomért a kántori teendőket is tartozott végezni. A tankötelesek szaporodásával, 1848-ban, segédtanítói állomás is szerveztetett, mely állomásra Ferencz Mihály választatott meg; 1878-ig 11-en követték. A rendes tanítói állomást 1848-tól 1888-ig Bokor János tanító töltötte be.

Jelenleg Solyom Mihály kántortanító és Solyom József segéd kántortanító vannak alkalmazásban; előbbi 1888, utóbbi pedig 1879. év óta.

Az iskola, mely 1858. évben épült, nem felel meg a követelményeknek; berendezése és felszerelése is sok kívánni valót hagynak.

A rendes tanító fizetése: 10 hold szántó és kaszáló haszonélvezete, 100 kal. őszi, 80 kalangya tavasz gabona, 25 frt. oszpora, 20 frt. stola, 34 tere fa és szabad lakás. A segéd tanító évi jövedelme: 100 frt. készpénz, 50 kal. őszi és 40 kal. tavasz gabona, 12 frt. oszpora, 10 frt. stola, 17 tere fa és szabad lakás.

Az iskolaszék elnöke 1848. év óta: Mihály József rk. plébános.

b) Községi elemi iskola. Antalffy Károly tanfelügyelőnek kezdeményezésére, 1869. évi november havában alakult meg. Első tanítója Lőrincz Dénes volt, ki egész 1872-ig, évi 89 frt. fizetés és 2 öl fiért, évenként átlag 125 növendéket tanított. 1872-ben a leányokat külön választották és a szervezett 2 tanítói állomásra Könczey Sándort és Jakab Gyulát választották meg 300–300 frt. fizetés, lakás, 5–5 öl fa és kertilletményvel.

1874-ben közmunka és államsegélyvel fölépült a mostani iskola-épület; addig magánosok által ingyen felajánlott és bérelt helyiségben folyt a tanítás.

1874/5-ben Incze Róza tanítja a leányokat. Ezen tanév végén azonban Könczey S. Gyulafehérvárra, Incze Róza pedig Bükszádba távozik és a tanítás rendes menetére annyira káros tanítóváltkozás ismét beáll. Orelt Lajos dálnoki tanító és Szentpétery Mariska választatnak meg tanítókul. Orelt 2 évig maradt állomásán, helyébe Baka Áron, majd 1879-ben a most is működő Solyom János választatott meg.

Az iskola iránt a Báró Apor család mindig kiváló érdeklődést tanusított. Így Báró Apor Géza az iskola számára telket, Báró Apor Z. uzsza pedig a szegény sorsu iskolás gyermekek felsegélésére 500 frtot ajándékoztak. *)

Az iskolaépület teljesen megfelelő; mindkét tanterem a szükséges tanszerekkel el van látva. Van faiskolája és iskolakertje, mindkettő a tanító gondozására bízva.

Jelenleg alkalmazásban van: Sólyom János, ki 1880-ban ifjusági könyvtárt alapított és annak gyarapítására, multságok rendezése által, tekintélyes összeget szerzett. A régi faiskola helyett Csoboth Ferencz bíróval együtt újat és czélszerűbbet ültetett, továbbá Szentpétery Mariska, kinek jó iskoláját a szomszédos községekből is fölkeresik.

A tanítók egyenkint évi 300 frt. fizetést, megfelelő évvétődös pótlékokat, 5 öl tűzifát, kertilletményt és szabad lakást élveznek.

Az iskolaszék elnöke: Báró Apor János.

Angyalos.

Közs. Lsz. 581. Magy. 570 Ném. 1. Tót 1. Egyéb ny. 9. Rk. 17. Gör. kath. 7 Ev. ref 551. Unitárius 2. Izr. 4. Tnk. sz 95. mnf. 38. l. 36.; ism f. 10. l. 11. Iskolába jár: mn. f 21. l. 19; ism. f. 1. l. —. Isk. nem jár 54. tank. Van 1 ev. ref. felek. jellegű népiskolája.

Ev. református felekezeti népiskola. Angyalos egyike a megye legrégebb községeinek. Már 1332-ben Angelus, majd 1334-ben Angekus, végre 1567-től kezdve Angjalos néven 30 kapuval szerepel a pápai désmák regestrumában. Mint plébánia székhelye bizonyára iskolával is birt; azonban mint a legtöbb helyen, úgy itt sem találunk ezen korra visszamenő történeti adatokat. Sajnos, hogy az 1827-ben kitört tűzvész, mely templomot és iskolát földig elhamvasztott, az irományokat is elpusztította s nem maradt fel egyéb, mint egy protocolum, melyet a „Deliberatum Visitationis“ feljegyzésére használtak. Ennek adatai csak 1720-szal kezdődnek, de említés tétetik benne 1694-ben történt eseményekről, nevezetesen a „Schola Rectorok taxájáról“ is. Ily módon megállapítható, hogy a most is fenálló ev. ref. népiskola a XVII. század második felében keletkezett.

Veszprémi István ev. ref. püspök 1709-ben Háromszéken körutat tévén, határozottan ellenzi az akkor divatozó „Predicator-Rector marasztást“. Ennek megszüntetése czéljából rendeletet bocsátott ki Angyalosra is, mely szerint kívánja, hogy „a Papok, Mesterek marasztása felől ennek utánna Inquisitio ne legyen, az hol nem akarják marasztani, ad rationem mennyenek az Partialisba és ott láttassék meg, ha méltó okon akarják elbocsátani.“ Igen életre való határozata volt a presbiteriumnak 1722-ből, a mikor kimondotta, hogy „a ki az os-

*) Az ajándékozott telek nem volt alkalmas iskola építésre, azért eladták; a befolyt pénzről nincs számadás. Az 500 frt. tőke kamata nem fordíttatik valódi rendeltetési czéljára, hanem abból az iskola egyéb szükségletei fedeztetnek.

kola mesternek való fizetést nem birná képével, napi dologgal fizessen.^u Es ugy látszik pontosan fizettek is, mert 1725-ben „Oskola mester uramnak ospora tartozás csak egy susták“ volt.

Kik voltak a rectorok a régibb időben, nem tudni: 1800 körül Ábrahám, 1831—1850-ig Kovács Gábor, 1851—1885-ig Kovásznai Gócz Gábor működtek mint tanítók. Gócz 15 frtnyi alapítványt tett a tanító fizetésének javítására, mely alapítvány ma már 647 frt 27 kr-ra emelkedett.

Más alapítványa is van az iskolának, a „Bakesi Ádám“-féle, melyet id. Bakesi Ádám 1842-ben, „az iskolabeli gyermekek számára“ adományozott. Allott pedig ezen adomány 2 véka rozsból, melyet 2 huszasért adtak el. Lelkiismeretes forgatás eredménye, hogy a 2 huszas ma már 1070 frtra nőtte ki magát. Bodor Domokos sepsi-szentgyörgyi collegiumi tanár pedig 1883-tól kezdve, évenként 6 forintot ajánlott meg az iskola céljaira.

Mint hogy pedig a „nobilis“ elem tulnyomó számban volt, az iskola mindig kiváló gondoskodásnak tárgyát képezte. Egyrészt ezen körülményből, másrészt az 1735-ben kiállított díjlevélből is feltehető, hogy voltak idők, a midőn Angyaloson több tanító is volt alkalmazásban. Jelenleg *Incze Emánuel* a tanító 1885. év óta. A most fennálló iskola-épület, mely 1883-ban épült, jókarban van; felszerelése és berendezése is kielégítő. Van ifjúsági könyvtára.

A tanító fizetése: 60 frt készpénz, mintegy 50 kalangya ősz- és tavaszkepe, 12 szekér fa, oszporásoktól 10 frt, minden *tanköteles* gyermektől 40 kr, három hold föld haszonélvezete, szabad lakás és stóla.

Az iskolaszék elnöke: *Havadtői Mihály*, ev. ref. lelkész.

Árapata k.

Közs. Lsz. 1223 Magy. 544. Nem. 12. Rom. 614. Egyéb 53. Rk. 14. Ev. ref. 526. Ág. ev. 12. Unitárius 1. Gör. kel. 670. Tnk. sz. 227. mn. f. 1001 78.; ism. f. 26. l. 23. Iskolába jár: mn. f. 76. l. 68; ism. f. 15. l. 17. Isk. nem jár: 51 tank Van. 1. községi jelegű népiskolája.

Községi elemi népiskola. Árapatak már a XIV. században tekintélyes község gyanánt szerepel. 1332-ben 8 régi banalissal járul a szentszék költségeihez. Mint tekintélyes községnek bizonyára már a reformáció előtt volt temploma és papja, azonban mindegyikre vonatkozó bővebb adatokkal nem rendelkezünk. A népoktatás meghonosítására itt különben is gátló körülményül szolgált, hogy a községben lakó öt földesur annyira igénybe vette a férfi lakosságot, hogy a házi szükséglet fedezésére szükséges munkának végzése teljesen a nőkre és gyermekekre maradt. A férfi egy hétből 4 napot robotolt és így saját javára csak két napja maradt. Ennek tulajdonítható, hogy itt az iskolázás oly későn tudot gyökeret verni. Még 1700-ban is csak egy ev. ref. énekvezért találunk, a ki hogy tanítással is foglalkozott volna, nem állítható. A gör. keletieknek azonban 1700 körül már volt iskola és abban bizonyos Csoflek volt a daszkel.

A rendes iskolázás csak az absolutismus idejétől kezdődik, még pedig elég eredeti módon. Kovács István volt 1861-ben Háromszéken kerületi kapitány, kinek szigorától kicsiny és nagy, egyaránt rettegett. Ez látogatott ki Arapatakra 1851-ben s kereste az iskolát. A mikor értésére adták, hogy Arapatakon iskola nincs, maga elé hívatta a községi bírót, az ev. ref. és gör. kel. felekezeti kántorokat és kijelentette előttök, hogy azon esetben, ha 10 nap alatt az iskolák nem létesülnek, valamennyiüket egyszerűen felakasztatja. Minthogy pedig Kovács kapitány szavát megszokta tartani, lázasan megindult a mozgalom úgy az ev. ref., mint a gör. keletieknél az iskola megnyitására. A kitűzött 10 nap alatt megtették az előkészületeket s annak eltelével az iskolák megnyitáltak. A mit századok alatt nem tudtak létrehozni, azt 10 nap alatt megvalósították. Csalódnánk azonban, ha Kovács kapitánynak erélyét a közoktatásügy iránti lelkesedésének tudnók be. Egyszerűen azért látogatta az iskolákat, hogy ott „rebellis“ tankönyveket fürkészen. Különösen üldözte azon tanítókat, a kik történelmet tanítottak; a kik pedig a Györke-féle magyarok történetét tanították, irgalom nélkül börtönbe vettette. Ez a könyv volt akkoriban a Székelyföldön leginkább elterjedve. A tanítók ebből emléztették a magyarok történetét, de könnyen megérthető okból azt a növendékek kezébe nem adták.

Az 1852-dik év, már mindkét felekezet gyermekeit iskolában találta. Kezdetben csak szűk kamarácskáiban huzódtak meg, felszerelés sem volt. 1852-ben László Samu az ev. ref. iskola tanítója, ki azonban még nem érezvén magában elég erőt ezen hivatalnak viselésére, 3 hónapi próbálgatás után visszament a nagy-enyedi főtanodába tanulmányait folytatni. — Helyét Kis Antal foglalta el és mint énekevezér-tanító, harangozó, egész 1854-ig szolgált. Ezen évben választották meg azután Bibó Lászlót, ki még ma is sikerrel tanít.

Hogy mily alacsony fokon állott itt a népnevelés, bizonyítja az a körülmény, hogy Bibó állomását elfoglalva egyetlen falusi embert sem talált a ki írni vagy olvasni tudot volna; ő kezdette meg az indali falitáblák meghozatalával a hangoztatást, illetve az írva olvasásnak tanítását, mely módszert mint brassói ev. ref. tanító, a szászoktól sajátított el.

Kovács kapitány 1853-ban tett újabb látogatásával ismét nagyot lendített az arapataki iskola ügyén, szigorúan elrendelve, hogy új iskolát építsen a felekezet.

A gör. keletiek iskolájában is megjelent Kovács kapitány és mert Csoflek Konstantin tanításával nem volt megelégedve, állomásáról lemondatta; az egyháznak pedig meghagyta, hogy tanítója részére nyugdíjat szavazzon meg. Rendezte tehát a tanítók nyugdíj ügyét is, bár Csoflek nem az egyház részéről, de később a báró Sina alaptól tényleg 100 frt. nyugdíjat nyert, mely összeget még ma is élvezi. Helyét az arapataki lelkész fia, Csoflek Sándor foglalta el. Az ő daszkelsége alatt épült fel a gör. keleti iskola, rendezték a tanítói fizetést mely állott

minden szántó-vető embertől egy fél véka szemes törökbuzából és minden iskolába járó gyermektől 40 kr. tandíjból. 1865-ben Buksa András választják meg tanítóul, ki mint gör. keleti tanító, egész 1872-ig sikerrel tanított.

A Népoktatásiügyi Törvény meghozatala után, 1871 elején Árapatakon is megindult a mozgalom a felekezeti iskolának községivé alakítása tárgyában. Réthi Lajos kir. tanfelügyelő kezdeményezésére mindkét felekezet csakhamar kimondotta a felekezeti iskolának beszüntetését és az iskolának községi jellegűvé átalakítását. Megválasztották a 14 tagból álló iskolaszéket, gyűjtést indítottak a közs. iskolaépítésére, állami segélyért folyamodtak és az iskolateltet megvásárolták 1000 forinttal, melyet kölcsön vettek. Ezt az összeget a miniszterium csakhamar államségélyképen utalványozta s 1872-ben ezenfelül még 2000 frt. iskolaépítési segélyt is adott. Az iskolaépület alapkövét 1872 évi július hó 1-én Gróf Tisza Lajos akkori közlekedési miniszter jelenlétében — ki akkor Arapatakon véletlenül ép átutazott — tették le, s az épületet ugyanazon év november hó 8-án rendeltetésének át is adták.

A két felekezeti tanító Bibó László ev. ref. és Buksa László a gör. keletiek részéről, a községi iskolához is megválasztottak. Ezen alkalmából a felekezetek és község között olynemű szerződés jött létre, hogy a közs. iskolai tanítók közül egyik mindig ev. ref., a másik pedig gör. keleti vallású legyen, hogy így a felekezeteknek a tanítók személyében énekvezérük is legyen. 1873-ban Buksa elbetegesedvén, helyében Marin György választott meg, kit 1877-ben Szebeni János okl. tanító követett, ki ma is működésben van.

Az 1872-ben fölépült iskolaépület ma is a legjobb karban van. Tágas tantermekkel, udvarral van ellátva, felszerelése jó, van iskola-kertje, melyben különösen a konyhakertészetet ápolják minthogy a közeli Előpatak fürdön a konyha termesztmények igen jól értékesíthetők. Van iskolai könyvtára, torna felszerelése.

A rendes tanító évi fizetése 300 frt., lakbér fejében évi 50 frt., továbbá az iskolakertjének haszonélvezete felében. A segédtanító mint ilyen 200 frt. fizetést, megfelelő évtödös pótlékokat és kertilletményt élvez; mint ev. reformatus énekvezérnek ezenfelül 424 frtot tevő jövedelme és szabadlakása van.

Az iskolaszék elnöke: Bartha Imre földbirtokos.

Á r k o s.

Közs. Lsz. 1522. Magy. 1508. Ném. 6. Rom. 7. Egyéb 1. Rk. 125. Gör. kath. 75. Ev. ref. 389. Ag. ev. 3. Unitárius 917. Gör. kel. 8. Izr. 5. Tnk. sz. 228. mn. f. 102. l. 91; ism. f. 20. l. 15. Iskolába jár: mn. f. 88. l. 73; ism. f. 13. l. 7. Isk. nem jár: 47 taak. Van 1 községi jellegű népiskolája.

Községi elemi népiskola. E községben az unitarius felekezetnek már 1566 körül temploma és iskolája is volt. De nem is lehet el-

képzeln, hogy épen az unitáriusok, kik a népoktatásra mindig kiváló gondot fordítottak, Árkoson, egyik legnevezetesebb unitárius egyházközségben, az iskolázást elhanyagolták volna. Sőt nem lehetetlen, hogy egy 1516-ból eredő nagyszebeni jegyzékben előforduló Argas nevű község tanítójáról szóló följegyzés, az árkosi tanítóra vonatkozik. Adataink azonban csak a XVIII. századtól vannak, a mikor az unitáriusok a reformatus gyermekeket is befogadják iskolájukba s meghatározzák, hogy azok is annyi tandíjat kötelesek fizetni, mint az unitárius vallásuak. A két nembeli gyermekek egy tanteremben tanultak; szétválasztásuk csak e század elején történt. Hogy kik a tanítók, a kik egyszersmind énekvezérek is voltak, — azt egész 1822-ig megállapítani nem lehet. Az első, kit ismerünk, Kovács Dániel, majd 1828-tól kezdve Albert Aron, kit az unitáriusok főtanácsa szorgalmas tanítói működésének elismerésül a „tiszteletes“ czímmel tüntetett ki. Elismeréssel emlékeznek az öregebb árkosiak Árkosi Mózesről is, a ki 1843-tól 1850-ig nagy sikerrel tanításkodott. Majd Lőrincz Elek, Albert Lőrincz és Güncz Mihály következnek.

Az iskola berendezése egész a községi iskola felállításáig, igen primitív volt. Az iskolapad csereczővekekre szegzett, keskeny csere-deszkákból állott, melyek előtt mintegy 80 centimeter széles, hosszú csereasztalok voltak, szintén csereczővekekre megerősítve. Melegítésre egy nagy cserép-, vagy miként székelyesen nevezik, csempékemenczét használtak, melybe tüzet tenni, a hajnalban legelőbb felmenő tanuló kötelessége volt. Világítóul egy egy fagyugyertya véget, de leginkább a nagy szabadkemence világosságát használták. Tankönyve nem minden gyermeknek volt. Ilyent csak a jobb módúak szereztek. De meg volt az iskolában „Erdély térképe“, melyről a földrajzot tanították, továbbá a már ismert hazafias szellemű Györke historiája. A nagyobb fiuk latinul is tanultak s e célra a Comenius-féle Vestibulumnak magyar-latin kiadását használták.

A tanítók jayadalmát a régebbi időkből nem ismerjük. Bizonyára a kepe képezte itt is a fő jövedelmi forrást. 1843-ban pedig a tanulóknak fizetendő 40 krajczárokat is megváltotta az egyházközség és oly feltétel mellett adott a „mesternek“ 14 $\frac{1}{2}$ véka „férőü“ földet, hogy míg e földek birtokában lesz, addig a gyermekek tanításáért egyebet ne követeljen, mint „az újévi kakast és a gergelypápai tojást“.

A reformatus felekezetűeknek is volt már régebben iskolájuk, azonban nem mindenik mester foglalkozott tanítással s ilyenkor a reformatusok is az unitárius iskolába jártak. A reformatus iskolában 1828-ban Király János volt a mester, őt követte Józsa Lajos, Bartha Sámuel, Pető János, Czirjék Lajos, Szilágyi János, Barabás Elek, Tamó Károly, Kátó András, Szőcs Dániel.

Az alkotmányos idők beálltával, Veress György ügyvéd kezdeményezésére, megalakult a községi iskolaszék. Tanítókul megválasztották a fiuk részére Cserei Gyulát, a leányok részére pedig Szőcs Dániel ref. énekvezért. A közs. iskola 1873 október hó 22-én kezdette meg mű-

ködését, egyelőre bérházban. Majd a kormány 6000 frt segélyével és a község áldozatkészségével 3 tanterem és 2 tanítói lakással, 1875-ben díszes iskolaépületet emelnek, mely központi fekvésénél fogva is nagy szükségét pótol. Szöcs Dániel helyébe Göncz Mihály unitarius énekvezér alkalmaztatott ideiglenes minőségben. Végre 1875-ben Cserei Gyula mellé megválasztattak *Faluvégi András* és *Fábián Károly*.

Az iskolaügy, melynek vezetése Bárány Szentkereszty Béla iskolaszéki elnök és Csifó Salamon unitarius lelkész, alelnök kezeibe van téve, szép fejlődésnek indult. Tervbe van véve, hogy az egyik férfitanítói állomást tanítónői állomássá változtassák, hogy így a leánygyermeknek megfelelőbb nevelés-tanításáról is gondoskodva legyen. — Tervbe van továbbá egy kisdóvodának létesítése is, melynek fentartásához Bárány Szentkereszty Béláné szül. Florescu, évi 100 forintot már felajánlott.

A tanítók egyetértő közös munkájának eredménye gyanánt tekintendők a községben virágzó egyesületek: a dalkör, olvasó-egylet, tűzoltóegylet, melyekben a tanítók mind tevékeny részt vesznek.

Az iskolaépület, annak berendezése és felszerelése igen jó.

A tanítók, kik valamennyien rendes tanítói minőségben vannak alkalmazva, évi 300 frt. fizetést, megfelelő évvétődös pótlékokat, szabad lakást és 4 öl tűzifa járandóságot élveznek. Cserei Gyula ezen felül az igazgatói teendőik végzéseért évi 100 frt. tiszteletdíjban részesül.

Iskolaszéki elnök: *Bárány Szentkereszty Béla*.

Barátos.

Közs. Lsz. 893. Magy. 893. Rk. 38. Ev. ref. 842. Ág. ev. 2. Gör. kel. 2. Lzr. 9. Tnk. sz. 131. mn. f. 46. l. 43; ism. f. 17. l. 25. Iskolába jár: mn. f. 44. l. 38; ism. f. 12. l. 15. Isk. nem jár: 22 tank. Van 1 községi jellegű népiskolája.

Községi elemi népiskola. A barátosi ev. reformatus felekezet minden valószínűség szerint, már a XVI. század végén tartott fenn iskolát. Hogy azonban a XVII. század elején már rendes iskolázás volt Barátoson, azt a tanítók által kiállított s aláírt különféle okmányok bizonyítják. Zágoni Bálint diák 1620-ban mint scholamester fordul elő, később pedig mint predikátor, a mely körülmény szintén a mellett szól, hogy egész a múlt század végeig a papok és tanítók ugyanazon képesítéssel bírtak, vagy még inkább, hogy a tanítószék lépcsőül szolgált a papság elnyerésére. Utódai Fülei Fosztyó Bálint 1687-ben, Fülei Szabó Mihály 1691-ben, Doboi Tamás diák 1696-ban, Fel-Doboi Mihály diák 1706-ban, Hatházi György diák 1708-ban, Pávai Kovács Ferencz diák 1712-, 1715- és 1721-ben, Mátyás diák 1717-ben, Zágoni Sámuel diák 1720-ban és 1724-ben, Pávai Csekme Ferencz 1731- és 1735-ben, Zágoni Csoma Péter diák

1757. és 1760. években említettnek mint barátosi scholamesterek. — Mindezeknek emlékezete csak nevükben maradt fenn. Csak Mátyás diákról tudjuk, hogy gazdag huszáresaládnak ivadéka volt s mint ilyen 1719-ben az ev. reformatus egyháznak egy darab szántóföldet ajándékozott. Majd 1800-ban léczfalvi Orbány Antal kezdi meg az iskolamesterek sorát, ki egész 1816-ban bekövetkezett haláláig szolgált. Ravatalánál Kelemen József barátosi lelkész és esperes tartott búcsubeszédet, melynek tartalma a mellett bizonyít, hogy Orbány iskolamester korának kiválóbb tanerői közé tartozott. Veres István teleki iskolamestert választja meg ezután az egyházközség, ki több évi sikeres működés után Zágónba távozik, hol 1843-ban mint igen kedvelt iskolamester hal meg. Koporsója felett Sükösd Sámuel, akkori barátosi lelkész mondott emlékbeszédet, mely nyomtatásban is megjelent. Ezen emlékbeszéd méltatja a tanítói hivatalnak fontosságát, ismerteti a számtalan küzdelmet, nélkülözést, melyekkel e pályán találkozunk, s élénk színekkel festi azt a képet, a milyennek ő a tanító állását látni szeretné; végül méltányolja az elhunyt sokoldalu érdemeit. És a sors különös kedvezése gyanánt említhetjük meg, hogy utóda Szacsva Ádám, kire az öregebb emberek ma is kegyelettel emlékeznek meg, szintén kiváló tanító volt. Ő 1820 től egész 1846-ig vezette az iskolát, a mikor helyébe fia, ifj. Szacsva Ádám választott meg, ki atyjának jó példáját követve, szintén elismerést vívott ki működésével. Majd 1861-ben *Kocsis Elek* kerül az iskolához, kinek, mint a k.-vásárhelyi partikula volt tanítójának, igen jó hírneve volt. Vezetése alatt az iskola csakhamar megnépesedett s Vékás Lajos ev. reformatus pappal karöltve, Barátoson az iskolázás a legszebb reményekre jogosítva indult meg. Így folyt a tanítás a népoktatásügyi törvény meghozataláig.

Antalfi Károly tanfelügyelő 1870-ben Barátoson megjelenvén, felhívta az egyházi előjáróságot, hogy miután az összeirt 139 tankötelest egy tanító, a törvény értelmében nem taníthatja, szervezze a második tanítói állomást és építse fel a még szükséges tantermet. Minthogy ennek megvalósítására a felekezet nem volt képes, kimondotta a községi képviselő-testület, hogy a második tanítói állomást községi jüvedelemből állítja fel s arra Bibó József tanítót választja meg. Így történt, hogy Kocsis Elek megmaradt felekezeti tanítónak és tanította a felsőbb osztályokat a régi helyiségben. Bibó József pedig, mint községi iskolai tanító, az alsóbb osztályokat a község házában, majd később arra bérelt helyiségben tanította. Végre 1872/73. tanévben a felekezeti iskola is községi jelleget vett fel, s már a következő évben megindultak a tárgyalások az iskola számára megfelelő új épületnek emelésére. Vékás Lajos, a nem rég elhunyt lelkész buzgólkodott ez irányban legtöbbet és nem eredménytelenül, mert a közokt. Miniszterium már 1874-ben 7058 frtot utalványozott iskolaépítési célra, a mire különben a község a szükséges közmunkát, készséggel ajánlotta meg. Az iskolaépítés egész 1876-ig húzódott, a mikor végre abba mindkét osztály beköltözött.

¶ *Bibó József* rendes tanító, ki nemcsak iskolájában teljesítette

nagy szorgalommal és kiváló képességgel feladatát, de az irodalom terén is működve, nem egy szakavatott történeti és paedagogiai czikket irt, egészségi állapota miatt 1891-ben nyugalmába vonult. Helyét az 1891/92. tanévben Jákó József okl. tanító töltötte be, míg az 1892/93. tanévben Kocsis Lajos helyettesíti, minthogy a lakosság, különösen pedig az iskolaszék pártoskodása miatt a rendes tanítói választás, két ízben is sikertelen maradt.

Az iskolaépület teljesen megfelel feladatának, berendezése és felszerelése is jó. Van az iskolának szép könyvtára, meg van honosítva az iskolai takarékpénztár (Bibó által).

A tanítók évi 300—300 frt fizetést, megfelelő évötödös pótlékot s szabad lakást élveznek.

Iskolaszéki elnök: Szonda László birtokos, ujabban pedig *Ferenczy Lajos*.

B a r ó t h.

Közs. Lsz. 2167. Magy. 2148. Ném. 18. Rom. 1. Rk. 1546. Gör. kath. 75. Ev. ref. 469. Ag. ev. 37. Unitárius 60. Gör. kel. 52. Izr. 28. Tnk. sz. 430. mn. f. 115. l. 139; ism. f. 103. l. 73. Iskolába jár: mn. f. 118. l. 137; ism. f. 50. l. 44. Isk. nem jár: 81 tnk. Van 1 rom. katolikus és 1 ev. reformatus felekezeti jellegű népiskolája, továbbá gazdasági tanfolyammal megtöltött felső-népiskolája.

a) Rom. kath. felekezeti népiskola. A baróthi rom. kath. iskolának keletkezése, egyidejű a plébánia keletkezésével. A baróthi plébánia pedig a károlyfehérvári könyvtárban levő „Collectio decimarum” című kézirat szerint, már 1332-ben keletkezett s papja azon időben Demény volt. Minthogy pedig a rom. kath. népiskolák mindenütt a parochiákból nőttek ki — és ezért is nevezték parochialis, vagy phárai iskoláknak — valószínű, hogy ezen iskola is egykoru a plébániával. — Kezdetben a plébanosok és kántorok saját lakásukon gyűjték össze a gyermekeket s ott részesíték azokat oktatásban. De már 1693 előtt volt külön iskolaépület is, mert az I. anyakönyv 14. lapjának tanúsága szerint „a régi iskolát” 1693-ban alapjából újra építették. Jelenleg két iskolaépülete van, melyek közül az egyik 1831-ben, a másik 1871-ben épült. Az elsőben eleintén a fiuk és leányok ugyanazon egy teremben közösen tanultak, később a leányiskola a harangozó lakásának egyik szobájába lett elhelyezve, de mert ez is alkalmatlan volt, 1859-ben az iskolaépületet kibővítették s abba 2 tantermet rendeztek be. Az 1871-ben épült helyiség eredetileg magtárnak volt szánva; ezt 1874-ben vették iskolai használatba, ide helyezték el a leányiskolát és így a leányok a fiuktól teljesen el lettek különítve.

Egész 1852-ig csak 2 tanerő volt. A kántor és segédje, ki egyszersmind sekrestyés és harangozó is volt. Ezek közül György Ferencz kántortanító érdemel említést, kinek 30 évig tartott tanítóskodásáról még mindig az elismerés hangján emlékeznek meg az idősebbek. A

tankötelesek szaporodásával szükségessé vált a tanerőknek szaporítása is. Csató József plébanos indítványára 1852-ben kimondja az egyházközség tanácsa a következőket: „Mi, Baróth közönségének hittel kötelezett előljárói és a nemes megye minden lakói, adjuk jelen iratunkkal mindeneknek, kiknek illik, tudtokra, hogy jelenlegi lelkészünk Csató József ur által felszólíttatván aziránt, mikép szt. religiónk felvirágzására és gyermekeink helyes növelésére itt Baróthon — elszigetelve több katholikus testvéreinktől s környezve mindenfelől más vallásfelekezetűektől — nélkülözhetlen lévén elemi iskolánk jobb karba állítása“ stb. stb. elhatározzák, hogy egy káplán-anitót alkalmaznak s fizetéséhez évi 60 frttal járulnak, oly feltétellel, hogy a nagyobb fiugyermekekből külön osztályt alakítva „a cs. kir. normában előforduló tárgyakat, u. m. ker. kath. hittant, földismét, természet-, szám- és történettant, a levélírás különféle nemeit tanítsa, miáltal mint hisszük — kisdedeink az idegen helyen leendő tanítás költségeiből sokat megmen-tenek.“ Ugyanezen gyűlésen kimondják egy külön iskolaház építésének szükségét. Ezen utóbbi határozat csak 7 év múlva, 1859-ben lett meg-tesztetve, míg az első káplántanító 1854 szeptember hó 22-én Pálffy József személyében már elfoglalja állomását. 1865-ben Veszely Károly plébanos kezdeményezésére újabb mozgalom indul meg a czélból, hogy egy „női munkatanoda“ állíttassék fel, mely czélra a közpénztárból évi 120 frt. megszavaztatott. A plébanus az egyházközségtől nyert megbiztatása folytán be is állította az első baróthi tanítónőt, Balázs Antalné és így 1865-ben, már 4 tanerő működött ezen iskolánál. Később 1874-ben, a tanítónő fizetését, évi 300 frtot, a polgári község vállalta magára és ezen állásra Schnur Vilma okl. tanítónő választatott meg a felekezet által. Tizenegy évi működése után nyugdíjaztatván, helyét Bukovszky Berta tanítónő foglalta el. Őt 1889-ben Száva Róza tanítónő váltotta fel, ki ma is tanít. A fiiskolánál csak 1878-ban történt változás, a mikor Bálint Alajos kántortanító állomásáról lemondott. A felekezet felhasználva a kedvező alkalmat, helyét képesített tanítóval, Markály Istvánnal, töltötte be. Majd 1880-ban a segéd-kántortanítói állás is megüresedvén, ezen állásra is okleveles tanító, Borbáth János alkalmaztatott s ugyanakkor a sekrestyési és harangozói teendők vég-zése, ezen állástól külön lett választva. A segéd-kántortanítói állást 1883-ban Lakatos Dénes, 1889-ben pedig Incze Gyula foglalta el.

Az iskolánál jelenleg *Albert Ferencz* káplántanító 260 frt. és teljes ellátás; — *Markály István* kántortanító 70 kalangya ősz- és ugyanannyi tavaszgabona, továbbá 150 frt. készpénz, lakás és veteményes kert; — *Száva Róza* 300 frt. fizetés és lakás; — *Incze Gyula* segéd-kántortanító 38 kalangya ősz- és ugyanannyi tavaszgabona, 190 frt készpénz és lakás élvezetével működnek.

Van 236 drbból álló tanítói könyvtára, 1889-ben pedig kölesön-könyvtár alakult, melyben ma már 700 drb. könyv van s ezt a növen-dékek csekély díj mellett használhatják. — A fiiskola épülete nem alkalmas a tanítás czéljaira, e helyett újat kell építeni. Az iskola

felszerelése kielégítő; van faiskolája is, melyet a segéd-kintortanító kezel.

Az iskolaszék elnöke: *Vincze István* esperes-plébános, ki az iskola ügyeit immár 16 év óta sok jóakarattal vezeti.

b) Ev. ref. felekezeti népiskola. A baróthi ev. ref. egyház keletkezését a reformatio korszakára vezethetjük vissza. Mint-hogy azonban a hívek száma igen csekély, a bodosi ev. ref. lelkész volt a beszolgáló, most pedig az olaszteleki pap teljesíti ezen teendőket. Szerencséjére e kis egyháznak, mindig voltak lelkes patronusai; a Cserey, Szentpáli, Székely ősi nemes családok, majd később, egész a mai korig a Zathureczky család. Ez utóbbiaknak buzgó támogatása mellett keletkezett az a mozgalom is 1859-ben, melylyel az erdővidéki ev. ref. egyházakat felhívták, hogy a Baróthon építendő ev. ref. iskolának költségeihez hozzájáruljanak. Az iskola tényleg fel is épült, a templom udvarán és 1860-ban átadott a használatnak. A tanító itt nemcsak tanítással foglalkozik, hanem pap nem létében, annak teendőit is teljesíteni tartozik. Ezért levitának nevezik. A leviták igen gyakran változtatják állomás helyüket. Ennek tudható be, hogy az 1860-tól ezen iskolánál működött levitáknak még csak neve sem maradt reánk. Csak 1869-től kezdve tudjuk, hogy Markó József tanított, még pedig közmegelégedésre. De ez év második felében már Teleki Sándor váltja fel, ki 70 frt. kepe, három ünnepnapí legatio fejében 20 frt., a Zathureczkyek által tett 300 frtos alapítvány kamatai gyanánt 10 frt., továbbá minden iskolába járó tanuló után 40 kr. javadalom mellett tanít. Józsa Gyula levita jövedelme 1881-ben már tetemesen emelkedik, mert járandóságai mintegy 40 frt. értékkel szaporodnak s ezenfelül a Zathureczky családnak állandó vendége, hol teljes ellátásban részesül. Négy év múlva Barta József a tanító, ki sikeres működésével az iskolának jó hírnevet szerez. Majd Jakab József, jelenleg pedig J á r a y M á r t o n a levita tanító, ki az egyházközségtől 250 frt. fizetést, lakást, Zathureczky Gyula földbirtokosnál pedig teljes ellátást élvez.

Az iskola ügyeit kezdetben Bedő József felsőnépisk. igazgató, most Zöld Sándor tanár vezeti. Az iskolaépület nem felel meg a követelményeknek, felszerelése is gyarló.

c) Gazdasági szaktanfolyammal megtöltött felsőnépiskola. A népoktatási törvény életbeléptetésének idejében Háromszék-megye területén is megindult a mozgalom, felsőbb népoktatási intézetek létesítésére. Erdővidék élénk részt vett ezen mozgalomban s a felső népiskola elnyeréseért Baróth és Nagy-Bacson versenyre keltek. Az intéző körök Baróth mellett döntöttek s a gazdasági szakosztályu felső népiskola 1872. November hó 4-én tényleg megnyílt és ennek I-ső osztályába 70 növendék iratkozott be.

Békés munkásságban, folytonos meleg érdeklődés mellett folyt le az első három tanév, a tulajdonképeni szakoktatás teljesítésére hivatott IV-ik évfolyam beállítására alkalmából, az intézet a lét és nem

lét kérdése elé jutott. Baróth községe az intézet felépítéséhez megszávozott 3000 frton felül, nem volt hajlandó, az intézet gazdaságához szükséges földbirtokot rendelkezésre bocsátani. Ily körülmények között az intézet igazgatója Nagy-Bacsonhoz fordult, a mely község hajlandónak nyilatkozott 40 hold, egy tagban levő föld területet, 1 hold területen levő kőépületekkel ellátott telket és 3000 frtnak 6°/_o-os kamatát rendelkezésre bocsátani. Ezen ajánlat Baróthon is megtette hatását és rövid tanakodás után kijelentette a község, hogy a szükséges földterületet 10 évre bérbeveszi és használatra átadja. A gazdasági szak tanítására a kormány a szaktanítót kinevezte, a megye közönsége a berendezés költségeire 1230 frtot, az évi fentartásra pedig 682 frtot engedélyezett, Baróth község pedig 10 holdnyi tagosított földbirtokot vásárolt az intézet tőszomszédságában, mely a gazdasági gyakorlatok czéljaira volt használandó és így a gazdasági szakosztály 1876. jan. hó 12-én, megnyitható volt. Az intézetnek léte még inkább biztosítást nyert az által, hogy czéljaira a kormány 5000 és Baróth község 3000 forintnyi hozzájárulásával iskolaépületet emeltetett. Ez az épület 1876-ban készült el és az 1876/7 tanév már itt vette kezdetét.

A bizonytalanság azonban, mely a felsőnépiskolák czélját, eszközeit, de különösen létjogosultságát még ma is jellemzi, további munkára ösztönözte a tanítótestületet, mely Bedő József igazgató vezetése alatt, kezdettől fogva minden lehető megtett az intézet felvirágoztatása érdekében. Buzogány Áron kultuszminiszteri osztálytanácsos 1876. szeptember hó 2-án az intézet viszonyainak tanulmányozása végett megjelent Baróthon. Sietett is a tanítótestület memorandum alakjában fölfejteti mindazon akadályokat, a melyek az intézetnek fejlődését gátolták. Ezek közül nem utolsó helyen állt a növendékeknek elégtelen előképzettsége, a melynek javítására előkészítő tanfolyamot javasoltak fölállíttatni, mely javaslat azonban nem talált helyeslésre. Majd megalakítják az intézet mellett a faragóműhelyt, hogy a növendékek az elméleti és gyakorlati gazdaság mellett, a gazdasági eszközök faragásában és elkészítésében is némi ügyességet szerezzenek. Minthogy pedig az 1876/7. tanév végén az intézetnek végzett növendékei is voltak, memorandumot nyújtott át a tanító-testület Potsa József főispán utján a földmivelésügyi m. kir. Miniszteriumhoz azíránt, hogy a gazdasági felsőnépiskolát végzett növendékek, a gazdasági középiskolákba felvétesse. Ez a javaslat sem talált pártolásra, pedig a gazdasági felsőnépiskolák 4 éves szervezete mellett teljesen indokolt lett volna.

Az intézet iránt a közökt. Miniszterium is melegen érdeklődött 1879. jul. végén Gönczy Pál miniszteri tanácsos látogatja meg az iskolát és annak gazdaságát. Gyakorlati útmutatásokat ad az intézet vezetésére, a tapasztaltak felett pedig teljes megelégedését nyilvánítja. Majd ismét a megye ajándékozza az intézetnek a Seps-Szentgyörgyön megszüntetett gazdasági iskolának összes felszerelését. A miniszterium pedig a művészeti tárgyak tanítására szaktanítót nevez ki. Mind oly körülmények, melyek egy részről az iskolafentartók meleg érdeklődésének jelei gya-

nánt tekinthetők, másrészt pedig az iskolát céljainak elérésére mind inkább képesítették. Halálával említendő itt meg a vármegye közönségének áldozatkészsége, mely ezen intézet irányában, eltekintve az évi rendes segélytől, tanévenként több alakban nyilvánul. Így a tanulmányi alapból épül fel 1879/80 tanévben egy lakház a negyedik osztályos s részben a vidéki szegény tanulók benlakására, diszkerítés, szivattyú kút, méhszín stb. stb., megvásárolják ugyancsak a nevezett alap terhére az intézet eddigi gyakorlóterének szomszédságában levő Beczás-féle 6 holdas kertet, 2600 frtért. Nyert tehát az intézet egy oly berendezett gazdaságot és egy olyan birtoktestet, mely lehetővé tette a szaktanításnak teljes sikerét. Kiválóan alkalmas e telek arra, hogy e vidéken különösen fontossággal bíró különböző termelési ágakkal a tanulók megismerkedhessenek; hogy egy kis telkes gazdaság minden kellékei, erői, és tényezőivel megbarátkozzanak; hogy a váltógazdaság minden tényezőit figyelemmel kísérhessék és végül, hogy a gyakorlati készséget is kellő mértékben megszerezhessék.

Az intézet 7 évi fennállása után, 1879-ben az Erdélyi Gazdáknak S-Szentgyörgyön rendezett vándor kiállításán is megjelenik, még pedig oly kiváló eredménnyel, hogy az állattenyésztésért az első díjat, 6 drb aranyat és dicsérő oklevelet, faragó műhelyében készített gazdasági székért bronz érmet és végül együttes terményeiért dicsérő oklevelet nyert.

Daczára a testület, a gondnokság buzgó fáradozásának, az iskola-fentartók támogatásának és az évenként felmutatott szép eredménynek, még sem tudott az iskola hódítani. A tanulók száma évről-évre kevesebb lett, még pedig oly rohamosan, hogy míg az iskola megnyitása idejében az első osztályban 70 tanuló iratkozott be, addig az 1880/1. tanévben a négy osztályba együtt, csak 21 növendék iratkozott be. Ezt látva az iskola gondnoksága, — mely már 1877-ben az iskola élére állítottatott — a tanítótestülettel egyetértőleg emlékiratot szerkesztett, a gazdasági felső népiskolának polgári iskolává leendő átalakítása tárgyában. A vármegye közigazgatási bizottsága azonban ezen emlékiratot nem terjesztette fel a Miniszteriumhoz, mert remélte, hogy ezen iskoláknak hiányain a Miniszterium különben is segíteni fog, minthogy a mi hiba észlelhető volt, az nem a vezetésben, a tanítás eredményében, hanem a szervezetben rejlett. A várva várt újabb szervezés azonban nem következett be, az iskola tovább küzdött a közönyösséggel. A megyei törvényhatóságnak gyűlésén — az iskola 1882. évi költségvetésének tárgyalása alkalmából — már hangoztatni kezdték, hogy a megye által az iskola fentartására fordított összegnek, nem felel meg a felmutatott eredmény. Bizottságot küldött ki tehát Forró Ferencz alispán vezetésével, Kőkösi Endre, szotyori Nagy Károly és Ujvárossy József személyében, a kik a helyszínen megjelenve, az iskolát, annak gazdaságát, berendezését, felszerelését, szervezetét alapos vizsgálat tárgyává tették. A tanítótestület ezen alkalomból is emlékiratba foglalta mindazon javaslatait, a melyeknek alapján az iskola felvirágoztatását remélte. Kíváncsnak tartotta: „1. Hogy alakitassék át a felső népiskola

oly iskolává, a mely kezdő növendékeit az elemi iskola negyedik osztályából nyeri. 2. Az átalakított iskola 4 alsó osztályából történhesék akadálytalan átlépés a középiskola megfelelő osztályaiba. 3. A négy alsó osztály fölébe állíttassék egy két éves gazdasági szaktanfolyam, a mely képezné az új iskola 5. és 6-dik osztályát. Ezen gazdasági szaktanfolyamnak előkészítő kursusát, az alatta álló négy osztály képezné. Ez a javaslat lényegében nem volt egyéb, minthogy az iskola oly polgári iskolává alakíttassék át, melynek V. és VI. osztályát a tulajdonképeni gazdasági szaktanfolyam tölténé be.

A tanítótestület ezen törekvésének sem lett foganatja, sőt 1882-ben megjelent a gazdasági szaktanítással egybekapcsolt felső népiskolának tanterve, mely az intézet szervezetében nevezetesebb változást idézett elő. Megszűnt az iskola negyedik osztálya, mely eddig teljesen a gazdasági szakoktatásnak volt szánva. Az előirt tananyagot most már három éves tanfolyam alatt kellett bevégezni. Az 1882/3. tanév már az új szervezet rendelkezéseinek figyelembe vételével indult meg. Az 1883.4. tanévben más változás is állott be az intézetnél. Dr. Bartha Gyula, a természettudományi tárgyak tanára, ki 1875 óta volt ezen iskolánál, az alsó-lendvai polgári iskola igazgatójává; Hoós János pedig, ki 1879-ben került ezen iskolához, a dévai állami tanítóképezde zenetanárává nevezetett ki. Az utóbbi állása a tanéven át üresedésben maradt, míg a természettudományi tárgyak tanszékére Zöld Sándor okl. polg. iskolai tanár nevezetett ki. Ugyanekkor alakult meg az iskola gondnoksága is Bárány Rauber Otto olaszteleki földbirtokos elnöklete alatt. Egy évvel később pedig Török Ferenc okl. polgári iskolai tanár is kinevezetett a művészeti tantárgyak tanítására.

Az iskola, derék igazgatójának buzgó vezetése alatt fáradhatatlanul munkált az intézet érdekében. Felterjesztést intézett a felső népiskolai tankötelezettségnek kimondása iránt, a mely azonban érvényben levő Népoktatási Törvényünk szellemével ellenkezésben állván, nem volt teljesíthető. De gondot fordítottak Baróth más irányu fejlődésére is. Így Bedő igazgató kezdeményezésére 1887-ben megalakul az iparos tanonciskola, melyet a felső népiskola tanerői tanítanak ma is, ezen iskolának helyiségében. Majd 1888-ban az intézet iránti érdeklődésnek ébrentartása céljából az iskola productumaiból, továbbá az iparos tanoncok készítményeiből, szép kiállítást rendeznek, melyen nemcsak Baróth, de Erdővidékének iparosai is részt vesznek és a kiállítás oly mérvet ölt, hogy azt joggal Erdővidék termény- és iparkiállításának lehetett volna nevezni. Ugyanazon alkalomból, Eötvös Károly Lajos kir. tanfelügyelő kezdeményezésére, Erdővidék értelmisége is összejött Baróthon, hogy a felső népiskolának erdői szakiskolával leendő kibővítése tárgyában tanácskozzék. A megjelentek nagy örömmel üdvözlötték az eszmét, mely hivatva lett volna a székely ifjagnak újabb keresetforrást biztosítani. Evekig élt is a remény, hogy ezen kedves ábránd teljesülni fog. Sajnos, ez is elmaradt és az erdői szakiskola, melyet Baróth vélt elnyerhetni, Görgény Szent Imrére került.

Ez óta a tanítás menete rendes mederben foly. Az iskola gondnoksága, melynek élén 1889. óta Greguss János, köpeczi bányaigazgató áll, a tantestülettel karöltve haladva, mindent megtesz az iskola érdekében. Így az 1891/2 tanévben mozgalmat indítottak meg a szegény tanulók tankönyvekkel leendő segélyezésére, alapítványoknak megszerzésére, még pedig a következő eredménnyel: Kövér András alapítványa 20 frt. — Révay Pál alapítványa 122 frt. 20 kr, Erdővidéki Takarékpénztár alapítványa 100 frt., Baróthi Takarékpénztár alapítványa 100 frt., Háromszékmegyei takarékpénztár alapítványa 10 frt., Binder Adolf alapítványa 10 frt. Van ezeken kívül az iskolának az Erdővidéki Népbankban elhelyezve, még 1880-ból 41 frtja, mely addig kamatoztatik, míg a 100 frtot eléri: akkor ennek kamatait is szegény tanulók segélyezésére fogják fordítani. Van végre a vármegye kezelése alatt a „Deák Ferencz“-féle alapítvány, melynek évi 20 forintos kamatja a legjelesebb I-ső osztályos növendéknek jutalmazására fordítatik — Az intézet jótévedői között kell említeni Zathureczky Gyula baróthi földbirtokost, a ki gazdag csiga és kagyló gyűjteménnyel szaporította az iskolának elég jól felszerelt szertárát.

Ma, a baróthi felsőnépiskola gazdasági szaktanfolyamával együtt, szervezetének korlátai között, kitűnően megfelel feladatának. A tantestület tagjai: Bedő József igazgató 1872 óta, Biró Albert rendes tanár 1872 óta, Nagy Imre rendes szaktanár 1875 óta, Zöld Sándor rendes tanár 1883 óta, Török Ferencz rendes tanár 1884 óta.

Az iskola gondnoksága: Greguss János bányaigazgató, elnök; Bedő József igazgató, jegyző; Vincze István rk. esperes, Zathureczky Gyula birtokos, Dániel Lajos birtokos, Dr. Hajós Béla orvos, Debitzky Mihály gyógyszerész, Morik Lajos jegyző és Tana Sámuel bölöni közs. jegyző, rendes tagok.

Az intézet felszerelése teljes, épülete és gazdasági eszközei a legjobb karban vannak.

Remélhető és kívánatos, hogy most, midőn a felső népiskolának ügye napirendre kerül, Baróthnak is teljesüljön régi vágya és alakuljon át ezen iskola is polgári iskolává, mely alakjában Baróthon, mint Erdővidéknek központján, hasznos szolgálatokat van hivatva teljesíteni.

d) Iparostanoncziskola. A felső-népiskola tanártestületének kezdeményezésére, 1887-ben alakult meg. Fentartásához hozzájárul a község és az iparbírság-alapból a Minister által évenként utalványozni szokott összeggel, a vármegye közönsége. Igazgatója Bedő József; tanárok Biró Albert, Zöld Sándor és Török Ferencz.

A felügyelő-bizottság elnöke Gáspár Antal, baróthi kereskedő és iparkamarai tag.

Jár-ezen iskolába: 7 asztalos, 4 cipész, 32 csizmadia, 2 kovács, 3 lakatos, 2 mészáros, 1 kereskedő és 7 szabó iparos tanoncz. Összesen 58 növendék

B e r e c z k.

Közs. Lsz. 2029. Magy. 1859. Ném. 6. Rom. 1055. Egyéb ny. 9. Rk. 1798. Gör. kath. 147. Ev. ref. 64. Ág. ev. 3. Unitarius 1. Gör. kel. 916. Tnk. sz. 660. mn. f. 203. l. 203; ism. f. 142. l. 112. Iskolába jár: mn. f. 179. l. 167; ism. f. 36. l. 32. Isk. nem jár: 246 tank. Van 1 rom. katolikus és 1 gör. keleti felekezeti jellegű népiskolája.

a) Rom. katolikus felekezeti népiskola. Bereczk valamikor Lemhény filialisát képezte ugyan, de már 1610-ben külön plebanusa volt és így önálló egyházközséget képezett. A régebbi egyházi és iskolai viszonyokról megfelelő adatok nincsenek, de a népesség számából következtetve, Bereczken már a XVI. században iskolázásnak kellett lenni. Négyesi Báró Szepeszy Ignác erdélyi püspöknek 1823-ban történt látogatása alkalmával fölvetett „Visitationis Decretum“-ból tudjuk, hogy akkor Fábián József a kántor, ki ide Imecsfalváról helyeztetett át. Harangozó pedig Molnár Ferencz, ki grammatikai iskolát végzett Kantában és 1820-ban lépett egyházi szolgálatba. Tanítással azonban a harangozó akkor még alig foglalkozott, mert az összeírt 85 romai katolikus vallású tanuló közül csak 15 járt a kántor keze alá, kiket elégséges eredménnyel tanított. A szorgalomidő deczember hó elejétől, márczius hó végeig tartott. — Érdekes tudnunk és bizonyára jellemző, hogy ezen időben a gör. keletiek már 890 lelket számláltak, de daczára annak, hogy már ily nagy számban laktak együtt: még kizárólag magyarul beszéltek. Ma már a nagy többség nem is tud magyarul. Majd 1830-ból, csik-tusnádi Kovács Miklós erdélyi püspök látogatása alkalmából tudjuk, hogy 1830-ban Molnár Ferencz mint „promagister“ (segédtanító), az összeírt 85 fiu és 52 leány tanköteles közül 58 fiut és 15 leányt tanított vallástanra, olvasni, írni, számolni és declinálni. Ugy látszik, hogy Bereczken egész 1840-ig csak egy tanító működött, a ki a gyermekeket egy csoportban tanította. Annak nyomát, hogy a fiuk a leányoktól elválasztatnak, csak 1849-ben találjuk, a mikor Szántó Lajos kántortanító mellett, ki több mint 30 évig működött, Mike András is tanít. Az ötvenes években az iskola életében nevezetesebb fordulat áll be. Behozzák a német rendszert, nevezetesen a félévi vizsgálatokat, melyek közül az egyik mindig február, a másik pedig július hó elején tartatik meg. A tantárgyak száma is megszaporodik. Tanítják a hittant, bibliát, magyar nyelvet, német nyelvet, számtant, természetant, földrajzot, levelezést és szertartást. Tehát mindazon tantárgyakat, melyek a normalis iskolának tárgyai voltak. Hihetleg 1855-ben veszi kezdetét ezen újabb beosztás, a mikor Bereczken a normalis iskola megnyílik. Tény, hogy 1857-ben Mike Simon mint nyilvános rendes tanító szerepel, ki előbb az erzsébetvárosi normalis iskola 3-ik osztályának tanítója, majd ugyanott gymnasiumi helyettes tanár volt s onnan helyeztetett át saját kérésére, Bereczkbe, a második normalis osztályhoz. Ugyanekkor Buzás Mihály egyházi „tanár ur“ is tanít, még pedig mindketten jó eredménnyel. Ugy látszik azonban, hogy itt csak főelemi iskoláról és nem normalis iskoláról van szó, minthogy ezen főelemi

iskola mellett Szántó Lajos kántortanító folyton tanította a kisebb gyermekeket s csak azok vétettek fel a főelemibe, a kik nála már végeztek. 1859 november havában kérelmezik is a rendes négy osztályu normalis iskolát, azonban eredmény nélkül. Buzás és Mike az állampénztárból nyerték fizetésüket, még pedig évi 300 pengő forintot. Egész 1864-ig folyt így a tanítás, a mikor Mike helyébe Palinay Bertalan jó Brassóból, főelemi tanítónak. Mint főelemi tanítók gyorsan következnek egymás után: Nagy Kálmán, Kynsburg Adolf és 1870-ben Lukács Márton.

A népoktatásügyi törvény hatása alatt 1871-ben rendezték az iskolaiügyet. A tankötelesek hat osztályba soroztattak; a fiuk 2 csoportban két tanító, a leányok pedig együtt 1 tanító vezetése alatt nyernek oktatást. Az iskola községi jelleget nyer, Kőnczey Sándor mint új tanító alkalmaztatik. Majd 1872-ben Fogarassy Mihály püspök látogatása alkalmával kieszközli a hitközség Bálint László plébánussal élén, a lelkész-tanítónak alkalmazását, és ezzel a községi iskola rövid élet után, megszűnik. Ezen idő óta állandóan három tanerő vezeti a tanítást. Mint káplántanítók működtek: Jakob Lajos, Vitos Mózes, Nyitrik István, Imre Károly, Király János, Tamás Dávid, Süller István, Sorbán Endre, Ágoston Lajos, Sólyom Géza. Tanítók a már említetteken kívül: Zsigmond Sándor, Imre Károly, Finta Gáspár, György Ferencz.

Jelenleg alkalmazásban vannak: *Szigethy Gyula* káplán-tanító, *Borbáth János* kántortanító és *Gligor Ferencz*.

A leányiskola új épület; a fiuk tantermei is jó karban vannak. A berendezés és felszerelés megfelelő.

A káplántanító fizetése 360 frt és teljes ellátás, a kántortanítóé terményekben és készpénzben 442 frt és lakás, a segéd-kántortanító pedig szintén terményekben és készpénzben 283 frtot és lakást élvez.

Az iskolaszék elnöke: *Bálint László*, rk. főesperes-plébános, ki nem csak Bereczkben, lelkipásztorkodásának helyén, de mint egyházi tanfelügyelő, egész területében kiváló gondozásban és támogatásban részesíti az iskolákat.

b) Görög keleti felekezeti népiskola. Ezen iskolának történetére vonatkozólag nem rendelkezünk adatokkal. Ugy látszik, hogy e század elején keletkezett s hogy kezdetben a tanítás nyelve is magyar volt, mert 1820 körül Bereczken a gör. keleti vallásnak mind magyarul beszéltek.

A ma használatban levő iskolaépület 1858-ban épült. Kezdetben egy, majd két tanerő volt alkalmazásban, 1888 óta pedig három tanító van beállítva. Az ötvenes évek óta az iskola tanítási nyelve a román, azonban a magyar nyelv is taníttatik.

Az iskolaépület alig felel meg feladatának, berendezése és felszerelése is gyarló. Van faiskolája és iskolakertje.

Jelenleg alkalmazásban vannak: *Theáka György*, *Puscariu Áron* és *Dogariu Nicodem* tanítók. Fizetésük átlag évi 200 frt. és lakás.

Az iskolaszék elnöke: *Dimian Spiridoine*.

B e s e n y ő.

Közs. Lsz. 463. Magy. 463. Rk. 32. Ev. ref. 396. Unitarius 3. Gör. kel. 25. Izr. 7. Tnk. sz. 110. mn. f. 40. l. 38; ism. f. 12. l. 20. Iskolába jár: mn. f. 20. l. 23; ism. f. 8. l. 1. Isk. nem jár: 53 tank. Van 1 ev. ref. felekezeti jellegű népiskolája

Ev. ref. felekezeti népiskola. Besenyő egyike a vármegye legrégibb községeinek. Lakói sokak állítása szerint a besenyőktől vagy biszeniusoktól veszik eredetüket, innen a községnek neve is. Temploma a XIII. századból való s mint egyházközség már a XIV. század elején szerepel. Így tehát pharai iskolája is lehetett a reformatio hódításáig, a mikor az egész község a reformatus hitre tért át. Külön iskolaépület valószínűleg csak 1700 körül épült. 1769-ben Kanyó István mestert találjuk, ki mintegy 18 évig tanított. Őt követték 1787-ben Márton László, 1793-ban Keresztes József, 1809-ben Szabó Péter, 1810-ben Tóth Mihály, 1811-ben Ferencz Gábor. A gyakori változásokat a mesternek csekély jövedelme okozta, mely jóval később, egész 1887-ig, mindent összeszámitva csak 130 frtot tett ki. Sok baja volt az egyházközségnek Porzsolt Beniám mesterrel, ki 37 évig tartó működése alatt folytonos hadi lábon állt hiveivel. Végre is a presbyterium megszokván a dolgot, elmozdította őt hivatalától s mert a mesteri lakból szép szerével kihurczolkodni nem akart: mindenestül kirakták az utcára. Hosszas utánjárásra hivatalát visszanyerte, de onnan 1865-ben a felsőbb hatóság is elmozdította. Maksai József 1866-ban foglalja el a csekély jövedelmű állomást. Az ő tanításkodása alatt jelenik meg Besenyőn az akkori kir. tanfelügyelő Antalfi Károly és rendeli el az új iskolaépületnek építését. Az egyházközség és a tanító mindent megtesznek, hogy az iskolát községi jellegűvé változtassák, de küzdelmük hajótörést szenved a jobb módú birtokosok ellenzésén, a kik féltek, hogy a községi iskola beállításával elviselhetlen terhet vállalnak magukra. Az iskola megmaradt tehát felekezetinek, de az iskolaépítés kötelezettsége alól még sem térhetvén ki, azt kőből, tágas tanteremmel, a tanító számára tisztességes lakással, 1872-ben felépítették. 1874-ben Vágó András kezd tanítani, még pedig felemelt fizetéssel. Az eddigi 40 kros tandíjat felemelik 1 frtra és így a tanító fizetése 150 frtra szaporodik. Ez azonban csak látszólagos jövedelem-emelkedés volt, mert az 1 frt. tandíjat úgy fizették meg a legtöbben, mint előbb a 40 kroat. Vágó tehát búcsút mondott az ekleziának s helyét Csiki Józsefnek adta át. 1879-ben ismét megindul a mozgalom községi iskola állítására, de eredménytelenül. Majd ismét Csiki Józseffel keveredik perbe az egyházközség, míg végre tőle megszabadul és a tanítói állomásra 1882. év végén a most is működő *Mihályfalvi István* okl. tanítót választják meg. A tanítás ez idő óta rendszeresen folyik.

Az iskolaépület immár nem felel meg céljának s annak újra építése elodázhatlan. Felszerelése semmi. A tanító járandósága lakáson kívül 200 forintra tehető.

Az iskolaszék elnöke: *Barabás Miklós*, ev. ref. lelkész.

B é l a f a l v a.

Közs. Lsz. 718. Magy. 710. Ném. 1. Egyéb ny. 7. Rk. 718. Tnk. sz. 142 mn. f. 55. l. 48; ism. f. 12. l. 27. Iskolába jár: mn. f. 50 l. 46; ism. f. 8. l. 20. Isk. nem jár 8 tank. Van 1 rom. katolikus felekezeti jellegű népiskolája.

Rom. katolikus felekezeti népiskola. Az iskola a templommal egyidejűleg, 1750-ben keletkezhetett. 1800 körül Bokor a kántortanító, majd 1850-ben Jancsó Ferencz a rendes, Nagy Ferencz pedig segéd-kántortanító.

A segédtanítókat azon időben nem az egyházközség választotta, hanem a korona (papi) gyűlés határozata értelmében, a főesperes évenként Szt.-György napkor helyezte el. Itt a tanításért a segédtanító semmit sem kapott, hanem mint segédkantor 20 kalangya ősz, és 18 kalangya tavaszgabonát élvezett. Tandíjat a gyermekek sem régente, sem most nem fizetnek.

Említésre méltó a Szent-Gergely pápa napján megtartani szokott ünnepély. Ezen napon Gergely pápa képét elől vive, az iskolából szép sorban, énekszóval haladtak a tanulók a templomba, szülők, a lelkész és a tanító által kísérve. A templomban a gyermekek verseket mondtak fel, közben énekeltek, majd a lelkész beszédet tartott a szülőkhez és gyermekekhez, melynek végeztével úgy mint jöttek, rendben, zászlókkal, énekelve vonultak az iskolába. Az ünnepélyt a kántor tanító házában a szülők hozományából rendezett lakoma zárta be, melyen a szülők, gyermekek, kivétel nélkül részt vettek és muzsikaszó mellett együtt mulattak. Ezen ünnepélyt ma már nem tartják meg, de élénk és jó emlékezetében él az öregebbeknek.

A mostani iskolaépület rozoga, nem felel meg rendeltetésének; a tanterem nincsen kellőleg felszerelve és így a tanítás eredménye sem lehet dicséretes.

Az iskolának van egy 20 frtos alapítványa, melyet Biró Katalin tett szegény tanulók segélyezésére.

Kántor-tanító 1881 év óta: Veres János, okl. tanító. Jövedelme: 50 kalangya ősz-, ugyanannyi tavaszgabona, oszporából 12 frt., stólából 25 frt., 25 szekér fa, 1 hold szántóföld élvezete, szabad lakás a megfelelő gazdasági épületekkel.

Az iskolaszék elnöke: Kovács Elek rk. plébános.

B i k f a l v a.

Közs. Lsz. 901. Magy. 900. Ném. 1. Rk. 14. Gör. kath. 6 Ev. ref. 747. Unitárius 1. Gör. kel. 133. Tnk. sz. 144. mn. f. 55. l. 47; ism. f. 24. l. 18. Iskolába jár: mn. f. 49. l. 42; ism. f. 10. l. 7. Iskolába nem jár 36 tank. Van 1 ev. reformatus felekezeti jellegű népiskolája.

Ev. reformatus felekezeti népiskola. Hogy mikor alakult Bikfalván reformatus egyház és iskola, azt adatok hiányában megállapítani ma már nem lehet, mert az 1782-ben itt kitört nagy tűz-

vész alkalmával az összes egyházi irományok elégték. Iskolája azonban már a mult század elején volt s tudjuk, hogy abban 1760-ban Petri János tanított egész 1769-ig, a mikor egy bizottságot választott az egyház tanács, hogy helyébe Orbán Miklóst Nagy-Enyedről hozzák el mesternek. Valószínű, hogy Orbánt el is hozták, de nevével többé sehol nem találkozunk. 1790-ben Zsidó Ferencz, majd 1797-től 36 éven keresztül Pál Ferencz tanítoskodik Bikfalván. Utóda azonban még tul tett Pál Ferenczen, mert Zsigmond István 42 évig szolgált bikfalvi iskolánál. A tanulók nemük szerint már a század elején szétválasztattak és a leányok tanítása a harangozóra bízott, kik tandíj fejében 50 krt. fizettek. A mester járandósága volt 120 kalangya ős és ugyanannyi tavaszi gabona. A fiuk nem fizettek tandíjat, de a midőn 1836-ban a két nembeli gyermekek ismét egy tanterembe kerültek, a leányok 50 - 50 kr. tandíjat tartoztak fizetni. A tankötelesek elszaporodásával 1870-ben szervezték a második tanítói állomást és erre Barabás József hivatott meg, ki azóta mind működésben van. Zsigmond István 1875-ben nyugalmába lépén, Deák Farkast választották meg kántor-tanítónak Szedresről, Udvarhely megyéből, ki mint Garibáld sta részt vett az 1859 - 60. évi olasz szabadságharcban. Ő 1889-ben a tanítói állomásról lemondott, helyére Benedek János, majd Vántsa István, legközelebb pedig Albert Károly választattak meg.

Barabás József rendes tanítónak járandósága szabad lakás és 250 frt, készpénz; Albert Károly segéd-tanító pedig egy szobából álló lakáson felül, 200 frtot élvez.

Bikfalván az ev. ref. felekezeti iskola két épületben van elhelyezve. A nagyobb fiuk és leányok az ugynevezett kapitánylakban, a kisebbek pedig a mesteri lakáson levő tanteremben. Mindkét helyiség oly rozszant karban van, hogy kiürítésük rendőri szempontból is eszközölhető volna. Az iskola felszerelése a leggyarlóbb. Általában Bikfalván a népoktatásügy teljesen el van hanyagolva. Kivánatos lenne, hogy ezen jómódu község mielőbb a kor kívánalmainak megfelelő iskolát építene fel és abba a községhez méltó fizetéssel ellátott tanítókat alkalmazna.

Iskolaszéki elnök: Vén Mihály, ev. reformatus lelkész.

Bitá.

Közs. Lsz. 556. Magy. 537 Ném. 7. Horvát. 1. Egyéb ny. 11. Rk. 18. Gör. kath. 2 Ev. ref 530. Ag. ev. 2, Unitárius 2. Izr. 2. Tnk. sz 118. mn. f. 42. l. 40.; ism f. 16. l. 20. Iskolába jár: mn. f 41. l. 39; ism. f. 12. l. 15. Isk. nem jár 11. tank. Van 1 községi és 1 ev. ref. felek. jellegű népiskolája.

a) Ev. ref. felekezeti népiskola. Bitán még 1810-ben is csak ugynevezett prorektor volt alkalmazva, de már a mult század közepén rendes iskolája volt. Mint prorektorok ismeretesek 1744 ből Deák György, 1757-ből Bak István, 1763-ból Bód András, 1770-ből Szabó Elek, 1808-ból Bartha Pál.

Az iskolát azonban csak kevés növendék látogathatta, mert 1820 körül Bitán csak 18 család lakott. Ezen időben Farkas N. volt a mester, a ki a fiukat és leányokat együtt tanította, mily fizetésért — nem tudni. Utóda körösi Dancs Aron, ki innen Gyulafehérvárra választatott meg énekvezér-tanítónak, ez szívesen emlékeztetett vissza előbbi állomáshelyére, mert Gyulafehérvárról a bitai egyház részére ajándékot is küldött. Majd Kósa Lajos tanít itt rövid ideig, míg végre 1826-ban Szász Mihály veszi át a tanítást és folytatja azt negyven évig. Szásznak hosszas működése szép sikerrel járt. Tanítványai mind jól tudtak olvasni-írni; rendszeren 30-40 tanítványa volt, a mi az előbbi időkben a ritkaságok közé tartozott faluhelyen. Az iskola iránti érdeklődés azóta általános a községben. Utóda Gál József követte jó példáját, szorgalommal tanított és neki már 40-50 tanítványa volt. A mesteri fizetés 11 egész kepe fizetőtől 33 kalangya buza, ugyanannyi zab; a harangozásért, mely szintén teendői közé tartozott, minden egész kepe fizetőtől fél-fél véka buza és végre minden iskolába járó tanuló után szintén fél-fél véka buza. A harangozóságot 1878-ban elválasztották a mesteri hivataltól s ezen évben választották meg Sándor Mihály czofalvi közs. tanítót. Ugyanekkor rendezték újra a mester járandóságait is. Még pedig úgy, hogy a papi kepének $\frac{1}{3}$ -adát kapja, a mi 80 kalangya buza s ugyanannyi zabnak felel meg; megkapta a fáképe és oszporának is $\frac{1}{3}$ -adát, $1\frac{1}{2}$ hold kert, szántó és kaszálónak haszonélvezetét. Végre minden iskolába járó gyermek után év végével, tandíj czímen 80 krt., melyből rendszeren 50-60 forint szokott bejönni. Sándor Mihály ma is ezen fizetés mellett működik. Buzgó munkásságának sikerült nemcsak az iskolát jó karban tartani, de mint ismert gazda, a használatába adott mocsáros helyet, a víz okszerű levezetésével, termékenynyé tette s ott ma szép gyümölcsös diszlik.

A mai iskolaépület 1870-ben épült fel. Ma már nem felel meg a követelményeknek. Nem elég világos, a tanulók számához mérten pedig szűk. Van mellette tanító lakás mely 1 szoba, konyha, kamara és melléképületekből áll. Felszerelése elégtelen. Van az iskolának 30 hecto roszból álló magtára, továbbá ifjusági könyvtáralapja, mely czélra Földes Bálint birtokos 50 frtot adományozott. Az iskolaszék elnöke: Benedek Ignác ev. ref. pap.

b) Községi elemi népiskola. A tankötelesek számának növekedésével, már 1886-ban törekedtek második tanítói állomást szervezni. Azonban az ev. ref. egyház szegénysége miatt erre nem lévén képes, hosszas tárgyalások indultak meg az iskolának községi jellegűvé változtatása tárgyában. A közoktatási budget túlterhelése miatt ez csak az 1892 év elején történt meg és csak részben, mert a közokt. Miniszterium csak 1 tanító fizetésére engedélyezett államsegélyt. Varga András, bitai birtokos elnöklete alatt a közs. iskolaszék 1892-ben alakult meg és ugyanazon év szeptember havában választotta meg tanítóul Dankó Áron okl. tanítót, ki a tanítást egyelőre bérházban,

1892. október havában tényleg megkezdetté. Kíváncsok, hogy a felekezeti iskola is mielőbb községi jellegűvé alakuljon. Iskolaépületnek emelése pedig mindkét iskolánál elengedhetetlenül szükséges.

B o d o k.

Közs. Lsz. 934. Magy. 928. Egyéb ny. 6. Rk. 40. Ev. ref. 829. Unitarius 48. Gör. kel. 4. Izr. 13. Tnk. sz. 134 mn. f. 52. l. 52; ism. f. 17. l. 13. Iskola jár: mn f. 48. l. 52; ism f. 13. l. 11. Isk. nem jár: 10 tank. Van 1 községi jellegű népiskolája.

Községi elemi népiskola. Bodok Háromszék-vármegyének legrégibb községei közé tartozik. 1235-ben a Mikó család birtokába jut, Oltszem és Hidvéggel együtt. 1332-ben már szerepel László papja és így itt is, a phárai iskolának nyomaira akadhatunk. A reformationnak elterjedésével Bodok is az áramlattal tart s az egész község elhagyja a rom. kath. vallást. A mai, régi reformatus templomot, még a katolikusok építették és rajta az 1651. évszám még látható.

Az iskolázásnak biztos nyomai azonban jóval későbbiek. A XVII. század végén határozottan volt iskolája, mi az 1727. éven kezdődő számadásokból tűnik ki. 1768-ban pedig már javítás alá kerül az iskola, a mikor Incze Gergely akkori megyebíró „a gyermekek iskolájába” téglát vásároltat és a fűtőt felrakó fazekasnak munkadíjat fizet ki. Hogy ki volt ezen időtájt a tanító, nem tudhatjuk; de hogy tényleg külön állást képezett, bizonyos, mert a „predikátor” mellett a „rector”-ról mindig külön emlékezik meg az egyházi jegyzőkönyv. Végre 1784-ben Kovács Istvánt megnevezve találjuk. Sőt róla azt is tudjuk, hogy a Mikó grófnál mint asztalinas szolgálat, de mert igen értelmes és jó hangú fiú volt, a grófok bodoki mesternek állították be. Az iskolába járó gyermekek száma akkor még csak 15–20 között ingadozott. Csak az küldte iskolába gyermekét, a kinek erre kedve volt. Kovács igen jól elvégezte dolgait; úgy tanításának sikeréről, mint énekvezéri működéséről, a leghízelgőbb nyilatkozatokat találjuk. Iskola-helyiségül a tanító lakásán, egy külön szoba szolgált. Ebben tanultak a gyermekek, míg a leczkét a rector ur lakására jártak felmondani. Jellemző, hogy Kovács István egész 1830-ig, tehát 46 évig működött. Községében nagy népszerűségnek örvendett. Nem így utóda Nagy Balázs, kit veszekedő és részeges természete miatt mindenki gyűlölt. A mit előde szorgalommal felépített, azt ő alaposan elrontotta, sőt az iskolát is a megsemmisülés örvényébe sodorta. A bodoki gyermekek a szomszédos községekbe kezdenek iskolába járni, míg végre a hívek hosszas perlekedése alapján, 1838-ban az egyházi zsínat által állásától elmozdítottatott. A következő évben Józsa Lajos veszi át e hivatalt, kinek hosszas és szorgalmas munkával sikerül az iskolának jó hírnevét helyreállítani. Az ő józan élete, nyájas modora ismét meggyeri a hívők bizalmát, mely már-már kivesző félben volt. Erről tanuszkodnak az espe-

resi vizsgálatok alkalmából fölvett jegyzőkönyvek és az iskolalátogatóknak megjegyzései. A mesteri fizetést itt is a kepe képezte, mely állott 80—90 kalangya ősz- és ugyanannyi tavaszgabonából, továbbá minden tanuló után 40 kr. tandíjból. A 60-as években a tankötelesek száma felszaporodván, új iskolaépületet emeltek, a melyben 2 tantermet rendeztek be. Még pedig oly módon, hogy a tantermek rostélylyal voltak egymástól elválasztva. A két tanteremben ugyanis csak egy tanító működött, de a rostélyvonás által lehetővé vált a fiú- és leánygyermeknek külön választása, sőt az is, hogy a tanító mindkét tanterem látogatóit figyelemmel kísérhesse. Minthogy pedig 1870-ben már 80 növendék látogatta az iskolát, segédtanítót alkalmaztak, kinek fizetése azon alaphól fedeztetett, melyet 1857-ben, a község által a felekezetnek átengedett egy évi borvizkut haszonbéréből alapítottak. 1871/72-ben Biró Sándor, 1872/73-ban pedig Simon Ferencz a segédtanítók.

A népoktatási törvénynek hatása alatt itt is megalakul a községi iskola 1873-ban, két rendes tanítói állomással. A tanítás céljaira két tantermet csakhamar berendeztek, megválasztották a tanítókat, még pedig Farkas Károly okl. tanítót a fiúk és Péter Vilmo t a leányok tanítására. Ez utóbbit 1874/75-ben az énekvezér Józsa Lajos, 1875—1888-ig pedig Antal Imre követi, a mikor hosszas zaklatás után állomásáról lemond és ezzel Bodokon a második tanítói állomás meg is szűnik. Farkas Károly 1888 óta maga tanítja az összes tanköteleseket.

Az iskolaügy fejlődése azonban más változásoknak is alá volt vetve. Így 1879-ben a fiúiskola tanterme összes felszerelésével együtt a tűz martaléka lett Majd 1884-ben a község per útján elvesziti a borvizkut haszonbérének $\frac{8}{9}$ -ed részét. Oly körülmények, melyek a községben az iskolaügy iránti érdeklődést nagyban lelohasztották. Ennek kell tulajdonítanunk, hogy a fennálló iskolaépületnek helyébe még ma sem épült fel az új iskolaház, noha annak felépítése tárgyában már 2—3 év óta folynak a tárgyalások. Remélhető azonban, hogy ezen sokáig huzódott ügy most már megoldásra kerü^l.

Farkas Károly tanító 1876-ban olvasó-egyletet alakított, mely mai nap is fennáll. Különben a tanítóegyesületben is tevékeny részt vesz.

Iskolaszéki elnök: Fodor Sándor.

B o d o l a.

Közs. Lsz. 1725. Magy. 915. Ném. 15. Rom. 749. Egyéb ny. 46. Rk. 227. Ev. ref. 664. Ág. ev. 30. Unitárius 1. Gör. kel. 793. Izr. 10. Tnk. sz. 253. mn. f. 105. l. 103; ism. f. 13. l. 32. Iskolába jár: mn. f. 104. l. 93; ism. f. 15. l. 28. Isk. nem jár: 13 tnk. Van 1 állami jellegű népiskolája.

Állami elemi népiskola. Régi egyházi jegyzetek és szájhagyományok után az iskolának történetét 1760-ig lehet visszavinni, a mikor $2\frac{1}{2}$ hold szántó, 3 szekérre való kaszáló, 45 kalangya ősz- és ugyanannyi tavaszgabona kepe, 10 frt. oszpora és 40 kr. tandíj

élvezete mellett, Jancsó Beniám a rector. Az iskola azonban bizonyára jóval régiebb keletű. Majd Henter Sámuel foglalja el a rectori állomást és tanítványainak száma 30–40 között váltakozik. Ezek is többnyire fiúk, minthogy tudvalevőleg a leányok iskolázása csak a jelen században vett tulajdonképeni lendületet. Feltorjai Gál András 1777-től 1803-ig szolgál, utána 1834-ig Erős Zsigmond, majd 1856-ig Ilyefalvi László József következik, kik valamennyien az előbb felsorolt jóvedelmet élvezték. A tanítás leginkább csak olvasás, írás, kevés számolásra és hittanra terjedt ki. 1851-ben épült fel a ma is fennálló rectori lak és a tantermmül használt nagyobb énekvezéri lakás. Ezen időben már tömegesebben látogatták az iskolát, ugyannyira, hogy mikor 1856-ban kisborosnyói Benke József lett a rector, a tanulók száma 86-ra szaporodott, ezek között 38 leánynyal. Benke József 1848/49-ben mint honvéd, vitézül harczolt több ütközetben. Nemcsak az ev. ref. vallásnak küldték ide gyermekeiket, de a rom. katolicusok, sőt románok is, kiknek pedig itt szintén volt iskolájuk. A község értelmisége melegen kezdett érdeklődni az iskola és tanító iránt; fel is emelték a 40 kr. tandíjat 80 krra, mely ma is alapul szolgál a tandíjfizetést illetőleg.

A népoktatási törvény hatása alatt csakhamar megindult a mozgalom itt is, a fennálló két felekezeti iskolának községi jellegűvé alakítása tárgyában. Bodola a legelső községek közé tartozott azok között, a melyek iskolájukat községi jellegűnek nyilvánították. Az első községi iskolaszék Béli Dénes elnöklete alatt, 1869 október hó 31-én alakult meg. Az iskolaszék tagjai között találjuk Béli Tivadart, Erősi Bálintot, Szabó Ferencz ev. ref. lelkészt, kik a mai iskolázásnak is lelkes hívei. Minthogy pedig sem az ev. reformatus, sem pedig a gör. keleti felekezeti iskolának helyiségei nem feleltek meg a kor kívánalmainak, kimondotta az iskolaszék, hogy modern iskolaépületet kíván emelni. Megszavazták az építéshez szükséges anyagoknak a helyszínére szállítását, felajánlották a közmunkát 4804 frt értékben, s mintán a költségvetés szerint 11.800 frtra lett volna szükség, államsegélyért folyamodtak s e czímen hatezer forintot meg is nyertek. Az iskolatelket — az egykori hatalmas Béli Pálnak romban levő várát, mely a Béli-családnak osztatlan birtokát képezte — a Béli-család ajándékozta a községnek. Így lett az egykor rettegett vár, a béke és szeretet hajlékáva. Az iskola építését 1871 tavaszán kezdték meg, még pedig azon szomorú tapasztalattal, hogy annak befejezéséhez még 2400 frt. szükséges. Ezt az összeget, kölcsön gyanánt, évi 100 frt törlesztésre, a közoktatási kormány adta meg. Az 1872/73. tanév már az új épületben vette kezdetét. Községi tanítókul megválasztattak Benke József ev. ref. és Juga Dimian gör. kel. felekezeti tanítók. A tanulók száma ekkor már 200 körül volt és így a harmadik tanítói állás szervezését is foganatosítani kellett. Erre az állásra Csiszér Ferencz választott meg, de 1873 nyarán úgy ő, mint Juga lemondottak és helyükbe Szócs József és Juonescu György választattak meg. Az érdeklődés az új iskola iránt még más téren is nyilvánult. 1873-ban, Kósa Sándor kör-

jegyző kezdeményezésére, iskolai könyvtár alakul, ugyanekkor megalapítják a szegény gyermekeket segélyező alapot is, a melyhez Gróf Nemes Nándor 20 frttal, Arnulf bajor herezeg 40 frttal járulnak; színi előadások jövedelméből és más adakozásokból ezen alap rövid idő alatt 268 forintra növekedett. Szőcs József 1875-ben állomásáról eltávoztván, helyét — tekintettel a leány-növendékekre — Jakab Berta tanítónővel töltötték be. A három tanerő azonban nem volt képes a jelentkező nagy számu tanulókat kellőleg elhelyezni s így a negyedik tanerőnek alkalmazása is szükségessé vált. Így került az iskolához Serester Tamás okl. tanító. Évközben Benke József szembetegsége miatt, Juonescu pedig, mert ugyancsak Bodolán papnak választották meg, állomásaikról lemondottak. Helyüket Benke Irma és Pap György foglalták el. 1880-ban már ismét megváltozik a tanítótestület képe. Serester Tamás igazgató-tanító lesz s mellette Benke József, Csulak Lajos és *Benke Irma* működnek. Majd 1883-ban Serester halálával Szőke Albert, Benke József nyugdíjaztatásával pedig, *Vén Árpád* kerül az iskolához.

Az érdeklődés, mely kezdetben a községi iskolát minden lépésén kísérte, lassanként, különösen pedig a fentartási költségek miatt, apadásnak indult. Csakhamar belátták, hogy saját erejükből az iskolát fentartani nem képesek, miért is 1883-ban az iránt folyamodtak a közs. kormányhoz, hogy az iskolát államosítsa. Minthogy az eddigi községi hozzájárulás biztosított, az államosítás már 1885-ben bekövetkezett. Az eddig is alkalmazásban volt közs. iskolai tanítókat az állam átvette s részükre 400 frt. fizetést és 100 frt. lakpénzt utalványozott. Kineveztetett az állami iskolai gondnokság, élén Erődsi Bálint elnökkel. Az állami iskolának felállítása magyar nemzeti szempontból is indokolt volt Bodolán, hol a vegyes nemzetiségű lakosok között a hazafias érületnek ápolása, kiváló figyelmet érdemel. És ezen irányban, a bodolai állami iskola tanítótestülete, sikerrel tölti be feladatát. Nemesak az iskola útján, de társadalmi téren is megfelel a hozzáfűzött várakozásnak. A testületben 1887-ben azon változás állott be, hogy Szőke Albert tanító Szolnok-Dobokamegyébe, Székre áthelyeztetett s helyébe ugyanonnan *Kiss Lajos* jött Bodolára. Majd 1889-ben beszüntetvén a magas Ministerium a negyedik tanítói állomást, Csulak Lajost Alvinczre helyezte át. Ezen idő óta három tanerő teljesíti hazafias missióját. Van ezen iskolának ifjúsági könyvtára, meg van honosítva az iskolai takarékpénztár, gyakorolják a házi ipart, melyet *Vén Árpád* tanító kiváló sikerrel tanít. Hazafias ünnepélyek rendezésével a lakosság érdeklődését az iskola iránt ébren tartják; buzgó tanítói működésükért a közokt. Ministerium részéről 1891-ben elismerésben részesültek. Ezen iskolánál a rom. kath. lelkész évi 70 frt., az ev. ref. és gör. kel. lelkészek pedig évi 50–50 frt. hitoktatási tiszteletdíjban részesülnek, a közokt. Ministerium részéről.

Az iskola felszerelése teljes. Van iskolakertje, tornatere és berendezése, faiskolája.

A tanítók egyenként 400 frt. fizetést, 2 tanító az iskolaépületben szabad lakást, a tanítónő pedig e helyett 100 frt lakpénzt élveznek.

Az iskola gondnokságának elnöke: Erősdí Bálint, ki ezen hivatalát hazafias lelkesedéssel és a tanügy, tanítók iránti meleg érdeklődéssel tölti be.

B o d o s.

Közs. Lsz. 445. Magy. 444. Ném. 1. Rk. 13. Ev. ref. 338. Unitárius 2. Gör. kel. 42. Tnk. sz. 80. mn. f. 33 l. 24; ism. f. 10. l. 13. Iskolába jár: mn. f. 25. l. 21; ism. f. 8. l. 6. Isk. nem jár: 20 tank. Van 1 ev. ref. felekezeti jellegű népiskolája.

Ev. ref. felekezeti népiskola. Bodoson az ev. ref. egyház 1705 körül keletkezett. Valószínű, hogy az egyház keletkezése előtt a levita tanító már gondoskodott a tanköteles gyermekek oktatásáról. Hogy azonban kik voltak ezen leviták, később rectorok, azt adatok hiányában ma már nem lehet megállapítani. A rendszeres iskolázásnak kezdetéről sem tudunk bizonyosat egész 1814-ig, a mikor Budai István rectorot találjuk alkalmazásban, a szokásos képzési rendszer jövedelme mellett. Majd 1823-ig Nagy Ferencz, utóbb Józsa Lajos és Józsa Izsák következnek. Ez utóbbi egész 1882-ig tanítóskodik ezen szegény egyház iskolájában, hol a tanítói jövedelem, hozzá számítva az énekvezérségért járó fizetést is, évi 170 forintra tehető. 1882-ben Józsa nyugalmába helyeztetvén, Gáspár Albert foglalja el helyét; 1884 óta pedig mai napig Bakó Károly okl. tanító tölti be ezen állomást. A tanítói jövedelem ma is a régi és ily körülmények között örvendeni kell, hogy ezen állomáson rendes tanulmányokkal bíró okl. tanító megmarad. Az egyházközség szegénysége miatt többet nem áldozhat, de azt megtehetné, hogy az iskola jellegének községivé változtatásával, legalább tanítója helyzetén javítson. Az iskola épület 1889-ben épült, a kor kívánalmainak megfelel, felszerelése azonban gyarló.

Az iskolaszék elnöke Borbáth Márton, ev. ref. pap.

B o d z a f o r d u l ó.

Közs. Lsz. 1981. Magy. 84. Rom. 1893. Egyéb 4. Rk. 18. Ev. ref. 50. Gör. kel. 1889. Izr. 24. Tnk. sz. 414. mn. f. 162. l. 153.; ism. f. 48. l. 51. Iskolába jár: mn. f. 97. l. 57; ism. f. —. l. —. Isk. nem jár: 260 tank. Van 1 gör. keleti felekezeti jellegű népiskolája.

Görög keleti felekezeti népiskola. Bodzaforduló és általában a Bodza községek (Bodzaforduló, Bodzavám, Szitabodza), csak a múlt század első éveiben keletkeztek. Már ekkor román pásztorok ülttek itt tanyát, a kik állítólag I. József határozott parancsára alakultak községgé. A regényes fensik, melyen ezen községek fekszenek, bőséges legelőül szolgált a nyájaknak. A szomszédos községek nagy területeket foglaltak le maguk számára és még ma is bírják azokat 1705—10-ben még csak 8 család lakott az egész Bodza területen, a kik valamennyien marha- és juhtenyésztéssel foglalkoztak. Ezek fo-

gadták I. Józsefet, s ezek vették tőle a parancsot község alakítására. A kis colonia csakhamar annyira megsaporodott, hogy 30 családot számolt s már ekkor deszkából templomot építettek és Ilyefalváról hozták maguknak Popa Mátyás gör. kel. lelkészt, ki 30 esztendeig viselte hivatalát és minden valószínűség szerint ő volt az első, ki a Bodzában tanítással is foglalkozott. Utóda Nyagovics György, 50 évig, tehát teljes félszázadon át viselte e hivatalt s róla már határozottan tudjuk, hogy tanítással foglalkozott. Az ő idejében a Bodzák lakossága nagyon elszaporodott. A gazdag legelők, a rengeteg erdőségek melyeket szabadon használhattak, ide édesgették a szomszédos községeknek román lakosságát; de sokan jöttek be Romániából is, úgy hogy 1820-ban az eddig egy községet képezett lakosok három csoportra szakadtak és megvetették alapját a mai három Bodza községnek. Ezek mindegyikében csakhamar felépült a deszka templom és beállították a papot. Tanító is volt már ezen időben, de ezek oly gyorsan változtak, hogy nevük sem maradt fenn. Szokásban volt azonban, hogy az irni olvasni tudók a téli időszakban maguk köré gyűjtötték a fiatalságot s azt a keveset a mit tudtak, megosztották velők. Az ilyen tanításnak természetesen nem volt maradandó eredménye. De még is kivált ezek közül Dinu Grozea, a ki már a számadás tudományát is megismertette tanítványaival s mint tanító, kiváló népszerűségnek örvendett. 1850 körül megsaporodik a magán tanítók száma; majd minden házcsoportban találkozunk egy-egy irni olvasni tudó ember, a ki csekély honorariumért, másként nem értékesíthető idejét, a gyermekek tanítására áldozza fel. Végre 1851-ben külön iskolaház épül fel, melyben Nyagovics Mózes, majd bizonyos Veveritza I. tanítanak egész 1862-ig.

A rendszeres iskolázás azonban csak 1868-ban veszi kezdetét, a mikor a felekezet kényszerül iskoláját rendbe hozni és rendes tanítókat alkalmazni. Schiopu János tanító 1868-tól egész 1871-ig jóakarattal folytatta itt a tanítóskodást, de Krizbára, községi iskolához választván meg, állomását elhagyta. Utódát pedig Nicorát, csak egy évig tűrte meg a község. Végre 1874-ben Zajzonból *Zacharia Györgyöt* választják meg, ki 18 évi működése alatt minden lehető megtett arra, hogy a vezetésére bizott iskola feladatának megfeleljen. 100–120 gyermeket volt kénytelen tanítani a legutóbbi időig, a midőn az iskolába járók nagy száma miatt, 1891-ben szervezték a második tanítói állomást. Az ő buzgalmának tulajdonítható, hogy 1875-ben egy tágas tanteremmel és tanítói lakással bíró iskolaépület emeltetett, mely taneszközökkel is jól el van látva. Zacharia különben a tankönyvírás terén is eredményes kísérletet tett, a mennyiben „Carte de cetire“ című művét a közoktatási tanács engedélyezte. A második tanítói állomást jelenleg *Nyagovics György* tölti be, ki egyszersmind segédlelkész is.

Zacharia fizetése 300 frt., Nyagovicsé pedig 200 frt; mindkettőnek van szabadlakása.

Iskolaszéki elnök: *Nyagovics Elek*, gör. keleti lelkész.

B o d z a v á m.

Közs. Lsz. 1363. Magy. 81. Ném. 15. Rom. 1265. Tót 1. Egyéb ny. 1 Rk. 46. Ev. ref. 28. Ág. ev. 16. Gör. kel. 1266. Izr. 7. Tnk. sz. 212. mn. f. 88. l. 86; ism. f. 22. l. 16. Iskolába jár: mn. f. 57. l. 49; ism. f. . l. —. Isk. nem jár: 106 tank. Van 1 gör. keleti felekezeti jellegű népiskolája.

Görög keleti felekezeti iskola. Ennek keletkezése 1824-re tehető, négy évre, hogy a község megalakult s a mikor papot hozott magának és templomot épített. Az első tanító Szász Oprea tatrangai születésű ifjú, ki azonban csak egy évig működött. Gyors egymásutánban követték egymást Dogariu György, Veszu Sándor, Dogariu Miklós, Salamon Miklós, majd ismét Dogariu Miklós, ki egész 1879-ig foglalkozott tanítással. Ezen tanítók képesítéssel nem bírtak, néhány gymnasialis osztályt végeztek s ennek alapján alkalmaztattak tanítóknak. Néhány évi működés után azután papi képesítést nyertek és a papi szolgálatra adták magokat. Így Koman Dávid is 1879-től egész 1881-ig mint tanító volt alkalmazva; azon idő óta pedig bodzavámi gör. kel. lelkész. Őt követték Csontea Constantin, Borbát Vazul, Kebelean Mihály, Kiss Agoston s jelenleg *Pap Lajos* okl. tanító.

A meglevő iskolaépület, mely 1879-ben épült, szűk, felszerelése semmi. — A tanító jövedelme körülbelül 200 forint és lakás.

Iskolaszéki elnök: *Koman Dávid* gör. kel. lelkész.

Bodzavámon egész 1888. évig, kincstári rom. katolikus felekezeti iskola is állott fenn, a melyet Bartó Boldizsár lelkész-tanító vezetett. Minthogy azonban a tulajdonképeni vámtelepnek jelentősége megszűnt s onnan a hivatalok s pénzügyörségnek nagyobb része elhelyeztetett, az iskola is megszűnt.

B ö l ö n.

Közs. Lsz. 2265. Magy. 2237. Ném. 2. Rom. 26. Rk. 37. Ev. ref. 246. Ág. ev. 3. Unitárius 1285. Gör. kel. 684. Izr. 10. Tnk. sz. 336. mn. f. 111. l. 115. ism. f. 58. l. 52. Iskolába jár: mn. f. 101. l. 104; ism. f. 27. l. 25. Isk. nem jár 79 tank. Van 1 gör. keleti, 1 ev. ref. és 1 unitarius felekezeti jellegű népiskolája.

a) Unitarius felekezeti népiskola. Bölön a XV. és XVI. században a Székelyföldnek legtekintélyesebb községe. Az 1567-ik évi regestrumban 160 kapuval szerepel, tehát nagyobb volt M.-Vásárhely, Udvarhely, S.-Szentgyörgy és K.-Vásárhely városoknál. Lakói egész 1556—57-ig a rom. kath. vallást követték, ekkor tért át az egész község az unitarius vallásra s attól kezdve az unitariusoknak ősi fészke. Sajnos, hogy az átalakulás idejének történetéről adataink nincsenek; ezek az egyház anyakönyveivel együtt, az 1700 körül kiűtött nagy tűzvésznek áldozatává váltak. Így azt sem tudjuk, hogy kik voltak a bizonyára régi keletű iskolának első tanítói. Nagy Istvánnak a neve,

csak a mestergerendán maradt fenn és innen tudjuk, hogy 1790-ben ő volt unitarius iskolatanító. Mikó Sámuel, 10 év múlva követi. Ez időből már vannak adataink arra, hogy az iskolát tényleg 60—70 tanuló látogatta. Az iskolamesteri fizetés pedig a következő volt: 80—90 kalangya buza s ugyanannyi zab, tandíjúl minden tanulótól egy csirke. Lakás az iskolával egy fedél alatt s még canonica portio, t. i. szántó és kaszáló Mikó S. mint tanító, korának jelesei közé tartozott s mint ilyenről, az iskolavizsgálati jegyzőkönyvek mindig teljes elismeréssel emlékeznek meg. Hosszas szolgálata alatt az iskolának igen jó hírnevet biztosított, úgy, hogy nemcsak az unitariusok, de a reformatusok is hozzájáratták gyermekeiket. Utóda Albert Áron, kit a hivek Arkosról választanak meg, 1843. évben foglalja el állomását. A tankötelesek száma ekkor már 110—120 között váltakozik és így azoknak szétválasztásáról gondoskodni kellett. Itt is a szokásos kisegítő-móddhoz folyamodnak. A fiukat és leányokat külön választják; az előbbieket a mester, az utóbbiakat a harangozó tanítja. A tanítómester jövedelme is megszorodik. Képje felmegy 110—120 kalangya buza s ugyanannyi zabra, lakása és a canonica portio megmaradnak, az egy-egy csirke tandíjt azonban 10—15 drb. tojással is meg lehet váltani. Albert egész 1869-ig működött Bölönben és nem csak az iskola útján volt jótékony hatással a lakosságra, de mintagazdasága a nép jólétének emeléséhez nagyban hozzájárult. Kitűnő, de szigorú tanító, jó énekes, az orgonajátékban pedig művész volt. Jellemző, hogy az iskolát annyira megkedveltette a néppel, hogy a felnőttek is el-elátogatgattak oda hiányos ismereteiknek pótlására; a 17—18 éves rendes tanulók pedig nem tartoztak a ritkaságok közé. Albert Áront fia *Albert Lőrincz* követte, a ki szintén Árkoson kezdette meg a tanítóskodást.

Ekkor azonban már nagyobb változásokon ment keresztül az iskola. Az 1868. évi 38. t.-cz. hatása alatt a felekezet sem akart hátramaradni s kimondotta, hogy a harangozó helyett rendes tanítót alkalmaz; továbbá, hogy a kívánalmaknak többé meg nem felelő iskolaépület helyett is modern berendezésű iskolát állít fel. És tényleg 1874-ben Tamási István okl. tanítót megválasztják rendes tanítóul, 1876-ban pedig elkészül az új iskolaépület, szilárd anyagból, három tágas, világos tanteremmel, egy tanácskozó teremmel és egy tanító számára lakással. Ugyanazon évben Vitalis Domokos személyében betöltik a harmadik tanítói állomást és megbízzák ugyanazt a vezértanítósággal is. Ettől az időtől kezdve a bölöni unitarius iskola nemcsak külsejét, de belső életét tekintve is, a törvény kívánalmainak teljesen megfelel. A tanítók feladatukat a társadalmi téren is érvényesítik. Lőfi Áron unitarius esperes közreműködésével megalapítják az iskolai könyvtárt, a nép számára olvasó-egyletet alakítanak s abban tevékeny részt vesznek. Megalakul a tűzoltóegylet, végre az ifjúságot magában foglaló dalkör.

Tamási elhalálózásával 1888-ban *Kisgyörgy Tamás* állami iskolai tanító foglalja el állomását, majd 1891-ben Vitalis Domokos vezértanító gyógyíthatlan betegsége miatt saját kezével vet véget életének.

Az így megürült tanítói állomást egy tanéven át helyettesítik, míg 1892 őszén, ezen harmadik férfitanítói állomást nőtanítói állássá változtatják s arra *Molnár Katalin* okl. tanítónőt választják meg.

Az iskolaépület diszes és jókarban van, berendezése és felszerelése teljes, a tanítók fizetése lakáson kívül a 300 frtot meghaladja. Az iskolás gyermekek valamennyien ingyen tankönyvet kapnak az egyház pénztárából, mely talán a leggazdagabb unitarius egyház az egész országban.

Az iskolaszék elnöke: *Lőfi Áron* unitarius esperes és bölöni lelkész, ki mint lelkes tantúgybarát az iskola érdekeit szíven viseli.

b) Ev. reformatus felekezeti népiskola. A bölöni ev. reformatus felekezet 1690-ben vált el az unitariustól s ugyanakkor alakult meg a reformatus egyház és iskola. A reformatusok azóta mind megtartották ezen positiojukat s bár nehézségekkel kellett megküzdeniök, azért iskolájukra kiváló gondot fordítottak. A rector jövedelme kezdettől fogva igen csekély volt. Enyedi Tamás, ki 1690-ben mint énekező-tanító szerepel, csak gazdálkodás által tarthatta fenn magát, sőt utódáról, Fülöp Andrásról az van feljegyezve, hogy a tanítással nem igen foglalkozhatott, mert minden idejét a kenyérkereset foglalta el. Daczára a csekély jövedelemnek, a tanítói állás betöltésében kellő folytonosságot, sőt állandóságot tapasztalhatunk. Így például Nagy Sándor tanító, kit 1750-ben választottak meg ezen iskolához, teljes 56 évig szolgált ezen szegényes helyen. Az összes jövedelmet 20 kalangya ősz-, ugyanannyi tavaszgabona képezte, a mihez canonica portio ezimen még néhány „vékaférő“ föld haszonélvezete járult. Ezt a jövedelmet élvezték utódai is. 1807-től Keresztes Aron, 1859-től Czintos Ferencz, majd végre 1868-tól kezdve Benkő János, kinek 5 évi működésére ma is szívesen emlékeznek a bölöniek. Ezután gyorsan változnak a tanítók, 1873-tól Jánó Sándor, 1876-tól Budai Gábor, végre 1878 óta *Antal Albert* okleveles tanító.

A tanítói jövedelem ma már a törvény követelményei szerint rendezve van és áll: évi 300 frt. fizetésből, 10 frt. fakepe pénzből, 12 frt. tandíjból s ezeken felül tisztességes lakásból, a mely mellett megfelelő gazdasági épületek is vannak.

Az iskola 1891-ben épült újra. Felszerelése kielégítő, bár a tanzserek kiegészítésre várnak.

Az iskolaszék ügyeit *Korács Albert* lelkész vezette, a ki leginkább hozzájárult ahhoz is, Bartha János ottani földbirtokossal együtt, hogy az iskola arra való helyiséget nyert.

Iskolaszékj elnök: *Brassay Károly*.

c) Gör. keleti felekezeti népiskola. Ezen iskola az egyház keletkezésével egy időben alakult meg. A templom 1774-ben épült fel, ugyanazon évben, a mikor Mária Terézia kezdeményezésére a normalis iskolák felállítása megkezdődött. Ugy tetszik, hogy az „Allgemeine Schulordnung“-ban körülírt trivialis iskola volt az, melyet Bölönben a

gör. keletiek fentartottak. Megfelelő adatok hiányában ezt határozottan megállapítani nem lehet, de valószínűnek látszik ezen feltevés azért is, mert a csekély fizetésért, a mit a felekezet adhatott, tanító bizonyára nem vállalkozott volna ezen állomásnak elfoglalására. Mint első tanítót Popovics Györgyöt emlegetik az öregebbek, majd Buksa Bokort, ez után pedig Popovics Demetert, kik néhány évi tanítóskodás után valamennyien papi állomásra tettek szert. Buksa Elek, ki 1855-től kezdve 5 évig tanított, még mindig a régi fizetést élvezte, mely állott minden családtól 8 kupa gabonából, minden iskolába járó tanuló után 40 kr. tandíjból és azon szülőktől, kiknek gyermekük járt iskolába, 1—1 terü fából. Ha tudjuk, hogy összesen 8—10 gyermek járt iskolába, könnyen kiszámíthatjuk a tanító „jövedelmét”. De csodálatos, hogy még erre az állásra is akadnak pályázók, sőt olyanok is, a kik a 40 kr. tandíjból 10 krt elengedtek, hogy az állomást annál bizonyosabban megkaphassák. A hitközség örömmel fogadta az ajánlatot és Magyarosi Györgyöt meg is választották tanítónak. Ez azonban csak egy évig volt Bölönben, az 1860/61. tanévben. Ugyancsak egy évig „leszállított áron” tanított Buksa György is, míg végre Csiki Jánost választották meg tanítóul, ki ezen hivatalát jelenleg is bírja. Az ő megválasztása alkalmával a tandíjat 50 krra emelték fel, egyéb járandóságok megmaradtak, sőt még ehhez járult, hogy minden stola-jövedelemnek $\frac{1}{3}$ -a szintén őt illeti. Évi jövedelme így is csak 135 frt. 50 krt teszen.

Saját iskolaépülete a hitközségnek egész 1877-ig nem volt. A tankötelesek a tanító lakására jártak s ott részesültek tanításban. Csiki tanítónak sikerült az egyházközséget meggyőzni az iskolaépítés szükségéről, a mi hosszas tárgyalás után, 1877-ben tényleg fel is épült. Ugy ezen épület, mint a tanító lakása fából készült; a tanterem, a növendékek számára mértén nem szűk ugyan, de a modern iskola követelményeinek még sem felel meg. Felszerelése hiányos. Minthogy itt a gör. kel. lakosság is kivétel nélkül magyarul beszél, oláhul nem is tud, a tanítás nyelve a magyar.

Iskolaszéki elnök: *Buksa Elek*, gör. keleti lelkész.

B ü k s z á d.

Közs. Lsz. 1695. Magy. 1582. Ném. 53. Rom. 1. Tót. 21. Egy. ny. 38. Rk. 978. Gör. kat. 3. Ev. ref. 56. Ág. ev. 1. Unitárius 2. Gör. kel. 653. Izr. 2. Tnk. sz. 291 mn. f. 106. l. 105.; ism. f. 41. l. 39. Iskolába jár: mn. f. 64. l. 71.; ism. f. 6. l. 14. Isk. nem jár: 136 tank. Van 1 községi jellegű népiskolája.

Községi elemi népiskola. Bükszád egyike azon telepítvényes községeknek, melyek e megye területén az üveghuták meghonosításával keletkeztek. Lakói eredetileg németek, csehek, oláhok, a kik azonban az idők folyamán annyira elszékelyesedtek, hogy idegen eredetükre ma már csak nevük emlékeztet. A gyártelep, mely előbb Ujfalun volt elhelyezve, 1782. évben jött át Bükszádra; 1790-ben csak

12 családot számított e telep, míg ma a lakosok száma 1695. Gróf Mikes Benedek, a gyártelep tulajdonosa, annak idején a község érdekében sokat tett, de jótékonyágát a közoktatásügy fejlesztésére nem terjesztette ki. Ez az oka annak, hogy itt a tulajdonképeni tanítás csak e század közepén vett beszámítható lendületet. Az iskola 1830 körül keletkezhetett. Rendes tanítói nem voltak, csak bizonyos Árpádi, Darvas és Schullerről emlékeznek az öregek, a kik minden meghívás vagy választás nélkül tanítgattak. Meghatározott fizetésük sem volt, hanem ki ki maga alkudta ki az összeget fáradságának jutalmául. Az iskolaügyről keveset tudunk; a tanítókról is csak annyit, hogy Schullernek volt egy kecskéje, melyet mindig magával hordott, ez képezte különben összes ingó és ingatlan vagyonát. Egy alkalommal, hihetőleg halászás közben, kecskéstől az Oltba fult. Azt a helyet, hol ezen tragicomikus eset történt, ma is Schuller-helyének nevezik. Végre 1840-ben már rendes tanító veszi át a tanítást. Balla István kántor tanító 10—15 növendéket tanít saját lakásán. A tanterem felszerelése két nagy darab kő, azon keresztül fektetve egy hosszú fahasáb. A gyermekek a földön kuporogtak, az „asztalhoz” csak az jutott, a kinek esetleg írás volt a feladata. Ez az állapot azonban nem sokáig tartott. A róm. kath. hitközség, mely ezen iskolát fentartotta, 1841-ben kántor-tanítói lakást és a mellett a tanítás céljaira tantermet is épített, a melybe már 25—30 növendék járt. A szabadságharc idejében itt is szünetelt az iskola, mint a vármegye legtöbb iskolájában. Ennek lezajlása után kerül Bükszádra Rakuleczki József tanító és tanít átlag 30—40 tanulót egész 1870-ig.

A községi iskola eszméjével a bükszádiak ekkor már megbarátkoztak és bár az iskolát fentartó róm. katolikus felekezet mindent megmozdított az iskola jellegének fentartására, mégis be kellett látnia, hogy a 100-on felül levő tanköteleseknek kellő iskolázásáról gondoskodni képtelen. Így 1871 őszén megalakul a községi iskola és ideiglenes tanítóul Bíró Sándor alkalmaztatik. 1873-ban pedig Veres Antal okl. tanítót találjuk, ki egész 1877. évig tanít, a mikor állomásáról lemondott. E közben azonban az iskolába járónak száma 100-on felül lévén, szervezték a második tanítói állomást és arra Incze Róza okl. tanítónőt választották meg 1875-ben. A tanítás menete már már rendes medrében halad, a mikor a tanítói személyzetben történő változások azt ismét megakasztják. Incze Róza 1877-ben férjhez megy s lemond. Ekkor mindkét tanítói állomás üresen áll. *Jakabos István* tanító és Cseh Katalin tanítónő foglalják el az üresen álló helyeket, az utóbbi 1885-ig, a mikor ismét *Incze Rózát* választják meg tanítónőül.

Ez idő óta az iskolai tanítás menete halad a rendes fejlődés útján. Azonban annak rendes és gyorsabb fejlődését nagyban gátolja maga az üvegyár, mely 6—7 éves gyenge gyermekeket alkalmaz 10—15 kr. napdíj mellett. A munka melyet végeznek, nem megerőltető. De a hely, a hol végzik és az idő, melyet a gyárban töltenek, sokkal több, mint a mennyit a 6—7 éves gyermeknek gyenge szervezete veszedelem nél-

kül elviselhetne. Egy pillantás az üveghutába és míg egy részről örvendünk, hogy egy magyar főúr az ipar felkarolásával egy egész községnek foglalkozást nyújt, másrészt mélyen el kell szomorodnunk azon satnya nemzedék sorsán, mely 20—30 év múlva e községet lakni fogja. Itt az ideje, hogy az intéző körök figyelmüket ezen szerencsétlen gyermekek megmentésére irányítsák. Természetes, hogy ily körülmények között a tankötelezettséget itt még ma sem veszik komolyan. A mindennapos tanköteleseknek fele sem jár iskolába; ismétlő iskolázás pedig egyáltalában nincs. Az utóbbiak a gyár számára vágják a fát.

Az iskolaépület rendeltetésének megfelelő, felszerelése elég jó.

A tanítók egyenként 400—400 forint évi fizetést és 50—50 forint lakbért élveznek.

Iskolaszéki elnök: *Sólyom Géza*, mikóujfalusi róm. katolikus plébános.

C s o m o r t á n.

Közs. Lsz. 606. Magy. 606. Rk. 606. Tak. sz. 110 mn. f. 38. l. 45.; ism. f. 18. l. 9. Iskolába jár mn. f. 40. l. 40; ism. f. 7. l. 5. Isk. nem jár 18. tank. Van 1 községi jellegű népiskolája.

Községi elemi népiskola. Kézdi-Csomortánban egész 1840-ig nem volt iskola. A kik gyermekeiket taníttatni akarták, azok Esztelnekre küldötték, hol a róm. katolikus felekezet rendes iskolát tartott fenn. A jelzett évben az előjáróság gondoskodott tanítóról és Jakab József, esztelneki egyszerű polgár embert bízta meg a tanítással. Fizetése minden gyermek után egy félvéka rozsban lett megállapítva. Jakab József a tanítást csak mint másodrendű foglalkozást üzte, a tanév tartama november hó elejétől, márczius hó 12-éig tartott, tehát csak a téli időszakban foglalkozott tanítással és így gazdaságában az által semmi kárt sem szenvedett. A tavasz beálltával, márczius hó 12-én Gergely pápa napján, már hangoztatták a gyermekek:

„A fagyos tél zordon napjai enyésznek,
Iskolától búcsút a tanulók vesznek.
Régi szokás óta szent Gergelynek napja
Volt erre jelölve, mint examen napja“ stb.

Barta János kis kászoni születésű fiatal ember 1846-ban már a főesperes rendeletéből jön Csomortánba s utána egész 1869-ig majd minden tanévben más más, kiknek fizetése még mindig a régi félvéka rozs. A tanítói hivatal mellett az egyházi és harangozói teendőket is végzik. Legnagyobb részük fiatal tanító-jelölt, a kik itt kezdenek megismerkedni a tanítói életnek nehézségeivel. De nem minden esztendőre jut tanító-jelölt; ilyenkor egy-egy írni olvasni tudó polgár ember vonul be az iskolába, mely körülbelül az 50-es években épül fel.

Végre Gyergyói Simon községi jegyző utánjárására, az iskola 1872-ben elhagyja róm. katolikus felekezeti jellegét és községi jelleget vesz fel. A közoktatási Minisztériumtól nyert 500 forint segélylyel és a község hozzájárulásával új iskolaépületet emel, mely ma is haszná-

latban van, azonban javításra szorul. Felszerelése kielégítő. Tanítója 1872. év óta *Király István*.

A tanító évi 300 frt. fizetést, szabadlakást és megfelelő évvődös pótlékot élvez.

Iskolaszéki elnök: *Veres Simon*.

C z ó f a l v a.

Közs. Lsz. 361. Magy. 361. Rk. 4. Ev. ref. 346. Ág. ev. 1. Gör. kel. 10. Tnk. sz. 53. mn. f. 22. l. 18; ism. f. 3. l. 10. Iskolába jár valamennyi tk.: mn. f. 25. l. 18; ism. f. 2 l. 8. Van 1 községi jellegű népiskolája.

Közs. népiskola. Az iskolának, mint ev. ref. felekezeti iskolának eredetét 1750-re tehetjük, a mikor az egyházközség is megalakult s elszakadt a szomszédos Telek egyház községtől. Az öregek emlékezete szerint Pesti Sándor obsitos katona volt az első tanító, majd Vaszi László, Györke András, Szász Mihály és Kovács Samu. Bizonyosat csak 1839-től tudunk, a mikor Balló József választatik meg tanítónak 21 kalangya rozs, 21 kalangya zab, minden tanuló után 42 kr., és temetésenkint 30 kr. stóla jövedelemre. Ezért kötelessége volt nemcsak tanítani, hanem a templomi szolgálatokat és a harangozói teendőket is végezni. 1858-ban Kelemen Ferencz követi, a kinek fizetése 2½ hold szántó és kaszáló földnek hasznélvezetével megjavítottatott. Ezen javadalmat élvezte utóda Sándor Mihály is, a ki 1860. egész 1873-ig működött; az utolsó évben már mint községi iskolai tanító, minthogy a felekezet iskolafentartási jogáról, szegénysége miatt lemondott.

A régi iskolaépület helyett, mely már összedüléssel fenyegetett, 1888-ban Eötvös K. Lajos tanfelügyelő buzgolkodása folytán részben kéregetéssel szerzett anyagokból, diszes épületet emelt a község, tágas tanítói lakással és kerttel. A közokt. miniszterium méltányolva a község törekvését, tanszerekkel ajándékozta meg az iskolát s most annak berendezése, valamint felszerelése teljesen megfelelő. Az iskolaépítés ügyében Csia Balázs körjegyző, Potsa János megyei utbiztos és Biró Béla tanító szereztek érdemeket. Van iskolakertje a tanító gondozása alatt.

Tanító 1874 óta *Biró Béla*, ki a tanító-egylet köri ülésein is tevékeny részt vesz. Fizetése évi 300 frt. megfelelő évvődös pótlék, szabad lakás; mint reformatus énekvezér ezenfelül mintegy 100 frtnyi javadalmat élvez.

Iskolaszéki elnök: *Csia Balázs* körjegyző.

D á l n o k.

Közs. Lsz. 1511. Magy. 1499. Ném. 1. Rom. 8. Ruthén 1. Egyéb ny. 2. Rk. 46. Ev. ref. 1412. Ág. ev. 1. Unitarius 2. Gör. kel. 50. Tnk. sz. 206. mn. f. 83 l. 83; ism. f. 25. l. 15. Iskolába jár: mn. f. 75. l. 71; ism. f. 19. l. 14. Isk. nem jár 27 tank. Van 1 állami jellegű népiskolája és 1 alapítványi óvodája.

a) **Állami elemi népiskola.** Daczára, hogy Dálnok egyike a vármegye régibb községeinek, e község multjára vonatkozólag alig

birunk néhány adattal. A tűzvész pusztította el itt is 1816-ban a papi lakot s vele együtt minden oly okmányt, mely az egyház vagy iskolára nézve felvilágosítást nyújthatott volna. Az ev. ref. felekezet azonban, minden valószínűség szerint, már a XVII. században birt itt rendszeres iskolával. Kitűnik ez azon körülményből, hogy 1752-ben Szabó Lajos tanító 200 kalangya ős- és ugyanannyi tavaszgabona képét élvez s ezen felül minden iskolába járó tanuló után 40 kr. tandíjat szedhet. Ha már 1752-ben a gabonakepe ily tekintélyes volt, bizonyára elfogadhatónak látszik, hogy Dálnokon már egy századdal előbb is lehetett iskolai tanítás. A gyermekek a rector lakásán nyerték az oktatást, még pedig fiuk, leányok vegyesen. Csak 1816-ban, a mikor már Szatmári János a rector, találjuk annak nyomát, hogy a fiuk a leányoktól elválasztattak. A leánytanítói, egyben harangozói állás is, melyet először Szabó Istvánnal töltöttek be, meglehetősen jövedelemmel volt összekötve, a mennyiben 40 kalangya ős- és ugyanannyi tavaszgabona, továbbá minden iskolába járó tanuló után 40 kr. tandíj képezte jövedelmét. A mesteri állást 1817-ben Kerestély Lázár foglalja el, míg a leánytanítói álláson működési ideje alatt Molnár Dániel, Márk István és Csutak János váltják fel egymást. Az ev. ref. egyház anyagi viszonyai azonban most már rosszabbra fordulnak. A kepe évről-évre gyengébb lesz s így a tanítók jövedelme is csökken. Kerestély Lázárt fia, Dávid, követi 1853-ban, mellette mint leánytanítók Pilbárt Sándor és Cseh Mihály említettnek.

Az alkotmányos mozgalom Dálnokot ép a legválságosabb helyzetben találja. Az egyház segélyforrásai végkimerülés felé közelednek, mindinkább be kell látniok, hogy a rendelkezésre álló anyagi erővel, a törvény követelményeinek megfelelő iskolát nem képesek felállítani. Elhatározásukat siettetette Antalfi Károly kir. tanfelügyelőnek segélyt nyújtó ígérete, ki maga is dálnoki eredetű lévén, szívesen támogatta az egyháznak azon törekvését, hogy felekezeti iskoláját beszüntesse s annak helyére a polgári község állítson fel községi jellegű iskolát. Így az ev. reformatus felekezeti iskola Dálnokon 1874 nyarán megszűnt és helyét a községi iskola foglalta el. A községi iskolaszék megalakulván, számba vette a tanköteleseket s azon meggyőződésre jutott, hogy azokat 2 tanerő sikerrel nem taníthatja és így a tankötelesek számának megfelelőleg négy tanítói, ezek között egy tanítónői állomásra, hirdetett pályázatot. Mindnégy tanítói állomással évi 300 frt. fizetés, 40 frt. lakbérilletmény és 3 öl tűzifa élvezete volt összekötve. Községi iskolai tanítókul megválasztattak: Darkó Mihály, Orelt Lajos, Kerestély Dávid és Bartalis Mari. Saját épülete az iskolának nem volt, még ma sincs. A községben szétszórva, évről-évre bérelt helyiségben kénytelenek a tanítók tanítani. A tanítás menetét nagyban zavarta az a körülmény, hogy mindjárt az első tanév befejeztével a tanítótestületnek két tagja vált meg az iskolától: Kerestély Dávidot, ki mint énekevezér is szerepelt, egyházi hatósága mondatta le hivataláról; Orelt Lajos pedig a nagy-szebeni „Teréz-árvaház“-ban nyert rendes tanítói alkalmazást.

Az így megüresedett helyeket Pap István papjelölt és Bartha Gyula képezdészszel töltötték be. De ez a választás sem volt tartós, mert Pap Istvánt 1876-ban Erzsébetvárosra papnak választják meg, tanítói állásáról lemond, távozik s magával viszi Bartalis Mari tanítónőt is, kit feleségül vesz. Bármily bénítólag hatott az iskolaszékre ezen újabb változás, kénytelen volt abba belenyugodni és az üresedésbe jött állomásoknak betöltéséről gondoskodni. Megválasztják tehát rendes tanítókul Barthos Erzsébet okl. tanítónőt és Nagy Béla polgári iskolákra képesített okl. tanítót. Az új tanerők beállításával ismét új erővel kezdi meg az iskolaszék és tanítótanárság munkásságát. Mozgalom indul meg rendes iskolaépület emelésére, sajnos azonban eredménytelenül. A tanév rendes körülmények között telik el, de végével ismét előáll a tanítótanítás változás. Nagy Béla lemond s helyét Benkő József foglalja el; Bartha Gyula Akosfalvára távozik s helyét ideiglenesen Szabó Vilma tanítónővel töltik be. Így 2 férfi- és 2 nőtanító lévén az intézetnél, az osztályok felosztásában is változás állt be. A fiúk és leányok külön választatnak, amazok a tanítók, emezek a tanítónők vezetése alatt. 1879 őszén végre állandóbb tanerőkhöz jut az iskola. Barthos Erzsébet Máramaros-Szigetre állami isk. tanítónőül nevezetik ki, Szabó Vilma pedig lemond állásáról és így kerülnek ezen iskolához Szilágyi Róza és Nagy Ferencz tanítók. Nyolcz év telik el így a községi iskola életében, folytonos változás közepette, minden remény nélkül a megállapodásra. A község zugalódni kezd az államsegélyből levont 20%-ok miatt, mely a községi háztartásban oly zavarokat idézett elő, hogy annak pótlására fedezetet nem találtak. Ezt természetesen a tanítók érezték meg legjobban, mert ezen levonások az ő fizetésük kiszolgáltatását akadályozták első sorban. Végre az iskolaszék a tanítók szánandó sorsát tekintve, Kovács Károly iskolaszéki elnök vezetése alatt bizottságot küldött ki annak megvalósítására, hogy az iskola az állam kezelésébe vessék át. Hosszas tárgyalások után sikerült az államot kieszeközölni. A közokt. Ministerium az iskolát 1882. évi márcz. 30-án kelt 8699. számú rendeletével állami iskolának nyilvánítván, ugyanazon rendelettel az eddig alkalmazásban volt tanerőket is átvette. Az iskola államotítása idejében ismét megindulnak a tárgyalások az iskolaépítés tárgyában, de eredménytelenül. Az iskola állami jellegével is, nyomorult kis házikókban szűkül, oly szűk helyiségekben, hogy a tanerőket sem lehet kihasználni, minthogy egy tanteremben 40 növendéknél több zsufolva sem fér el. Így elháríthatlan akadálylyal küzd az iskola keletkezésétől fogva. Ehhez járult 1889-ben az a körülmény is, hogy Nagy Ferencz tanító elhalálozván, a magas Ministerium állomását beszüntette s azóta három tanerő birkozik a nem könnyű feladattal, 206 tankötelesnek tanításával. Szilágyi Róza tanítónő 13 évi sikeres működés után, saját kérelmére, 1892-ben Kalota-Szent-Királyra áthelyeztetvén, helyét *Szer-vaczius Lenke*, volt zabolai tanítónő foglalta el.

A számtalan akadály, mely ezen iskolának fejlődését folyton gátolta, a tanítótanárságon kívül esik. Most azonban remény van arra,

hogy a legfőbb akadály megszűnik és az annyira szükséges iskolaépület felépül. A tanítótestület, Darkó Mihály igazgató-tanítóval élén, társadalmi téren is teljesíti kötelességét. Hogy a felderült ifjúságot a szívet és lelket megmátelyező féktelen dévaj időtöltésektől elvonja és hogy azoknak a jó erkölcsre és neme-ebb foglalkozásra irányt mutasson, énektanítással és ismeretterjesztő felolvasásokkal egybekötött összejöveteleket rendezett. Ezen felül megalakították az iskolai és népkönyvtárt. *Darkó Mihály*, mint a „Kezdi körnek“ elnöke és *Benkő József*, mint annak jegyzője, a tanítóegyesületi életben is tevékeny részt vettek.

Ezen intézetnél a tanerők valamennyien 400 frt. évi fizetést és 100 frt lakbért élveznek.

A gondnokság elnöke: *Lázár András* birtokos.

b) Kisdedóvoda, alapítványi jelleggel. Az 1848/49. évi szabadságharcz tartama alatt Dálnok is részesült az oroszok látogatásában. Meg is sarczolta a községet látogatásának emlékére, de nem volt már ideje zsákmányát magával hurczolni. A fenyegetés és zaklatással összeharácsolt pénz és élelmiszerek Dálnokon maradtak. A gondviselés nem akarta, hogy a háboru veszélye által különben is megsanyargatott lakosokon felszarolt pénzt és gabonát az oroszok felhasználhassák. Es a mikor a lakosságnak e fölötti öröme tetőpontra hágott, előáll Gál Miklós dálnoki birtokos, a minden nemes és jóért lelkesedni tudó férfin és indítványozza, hogy a behajtott hadi sarcz ne adassék vissza a lakosságnak, hanem mint „*Kisdedódvai alap*“ gyümölcsöztessék mindaddig, míg annak kamataiból egy kisdedóvó intézetet felállítani lehet. A nemes intentioju indítványt egyhangulag elfogadta a község és a bejött összeg kamatozásra kiadatott.

A már megalakulásakor is tekintélyes összeg 1875-ig már annyira növekedett, hogy annak kamataiból az óvoda felszerelhető és tisztességesen, menten minden anyagi gondoktól, fentartható volt. Többek határozott fellépésére 1875 tavaszán Dálnokon az óvoda tényleg megnyílt. Szerencsére lelkes vezetője akadt Szilágyi Karolin óvónőben, ki már mint a kolozsvári gyermekkert vezetője, jó sikerrel működött. Évi fizetését 400 frtban és lakásban állapította meg azon bizottság, mely az óvoda-alap kezelésére már régebben megválasztatott. Szilágyi Karolin buzgó és önfeláldozó munkásságával az óvodaintézményt a nép közkinésévé tette; fáradhatlan tevékenységével megnyerte azokat is, kik eddig nem tulajdonítottak az óvodának oly fontosságot, mint azt ezen intézmény nagy horderejénél fogva megérdemli. Sajnos, 2 évi közeli-merésben részesült munkássága után jobblétre szenderült s halálával a dálnoki óvoda ügye is pangásnak indult. Egész 1879 deczemberig, tehát teljes két évig, szünetel az óvodai foglalkozás. Végre megválasztják Kemény József okleveles óvót, a ki azonban egy évi működés után a jövedelmezőbb nagy-kanizsai óvóállomást foglalja el. Távozásával, az óvoda ismét szünetelésnek indult, még pedig négy álló évig, a mikor

a lakosok zugolódására végre megválasztják *Pfeiffer Berta* óvónőt, ki a kisdedek foglalkoztatását 1884 nyarán ismét megkezdi.

A kisdedóvoda alapvagyonának kezelésében bizonyos szabálytalanságok merülven fel, 1889 óta zárgondnokság alá van helyezve. Az alapkezelő-bizottság megszűnven, a szellemi ügyek ellenőrzésére egyelőre az állami elemi iskola gondnoksága kérésre fel.

Kivánatos, hogy ezen szép alappal bíró intézetnek ügyei rendezetvén, azon helyzetbe jusson, hogy nemes feladatának mind fokozottabb mértékben megfelelhessen. Az óvodának jól berendezett saját épülete, udvara, kertje s játszó tere van. Átlag 60 növendék látogatja.

D o b o l l ó.

Közs. Lsz. 1259. Magy. 63. Rom. 1196. Gör. kath. 8. Ev. ref. 61. Gör. kel. 1190. Tnk. sz. 220. mn. f. 79. l. 79; ism. f. 30. l. 32. Iskolába jár: mn. f. 72. l. 60; ism. f. 17. l. 26. Isk. nem jár: 45 tank. Van 1 gör. keleti felekezeti jellegű népiskolája.

Gör. keleti felekezeti népiskola. Dobollón csak 1851-ben kezdődött a nyilvános tanítás. Eddig a tanulni akarók egy-egy írni olvasni tudó polgár ember köré csoportosultak s ez bizonyos kialakult bérért tanítgatott, rendszerint a tél folyamán. Az 1851-ben megalakult iskola is magán vállalkozás tárgya volt, míg végre 1855-ben a községi korcsma jövedelméből iskola épületet emeltek, melybe Komsa Jánost, ki az iskolát eddig is fentartotta, rendes tanítóul választották. Fizetése volt az énekvezérségért minden családtól 8 kupa törökbúza, a tanításért pedig minden iskolába járó tanuló után 40 kr. tandíj. Ezen fizetés mellett tanítottak olvasást, írást, némi kis számtant: Komsa Mihály 1863-tól, Juga Dimian, ki mint jeles tanító az egész környéken ismeretes volt 1867-től, majd Salamon Miklós 1870-től, Oltján János jelenleg dobollói gör. kel. pap pedig 1872-től. A tanítói fizetést Kretzuj János részére 1874-ben felemelték minden növendék után 60 kr-ra és minden család után egy fél véka törökbúzára az ugynevezett képét. Ez csak 1880-ig tanított, a mikor Szebeni János okl. tanító foglalta el helyét, ki már részben rendes tanítást folytatott. A jelenleg is használatban levő iskolaépületet, az egyház jövedelméből, 1886-ban emelték fel; még jó karban van, de a tankötelesek számára mértén szűk.

Dobollóhoz tartozik *Dobolló-patak* hegyi házesoport, hol mintegy 60—70 tanköteles minden rendszeres iskolázás nélkül nő fel. A lakosok évről évre fogadnak tanítót, a ki 50—60 forintért télen át tanítgatja őket. Itt állami iskolának felállítása annyival is inkább indokolt lenne, mert a szegény oláhság, mely itt a hegyek zugában lakik, az iskolázásra tényleg nem áldozhat. A tanköteleseket pedig nem lehet rászorítani, hogy Dobollóra járjanak iskolába, minthogy a Dobollóhoz legközelebb eső házesoport is távolabb van 4 kilométernél. E mellett

a Dobollóra vezető utat egy hegyi patak medre képezi, mely csak kisebb mérvű esőzés esetén is járhatatlan.

A dobollói tanítói állomás Szebeni Jánosnak 1892. évi június hó 1-én bekövetkezett halála óta üresedésben van.

Ideiglenesen Juga Demeter tanít.

A tanítói állomás jövedelme évi 250 frtra tehető.

Iskolaszéki elnök: *Oltean János*, gör. kel. lelkész.

Dobolló-Bácstelek.

Lakosainak száma Dobollóéval együtt van kimutatva. Thk. sz 99. mn. f. 43. l. 31.; ism f. 14. l. 11. Iskolába jár: mn. f. 37. l. 27; ism. f. 7. l. 3. Isk. nem jár 25. tank. Van 1 gör. keleti felek. jellegű népiskolája.

Görög keleti felekezeti népiskola. Még ma is élnek öreg emberek, a kik emlékeznek arra, a mikor Bácssteleken összesen csak hat család lakott, kik a lisznyói gör. keleti egyházhoz tartoztak. Minthogy pedig a hat család jövevényekkel gyorsan elszaporodott, fából templomot építettek maguknak és mint leányegyház, Dobollóhoz csatlakoztak.

Egész 1809-ig Bácssteleken semmiféle tanítás nem volt. A kik gyermekeiket taníttatni akarták, a dobollói iskolába küldték őket. De minthogy Bácsstelek Dobollótól mintegy 5 kilométernyi távolságra van, sok nehézséggel kellett az apró népnek megküzdenie, míg az iskolába eljuthatott. Rendszeren egy felnőtt kíséretében indult meg a karaván hajnalban és így tért haza naplementekor. Végre 1869-ben közadakozásból fölépítették az iskolát, mely ma is használatban van. Egy szűk alacsony faházikó az, vagy 8 paddal ellátva, a melyekben 32 gyermeknél több nem fér el. Első tanítója Kulesár János 1869-ben, a ki azonban csak egy évet tölt ezen minőségben s innen Dobollóra megy községi jegyzőnek. Juga Dimián 1870-ben foglalja el ezen szegény állomást. Fizetése mintegy 40 családtól fél-fél véka gabona és minden iskolába járó tanuló után 50 kr. tandíj. Csak három évig működik e helyen, még pedig igen jó sikerrel, a mikor Hunyadmegyében, Bretyánban választják meg tanítóul. Helyébe Kretzuj Jánost választják meg 1874-ben, de mindjárt le is mondatják, mert nem sikerült a népet megnyernie. Forgács János jó utána, ki 2 éven át kielégítő sikerrel tanít. Daczára a népoktatási törvény rendelkezésének, itt mind ez ideig csak írást, olvasást, kevés számadást és hittant tanítottak. A reál tárgyak tanítását Kretzuj János okl. tanító csak 1876-ban kezdette meg, kit ezen alkalommal már arravalóbbnak találtak, sőt fizetését is felemelték. Mintegy 65 család fizetett egy-egy véka gabonát, s minden iskolába járó tanuló 1 forintot tandíj fejében. Maradása azonban ekkor sem volt, mert Juga Dimián haza jöven, ismét őt választják meg tanítóul a ki 9 évig teljes eredménynyel felel meg hivatalának míg egészsége

megrongálódván, 1887-ben nyugdíjaztatott. Mig ő volt a tanító, nem találkozott a községben oly fiu vagy leány, a ki legalább olvasni-írni nem tudott volna. Nyugdíjaztatása után fia Juga György foglalta el helyét s tanít ma is.

Bácssteleken ma már 90 család lakik s a tankötelesek száma a 100-at meghaladja. A gör. kel. felekezet, mely 1891-ben diszes templomot tudott felépíteni, bizonyára felépíthetné az iskolát is, melyre az észszerűségeen kívül még a törvény is kötelezi.

A tanító fizetése évi 245 frt. és lakás.

Iskolaszéki elnök: *Oltean János*, dobollói gör. keleti lelkész.

Egerpatak.

Közs. Lsz. 510. Magy. 509. Rom. 1. Rk. 4. Gör. kath. 6. Ev. ref. 487. Ag. ev. 1. Unitarius 1. Gör. kel. 8. Izr. 3. Tnk. sz. 96. mn. f. 41. l. 28.; ism. f. 12. l. 15. Iskolába jár: mn. f. 28. l. 22; ism. f. 3. l. 8. Isk. nem jár: 35 tank. Van községi jellegű népiskolája.

Községi elemi népiskola. Egerpatak már 1567 szerepel 21 kapuval és így a nagyobb községek közé tartozott. A reformatio óta itt mindig az ev. reformatus felekezet tartotta fenn magát, ennek volt temploma és iskolája is. Bár az adatok az iskolára vonatkozólag csak 1701-ig terjednek, még is hihető, hogy már néhány évtizeddel előbb volt rendszeres iskolája. A lelkészek nem igen jegyezték fel a tanítók neveit, de tudjuk, hogy „rector atyánkfia” minthogy a tanítót rendszerint nevezték, 1746 körül Vásárhelyi Miklós, majd 1798 előtt Vitkai József a tanító, ki Magyarországból származott Egerpatakra, s mint előkelő nemesi családnak sarja, ott nagy tiszteletben állott. Két fivére a franczia háboruban elesvén, nagy vagyonnak lett örökössévé. Gyermekeit kiváló gondnal neveltette s két fia mint honvédtiszt 1848/9-ben hőiesen harczolt s az egyik, József el is esett; Ferencz fia pedig mint székely gyalog kapitány szolgált. 1798-ban már Vitályos László az iskolamester, ki padolatlan, hosszú padokkal ellátott szobában, melynek sem ablaka sem ajtója nem ismerte a vas zárat, tanított 20—25 gyermeket. A mesteri jövedelem mindaddig, mig az iskola felekezeti jellegű volt, az egész kepének $\frac{1}{3}$ -adából állott, a mi átlag 80—90 kalangya gabona, ugyanannyi zab, oszpora, 2 hold szántóföld hasznélveztéből és még némi kaszálóból állott. Ezen felül tandíj czimen minden tanuló után egy váltó forintot kapott a tanító. Később ezen jövedelem a nép szegénysége miatt nagyon megapadt. Várhegyi István rector, 1803-tól 1827-ig, haláláig, teljesíti kettős feladatát. Jó emlékezete él azonban Salamon Mózesnek is, ki egész 1863-ig tanítoskodott Egerpatakon. Működése alatt oly hírnévre tett szert az iskola, hogy különösen a 30-as években, a háromszéki nemesi családok gyermekeiket ide adták tanulás végett. Így a Bartha, Damokos, Büdöskuthyak nagy része itt szerezte

meg ismereteinek alapját. Utóda Gál Domokos 1863-ban foglalta el állomását és mint felekezeti tanító 1875-ig egyedül tanított.

Azon reményben, hogy ha a felekezeti iskolát községi jellegűvé változtatják a kormánytól iskolaépítési segítyt nyernek, 1875-ben a felekezet iskolafentartási jogáról lemondott, haszonélvezetre átadta iskolaépületét, általában mindent a mit az iskola birt. Hosszas tárgyalás után, 1877-ben az iskola tényleg községi jellegűnek nyilvánították, de az államsegélyt csak 1879-ben nyerte meg. A jellegváltozás alkalmával egy rendes és egy segéd-tanítói állomást szerveztek. A rendes tanítói állomásra Imre Lajost, a 200 frtos segéd-tanítói állomásra pedig Gál Domokos eddigi énekvezér-tanítót választották meg. Ez különben az egész székely földön így volt szokásban. Ha az iskola jellegét változtatott és községivé lett, az alkalmazásban levő énekvezér-tanítót segéd-tanítónak választották meg az új iskolához; énekvezéri hivatalukat ezek megtartották. Abból indultak ki az iskolaszékek, hogy a segéd-tanítók mint énekvezérek is élveznek bizonyos jövedelmet s így a két tanító jövedelme körülbelül egyenlővé válik. Imre Lajos félévi tanítás után Ilyefalvára választatván meg, helyét 1879 őszén Zajzon Károly, majd 1880-ban Elczner Sándor, 1882-ben pedig a ma is működő Kiss László tanító foglalta el. Minthogy pedig 1889-ben Gál Domokos segéd-tanító nyugdíjaztatását kérte és azt meg is nyerte, de mert a tankötelesek száma 80-nál több nem is volt, a második tanítói állomás be lett szüntetve és azóta Kiss László maga tanítja az összes tanköteleseket.

Az iskolaépület, mely Eötvös Károly Lajos kir. tanfelügyelő kezdeményezésére 1891-ben készült el teljesen, megfelel a tanítás céljainak. Berendezése azonban még hiányos, tanszerei is kiegészítésre várnak. Van az iskolának kertje, faiskolája, mindkettő a tanító kezelésére bízva.

Az iskola ügyeiben hasznos szolgálatokat teljesített itt Márk István birtokos és Csiszér Gábor ev. ref. lelkész esperes, minketten mint az iskolaszéknek volt elnökei.

Iskolaszéki elnök: *Dénes György.*

Előpata k.

Közs. Lsz. 672. Magy. 143. Ném. 4. Rom. 504. Egyéb ny. 21. Rk. 45. Ev. ref. 63. Ág. ev. 2. Unitárius 6. Gör. kel. 526. Izr. 39. Tnk. sz. 129. mn. f. 51. l. 57; ism. f. 11. l. 10. Iskolába jár: mn. f. 39. l. 42; ism. f. 14. l. 12. Isk. nem jár 22 tank. Van 1 községi jellegű népiskolája.

Közs. népiskola. Előpatakon, már a XV. század elején volt iskola, a mit egy 1429-ben kiállított oklevél bizonyít. Ennek tanuság szerint Előpatak tanítója, bizonyos Johannes, házasságtörési ügyben volt megidézve.

Az akkoriban létezett iskola azonban eltűnt, nem is lehetett hosszú életű, mert annak semmi hatása fenn nem maradt.

Az újabb iskola 1850-ben szerveztetett. Létét az abszolutizmusnak köszönheti, a midőn tudvalevőleg a még iskolával nem bíró közösségek, iskolafelállítására köteleztettek. Első tanítója Buksa György, ki körülbelül 25 tanulót, 8 köből gabona kepe és minden tanuló után fizetendő 40 krért tanított; 1856-ban elhalálozván, unokaöccse Buksa Sándor követte 1858-ig, a midőn Arapatakra választatott meg. Ezen időben, a tanulók szaporodásával, a fizetés is emelkedett némileg s 1868-ig átlag 45—50 tanuló látogatta az iskolát, kiket Vladerián Koszti tanító oktatott. Az iskola szoba szűk és alacsony helyisége már nem felelve meg a követelményeknek. 1871-ben új épület emeltetett s Majlát János tanítótól, a most is működő *Kásás György* vette át a tanítást. Különösen az ő buzgóságának sikerült a tantermet minden szükségességekkel felszereltetni s kivinni hogy az iskola közösségivé alakították át. Jelenleg az iskola államosítása iránt folynak a tárgyalások. Az iskola jól megfelel feladatának s a román lakosságnak nagy része már a magyar nyelvet is bírja.

Kivánatos azonban, hogy Előpatakon, mint országosan ismert fürdőhelyen, mielőbb szerveztessék az állami iskola, még pedig állami kisdudóvódával kapcsolatosan.

A tanító fizetése évi 300 frt., lakbér 50 frt. és mintegy 50 frt. értékű kepe.

Iskolaszéki elnök: *Goldstein József*, birtokos és kereskedő.

E r e s z t e v é n y.

Közs. Lsz. 243. Magy. 242. Ném. 1. Rk. 4. Gör. kath. 29. Ev. ref. 200. Unitárius 2. Izr. 8. Tnk. sz. 40. mn. f. 17. 1. 15; ism. f. 5. 1. 3. Iskolába jár: mn. f. 14. 1. 13; ism. f. 2. 1. 3. Isk. nem jár: 8 taak. Van 1 községi jellegű népiskolája.

Községi elemi népiskola. Az eresztevényi iskolának, mint ev. reformatus felekezeti iskolának keletkezési idejét megállapítani nem lehet, mert az egyházi anyakönyvek és más iratok, melyekből annak keletkezésére, életére vonatkozólag adatokat merithetnénk, az 1809. évben kitört tűzvésznek martalécai lettek. De nem is lehet az iskola régi eredetű, mert 1809-től egész 1825-ig Csizsér Lajos lelkész maga tanítja a gyermekeket nem- és valláskülönbség nélkül, a gyermekektől szedett 40—40 kr. tandijért. Csak 1825-ben találunk rendesen alkalmazott énekvezér-tanítót Orbán Elek személyében, a ki mintegy 30 kalandya ősz- és ugyanannyi tavaszgabona kepe és tanulónkint 40 kr. tandij élvezete mellett 10 évig tanítoskodott Eresztevényen. Hogy hányan jártak hozzá iskolába, mit tanultak, arról hiányzanak az adatok. Iskolaépület nem volt s a gyermekek a tanító magán lakására jártak. Majd Imre György következik, a ki, az öregek állítása szerint, sem az egyház, sem pedig a községtől fizetést nem kapott, őt senki meg nem hívta, meg nem választotta s csupán azért tanítoskodott, hogy az akkori ter-

hes katonai szolgálattól megmenekedjék. Utána Gocsmán János maksai lakos vette át a tanítóságot 1844-ben, a ki szintén csak a katonaságtól való félelmében szánta magát erre a foglalkozásra. Fizetést ő sem kapott, sőt még lakást sem adtak neki, hanem naponta a szomszédos Maksáról járt át tanítani. Ily körülmények között rendszeres tanításról Eresztevényen szó sem lehetett. Azon szülők, kik gyermekeiket tanításban akarták részesíteni, a maksai jó hírnevű iskolába küldték gyermekeiket. Eresztevényen különben is csak syllabizálni tanultak meg s még ezen felül keveset írni. A tanítás novemberben kezdődött s márcziusban már megtartották az elmaradhatlan vizsgálatot. Gocsmán tanítóskodásának utolsó éveiben már élvezte a tanítói fizetést, de 1868-ban állásáról lemondott. Ettől kezdve egész 1871-ig nem volt rendes tanító. Egy írni-olvasni tudó ember tanítgatta a gyermekeket. Keze alá csak 16-an jártak, a többiek a maksai iskolába iratkoztak be. Így tanított az 1871/72. tanévben Puskás Lajos lelkész, míg végre a felekezeti iskoláját feladta és azt községi jellegűvé nyilvánította.

Mint első községi iskolai tanítót Maksai Lázárt találjuk, ki 300 frt. rendes fizetés és 60 frt. lakbér élvezetével alkalmaztatott. Iskola-épület még akkor sem volt, hanem a községi tanácsházat használták erre a célra. Minthogy azonban Maksainak tanítói oklevele nem volt, s azt többszöri felszólításra sem szerezte meg, 1877-ben állomásáról le kellett mondania. Időközben, 1875 őszén épült fel a ma is használatban levő díszes iskolaépület, melyhez a kézi és írás napszámot a község, a többit pedig a közoktatási Ministerium adta. Az 1877/78. évre ideiglenesen Kovács Zsigmondot alkalmazták, kit 1878 őszén a ma is működő *Cseh Iszák* tanító váltott fel.

Az iskola kellőleg fel van szerelve.

Az iskolaszék elnöke: *Csiszér Antal*, gondnoka pedig László János.

E r ő s d.

Közs. Lsz. 357. Magy. 187. Rom. 170. Rk. 1. Ev. ref. 181. Gör. kel. 175. Tnk. sz. 91. mn. f. 37. l. 29; ism. f. 9. l. 16. Iskolába jár: mn. f. 28. l. 32; ism. f. 6. l. 14. Isk. nem jár: 11 tnk. Van 1 állami jellegű népiskolája.

Állami elemi népiskola. Erősdnek a század elejétől egész 1871-ig két iskolája volt; egy ev. reformatus és egy gör. keleti felekezeti iskola. Az ev. reformatus iskola 1813 körül keletkezett s első tanítója Gábor Mihály, mindent összeszámítva alig 100 frtra tehető jövedelemért tanított. E mellett azonban fuvarozással is foglalkozott s ez okozta halálát, mert lovai elragadván, szerencsétlenül halt el Csik-Csátószegen. Őt követte fia, Lajos, majd 1864-ben Balázs Ferencz.

A gör. keleti iskola néhány évvel később keletkezett; egyházközsége ma sincs, filiaja lévén Arapataknak. A kántor-tanító fizetése rendkívül csekély, évi 40 frt s egy szegényes lakás; de azért a haran-

gozás és templomtakarítás is az ő feladata. Ezen állomáson tengődött az utóbbi években Kozma Vazul.

Az 1868. évi törvény hatása alatt az iskolák 1871-ben községivé alakítottak s 1873-ig mindkét tanító alkalmazásban maradt. 1873-ban Kozma 40 frttal nyugdíjaztatván, helye Szebeni Jánossal tölteni be. Így működött az iskola 1879-ig, a midőn a közokt. Ministerium rendeletéből összevonatott s az egyik tanítói állomás megszüntetett. Azóta Balázs Ferencz maga tanította a tanköteleseket. A ministerium végre 1885-ben ezen iskolát államinak nyilvánította és az eddig szűk és alacsony iskola helyett, tágas iskolaépületet és tanítói lakot emelt. A tanterem felszerelése jó.

Megemlítendő ezen intézetnél, hogy tekintettel a lelkészek csekély javadalmazására, a közokt. Ministerium a hitoktatásért évi 25 — 25 frtot fizet úgy az ev. ref., mint a gör. kel. lelkésznek.

Balázs Ferencz szervezte 1869-ben a felnőttek oktatását s rövid néhány hónap alatt 60 mindkét nembeli tanított meg írni-olvasni. Szervezett ifjúsági könyvtárt és isk. takarékpénztárt. Buzgó működéseért többször részesült elismerésben s pénzbeli jutalomban is. 1892. év végén nyugalomba helyeztetvén, helyére *Zafiri Lajos* okl. tanító, képe-sített gyorsíró és zenetanár neveztetett ki.

A tanító évi 400 frt fizetést és szabad lakást élvez.

Az iskola feletti felügyeletet 1889-ig az Imecs Ernő birtokos elnöke alatt állott gondnokság teljesítette; 1889 óta pedig *Bartha Imre* árapataki birtokos, mint a vall. és közokt. m. kir. Ministerium által kinevezett gondnok gyakorolja.

E s z t e l n e k.

Közs. Lsz. 1045. Magy. 1043. Egyéb ny. 2. Rk. 1022. Gör. kath. 19. Ev. ref. 4. Tnk. sz. 197. mn. f. 77. l. 79; ism. f. 22. l. 19. Iskolába jár: mn f. 80. l. 73; ism. f. 13. l. 12. Isk. nem jár: 19 tank. Van 1 községi jellegű népiskolája.

Községi elemi népiskola. Esztelnek ma igénytelen falveska, míg a XVI. században az úgynevezett felvidék (Háromszékmegye orbai és kézdi járása) katolikusainak központja vala. És hogy ezzé fejlődött, ahhoz nagyban hozzájárult a község határában fekvő Jézus-forrás, melynek a nép csodás gyógyhatást tulajdonított s azt Urnapján messze földről összesereglett búcsusok látogatták. Egész 1730-ig tartottak e búcsuk, melyek egyuttal jövedelmi forrásul szolgáltak a lakosságnak és papságnak, de ekkor egy hirtelen jött árvíz az egész forrást eltemette. Templomát, mely építészeti szempontból ma is nevezetes és még elég jó karban van, a XV-ik században Losonczy Margit (moldovai fejedelelné) építtette. 1648-ban pedig a nyujtói Szt. Ferencz-rendű szerzetesek költöztek be elég ügyes furfanggal Esztelnekre. Mint segédlelkész jött az első Nagy Mózes gelenczei lelkész mellé, majd a másik, mint

az elsőnek társa. A haromszékiek nem jó szemmel nézték az új kolostornak alakulását, mert ezen időben a protestantismus itt már erős gyökeret vert, melynek a felvidéken való terjedését az esztelneki zárda nagyban gátolta. Megnyugtatták azonban a békétlenkedőket s egyszerű háznak, nem pedig kolostornak nevezték custodijukat, melyet Mikes Kelemen melegen pártolt és védelmezett. A zárda nevet tényleg csak 1721-ben vették fel, melylyel jó ideig apácza kolostor is volt összekötetésben. Ez intézményt azonban Szepesi püspök nem találta megegyeztethetőnek a szerzetesek coelibatusával s 1822-ben betiltotta a nőknek ezen gyülekezethez való felvételét s ezzel a női zárda el is enyészett.

A katolicizmus védbástyájául szolgáló kolostor természetes, hogy nem lehetett iskola nélkül. Nagy Mózes, ki mint kanizsai lelkész, a székelység tömeges reformálásának hírére sietett vissza szülőföldjére, Gelenczén foglalja el a lelkézi állomást. Itt folytatta apostoli működését, mely buzgalomával sikerült a vármegye felső szögletét a katolikusok számára megtartani. Valóságos hittérítő, a ki az áttérteket is visszatérítette, egymaga 9 ekkleziát adminisztrált, általában lázas tevékenységet fejtett ki vallása érdekében. Ő tett alapítványt az esztelneki iskola javára, mely csakhamar felvirágozott s benne egész a pösiség tanítottak; de az alapítónak rendelkezéséből a XVII-ik század végével ezen iskola mindenestől Kantára (Kézdi-Vásárhely városrésze) helyeztetett át. Esztelneken vagy 50 évig csak elemi iskolák voltak, míg nem a nagylelkű Mihály József 1752-ben ez iskola felemelésére egyszerű alapítványt tett és pedig mint alapító-levelében mondja, azért, hogy: „Ezen félreeső szögletben a fiatalok neveltessenek és a hazának jeles polgárok képeztesse.” — Hagyott a tanárok fizetésére 1000 frtot, a szegényebb ifjak ösztöndíjára egy malmot és két sessiót Polyánban, sőt gondoskodása még a jövőre is kiterjedt, akként rendelkezvén, hogy ha az iskolát tatár vagy egyéb ellenség feldolná, vagy másként megszűnnék, akkor azok, a kiknél az alaptőke elhelyezve van, tartoznak azt a szent Ferencz-szerzet synodusának átadni és ez azt újból csak iskola alapításra fordíthatja. Alapítványának ellenőrzőjéül a Mikes családot kérte fel. Ezen intézkedések következtében csakhamar felépültek a kolostor közelében az iskolaházak s megkezdődött azokban a tanítás. Az iskola ismét visszanyerte előbbi jelentőségét és bár a kantai iskolával kénytelen volt megosztzkodni a tanulókat illetőleg, fontossága azért megmaradt. A felvidék katolicus lakossága vallási szempontból továbbra is az esztelneki zárdát tekintette központjául. Majd az akkori kornak megfelelőleg, megalakul az iskola mellett a színház is, hol az ifjuság színházi előadásokat rendezett, mely már magában igen nagy számú tanulót csoportosított össze. Így lett e távoli, elhagyatottan fekvő helység, a szellemi életnek központja, nemcsak a felvidék, hanem az egész vármegye intelligens lakossága számára. Még inkább felemelte az iskolát kézdi-szentléleki Kozma József kormányzéki registrator, ki 1771-ben a szegény árvagyermekkek nevelésére 400 m. frtot adományozott az esztelneki iskola számára. Az iskola, mely ezen idő alatt

rendes gymnasiummá nőtte ki magát, II. József uralkodása alatt igen sokat szenvedett, mert ez is, mint többi hazai tanintézetünk, a királyi camera gondoskodása alá helyeztetett. Majd Maria Theresia az iskolák reformálását tűzvéen céljául, mind arra törekedtek, hogy ezen iskolát, mely eltekintve felekezeti céljaitól, azért hazafias magyar szellemben vezette a reá bizott növendékeket, — mielőbb megszüntessék. Ezen nyomás hatását még csak növelte azon körülmény, hogy a Kozma által tett alapítvány, mely kamatozás végett bizonyos Novák családnak volt kiadva, ennek csődbe jutása folytán elveszett, mely által annak további fentartását a szerzet tovább különben sem bírta. Minthogy pedig a kormány által támasztott igényeknek tovább megfelelni képtelenek voltak, a kolostorral szoros összefüggésben volt iskolát körül-belül 1775/76-ban beszüntették. Es ezzel megszünt Esztelneknek kulturális jelentősége.

A szt. Ferencz-rendü szerzetesek továbbra is megmaradtak kolostorukban, még ma is ott vannak. Az iskolázás azonban elveszítette régi jelentőségét és csupán az elemi iskolázásra terjedt ki. Mint rom. kath. felekezeti iskola a legújabb időkig, a népoktatási törvény meghozataláig, fentartotta magát. A fiukat a zárdában szerzetesek tanították, míg a leányok tanítása az ugynevezett leánytanítóra, egyben kántorra volt bízva.

És az egykor hatalmas szellemi központot képező Esztelnek, mely a katholicismusnak tényleg védő bástyája, megmentője volt, — kénytelen belátni, hogy iskoláját tovább fenn nem tarthatja. Az állam jó segítségére a polgári községnek, mely iskoláját 1875-ben községi jellegűvé változtatja. Még mint községi iskolában: Kis Alfons, Simon Marián, Jánosi Ignác szerzetesek is tanítanak, míg végre 1880-tól kezdve ettől is visszalépnek. Mint leánytanítók említettnek Jakab Gergely, Jakab István, Opra János, Gál Antal, Zsigmond Gáspár, Szász Imre, ki később a fiuk tanítását vette át és egész 1890-ig szolgált; majd Korda István, Czibak József.

Jelenleg *György Domokos* és *Silló Lujza* okl. tanítók vannak alkalmazásban, minthogy 1891-ben a második tanítói állomás tanítónői állomássá változtatott.

Az iskolaépület, melyet 1890-ben javítottak és nagyobbitottak, megfelelő, felszerelése kielégítő.

Iskolaszéki elnök: *Bálint Ignác*, rom. kath. plébános.

Étfalva-Zoltán.

Közs. Lsz. 576. Magy. 576. Rk. 15. Ev. ref. 556. Unitárius 4. Gör. kel. 1. Tnk. sz. 82. mn. f. 28. l. 36; ism. f. 9. l. 9. Iskolába jár: mn. f. 27. l. 30; ism. f. 6. l. 6. Iskolába nem jár 13 tank. Van 1 községi jellegű népiskolája.

Községi elemi népiskola. Étfalva és Zoltán, egyházi és iskolai szempontból egyesült községek. Mindkettő a vármegye régibb

községei közé tartozik. Az 1567-dik évi regesztrumban Étfalva 6, Zoltán pedig 9 kapuval szerepel. Valószínű, hogy az egyház alakulása is ezen időszak körül történt meg. Tény azonban, hogy a reformatio behozatalával ezen községek is elfogadták az új tanokat s megtartották azokat mind e mai napig. A mai reformatus templom 1805-ben épült ugyan, de az ev. reformatus egyház ennél jóval régibb, mert az anyakönyvek is 1722 évből valók; egy bibliát pedig 1775-ben ajándékoztak az egyháznak. Minden valószínűség szerint az iskola is a XVI. század végén keletkezett és azt a reformatus felekezet tartotta fenn. Kik voltak legelső tanítói, nem tudjuk; de 1767 körül Demeter András említettik mint rector. Utódainak neve nem maradt fenn, azt azonban okmány igazolja, hogy Hadnagy Ferencz rector 1846-ban halt el. A tanító az énekvezér teendőket is végezte s kettős működéseért a papot megillető kepenék felét s ezenfelül minden iskolába járó tanuló után 40 kr. tandíjat élvezett. Hadnagy Ferencz neve örök időkre fennmarad azon alapítványban, melyet rokonai, mint örökösei, nevére ezen iskolánál letettek. Mint agg legény halván el, rokonai osztozkodtak jelentékeny vagyonán. Az eredeti alapítvány 554 frt. melyet a rokonok, különösen Imreh Károly birtokos és az akkori ev. reformatus lelkésznek, Péter Antalnak reábeszélése folytán tettek, kik mindent elkövettek, hogy ezen alapítvány létesüljön. Az alapítvány, mely 1889-ben kamataival 1000 forintba emelkedett, azon rendeltetéssel bír, hogy kamatának két harmad része az énekvezér-tanító fizetését pótolja melynek fejében az ev. reformatus tanulók a tandíj fizetés kötelezettsége alól felmentetnek; a kamatok egy harmadrésze pedig a növendékek tanszerekkel való ellátására fordítandó. Minthogy azonban az iskola 1879-ben községi jellegűvé alakult, az illetékes egyházi és világi hatóságok úgy intézkedtek, hogy az 1000 frtnak kamataiból két harmadrész az iskolába járó ev. reformatus tanulók tankönyveinek és tanszereinek beszerzésére fordíttatik, egy harmada pedig tőkésítettik.

Hadnagy Ferencz halálával 1846-ban Péter Jánost hívják meg rectornak, ki ezen minőségében egész 1864-ig szolgált. Mint kiváló jó tanítónak ma is él emléke; hozzá még a szomszéd falukból is hoztak növendékeket. Majd Nagy György követi, ki az iskolának 1879-ben bekövetkezett jellegváltoztatásáig tanított, azóta pedig mint énekvezér működik.

Az iskolának van külön épülete, melyet 1883-ban vásárolt a község; 1886-ban a tantermet átalakította, tanszerekkel felszerelte, 1889-ben pedig a tanítói lakást is rendbehozta. Van tornater, a szükséges tornaszerekkel ellátva; faiskolája, melyet a tanító gondoz. Az iskola alapvagyonát az arányosítás alkalmával kiszakított 10 hold erdő és azon 100 frtos alapítvány képezi, melyet az iskolának mindig lelkes barátja Imreh Albert birtokos, elhunyt fiának Gábornak emlékére az iskola javára 1888-ban letett. A mióta az iskola a községi jelleget felvette, *Zágoni (Albu) Sándor* a tanító, kinek iskolája a vármegye legjobb iskolái között foglal helyet. A tanítóegyesületi életben tevő-

keny szerepet visz és mint az „oltvidéki járáskörnek“ elnöke nagyban előmozdította azon collegialis összetartást, mely ezen járáskört jellemzi. Kiváló érdeméül említendő fel, hogy a rajztanítást oly fokra emelte, mely falusi iskolában ritkaság. Itt említjük fel azon mozgalmat is, melyet Eötvös Károly Lajos kir. tanfelügyelő indított meg e vármegyében 1887-ben s mely oda irányult, hogy a külföldön, különösen pedig Angliában és Hollandban már gyakorlatban levő gyermek istentiszteleteket meghonosítsa. Háromszékvármegye lelkészei és tanítósa anna idején lelkesen üdvözölték ez eszmét és Étfalván nyert első követőre Kis Lajos ev. reformatus lelkészben — egyik legnépszerűbb szónokban — ki itt először tartott gyermekistenti tiszteletet. Példáját azóta többen követték; sajnos azonban, hogy ez intézmény nem tudott gyökeret verni, dacára, hogy Benke István sepsi-szentgyörgyi főgymnasiumi tanár jeles fordításban illetőleg átdolgozásban közölt gyermek istentiszteletek alkalmával használható beszédek. — Hisszük azonban, hogy az elvetett jó mag még termékeny talajra talál

Az iskolaszék elnöke: *Péter Gergely* birtokos. Az iskolaszék jóirányu működésének bizonyosságul jegyezzük fel azon tényt, hogy iskola alapul szolgáló magtárt alapított, mely hivatva lesz annak idejében az összes iskolai költségeket fedezni.

Felcsernáton

Község. Lsz. 1300. Magy. 1290. Egyéb ny. 10. Rk. 209. Gör. kat. 19. Ev. ref. 1039. Gör. kel. 33. Tnk. sz. 231 mn. f. 70 l. 82; ism. f. 40. l. 39 Iskolába jár mn. f. 65. l. 69; ism. f. 18. l. 18. Isk. nem jár 61. tank. Van 1 községi és 1 ev. ref. jellegű népiskolája.

Ev. ref. felekezeti és községi elemi népiskolák. Felső-Csernáton, mely Alsó-Csernátonnal együtt rége óta a vármegye legnépesebb községét képezte, bizonyára már a reformatio idejében, a melyhez a község nagy része csatlakozott, birt. iskolával is. Tény, hogy a XVII. század közepe táján az ev. reformatus egyház már megvolt, a mit a fennmaradt régi számadásos könyv bizonyít. Az első tanító és énekvezér feltorjai Kovács István, ki 1740-től egész 1760-ig tanított. Az iskolai tanítás tárgyát csak az olvasás, írás, számolás és a katekizmus képezte, mely utóbbira kiváló gondot fordítottak. Az iskola berendezése, a rector lakásán, a lehető legegyszerűbb. Ily körülmények között tanítanak gidófalvi Imreh János 1768-ig, dálnoki Szabó Ferencz 1779-ig Kovács Gábor 1797-ig, szárdobosi Egető Bálint 1802-ig, makasai Veres Mózes 1845-ig, [majd zaláni Bodor János teljes 40 évig, tehát 1885-ig. A tanító énekvezéri fizetést a kepe adja, mely itt is a szokásos módon volt kiszabva. A rector tanítja a fiukat és leányokat együtt, bár nyoma van annak is, hogy időnkint a harangozó végzi a leányok tanítását. Ezek közül Tamás Miklós és Cseh Izraelnek neve maradt fenn.

Látva a felekezetet, hogy a vármegye több községében az iskola községivé változván mily előnyös haladás tapasztalható, Vitályos György lelkész kezdeményezésére 1874 elején megalakult az első községi iskolaszék. A következő évben meg is nyílik a községi iskola, egyelőre bérhelyiségben, két tanerővel Szinte Sándor és Bakcsi Aron okleveles tanítókkal, kik közül az egyik fizetését az állam, a másikat pedig a felekezet fedezte. Az iskolaszék legfőbb gondja volt már ekkor, hogy állandó iskolaépületet létesítsen. A községnek nem volt alkalmas tere, hanem az ev. reformatus egyházzal cserélt telket, mely központi fekvésénél fogva e célra igen alkalmasnak bizonyult. Minthogy azonban a megfelelő fedezet nem állott a község rendelkezésére, államsegélyhez folyamodott, a mit 1876-ban tényleg meg nyert s ugyanakkor az építést meg is kezdette. Az államtól 3500 frt. segélyt nyert a község, oly feltétellel mellett, hogy abból 15 évig évente 105 forintot köteles visszafizetni. A kőből és téglából készült, cserépfedeles iskolaépület 1877-ben elkészült, s abban két tanterem, 1 tanítói és 1 segédtanítói lakás helyezett el. Az 1877/8 tanév már az új iskolaépületben vette kezdetét, s ugyanakkor választatott meg tanítóul Hülöp Péter ma is működő tanító, Bakcsi Áron helyébe, ki már az előző tanévet sem töltötte az iskolánál. Majd az 1880-81. tanévre Mihályfalvi Istvánt választják meg, ki azonban egy tanévi működés után távozik s azóta állomását nem is töltötték be. Ennek okát leginkább az képezte, hogy az államsegélyből bizonyos százalék levonván, az így támadt hiányt a község képtelen volt fedezni.

Ez alatt az ev. reformatus felekezet a leányok tanítását magának tartotta fenn, valamint iskoláját is folyton istápolta. Tanítója 1885-től 1890-ig *Győrbíró Sándor*, azóta pedig *Erdős Sándor*.

A felső-csernátoni községi és ev. reformatus felekezeti iskola 1887-től kezdve szerves összefüggésbe is került. Az iskolaszék vegyessé tette az iskolát, még pedig oly módon, hogy a három alsó osztályt az egyik, a három felső osztályt pedig a másik tanító tanítja. Két iskolaszék működik ugyan, de annak elnöke *Szabó Géza* ev. ref. lelkész egyben elnöke a felekezeti iskolaszéknek, valamint a két iskolaszéknek tagjai is legnagyobbbrészt ugyanazok.

A községi iskolának alapvagyonát képezi a község által e célra, több év alatt letett és 1890-ben 2066 frt. 64 kr-ra emelkedet készpénz. Továbbá a Kölönte József-féle 200 frtos alapítvány.

A reformatus felekezeti iskolának is van egy 80 forintos alapítványa, melyet Mihács Lajos tett le a célból, hogy annak kamataiból jutalom könyvek osztassanak ki.

A községi iskolai tanító évi 300 frt. fizetést, megfelelő évvétődös pótlékot és szabad lakást; a reformatus felekezeti tanító pedig, ki egyben énekező is, mintegy 400 frtra tehető évi jövedelmet huz és szabad lakást élvez.

Feldoboly.

Közs. Lsz. 553. Magy. 506. Ném. 1. Roia. 43. Egy. ny. 3. Rk. 4. Ev. ref. 506. Gör. kel. 43. Tnk. sz. 84. mn. f. 30. l. 28; ism. f. 11. l. 15. Iskolába jár. mn. f. 32. l. 28; ism. f. 9. l. 11. Iskolába nem jár. 4. tank. Van 1 községi jellegű népiskolája.

Községi elemi népiskola. A feldobolyi iskolának régi történetére vonatkozó okmányok nincsenek; ezeket még az 1800 előtt kitört tűzvész pusztíthatta el, a mikor a papi és mesteri lakások is elégték. Az első tanító, kiről tudomásunk van, Sándor János bágyi születésű rector, ki 1830-ban halt meg és mint az egyházi iratok bizonyítják, 50 évig tanított Feldobolyon. E szerint 1780-ban már rendes iskolázás volt. Külön iskolaépület itt sem volt, hanem a mester saját lakásán tanított. Fizetése 20—25 kalangya ős, ugyanannyi tavaszgabona és minden iskolába járó tanuló után 40 kr. tandíj. Utóda Kis Károly, kiről mint nagyon jó énekesről, de mint gyenge tanítóról emlékeznek a mai öregek. Nem is maradt itt sokáig, mert 1836-ban Közép-Ajtára választották meg énekvezérnek. Az iskola jó hírnevén esett csorbát a lisznyói születésű Mátyus Mihály köszöriülte ki; Mátyus theológiát és jogot végzett ember volt, jó tanító, jeles kántor, és szenvedélyes méhészt. Egész 1872-ig tanított ezen iskolánál a régi fizetésért és a régi methodus szerint.

A vármegyében ez időben megindult áramlat Feldobolyt is magával ragadta. Itt is megalakítják a községi iskolát és azt 1872-ben tényleg meg is nyitják. Községi tanítóvá Vágó Andrást, majd egy év múlva Éresztevényi Sándort, 1875-ben pedig Albert Eleket választják meg, kik azonban hivatalukban állandósíthatók nem voltak, mert egy sem birt tanképesítő oklevéllel. Iskolaépülete egész 1874-ig nem volt; akkor épült fel államköltségen a ma is használatban és jókarban levő épület. Végre 1876-ban az iskolázás itt is rendes medrébe terelődik. Ekkor választják meg *Bodola Antal* okl. tanítót, ki azóta az iskolának buzgó elnökeivel *Bartha Károly* ev. ref. lelkészszel együtt, ezen iskolát a megye egyik legjobb iskolájává varázsolták.

Van ezen iskolánál iskolakert, mely telve van nemesített kitünő fajú csemetékkel; kezelője a tanító.

Az iskola berendezése és felszerelése jó. A tanító fizetése évi 300 frt., megfelelő évvétődös pótlékok és szabad lakás kertilletménnyel.

Feltorja.

Közs. Lsz. 681. Magy. 681. Rk. 425. Gör. kath. 26. Ev. ref. 230. Tnk. sz. 131. mn. f. 41. l. 39; ism. f. 24. l. 27. Iskolába jár mn. f. 29. l. 33; ism. f. 2. l. 10. Isk. nem jár 57. tank. Van 1 községi jellegű népiskolája.

A reformatio terjedéseig Feltorja lakossága is a róm. katolikus vallásnak hódolt. Majd a reformatus vallás hittételeit fogadták el, s

állították fel a reformatus felekezeti iskolát. Egész a legújabb korig Feltorja, Volál és Karatna községek iskoláinak története a feltorjai reformatus iskolának történetével egynek mondható. Itt már a XVI. század végén volt iskola, de tanítóit csak 1616-tól kezdve ismerjük. Ekkor tanítóskodott itt aicsernátoni Pál István, majd 1688-ból ismerjük Szathmáry Istvánt, később pedig Keresztes János, Ambrus János, János N, 1746-ben Benkő József. 1747-ben Nagy Péter, 1764-ben Pethő József, 1806-ban Léczfalvi Miklós, 1808-tól Biszák Miklós, végre 1831-től a községi iskola felállításáig, Szotyori István. Az iskola állapotáról csak az évi visitatiók adnak némi felvilágosítást. Innen tudjuk, hogy 1807-ben nem voltak megelégedve a tanítómester atyáinkfiának szorgalmatosságával, miért is őt a visitatio jónak látta nagyobb szorgalomra serkenteni. Majd Biszák Miklós mesternél kifogásolják „hogy a vádászatban igen bele merült s e miatt a tanítást könnyen hagyja.” Az is bizonyos, hogy daczára annak, hogy az iskolát tényleg három községnek gyermekei látogatták, a tanító mester fizetése igen csekély, állítólag csak 17 frt. 60 kr. volt.

A felekezeti iskola 1872-ben községi jelleget vett fel s ekkor Szotyori István lemondott. Mint községi iskolai tanító Molnár András működött itt egész 1890. évig, a midőn nyugalomba vonulván, *Csécsi Nagy Vilma* okl. tanítónő foglalta el a tanítói állomást, ki azonban egy évi működés után meghalt s állomása jelenleg helyettes tanítóval van betöltve.

Meg kell azonban emlitenünk, hogy 1890-ben Feltorja és Volál községek iskolailag egyesültek s akkor határozottatott el, hogy az eddigi feltorjai tanítói állomás tanítónővel fog betölteni.

Feltorja, Volál és Karatna majdnem teljesen összeépült községek, melyek az iskolázás szempontjából közös érdekekkel bírnak. Tekintve a községek helyzetét, nemcsak a népoktatás, de magyar állami szempontból is szükségnek mutatkozik, hogy itt egy jól szervezett állami népiskola állíttassék fel, mely hivatva lenne ezen községeknek elhanyagolt kulturális állapotán javítani.

Az iskola épülete nem felel meg céljának, felszerelése sem kielégítő.

A tanítónő évi fizetése 300 frt és lakás.

A feltorja-voláli egyesített iskolaszék elnöke: *Z. Kiss Albert* ev. reformatus lelkész.

F o t o s.

Közs. Lsz. 139 Magy. 139.Ev. ref. 134. Unitarius 2. Gőr. kel. 3. Tnk. sz. 42. mn. f. 14. l. 11; ism. f. 10. l. 7. Iskolába jár: mn. f. 10. l. 13; ism. f. 6. l. 3. Isk. nem jár 10 tank. Van 1 községi jellegű népiskolája.

Községi elemi népiskola. Fotoson egész 1879-ig nem volt iskola. A gyermekek egy része a szomszédos Sepsí-Martonosra járt isko-

lába. A téli zord időjárás, a távolság még ezeket is gyakran gátolta az iskola látogatásban és így az egész falu végre minden tanulás nélkül nőtt fel. A község lakói látván ezen hátramaradottságukat, már 1859-ben 12 frt. 80 krt. tesznek le „egy oly iskolai alapra, a mely az egyházi papi uralomtól ment és teljesen független legyen.“ Ezzel a kis összeggel valóságos uzsorát üzték, a rendesnél jóval magasabb kamatra adták ki, hogy „mihamarább örvendhessenek a körülírt iskolának.“ De mert látták, hogy tervök így nem valósul meg egyhamarjában, az erdei kihágásokból befolyó bírságokat ezen alaphoz csatolták és így ezen alap 1871-ig már 172 frt. 23 kr. szaporodott. Látva Magyarosi György falusi gazda, hogy ily módon „még az unokáinak sem lesz iskolája“ Bartha Lajos ev. ref. lelkeszszel arra működtek, hogy a község tulajdonát képező bodzai erdőnek eladásából befolyt pénzből, egyszerre 1500 forint csatoltassék az iskolai alaphoz. Ennyi jóirányu törekvés megérdemelte a hatóság támogatását is. Vajna Sándor kir. tanfelügyelő utánjárására a közoktatási kormány megfelelő államsegélyt engedélyezett s azzal Fotoson, 1879-ben tényleg meg is nyílik a község iskola és teljeseedik a fotosiaknak régi vágya. Tanítóvá megválasztják *Balássy Gyula* okleveles tanítót, ki még ma is ezen állomásán működik. Iskolaépület egész 1886-ig nem volt; bérhelyiségben tanultak a gyermekek. Ekkor épült fel Magyarosi György iskolaszéki elnök és a tanító buzgolkodása folytán a mai tanterem és vele egy földél alatt a tisztességes tanító lakás.

Van az iskolának 2200 frt. iskolaalapja, mely takarékpénztárban és egyeseknél kamatozik.

Az iskola berendezése és felszerelése jó.

A tanító fizetése évi 300 frt. megfelelő évvétődös pótlékok és lakás.

Iskolaszéki elnök: *Magyarosi György*.

Futásfalva.

Közs. Lsz. 752. Magy. 750. Egy. ny. 2. Rk. 689. Gör. kath. 3. Ev. ref. 58. Gör. kel. 2. Tnk. sz. 113. mn. f. 28. l. 33.; ism. f. 26. l. 26. Iskolába jár mn. f. 27. l. 31; ism. f. 18. l. 20. Isk. nem jár 17. tank. Van 1 róm. kath. jellegű népiskolája.

Róm. katolikus felekezeti népiskola. A futásfalvi róm. katolikus templom orgonáján levő felírás szerint, az már 1603-ban dicsőítette az Urat. A parochia 1696-ban keletkezett, de már 1636-ban volt iskolája. Ki volt az első kántor-tanító, alig lehetne megállapítani. 1737-ben azonban Dimény neve említettik, kit Mártonfi József követ, majd Zsigmond Mózes, ki mellett már harangozó-tanító is szerepel. Ilyenekül említettnek még: György Ferencz, Bokor András, Dévai Lajos. A tanulók száma 1822-ben 65, kiket a kántor-tanító vegyesen tanít.

A gyermekek nemszerinti elválasztása azonban csak 1848-ban következett be, a mikor Demény Dénes mint „coadjutor“ veszi át a tanítást. Az eddigi katekizmus tanítás megmaradt ugyan főtárgynak, de melléje sorakozik az olvasás, írás, számadás, sőt még némi földleírás is. A tanítás azonban, a még 1636-ban épült szűk, sötét iskolahelyiségben folyt, melyet 1830-ban hosszában 4, szélességében 2 öllel kitoldottak ugyan, de azért a követelményeknek még sem felelt meg; berendezése is a leggyarlóbb volt. Demény Dénes mellett mint harangozó-tanítók Ösch Lajos, Jánoska József, Bencze György és Ambrus Ferencz szolgáltak, ez utóbbi mint közhonvéd vitézül harczolt az 1848/9. évi szabadságharcban s hazafiasságáért később 50 bot ütést is szenvedett. Ennek lezajlása után 1851-ben új templomépítését kezdette meg a hitközség s míg az elkészült, az iskola helyiségében tartottak istentiszteletet. Ez azonban csak 1878-ban következett be s így teljes 27 évig vándorolt az iskola egyik bérhelyiségből a másikba. 1878-ban elfoglalta ugyan régi helyét, de csak 4 évre, mert időközben felépült az új iskola épület 2 tanteremmel és egy tanítói lakással.

Demény Dénes tanító 1892-ben nyugdíjba helyeztetett. Sajnos Ambrus Ferencz nem részesülhet e jótétteményében, mert a nyugdíjintézetbe annak idején tulkoruság miatt nem vétetett fel, hazánk erdélyi részére pedig nem terjed ki a „Ratio educationis“ kormányrendelet, mely ez esetben, Magyarország területén teljes nyugdíjat biztosítana számára.

Jelenleg Lőrincz Lajos és Ambrus Ferencz tanítók vannak alkalmazásban.

A rendes tanítói állomás évi jövedelme a kepe, oszpora, stola, alapítványok, továbbá 4 hold 600 □ öl szántó és 600 □ öl kaszáló élvezetével, összesen 378 frt. — A segédtanítói állomás évi jövedelme mindent összeszámítva 162 frt.

Van az iskolának 58 frtot tevő alapítványa. Felszerelése alig kielégítő, a taneszközök kiegészítésére várnak.

Iskolaszéki elnök: Bencze Lajos, róm. katolikus plébános.

G e l e n c z e.

Közs. Lsz. 2506. Magy. 2443. Rom. 63. Rk. 2205. Gör. kath. 219. Ev. ref. 73. Ág. ev. 2. Gör. kel. 7. Tnk. sz. 404. mn. f. 153. l. 154. ism. f. 50. l. 47. Iskolába jár: mn. f. 120. l. 123; ism. f. 26. l. 33. Isk. nem jár 102 tank. Van 1 rom. kath. felekezeti jellegű népiskolája.

Rom. katolikus felekezeti népiskola. Gelenczén a rom. katolikusoknak már a XV. század elején volt szervezett egyházközségük, templomuk s így bizonyára iskolájuk is. Daczára ennek, csak a múlt századtól kezdve vannak adataink, a melyek azonban azt bizonyítják, hogy e községben 1780 körül már két tanító volt alkalmazva. Nevezetesen Baritz Simon kántor és Pataki Miklós instruktor.

Azt is tudjuk, hogy az iskola ezen időben a kántor lakásával egy fedél alatt volt, tehát külön helyiséggel bírt. 1800-ban petőfalvi Déva István a kántor, Jancsó János pedig a harangozó, vagyis segédtanító; később Vizi Elek, utána Molnár Elek (őt az oroszok kaszabolták le Uzon mellett, 1849-ben) voltak a kántortanítók.

A népesség szaporodásával 1840-ben megosztották az iskolát; még pedig úgy, hogy a kántor megmaradt a templom mellett levő iskolaházban, a másik tanerő pedig a „faluderékon“ fekvő községházának egyik nagyobb termében tanított. Majd az 1842-ben kiütött tűzvész a községházát elpusztítván, pár évig magánházban folyt a tanítás. Ezen utóbbi iskolának tanítói voltak 1840-től egész 1890. évig: Jánoska János, Gergely Imre, Jakab Ferencz, Bartis Endre, Ambrus Ferencz, Bartó Mihály, Baka András, Bartis Lajos, Molnár Mihály. Mint segéd-tanítók működtek: Veres János, Ósch Lajos, Bartalis János, Vas Ferencz, Veres Mihály, Bencze György, Fülöp István, Nagy Kálmán, Opra János, Szabó Péter, Bende László, Jakab János, Bálint Sándor, Balási Sándor, Horváth Mihály.

A tanítószemélyzet fizetését az egyházközség, a szokásos kepe-járandóságból fedezte, a polgári község hozzájárulásával. Barcsa Elek plébános 1841-ben a „faluderéki“ iskola tanítója fizetésének pótlására 210 frtos, a szegény gyermekeknek ruhával leendő ellátására szintén 210 frtos, iskolai könyvek beszerzésére 57 frt. alapítványt tett.

A két tanterem azonban rövid idő múlva elégtelennek bizonyulván a tankötelesek befogadására, Csiby Tamás plébános kezdeményezésére és buzgólkodása folytán épült fel 1890. évben a mai diszes központi iskolaépület, melynek tervrajzát és költségvetését Csiby Lőrincz m. kir. erdőrendező mérnök díjtalanul készítette; felépítéséhez pedig a polgári község 1000 frttal, Lönhart Ferencz erdélyi r. k. püspök 200 frttal, Csiby Tamás plébános 100 frttal járultak. Ezen iskolaépületben van három tágas tanterem, két tanító számára tisztességes lakás és megfelelő melléképületek.

Az iskola berendezése és felszerelése még nem teljes; de az ügybuzgó plébános, ki az iskolát felépítette, most fáradozik ezen hiányok megszüntetésén.

Jelenleg alkalmazásban vannak: *Jánosi Antal* segédlelkész mint hitoktató, 1887 óta; *Jakab Ferencz* kántortanító 1850. év óta, fizetése kepe- és egyéb járandóságokban évi 505 frt; *Molnár Mihály* tanító 1866 óta, fizetése 250 frt 36 kr.; *Kovács József* tanító 1892 óta, fizetése 302 frt. 50 kr.; a két utóbbi az iskolaépületben szabad lakást élvez. A női kézimunkát *Deák Anna* k. a., ki „jeles házi szőtteményei és szép női kézimunkáiért“ a Sepsí-Szentgyörgyön 1887-ben megtartott kiállításon első rangú díjat nyert, 1890. év óta díjtalanul, kiváló sikerrel tanítja, mely ügybuzgóságáért a vallás- és közokt. m. kir. Minister 1892. évben, elismerő köszönetét nyilvánította.

Az iskolaszék elnöke: *Csiby Tamás*, rom. katolikus plébános,

volt főgymnasiumi tanár, kinek a gelencei, haralyi és hilibi iskola-
ügyek rendezése körül kiváló érdemei vannak.

Gelenczéhez tartozik Gróf Mikes Árminnak fűrésztelepe, hol a 40
tanköteles számára most folynak az előmunkálatok egy magániskola
állítására.

G i d ó f a l v a.

Közs. Lsz. 768. Magy. 727. Ném. 2. Rom. 5. Egyéb ny. 34. Rk. 6. Gör.
kath. 39. Ev. ref. 715. Unitárius 4. Gör. kel. 1. Izr. 3. Tnk. sz. 146. mn. f. 51.
l. 50; ism. f. 25. l. 20. Iskolába jár: mn. f. 49. l. 47; ism. f. 17. l. 12. Isk. nem
jár: 21 tank. Van 1 ev. reformatus jellegű népiskolája.

Ev. reformatus felekezeti népiskola. Az iskolának kelet-
kezését biztosan megállapítani nem lehet, azonban a reformatus egyház
keletkezéseül 1652 van feljegyezve, ekkor kezdték vezetni az anya-
könyveket, Vásárhelyi Jakab papsága alatt. Ebben a papok nevei gon-
dosan fel vannak jegyezve, de a tanítókról nincs említés. E század
elején Kovács Dániel, 1842-ben pedig Veres László a tanító. Már Ko-
vács tanítósa idejében, tehát e század elején, az iskolás növendékek
két csoportba osztva tanítottak. A fiukat az énekvezér, a leányokat a
harangozó tanította. A leánytanítók közül Szóts András, Serester Lu-
kács és Nagy Ferencz nevei maradtak fenn. Utóbbi 1886-ban mondott
le állomását és az orsz. tanítói nyugdíjintézetől nyert segélypénzt.
Ugyanezen évben épült fel a mai iskolaépület. A telket a polgári köz-
ség adta, az építés költségeit az egyházközség fedezte. A polgári
község ugyancsak 1886-ban évi 200 frtot szavazott meg a máso-
dik tanítói állomás költségeinek fedezéséhez, melyre Bartha Sámuel,
majd Nagy Endre választottak meg. Az énekvezér-tanítói álláson 1871
óta Vass Dénes okl. tanító működik. Az 1888-tól 1891-ig működött
és 1891 tavaszán elhalt Márton József helyén pedig Orbán László,
kire a faiskola és az 1887-ben alakított iskolai könyvtár gondozása is
bizva van.

Az énekvezértanító fizetése 95 kalangya őszi buza vagy rozs,
ugyanannyi zab, oszpora, minden vonó marhát tartó gazdától beszedett
egy terü fának harmada, tanulónkint 40 kr., stóla, canonica portio,
általában mindent számítva, évi 280 frt. és szabad lakás kerttel. A
második tanítói állomással 250 frt. készpénz, lakás és kertillet-
mény jár.

Az iskolaépület megfelelő s jókarban van, felszerelése azonban
kiegészítésre vár.

Az iskolaszék elnöke: *Magyari Károly*, ev. ref. pap, gondnok
Óvári Antal, ki a szegény tanulók segélyezésére egy hectoliter rozs
adományozásával alapot teremtett.

H a r a l y.

Közs. Lsz. 496. Magy. 488. Rom. 8. Rk. 481. Ev. ref. 7. Gör. kel. 8. Tnk. sz. 121. mn. f. 43. l. 44; ism. f. 14. l. 20. Iskolába jár: mn. f. 20. l. 30; ism. f. 11. l. 12. Isk. nem jár 48 tank. Van 1 községi jellegű népiskolája.

Községi jellegű népiskola. E községben, mely egyháziilag Gelenczének filiája, a rom. katolikus felekezet már a múlt század végén birt iskolával. Az egyházi irományok 1800. évből, már a meglevő iskoláról tesznek említést, mely a kántortanítói lakással egy fedél alatt volt elhelyezve. Tanítói voltak 1800-ban Elekes János, 1821-ben Tinna András, 1856-tól Bartis Endre, kiknek évi 100–120 frt. fizetését a hitközség fedezte, a szokásos kepe utján.

Mínthogy azonban a szegény sorsu hitközség képtelen volt iskoláját a törvény követelményeinek megfelelőleg átalakítani, szívesen használta fel az alkalmat, hogy iskolájának jellegét községivé változtatva, a kormány támogatását vegye igénybe. Az állam 4000 frt. segélyével épült fel a szép iskolaépület, melyben egy nagy tanterem és a tanító számára tisztességes lakás foglaltatik. Van az iskola mellett kert, valamint faiskola is. Az új épület 1874-ben épült fel. A községi iskolának első tanítója volt 1873-tól Jakab Gyula, 1878-tól Serester Tamás, 1879-től kezdve pedig a ma is alkalmazásban levő *Szölke Miklós*, okl. tanító.

Az iskola berendezése, valamint felszerelése is jó. Vannak testgyakorló szerei is.

A tanító fizetése évi 300 frt., megfelelő évtödös pótlékok és szabad lakás.

Iskolaszéki elnök: *Csiby Tamás* rom. katolikus plébános, kinek az iskolaügy körüli érdemeit Gelencze községénél már méltattuk.

H a t o l y k a.

Közs. Lsz. 498. Magy. 495. Rom. 3. Rk. 461. Gör. kath. 1. Ev. ref. 31. Gör. kel. 5. Tnk. sz. 88. mn. f. 31. l. 33; ism. f. 12. l. 12. Iskolába jár: mn. f. 25. l. 24; ism. f. —, l. —. Isk. nem jár 39 tank. Van 1 rk. jellegű népiskolája.

Rom. katolikus felekezeti népiskola. Mint régi községnek, mely az 1567. évi regestrumban 17 kapuval szerepel, bizonyára már a XVI. században volt iskolája, a mi annyival is valószínűbb, mert a községben a rom. katolikus felekezet ezen időben anyaegyházzal birt. Ugyanezen felekezet tartja fenn az iskolát is mind a mai napig, bár a Népoktatási törvény meghozatala után néhány évre, azon reményben, hogy államsegélyt és új iskolaépületet nyer, községi jellegűvé alakult az iskola. Régibb tanítóit nem ismerjük; 1835 után Szabó József, 1840. év körül Bende Lajos, majd 1875-ben Benedek Beniam, 1885 óta pedig a most is működő *György András* okl. tanító van alkalmazásban.

E községből származik a Potsa család, mely egyéb érdemei mellett, mint ezen iskola pártfogója is kitűnik.

Az iskolaépület fából készült, berendezése és felszerelése kielégítő.

A tanító fizetése terményekben és készpénzben mintegy 300 frt. és szabad lakás.

Iskolaszéki elnök: *Fodor László*, rom. katolikus plébános.

Hidvég.

Közs. Lsz. 1756. Magy. 1067. Ném. 11. Rom. 671. Egy. ny. 7. Rk. 44. Ev. ref. 1003. Ág. ev. 11. Unitarius 13. Gör. kel. 683. Izr. 2. Tnk. sz. 279. mn. f. 89. l. 114; ism. f. 33. l. 43. Iskolába jár mn. f. 83. l. 104; ism. f. 7. l. 19. Isk. nem jár. 66. tank. Van. 1 községi és 1 gör. kel. felekezeti jellegű népiskolája.

a) Községi elemi népiskola. Hidvégnék már 1334-ben volt rom. katolikus egyháza s e mellett parochialis iskolája. Ezt bizonyítja az is, hogy Michael nevű tanítója egy 1429-ben kiállított oklevél szerint egy házasságtörési pörben, a bárczasági káptalan előtt tanuskodott.

A reformatio kezdetével Brassóból csakhamar átszármaztak az új tanok, melyek szerint előbb a Luther, s csakhamar a Kalvin-féle reformatus egyház is megalakult. És a mint az egyháztörténészek néhány adatából ténynek vehető, Rákóczy György híres consiliarius a Mikó Ferencz 1632-ben az egész gyülekezetet az unitarius vallásra hódította. Ugyancsak a Mikó-család Hidvégen unitarius algyimnasiumot, mások szerint olyan iskolát alapított, a melyben egészen a felsőbb tudományokig tanulhatott az ifjúság. Ezen intézet Orbán Balázs szerint egész 1676-ig fennállott, mások annak életét csak néhány évre teszik. Legvalószínűbb azonban, hogy 1634—35-ben keletkezett és fennállott 1662-ig, a mikor t. i. az egész unitarius hitközség ismét az ev. reformatus hitre ment át. Székely Sándor „Az unitarius vallás története Erdélyben” című művében azt mondja a hidvégi aloskoláról, hogy az még 1667-ben is fennállott Mikó József pártolása mellett; ennek halálával azonban csakhamar elenyészett. „Tanítói s egyszersmind igazgatói voltak a kolos'-ővári anya-oskolából kirendelt első rangú deákok közül, kik három évek kiteltével tartoztak vizsámmeni az anyaoskolába, honnan majd papokká rendeltettek.”

Az unitarius gymnasium fenállása alatt élte Hidvég cultur történeti szempontból legszebb napjait. Ennek megszűntével beállott a pangás és tartott nagyon soká. A reformatus egyház, mely iskoláját körülbelül 1670-ben rendezhette, másfél századon keresztül egyetlen tanítóra bízta a gyermekek tanítását. Csak 1815. találjuk nyomát, hogy a fiuk a leányoktól szétválasztatnak. Iskolaépület nem volt egész 1871-ig. A fiuk az énekvezér lakásán egy szűk szobácskában, a leányok pedig a harangozó tanító vezetése alatt egy még szűkebb kamrában tanultak

meg annyit, hogy nevüket letudták írni, megtanultak egy kis katekismust és néhány zsoltárnak éneklését.

Ezen korból Jancsó István mester a legrégibb, kinek neve fennmaradt. Ő 1743-tól egész 1789-ig tanított. Utódai voltak Nagy Pál 1790-től—1821-ig, majd bodosi Fábián István, ki egész 1865-ig tanított. A harangozó-tanítókról nincs adatunk. A mesterek fizetését itt is a kepe képezte, mely tekintve a népes hitközséget, nem megvetendő jövedelmet biztosított. Ezenkívül a 40 kr. tandíjat minden iskolába járó tanuló fizette.

Ily gyarló állapotok uralkodtak e népes községben egészen a népoktatási törvény életbelépétség. Erre a hidvégiek is megmozdultak s kezdetben arra törekedtek, hogy a már meglevő ev. ref. felekezeti iskolájukat hozzák jobb karba, különösen az által, hogy egy második tanítói állomást szerveznek s azt a tanítóságra képesített egyénnel töltsék be. Majd a községi iskola felé hajlott a közvélemény, a melyet leginkább Réthi Lajos akkori kir. tanfelügyelő személyes megjelenésével, ezen irányban meg is tartott. Nagy Sándor ev. ref. lelkész elnöksége alatt 1869-ben megalakult a községi iskolaszék, melyben a községben lakó románok is részt vettek. A románok később elállottak a községi iskola eszméjétől s kötelezték magukat, hogy felekezeti iskolájukat a törvénynek megfelelő állapotba helyezik — Hogy pedig az új községi iskola — melyet az egyházi főhatóság sem jó szemmel nézett — gyökeret verhessen, Réthi tanfelügyelő 3000 frt. államsegélyt eszközölt ki a közokt. kormánytól, a melyből a már is használatban levő Panajot-féle telek vásároltatott meg. Itt kezdette meg 1871-ben működését a községi iskola Bedő Dénes rendes és Batok József segéd-tanítóval, tehát két tanteremben.

Időközben a megyei iskolatanács (Felsőfehérmegye iskolatanácsa, mely megyéhez Hidvég akkor még tartozott) melegen pártolta Hidvégnak iskolaügyét, melyet fekvésénél fogva magyar nemzeti szempontból meg is érdemel. Az volt a terv, hogy itt felső-népiskola állíttassék fel, mely tervet Réthi és később Szeremley Lajos tanfelügyelők is melegen pártoltak. Sajnos azonban, hogy mielőtt ezen terv megvalósulhatott volna, Felső-Fehérmegye felosztatott és Hidvég Háromszék-vármegyébe kebelezetett be. Így a felső-népiskola nem volt ugyan realizálható, de megtették a kellő lépések arra, hogy itt állami iskola létesíttessék. Ezt a közokt. kormány rendeletileg már 1884-ben kimondotta, sőt az iskolának költségeit az 1892. évi költségvetésbe fel is vette. Az állami iskola, dacára ennek, ma sem nyílt meg; remélhető azonban, hogy az iskolaépítés kérdése nemsokára megoldatik és így az előbb beállítható lesz.

Bedő Dénes 1875-ben eltávozván, helyét Fodor Dániel, ma zilahi polgári iskolai tanár foglalta el, de csak néhány hónapra, valamint utóda Kolumbán Dániel is. 1874-ben alkalmaztatott az iskolához Nagy Zsuzsa, a női kézimunka tanítására, mely hivatását ma is teljesíti. A segéd-tanítói, egyben énekezői állomáson gyors egymásutánban követ-

keztek a tanítók. Butak József elbetegesedvén, Fejes Károly követte, ki egy évi működés után meghalt. *Györbíró Sámuel* 1888 óta van ezen állomáson. A rendes tanítói állást *Király Sándor* volt s.-szentgyörgyi tanító 1878-ban foglalta el és Hidvégen működik ma is.

A rendes tanító fizetése évi 300 frt. és megfelelő évtödös pótlék, szabad lakás és tüzifa. A segédtanító mint ilyen, évi 200 frtot, ennek megfelelő évtödös pótlékot, szabad lakást és kertilletményt élvez. Mint énekvezér azonban jóval nagyobb jövedelem haszonélvezője. Kap 110 kalangya ősz buzát, ugyanannyi tavaszi zabot, vagy ugyanannyi 94 literes csősz törökbuzát, fakepe helyett 30 frtot, oszporából 15 frtot, ezen kívül stolát és canonica portiót. Az énekvezéri járandóság hivatalos becslés szerint 515 frt. 60 kr. A kézimunka tanítónő évi 200 frt. fizetést élvez.

Az iskola berendezése és felszerelése megfelelő.

Az iskolaszék elnöke: *Nagy Sándor*, ev. reformatus pap, ki ugy is, mint az iskolaügy lelkes híve, de mint a szabadságharcznak egyik kiváló alakja, Gábor Aronnak, a székely ágyuhősnek volt segéd tisztje, egyenlő mértékben érdemes tiszteletünkre.

b) Görög keleti felekezeti iskola. A hidvégi gör. keleti népiskola e század elején keletkezett. Saját külön iskolaépülete azonban egész 1866-ig nem volt és csak bérhelyiségekben folyt a tanítás. Az első tanító, kire az öregebbek emlékeznek, Popovics Vazul, ki 1820-tól mintegy 15 évig viselte hivatalát. Utána még heten következtek. A mostani iskolaépületet 1866-ban szerezte meg az egyházközség, felszerelése alig kielégítő, az épület is javításra vár. Jelenleg, 1874 óta Marin Miklós a tanító évi 120 frt. fizetésért; ezért az énekvezéri teendők is köteles végezni!

Iskolaszéki elnök *Buksa József* gör. keleti lelkész.

* * *

Hidvéghöz tartozik a *Nyáraspatak* nevű telep, melyet tisztán román ajkuak laknak. Itt iskolázásról gondoskodva általában nincs. A tankötelesek száma mintegy 50-re tehető és így kívánatos lenne, hogy az állam segélyére legyen ezen elhagyott népnek, egy állami iskola felállításával. Ujabban egy írni-olvasni tudó ember tanítja a gyermekeket.

H I I b.

Közs. Lsz. 599. Magy. 545. Rom. 35. Egyéb ny. 19. Rk. 542. Gör. kath. 7. Ev. ref. 7. Gör. kel. 43. Tnk. sz. 86. mn. f. 34. l. 26; ism. f. 14. l. 12. Iskolába jár: mn. f. 33. l. 27; ism. f. 4. l. 6. Isk. nem jár: 16 tank. Van 1 róm. kath. felekezeti jellegű népiskolája.

Róm. kath. népiskola. Iskolájának keletkezése egy időre tehető az egyházközség megalakulásával. A templom falába épített egyik homlokkövön 1690. évszám olvasható, mely évszám ezen egyház és iskolának régiségét jelzi. Elfogadható adataink azonban csak 1785. évből vannak,

a midőn az iskola már mint meglevő említettik. Hogy az iskola nem csak megvolt, de már régebben külön épülettel is birt, bizonyítja azon körülmény, hogy a romai katolikus hitközség, mely ezen iskolát ősi időktől fogva fenntartja, 1830-ban, új kántori lakást és iskolát épített. Ebben az épületben tanított Szalay Ferencz kántor, ki már 1820-ban választatott meg Hilibre. Előde volt 1800-tól kezdődőleg Bertalan József; utódai pedig 1862. évtől Gligor Imre, 1863-tól *Fülöp István*, ki ma is tanít. Az 1830-ban épített iskola, azonban ötven évi használat után annyira megrongálódott, hogy annak helyébe kénytelen volt a hitközség újat építeni. És ezt Csiby Tamás róm. katolikus plébános ösztönzésére, meg is valósította. Már 1880-ban kezdette meg e derék plébános az iskolaépítésre vonatkozó fáradozásait, azonban részben a rendelkezésére álló telek alkalmatlan volta, részben pedig a hitközség szegénysége miatt 10 évig kellett várnia, míg tervét megtestesítve láthatta. Az 1890. évben kezdték meg az anyag gyűjtést, 1891-ben építették fel az új iskolaépületet, melyben egy tágas tanterem, a tanító számára szép lakás foglaltatik; van az iskolaépület mellett szép veteményes kert és faiskola.

Az iskola berendezése és felszerelése még kiegészítésre vár; erre a célra Csiby Tamás plébános 25 frtot ajánlott fel.

A tanító fizetése terményekben és készpénzben 362 frt. 70 kr. és szabad lakás.

Az iskolaszék elnöke: *Csiby Tamás* plébános, kinek ügybuzgó működését az iskola története igazolja.

I k a f a l v a.

Közs. Lsz. 660. Magy. 646. Egyéb ny. 14. Rk. 230. Gör. kath. 33. Ev. ref. 397. Tnk. sz. 112 mn. f. 35. l. 46; ism. f. 15. l. 16. Iskolába jár: mn. f. 25. l. 35; ism. f. 5. l. 8. Isk. nem jár 39 tank. Van 1 községi jellegű népiskolája.

Községi elemi népiskola. Az ev. reformatus felekezet már a XVIII. század elején bizonyosan tartott fenn iskolát. Ezen századnak második felében, 1767 körül, Szacsva György az „oskolamester“, de hogy mikor kezdett tanítani s meddig volt ezen állásán, azt nem lehet megállapítani. Utódai 1790-ben Szilágyi György, majd Várhegyi István, Bogyó István, 1817-ben pedig Kiss György, kit 1824-ben fia, Márton vált fel. A tanítás külön helyiségben folyt, de az a tanítás céljaira nem volt alkalmas. 1835—40-ig Zsigmond János, 1840-ben pedig Tusa János theológiát is hallgatott tanító foglalja el ezen állomást, a melyen teljes 40 évig sikeresen működött. A tanítók, kik egyszersmind az énekvezéri teendőket is végezték, 60 kalangya ősz-, ugyanannyi tavaszgabona képét és minden tanulótól 30—40 krajczár tandíj fizetést élveztek. Minthogy pedig különösen Tusa idejében, idegen vallásuak is többen látogatták az iskolát, ezeknek tandíját 1 frtban állapították meg.

Tusa lemondásával az iskola felekezeti jellegét is elhagyta és

1880-ban az iskola községi jellegűvé lett. Első tanítója Szőke Albert, 1883 óta pedig mind a mai napig Szabó Lajos, ki felsőbb engedéllyel az énekvezérséget is elvállalta, melyért a rendes 300 frt. és pótlékokon felül 24 kalangya ősz, ugyanannyi tavaszkepet, 6 frt. kepevátságot, 11 vékás föld haszonélvezetét nyeri.

Az iskolaépület, mely 1871-ben épült, nem megfelelő; berendezése és felszerelése is hiányos.

A tanító fizetése évi 300 frt., megfelelő évtödös pótlékok, szabad lakás és az énekvezéri járandóság.

Iskolaszéki elnök: Kőkösi Sándor ev. reformatus pap.

Ilyefalva.

Közs. Lsz. 1386. Magy. 1333. Ném. 1. Rom. 2. Rk. 263. Gör. kath. 88. Ev. ref. 955. Unitarius 18. Gör. kel. 52. Izr. 10. Tnk. sz. 202. mn. f. 78. l. 71; ism. f. 29. l. 24. Iskolába jár: mn. f. 77. l. 87; ism. f. 12. l. 19. Isk. nem jár: 7 taak. Van 1 községi és 1 rk. felekezeti jellegű népiskolája.

a) Községi elemi népiskola. Ilyefalván már 1332-ben rom. katolikus plébánia és abban Pál nevű papja több éven át teljesítette a plébánosi teendőket. Majd 1443-ban Antonius Siculus, Székely Antal, fehervári dekan és kanonok egyik ajándékleveléből tudjuk, hogy ő előbb Sz. Ilyéfalvi presbiter és rector volt. Ilyefalva különben már 1695-ben mint mezőváros szerepel, s azon taxalis városoknak egyike, melyek külön 12 személyből álló magistratussal és az országgyűlésre követküldési joggal bírtak. Temploma jóval a reformatio előtt, 1443 körül épült. Hihető, hogy a megalakult egyház nem sokáig volt iskola nélkül; azonban daczára ennek, csak 1714-től kezdve találunk határozott adatokra, a mennyiben az épületek összeszámolásánál a scholamester is. — valószínűleg Borosnyói Ferencz — mint megbízott szerepel. Ez után néhány évvel Fosztó András az ilyefalvi pap, ki 1741-ben még itt papskodott. Majd 1742-ben Papolezi Ferencz, két évvel később Serester Gergely, 1747-ben pedig Serester György a ludi moderator. Az 1759-ben kiadott „Salarium Ministrorum” szerint: „Minden szántó-vető gazda ember fizet a papnak két kalangya buzát, zabot is annyit. Fát minden gazda ember egy szekérrel, melynek két része a papé, harmada a mesteré. A mesternek is minden gazda ember tartozik egy kalangya buzával, zabbal is annyival.” — Botz Sámuel rector pedig 1784-ben elpanaszolván, hogy az ecclesia földének harmadát nem bírja, kéri, hogy vagy a földek újra repartíaltassanak, vagy a taxára bírt földek taxája engedessék el. Ugyanazon évben concludáltatott, hogy „a nemes ilyefalvi communitás felszegi pataokban ruinában levő malma iránt, hogy ahhoz értő bizonyos személyek által aestimáltassék és annak utána megyebíró uram a várba felhordatván, annak fáiból szép, tisztességes házat építtessen (porkoláb?) számára, melyben a leánygyermek taníttassanak.” A porkoláb nem más, mint a templomot körülvevő

várkastélynak őrizetével megbízott, a ki a fennebbi határozatból sejt-hetőleg, a leánygyermekek tanításával is meg volt bízva. De azt is következtethetjük, hogy a leánygyermekek elkülönített tanítása, ezen határozatnak meghozatala idejében, már gyakorlatban volt. A második tanítói állomásnak biztos nyoma későbbi. Csak 1807-ben határozza el a hitközség, hogy a leánytanító fizetését 10 köből buza és 100 m. frtban állapítja meg. Az egyház ezen határozatát az akkori püspök, Abots János, csak úgy hagyja jóvá, ha a második tanító fizetése 50 frttal javíttatik. A fizetésjavítást tényleg eszközölték, még pedig úgy, hogy az addigi 1 m. frt. helyett a nemes szülők 4 m. frtot, a katona és paraszt szülők pedig 2 m. frtot fizessenek egy-egy leány után. Már 1814 előtt Imreh Mihály a reformatus énekvezér és fiutanító; ez évben jó melléje tanítónak Szabó Lázár. Néhány évig békességben éltek együtt, de már 1827-ben a fiuk és leányok tanítása felett versengeni kezdenek, az ügyet a főconsistorium elé viszik, mely hatóság Szabó Lázárt találja hibásnak. Az iskolaügy iránti érdeklődésnek már ez időben is szép jelét találjuk Farkas Mihály 100 m. frtos alapítványában, melynek kamataiból könyvjutalmak osztandók ki az „igyekezetes“ tanulóknak. Az alapítványt 1830-ban tulajdonképen az egyház kapta s bár a felekezeti iskola már rég megszűnt, annak kamatait az egyház ma is készséggel, évenként kiadja a községi iskolának. Szabó Lázár öregsége miatt 1844-ben rectori hivataláról lemond s helyébe várórnek, s egyuttal leánytanítónak, Rákosi Györgyöt választják meg, ki azonban nem foglalhatta el állomását, mert a határvidéki katonasághoz besoroztatott. Így kerül ezen állomásra Tankó Bálint, s ugyanekkor elhatározzák a három éves rectoriának felállítását. Az iskola belélete az akkori viszonyokat figyelembe véve, jeles lehetett, mert azon 20 erdélyi jelesebb tanító között, kiket 1845-ben Kolozsvárra rendelték az új methodus megtanulására, az illyefalvit is megtaláljuk. Tankó helyét 1848-ban Rákosi Lászlóval töltik be. Az újabb tanításmódnak behozatalára enged következtetni, hogy 1854-ben meghozatják az iskola számára: Indali fali olvasótábláit, Gáspár olvasókönyvét, földgolyót, térképeket, énekeskönyvet, Flóri könyvét, szépírási példányokat, stb. Petke Pál pedig, kit ezen évben választanak gondnoknak, évi 20 frt. tiszteletdíját tanszerek beszerzésére ajánlja s e mellett az iskolaalap javára táncmulatságot rendez, mely 46 váltó forintot és 14 krt jövedelmez. Ezt tőkésíteni határozzák, valamint az Erődsi Mihály lelkész buzgó munkásságával megindított gyűjtésnek eredményét, 243 frt 50 krt. is, melyhez Erődsi maga 50 frttal járult. Ezen alapból remélték a szegény tanulók segélyezését eszközölhetni és egy tanítónői állomást szervezhetni. Az iskola fejlődése ezután évről-évre folytonos. Erődsi Mihály lelkész elhunytával 1862-ben, Révay Lajos veszi át avatott kezekkel az iskolaügy vezetését. Egész odaadással törekszik arra, hogy a megkezdett uton az iskola tovább fejlesztessék. Imreh Mihály 80 éves korában, 55 évi tanítói becsületes munkásság után lemond és helyét 1869-ben Bene Ferencz foglalja el, ki már az új korszaknak neveltje.

Csendes munka közben s különösen Révay Lajos lelkesz utánjárására, már 1872-ben kimondja a reformatus hitközség, hogy fiúiskoláját községi jellegűvé változtatja. A közoktatási kormánytól nyert 8700 frt. államsegélyvel megveszi a Bornemisza curialisnak egyik felét, melyen kastélyszerű szép épület állott. Ennek átalakítási költségeire újabb 2000 frt. államsegélyt nyer s 1873-ban tényleg megnyitja a községi iskolát. Tanítókul megválasztattak Rákosi László és Farkas Károly az utóbbi azonban csak egy évre, mely idő alatt az állomásra kiszemelt László Lukács tanulmányait bevégezi. Minthogy azonban Farkas Károlyt ugyanakkor Bodokra is megválasztották, az iskolaszék a községi iskola megnyitását az 1874/75. évre halasztotta, egyben László Lukácsot rendes tanítóul választotta meg. Míg azonban az 1874/75. tanév megnyitása elhatározott volt, az iskolaszék tovább ment a fejlődés útján, mert egyakarattal elhatározta, hogy a leányiskolát is átveszi s abba Szikszai Ilonát és Schwarzel Adélt tanítónőkül meg is választotta. A községi iskola tehát egyszerre négy tanerővel indul meg, a felmutatott tanítási eredmény pedig lelkesedéssel tölti el a lakosságot iskolája iránt. Sajnos, a tanév végén a két tanítónő állomásáról távozik s ismét tanerők választása foglalkoztatja az iskolaszéket. Bene Ferencz eddigi reformatus tanítót és Böleskövi Rózát választják meg és László Lukácsot megbízzák a községi iskola vezetésével s ezen teendőiért 400 frt. fizetésén felül 50 frtot és 2 öl fát szavaznak meg. De ezzel a változásoknak még nem lett vége. 1879-ben Böleskövi Róza távozik s helyét Csúsz Anna foglalja el, majd Rákosi váratlanul elhal s helyébe Gál Antal választatik meg; végre 1877-ben Bene Ferencz mond le, kinek utóda Imreh Lajos. Ezen évről-évre bekövetkezett változások megbénították ugyan a munkát, de meg nem akadályozták az előre törekvést. Így 1875-ben *László Lukács* kezdeményezésére megalakul az „Ifjúsági önképzőkör“, mely azóta már több mint 200 gyűlést tartott. Ezen buzgalmaért az orsz. Erkölesnemesítő Egyesület oklevéllel és 50 frt. jutalommal is kitüntette 1891-ben. Könyvtárt alapítottak, mely a falusi könyvtárak között ritkítja párját; ennek évenkénti gyarapítására már 300 frt. tőke fölött rendelkeznek. A társadalmi tevékenységnek további láncolatát képezi a „Népbank“-nak felállítása, mely szintén a tanítótestület köréből indult ki. Megalakul a kaszinó, melynek vezetése és kezelése szintén a tanítók kezeibe van letéve. *Imreh Lajos* tanító a komlótermelésben elért sikereivel jár jó példával előre és sikerrel buzdít annak követésére. Az iskola mellett fennálló kert gondos művelése, abban nemes fajtájú gyümölcsfáknak tenyésztése, méhes kezelése, *László Lukács* érdeme. Ezenkívül a tanítótestület valamennyi tagja a tanítóegyleti téren is hasznos szolgálatokat teljesít. *László Lukács* elnöke a sepsi járási körnek, melynek ülésein *Gál Károly*lyal együtt több értekezést tartottak. Általában az ilyefalvi iskola úgy berendezése, mint beléleténél fogva is, a vármegye legjobb népiskolái közé tartozik. Például szolgál arra, hogy a tanítók egyetértő és rendszeres munkálkodásával nemcsak az iskolában, de társadalmi téren is, mily hasznos szolgálato-

kat teljesíthetünk. 1886-ban még azon változás állott be a testületben, hogy Csúsz Anna férjhez menvén, helyét *Nagy Vilma* foglalta el.

Az iskolaépületek a legjobb karban vannak, felszerelésük és be rendezésük teljes.

Az iskola alapítványai: Székreszi birtokosság 4000 frt., Ilyefalva község 3000 frt., mely összegek kamataiból az iskolaadó és tandíj fedeztetik. Ezeken kívül jutalmazásokra és szegény tanulók segélyezésére szolgálnak a következő alapítványok: Ilyefalva község 900 frt., Gidófalvi Albert 2000 frt., Lázár Mihály 300 frt., Gazda István 100 frt., Tankó Aronné 100 frt. és az ilyefalvi Népbank 10 frtos alapítványa.

Az iskolaszék elnöke jelenleg *Kis Albert* ev. ref. lelkész, kinek az iskola által elért eredményekben tevékeny része van.

b) Róm. katolikus elemi népiskola. A protestantizmusnak elterjedésével, a róm. katolikus egyházak nem részesültek azon gondozásban, melyet előbb élveztek. Lanyhult az érdeklődés ezen felekezeti és intézményei iránt, miért is a Pálos magyar szerzet tagjai közül hárman: Székely András, Benesik Márton és Radovány Özséb, 1700-ban mint hitküldérek Erdélybe jöttek és így Ilyefalván a Nagy Mózes által szervezett és több éven át vezetett r.k. plébánia lakot és hivatalt is gondozásuk alá vették. Nagy Mózes még 1699-ben épített volt a mostani plébánia telkén fából egy kis kápolnát s egyszersmind iskolát. Az első paulinus, Székely András ilyefalvi plébános, buzgó pártolók segélyével, a plébániabeli lakházat lakhatóbbá tette, az egyházi ügyeket a leggondosabban vezette, a kántorok pedig az ifjúság sikeres tanítására ügyeltek. A paulinusok buzgó fáradozását méltó siker koronázta, de a mikor már munkájuknak eredményét is élvezhették volna, megjött II. József császárnak rendelete, mely a többek között a paulinusok szerzetét is feloszlatta. A plébániát ez időtől, 1786-tól kezdve, világi papok vették át. Már ezen időben nyomát találják annak, hogy a kántori lakás és az iskolaépület czélszerűbb elhelyezéséről gondoskodtak, s tényleg a kincstártól nyert 50 frt. segélylyel megfelelő cserét eszközöltek. A plébániához közel fekvő új telken levő házát a kántornak lakásul és a tanításra tantermmül, kevés költséggel átalakították. Így maradt változatlanul épület, tanítás, egész 1843-ig. Ekkor az épületet újból javították, 1870-ben pedig Ferenczi Antal plébános buzgó fáradozásával, adakozásokból begyűlt 768 frt. 48 kr. pénzzel, a kántori lakot és iskolaházat egészen újból építették; ez a tanterem van használatban jelenleg is. Az építésre begyűlt pénzből megmaradt 52 frt. 24 kr. mint iskolai alapvagyon kezeltek. Az iskola felszerelése hiányos, tanszerei kiegészítésre várnak.

Jelenleg *Feres Antal* tanító tölti be az állomást, ki 1877 végén neveztetett ki ide a bükszádi községi iskolától.

A kántortanító javadalma: 1) Az erdélyi normalis iskolai alapból 52 frt 50 kr., 2) A Haynald Lajos-féle 1000 frtos alapítvány kamata 48 frt 30 kr. 3) 10 véka föld használata 9 frt. 4) Püspöki ma-

gánpénztárból 50 frt., 5) Fülöp-féle 400 frtos tőke kamatai 20 frt. 6) Kepe, oszpora, stóla, átlag 30 frt. Ezeken felül van tisztességes lakása. Az iskolaszék elnöke: *Hofmán Mihály*, rk. plébános.

I m e c s f a l v a.

Közs. Lsz. 410 Magy. 409. Ném. 1. Rk. 337. Ev. ref. 23. Tnk. 73. mn. f. 29. l. 26; ism. f. 11. l. 7. Iskolába jár. mn. f. 27. l. 26; ism. f. 9. l. 5. Isk. nem jár. 6 tank. Van 1 rk. fekezeti jellegű népiskolája

Róm. kath. népiskola. A róm. katolikus felekezet, mely itt a reformáció küzdelmeit minden változás nélkül kiállotta, már a XVI. században önálló egyházközséget képezett és így iskolával is birt. Ezt igazolja azon körülmény, hogy a róm. kath. püspök 1560-ban elrendelte, hogy minden plébános iskolamestert tartson, a mely rendeletnek itt is eleget kellett tenni. Az iskola körülményeiről, szervezetéről, tanítóiról azonban csak e múlt század elejéről vannak bővebb adataink. Ezekből tudjuk, hogy 1720-tól Demien Pál, 1736-tól Ferenczi István, 1739-től Szekrény István, 1741-től Sidó Tamás, 1753-tól Horváth György, 1781-től Ilyés József, 1805-től Hodor József, 1815-től Szántó Ferencz és Fabián József, 1823-tól Jakab Ferencz, 1850 től Antalffy Miklós, 1859-től Bencze György, 1860 évtől kezdve pedig mind a mai napig *Ösch Lajos* működtek, illetőleg működik mint kántor tanító.

Ezen iskolában egész a Népoktatásügyi törvény meghozataláig, csak az olvasás, írás, kevés számolás s leginkább a vallástani tárgyakat tanítottak. A tanító egyben kántor is, kezdettől fogva.

Az iskolaépület 1880-ban épült, Bencze Pál, akkori plébános fáradozatlan munkássága következtében. Az épülethez a hitközség csak a fát adta, a többi Bencze plébános kéregette össze.

Az iskolaépület jókarban van, berendezése és felszerelése azonban kiegészítésre vár. Van iskolakertje és faiskolája. A tanító fizetése terményekben és készpénzben évi 300 frt. és szabad lakás.

Iskolaszéki elnök: *Bors László*, róm. katolikus plébános.

K á l n o k.

Közs. Lsz. 685. Magy. 683. Egy. ny. 2. Rk. 45. Gör. kath. 3. Ev. ref. 349. Unitarius 274. Gör. kel. 7. Izr. 7. Tnk.sz. 105. mn. f. 37. l. 44.; ism. f. 11. l. 13. Iskolába jár: mn. f. 32. l. 33; ism. f. 4. l. 5. Isk. nem jár: 31 tank. Van 1 községi jellegű népiskolája.

Községi elemi népiskola. A kálnoki iskolaügy, egykoru az egyház megalakulásával. De ennek története 1674 előtről szoros összefüggésben áll a reformátusok iskolaügyével. Eddig ugyanis a két rokon felekezet a legtestvériesebb viszonyban élt egymással, egy templomba jártak istentiszteletre, egy iskolában neveltették gyermekeiket. A közöség annyira ment, hogy a két „belső ember” (pap és tanító-

énekvezér) közül az egyik mindig unitarius, a másik pedig reformatus volt. Azonban a vallási féltékenység mindinkább éledve és élesztve, az unitariusok 1674-ben külön templomot és iskolát építettek. Az egyházak szétválasztásával minden felekezetnek csak egy belső embere maradt és annak kellett végeznie, úgy a papi, mint tanítói functiókat. Ezért aztán ki-ki a maga felekezete részéről, az egész képét megkapta. Valamint megkapja azt a reformatus lelkész, még ma is. Az unitarius iskolában is a pap tanított, még pedig jó eredménnyel, mint azt a látogatási jegyzőkönyvek is bizonyítják. De az akkori iskolaépület igen kezdetleges volt; szalmával fedve, benne nagy füstös kemence sűvényből fonva. Ezenfelül a püspöki vizsgálat még azt is megjegyzi, hogy az egyik ablak lantornával volt bevonva, a másik pedig zsindelelyel becsinálva. Két derék pap-tanítónak emlékezete maradt fenn ezen korból: Haranglábi Andrásé, ki 1720, és Hévízi Mihályé ki 1755 körül tanított. Tandij ezen időben alig volt; tanítani is kellett a képéért. 1789-ben azonban már „26 tanítvány mindegyike 24 denárt, a mi 12 váltó krajczárnak felelt meg, fizetett tandij fejében. Es ezért nemcsak a téli iskolázást, hanem nyáron vasárnaponként, a felnőttek oktatását is, mely az unitariusoknál ma is szokásban van, teljesíteni tartoztak. A papihivatal a tanítóitól, már 1761ben szétválasztatott. A működő tanítók sorában sok derék tanító fordul meg, de akad közöttük sok gyenge is. Az iskolaház 1761-től kezdve a mostani községi iskolának 1879-ben történt beállításáig, háromszor épült újra s mindinkább tágasabb, világosabb, modernebb stílusban. A szalmafedél eltűnt, a lantorna ablakok helyét üvegtáblák foglalják el, és a sűvény kemenczét előbb kályha kemence, később ércfűtő váltja fel. A tandij emelkedett, de a tanulók száma fogyott, a mi különösen Mária Terézia, majd meg a Bach-korszakban ölt nagyobb mérvet. A jobb tanítók közül felemlitendők: Farkas Mózes, Köntés István, Szentpáli Imre István, Kovács István és Kis Jakab, kiknek vezérlete alatt a kálnoki unitarius iskola fénykorát élte.

A reformatus felekezet iskolájáról kevesebbet tudunk. Az egyház jknyvei kevesebb gondot fordítanak az iskolaiügyre és tanítókra. Kezdetben a pap végzi a tanítást, de 1839-ban már itt is mint külön iskolamester szerepel Kövér Lázár; ő mint gazdag ember valószínűleg csak a katonai szolgálattól való félelmében lép és marad meg e pályán. A fizetés semminél csak valamivel lehetett több és az énekvezéri fizetés még ma is alig üti meg a 100 forintot. Utódai Vaska Dániel, ifj. Kövér Lázár, Veres Ferencz, Imreh Zsigmond és az utolsó Dávid Gergely.

A két felekezet 1879-ben közös elhatározással lemondott iskolájáról és felállott a községi iskola. Laborfalvi *Hosszu Ferencz* okl. tanítót választják meg, ki azóta ma is jeles sikerrel működik úgy az iskolában, valamint a tanító-egyleti és társadalmi téren is. Az iskolai millenium eszméjének felmerülése alkalmából az első volt e vármegyében, ki iskolájában ilyen ünnepélyt a legszebb sikerrel tartott. Az ő

buzgalmának köszönhető, hogy a községi iskola, mely megalakulása után 8 évig bérházban tengődött, 1889-ben saját épületébe volt elhelyezhető, melynek felállításán Bedő Dániel bíróval élükön, az egész község lelkesen közreműködött; az iskola szép nagy tanteremmel és tanító lakással bir. Felszerelése és berendezése jó.

A tanító évi 300 frt. fizetést megfelelő évtödös pótlékokat és szabad lakást élvez.

Iskolaszéki elnök: *Csiszér Zsigmond* ev. ref. lelkész.

K a r a t n a.

Közs. Lsz. 667. Magy. 667. Rk. 438. Gör. kath. 2. Ev. ref. 226. Unitarius 1. Tnk. sz. 112. mn. f. 34. l. 36; ism. f. 25. l. 17. Iskolába jár: mn. f. 33. l. 22; ism. f. 2. l. 4. Isk. nem jár: 51 tank. Van 1 községi jellegű népiskolája.

Községi elemi népiskola. Az ev. reformatus felekezet már a mult század vége felé állított iskolát. Valószínűleg 1790-ben került Karatnára az első kántortanító, Torzsa István, ki egész 1808-ig tanított. Iskolaépület nem volt; a kántortanító saját lakására gyűjtötte a gyermekeket s ott foglalkozott velük. Az iskolába járók száma azonban nagyon csekély volt, még 1855-ben is csak 12 tanulóról van említés. Bagoly András 1835-ig 40 kr. tandíj és a rendes járandóság mellett tanít. Megjegyzendő azonban, hogy a karatnai iskolába csak a reformatus vallású tanulók jártak, míg a rom. katolikus vallásúak a szomszédos községekben látogatták az iskolát. Majd Deák Antal s utána eresztevényi Máté Barabás foglalja el ezen csekély jövedelmű állomást.

Végre 1870 elején, Benedek Ignác elnöklete alatt megalakul a községi iskolaszék, a község felajánlja saját házát iskolául és a tanító számára lakásul; megszavazza a szükséges fűtőanyagot, úgy, hogy 1871-ben a községi iskola megnyílhatott. Réthi Lajos tanfelügyelő kinevezvén ideigl. tanítóul Lenárd Istvánt, a tanítás is megkezdődhetett. Az iskolát azonban csak később rendezték be, 1872-ben, azon 86 forintnyi jövedelemből, a melyet az e célra rendezett tánczestélyből nyertek. Ezen tanévben Káposztás Ferencz vezeti a tanítást, de a tanév végeztével eltávozván, a tanítói állomást ideiglenesen ismét Máté Barabással helyettesítik. 1873-ban Gál Károly, 1874-ben pedig a ma is működő *Kis Zsigmond* választatott meg.

Van ezen iskolának 100 forintos alapítványa két szegény sorsu leánynak segélyezésére, melyet Benedek Ignác és neje Kun Mária tettek elhunyt leányuk, Gábor Péterné emlékére.

Az iskolaépület javításra vár, felszerelése hiányos.

Iskolaszéki elnök: *Szakács János*, ev. reform. lelkész.

Kezdi-Martonos.

Község. Lsz. 906. Magy. 610. Rom. 296. Rk. 600. Gör. kath. 8. Ev. ref. 2. Gör. kel. 296. Tnk. sz. 187. mn. f. 75. l. 74; ism. f. 17. l. 21. Iskolába jár: mn. f. 57. l. 51; ism. f. 5. l. 4. Isk. nem jár 70 tank. Van 1 rk. és 1 gör. keleti felekezeti jellegű népiskolája.

a) Rom. katolikus népiskola. K.-Martonos, mint egyházközség, egész 1873-ig Osdolához tartozott. 1872-ben kérték Fogarasi Mihály erdélyi püspököt, hogy őket Osdolától elválasztva, Bereczk anyaközséghez csatolja. Bár K.-Martonos ma is filiája Bereczknek, azért ott iskolázás már a legrégibb időben volt. Sajnos, hogy a múlt század előtti időkre vonatkozó adataink nincsenek, hogy nem ismerjük ezen községnek kulturális multját. De már 1770-ben Babos Dávid a kántortanító, a ki egyfolytában 30 évig szolgál és ekkor állomásáról lemond ugyan, de K.-Martonoson telepedik le. Utóda, Konecz József, még gyakran veszi igénybe szolgálatait és valahányszor a községből távozik; Babos deákot kéri fel a templomi és iskolai szolgálatban való helyettesítésre. 1822 körül futásfalvi Györgyakab István váltja fel, a kiről ma is mint jó kántortanítóról és mint kitünő gazdáról emlékeznek az öregek. A tanítás egész a hatvanas évekig a kántortanító lakása mellett levő szobácskában történt, a hol az írás, olvasásnál egyebet alig tanultak a gyermekek. Mint tanítók működtek még itt: Lázár Simon, Szabó József, Szigethy Lajos, id. Bende László. Jelenleg 1877 óta ifj. Bende László tanítóskodik jó sikerrel.

Az iskola 1873 óta Bálint László főesperes jó irányu vezetése alatt teljesen megfelel a törvény követelményeinek. Van tisztességes iskolaépülete, melynek berendezése és felszerelése azonban igen szerény.

A tanító járandósága a terményeket és készpénzfizetést összeszámítva sem üti meg a törvényben előírt minimumot, mert az csak 240 frtra becsülhető.

Iskolaszéki elnök: Bálint László, rom. katolikus főesperes.

b) Görög keleti felekezeti népiskola. Ezen iskola állítólag már 1796-ban nyílt meg s valószínűleg egyike volt azon trivialis iskoláknak, melyek a normalis iskolák felállításával a Székelyföldön is elterjedtek. Tanítóiról mit sem tudunk, de ezek nem is érdemlik a felemlítést, mert többnyire képesítetlen egyének voltak, a kik csak addig maradtak a tanítói pályán, míg jövedelmezőbb álláshoz nem jutottak. Állítólag 1850. évtől kezdve már képesített tanítókat alkalmaztak, ha tudniillik ilyen találkozott a 100–200 frt. között váltakozó jövedelmű tanítói állomásra. De 1850-től kezdve azt is tapasztaljuk, hogy a tanítók legtöbb 2–3 évig maradnak ezen állomáson s innen többnyire papi állásra távoznak.

Az iskolának van saját épülete, melynek felszerelése azonban elégtelen. Évenként 20–25 növendék látogatja. Jelenleg *Sangeoczan J.* a tanító, kinek járandóságait összeszámítva, évi jövedelme 200 forint

tehető. Ő is, mint valamennyi előde, egyben az énekvezéri teendőket is végzi. Az iskola tanítási nyelve a román és magyar.

Az iskolaszék elnöke: *Crisbăsan Miklós* gör. keleti lelkész.

K e z d i - V á s á r h e l y .

R. t. v. Lsz. 4700. Magy. 4617. Ném. 43. Roia. 22. Tót. 3. Egy. ny. 15. Rk. 2085. Gör. kath. 37. Ev. ref. 2460. Ág. ev. 27. Unitarius 30. Gör. kel. 21. Izr. 40. Tnk. sz. 640. mn. f. 236. l. 237; ism. f. 74. l. 93. Iskolába jár: mn. f. 282. l. 291; ism. f. 40. l. 43. Van állami polgári fiú iskolája, községi elemi fiú és leányiskolája, r. kath. felek. népiskolája, árvaháza, óvodája és iparos tanonciskolája.

a) Az iskolák története a Népoktatásügyi Törvény meghozataláig. K.-Vásárhely, mely Zsigmond királytól még „Thorjavására“ néven 1427-ben országos- és hetivásárok tartására engedélyt nyer, ezen felül királyi várossá lesz, csak 1562-ben szerepel először mai nevén. Mint-hogy pedig már kezdettől fogva vásáros hely volt, nem valószínű, hogy ott a XV—XVI. században bármilyen iskolázás lett volna. A reformatio nagyobb mérvű terjedésével, mely K.-Vásárhelyt is nagyrészen meghódította, kezdődhetett a gyermekek tanítása. Bizonyára csak oly szerény körülmények között mint minden más helyen. Kezdetben a pap, később a kántor-tanító gyűjtötte maga köré az ifjúságot s leginkább arra törekedett, hogy azokat vallásukban megerősítse. Es erre annyi is inkább szükség volt, mert a róm. katolikusoknak Kántában — mely néven K.-Vásárhelynek egyik részét ismerjük — 1690-ben már kolostorjuk volt, melyet a Szt.-Ferenczrendű barátok, más forrás szerint a Minoriták tartottak fenn. Ez azon intézet, melyet Nagy Mózes a XVII. század végével, Esztelnekről ide áthelyezett. Minthogy pedig Esztelneken az iskola elszigetelt helyzetében is nagy virágzásnak örvendett, feltehető, hogy Kántán még inkább fejlődésnek indult, sőt hogy a nem katolikusok sorából is sokakat megnyert. Ha előbb nem is, de a kantai kolostor és iskolának beállítása után a reformatusok is rendszeres iskolát nyitottak meg és így alig tévedünk, ha azt állítjuk, hogy a reformatusok felekezeti iskolája szintén a XVII. század vége felé nyílt meg. Bizonyára a kantai kolostor és iskolájának ellensúlyozására építették fel, 1760 és 1761. években az akkori időben bizonyára hatalmas iskolaépületet, melyben a leány gyermekek még ma is tanítatnak. Ez az épület méltó büszkesége volt korának, mert abban az időben K.-Vásárhelyen még igen ritka volt a kőépület. Egy 1803-dik évben megtartott városi gyűlés jegyzőkönyve — a melyben az építés ideje is határozottan meg van jelölve — a kőből való nagy oskolát emlegeti. Es hogy azon korban kiváló épület volt, ama körülmény is igazolja, hogy ezen ugynevezett „Particula“ emeletes és cseréppel fedött volt s csak később 1786-ban fedték újra zsindelelyel. Ebből az időből csak Barabás György tanító neve maradt fenn, ki 1776 körül volt a Particula tanítója.

Sajnos, hogy ezen korszakból bővebb adataink fenn nem maradtak. Valószínű, hogy a jelen század elején 1834-ben kitört, s az egész várost elpusztító borzasztó tüzvész martalécai lettek. A reformatus felekezeti iskolákban, e század elején, már három tanító volt alkalmazva. A segédpap volt az iskola igazgatója s egyszersmind a III. osztálynak tanítója; ezenfelül hittant tanított a katonai iskolában és a német leányiskolában, mely intézetekről később fogunk megemlékezni. A segédpap mellett volt még két fiutanító, a kik az I. és II. fiuosztályt tanították. Ezeket évről évre 1862-ig a székely-udvarhelyi, azontul a nagyenyedi collegiumból hívták meg. A tanítóknak, kiket a nép csak „diákok“-nak nevezett, a gyermekek tanításán kívül kötelességük volt a kántornak az isteni tisztelet és temetések alkalmával segédkezni és pedig a templomban a következőleg: „Az egyik diák ül a karban a kántor mellé énekelni, a másik pedig az éneket mutató számokat rakja ki lent a templomban“. A Particulából, hol egy szobából álló lakásuk volt, este 8 órán túl nem volt szabad kimaradniok, mert ott benlakás is volt és a benlakó tanulókra kellett felügyelniük. Ezek a benlakók a vidékről kerültek ki. Mindezen kötelességek teljesítéseért fizetésük a következő: 1) Egy szobából álló lakás. 2) Étkezés, még pedig úgy, hogy a polgárság rendre főzött számukra s így minden nap más háztól kaptak enni. 3) A legatum t. i. a sátoros ünnepeken felváltva predikáltak s ünnepek után a várost „megkoldulták“ a miből évenként 200—300 váltó forintot szereztek. 4) Minden iskolába járó tanuló után 2 o. v. r. frt. — Ez a fizetési módozat 1849-ig tartott.

A leányok már kevesebb figyelemben részesültek; nekik csak egy tanítójuk volt: a kántor. Ennek fizetése az 1843-ban kiállított „conventio“ szerint: A város pénztárából 100 vrfrt., az egyház pénztárából ugyanannyi, az oroszalfi egyháztól 5 vrfrt. Stola 1 frt. 46 kr. Minden iskolába járó leánytól, az időszerint körülbelül 70, egy-egy szekér fa és 2 vrfrt. Volt még lakása s némi földilletménye.

Mint iskolaigazgatók voltak alkalmazva 1843—1850-ig: Fábian Dániel, Incze János, Dancs Mózes, Váró Márton, Bodrogi Sámuel és Finta István. Mint tanítók: Ambrus József, Pethő János, Perdi Mihály, László Mózes, Szakács János és Barabás Lajos.

A megváltozott viszonyok mellett azon patriarchalis szokás, mely szerint a Particula tanítói számára a polgárság főzött, 1849-ben már nem volt fentartható. Panaszok merültek fel, és mert azokat az egyháztanács orvosolni képtelen volt, az élelmezés fejében 50—50 frtot szavazott meg minden tanítónak. Később ezen összeg 60—60 forinttra emeltetett fel. A tanerők folytonos változása arra enged következtetni, hogy sem a fizetés nem volt elég a megélhetésre, sem pedig a tanítás eredménye nem felelt meg a kívánalmaknak. Így Ambrus József kántor nyugdíjaztatásával Kádár Mózes lesz a leányok tanítója. Az előbb említetteket is Simó József és Kocsis Elek váltják fel; ez utóbbi ma barátosi községi tanító.

Nem lesz éreketlen megemlitenünk, hogy Szász Károly, a Duna-melléki ev. reformatus egyházkerületnek ma már nagynevű püspöke, egy időben Kézdi-Vásárhelynek volt lelkésze s ugyanakkor testvéröcsese, Szász Domokos, ma Erdélynek fáradhatlan tevékenységű püspöke, 1855-ben a k.-vásárhelyi particulának volt igénytelen tanítója. Csak néhány hónapig volt ő tanító, de elég idő arra, hogy a tanítói hivatalnak sokoldalú nehézségeit megismerje. S tán ezért is oly lelkes barátja ma a tanítóságnak, mert ismeri nehéz küzdelmeit. Bizonyára kíváncsi is, hogy mindazok, kik hivatva vannak a tanítók működésének közvetlen elbírálására, legyenek kellőleg tájékozva azon számtalan akadályok felől is, a melyek a tanító rögzös pályáján lépten-nyomon felmerülnek.

A tankötelesek szaporodásával 1855/56. tanévben szervezik a negyedik tanítói állomást, még pedig oly czélzattal, hogy abból alreáliskola fejlődjék ki. Ez a terv nem sikerült ugyan, de legalább az elemi iskolai tanítás jobb irányban indult meg. A beíratási naplókat ez időtől fogva már pontosan vezetik. Ezekből látjuk, hogy a tanulók száma 140—150 között váltakozott. Tanítottak pedig: hittant, erkölestant, írást, olvasást, számtant, magyar, német és latin nyelvet, történelmet, földrajzot, természetrajzot és természettant. A latint 1860-ig, a németet pedig 1870-ig tartották meg a rendes tárgyak sorában; azután pedig teljesen elhagyták. A negyedik tanító fizetése 240 frt. készpénz, minden iskolába járó gyermektől 2 frt. tandíj s személyenkint 1—1 frt. papéznban állapítottat meg. A többi tanító fizetése maradt a régi. Hogy pedig az ugynevezett legatum, melyet már ismertettünk, mennyire lealázó volt a tanítókra nézve, kitűnik abból, hogy Simó és Szabó tanítók 1855-ben folyamodnak az egyházhoz, melyben ennek a kéregetésnek eltörlését kérik, kijelentve, hogy a legcsekélyebb kárpótlással megelégesznek. Sajnos, az egyháznak nem lévén alapja, a melyből kárpótlást nyújthatott volna, megmaradt a legatum.

K.-Vásárhely lakosságának egy tekintélyes része iparral foglalkozván, már 1856-ban erélyes intézkedést tesz az egyháztanács, hogy az „inasok“ vasárnaponként délután, a nekik szükséges ismeretek elsajátítása végett iskolába járjanak. Egy ideig 70—80 inas látogatta a vasárnapi iskolát, de esakhamar megapadt e szám, míg végre 1862-ben Benkő Pál, akkori főbíró, szigorú büntetésekkel ismét megnépesítette az iskolát, sőt a büntetésekből befolyt tekintélyes összeget is átadta az iskola pénztárának.

Majd a leányok tanításának újjászervezésére is rákerül a sor. Szacsva Jánost 1858-ban rendes kántortanítóvá választják, ki saját fizetéséből 300 váltóforintot ajánl fel, egy melléje választandó segéd-tanító fizetésére. Erre az állásra Bakesi Ferencz, most már nyugalmazott al-csernátoni énekvezér-tanítót választották meg. Ennek teendői közé tartozott az inasok tanítása is, mely fáradságért minden inas után 1—1 frt. tandíjat kapott. Az intéző körök azonban már ekkor kíváncsiaknak tartották, hogy a leányok a női kézimunkában is oktatást nyerjenek. Akadt is 30 olyan szülő, a ki havi 1—1 frtot ajánlott fel a tanítónő

fizetésére. — Így került az iskolához az első tanítónő, Prém Helmina, 1865-ben. De csak 5 $\frac{1}{2}$ hónapig tanított s állomásáról lemondva, eltávozott.

A már említetteken kívül mint tanítók voltak alkalmazásban 1855—1870-ig terjedő időközben: Barthus László, Veres Ferencz rector, Magyar Károly, Demeter Sándor (mint rector is), Mátyás Károly, Kerestély Károly, Kerestély Lázár, Bartha István, Bartha Károly, Ujvári János, Demeter Mózes, Maksay Gyula rector, Pongrácz Sámuel, Nagy Sándor rector, Molnár Lajos, Török Károly, Molnár Károly, Kovács István rector.

Az egyháztanács gyakran tapasztalván, hogy az iskolaügy érdekében a legszükségesebb reformokat sem eszközölheti, mert azoknak végrehajtására nem rendelkezik a megfelelő összegekkel, Balog Sándor egyháztanácsos indítványára, Székely János rendes pap elnökle alatt 15 tagu bizottságot küldött ki, iskolaalap létesítésére. Székely János, ev. reformatus lelkész buzdító beszédére csakhamar tekintélyes összeget adakoznak a hivek, mely 1863-ban már 686 frt. 37 krt. tett. Bált s ezzel kapcsolatban női kézimunka-kiállítást rendeznek, a tárgyakat kisorsolják s ebből is 293 frt. jövedelmet csatolnak az iskolai alaphoz. Ez az alap ma már 30,000 forintba emelkedett.

b) A községi elemi népiskolák. Az 1868. évi 38. t.-cz. megalkotása s a rohamosan fejlődő népoktatási viszonyok, a K.-Vásárhely jövő felvirágozását, kulturális fejlődését szíven hordó nemesebb gondolkodású egyéneknek mindinkább sarkalták a népnevelés ügyének kedvezőbb mederbe való terelésére. Megszületett az iskola jellegének községivé változtatására az eszme, melyet csakhamar tett követett. Székely János ev. ref. rendes pap és Benkő Pál városi főbíró a községi iskola eszméjének zászlóvivői.

A községi iskolák beállításával új idők keletkeznek; a nevelésügy vezetése szakképzett tanerőkre bízatik, a rendes tanítóknak 400 frt. évi fizetés és 100 frt. lakbér biztosittatik. Az igazgatók ezen felül 100—100 frt. tiszteletdíjat nyernek. Az 1870 szeptember 27-én megalakult iskolaszék Benkő Pál elnökle alatt szorgos munkához lát, úgy, hogy a községi iskola 1871 október hó 2-án megkezdheti áldásos működését. A tanítótestületek következőleg alakulnak meg: 1. A fiúiskolánál Baló László igazgató-tanító, Simó József, Finta Gergely, Gyöngösi István rendes tanítók. 2. A leányiskolánál Nagy Leopoldné, igazgató-tanítónő, Dáné Ferencz, Finta Albert és Demeter Róbert rendes tanítók. A községi fiúiskola a mai honvéd laktanyában, azon épületben volt elhelyezve, melyben 1848 előtt a katonaiskola volt. Innen azonban egy év múlva a mai felső népiskola udvarán álló hosszú földszinti épületbe tétetett át s ott van ma is. A leányiskola már kezdetben az 1760-ban épült s már 1851-ben vaspántokkal megerősített „Particula” épületében helyeztetett el. Bár azóta minden tényező felszólalt e közbiztonsági szempontból is életveszélyes épület használata ellen, a leányiskola ma is ott van elhelyezve. Mind a fiú-, mind pedig a leány-

iskola, az első három évben négy osztályu volt. 1874-ben mindkét iskola a törvény kívánalmainak megfelelőleg, hat osztályuvá bővített ki; a leányiskola meg is maradt ezen állapotában, míg a fiúiskola 1877-ben a felső-népiskolára való tekintetből négy osztályu lett 1888-ig, a mikor végre ismét megnyitotta az 5. és 6. osztályt. A tanulók száma évenként 400—500 között váltakozik. A fiú- és leányiskolák 1880-ig külön igazgatás alatt állottak, míg a jelzett évben mindkét iskolának vezetése M. Székely Jánosra bízott. Minthogy pedig a két iskola különböző helyiségekben van, a dologi tárgyak, rend és tisztaság feletti felügyelettel Szabó Géza leányiskolai tanító bízott meg vezető-tanítói minőségben, évi 50 frt. tiszteletdíj mellett.

A míg azonban az iskola ezen újabb helyzetébe jutott, azalatt nagyot változott a tanítótestület. Baló László és Gyöngyösi 1874-ben a felső népiskolához neveztettek ki, Finta Albert a gyulafehérvári rk. iskolához, Indali Etelka 1875-ben a brassói állami iskolához, Nagy Károly 1880-ban az Erzsébet árvaleány nevelő intézethez, Székely Ilona 1881-ben a Bánffy-hunyadi leányiskolához, Fülöp Gyula 1882-ben papi pályára, Keményfi Katinka 1887-ben a nagylaki felső leányiskolához távoztak. Ezeken kívül alkalmazásban voltak még Jancsó István 1886/7-ben és Csiszár Sándor 1887/8-ban. Az újabban alkalmazottak közül eltávozott Székely Melinda árvaházi igazgatónőnek Debreczenbe, Székely Malvin felső leányiskolai tanítónőnek Bánffy-Hunyadra, Baloghné Vertán Katinka állomásáról lemondott, mind 1892-ben. Már előbb, 1891-ben meghalt Jancsó Mari és Barabás Mór.

Az iskola felszerelése teljesen kielégítőnek mondható. Van tanítói és ifjúsági könyvtára, a leányiskola két felső osztályában önképzőkör, megvan honosítva az iskolai takarékpénztár.

A tanítótestületben a legegészségesebb szellem nyilvánul, mely a derék igazgatónak, *M. Székely Jánosnak* érdeme. Nevezett nemcsak az iskola igazgatásában kitűnő, de a tanító-egyletben is a legtevékenyebb részt vett úgy is mint annak titkára és mint több éven át elnöke. Irodalmilag is működött s több czikke jelent meg a tanügyi lapokban. Igazgatója az alsó foku ipariskolának, melyben a tanítást az elemi iskola tanerői végzik, külön díjazás mellett.

Az iskolánál működnek jelenleg: *Demeter Róbert* 1871 év óta, tehát legrégibb tanító az iskolánál, *Vajna Károly* 1880 óta a megyei tanító testületnek volt kitűnő titkára, valamint titkára jelenleg is a k.-vásárhelyi humánus intézeteknek; *Szabó József* 1890 óta. A leányiskolánál alkalmazásban vannak: *Szabó Géza* vezető-tanító 1875 óta; *Rákossy József* 1882 óta, a kereskedő ifjak társulatának alelnöke és dalkörüknek vezetője; *Özv. Maksay Józsefné* szül. *Molnár Ilona*, *Török Aida* és *Kozma Ilona*, az utóbbi három, 1892 óta.

Az iskola iránt K.-Vásárhely város közönsége mindig melegen érdeklődött. Biztos jelét képezik ennek azon alapítványok, melyek az iskola javára tétettek:

1. *Báró Apor Mihályné*, 1872-ben egy 2 holdas földet ajándékoz, melynek jövedelméből 2 szegény leány jutalmazandó. Évi hasznosbéré: 26 frt.

2) *Vásárhelyi Dezső*, Aradmegye volt főjegyzője 1871-ben 30 frt. alapítványt tesz, melyet halála után családja 500 frttal gyarapít. Ezen alap tanulók jutalmazására szolgál.

3) „*Emma-alapítvány*“ Baló László, az iskola első igazgatójának és nejének Janesó Emmának 100 frtos alapítványa 1872-ből, jutalmazásra.

4) „*Pál, Etelka és Szendike-alap*“ Nagy József és neje, Kovács Amáliának alapítványa, mely ma már 50 frtra emelkedett.

5) „*Ezer forintos alapítvány*“ Köllönte László és neje Makó Krisztina alapítványa 1883-ból, a közs. fiúiskola javára.

6) „*Pap János alapítvány*“. Ma már 18 frt. Szépen írók jutalmazására.

7) „*Hankó László alapítvány*“, összege 147 frt 82 kr.

8) „*Fejér Lukács vezérigazgató alapítvány*“, összege 200 frt. A két utóbbi alapítványt tette és kezeli a „K.-Vásárhelyi takarékpénztár.“

Az iskolaszékeknek elnökei mindig kiváló buzgalmat fejtettek ki az iskolaügy emelésében; ezek az iskola keletkezése óta: Benkő Pál főbíró, Nagy Dániel polgármester, Székely János reform. pap, Nagy Gábor, Szabó Dániel ügyvéd és Kovács István reformatus pap 1881 óta s azelőtt is 3 évig, folyton viseli e hivatalt buzgósággal és kiváló tapintattal.

És a midőn ezekben K.-Vásárhely város községi iskoláinak történetét megismertettük, a midőn feltüntettük ezen most virágzó iskolának előnyeit, bemutattuk tevékeny tanítótöteletét, még csak azt jegyezzük meg, hogy méltán csodálnunk kell a felmutatott eredményeket, melyeket a rossz, sőt rendőri szempontból is kifogásolható iskolahelyiségekben mégis elérnek. Nem is számítva a most is használatban levő Particula épületét, melynek használata a legnagyobb mértékben életveszélyes. Kézdi-Vásárhely városnak nincs egyetlen iskolaépülete sem. A város polgársága, élén Bartók Károly polgármesterrel, bizonyára mihamarább pótolni fogja a multak hibáit és felépítteti a kor kívánalmainak megfelelő iskolaépületet, melyre mint hajdan elődeik a Particulára, büszkén hivatkozhatnak.

c) *Róm. katolikus elemi népiskola.* A római katolikusoknak K.-Vásárhely város kantai részében levő elemi iskolájuk, 1690-ben keletkezett, a mikor azt Nagy Mózes Esztelnekről ide áthelyezte. Némelyek szerint a Szt.-Ferencz rendű barátok vezették az iskolát, mások szerint kezdettől fogva a Minorita szerzet tanított benne. Az egyház anyakönyvei 1745-től kezdődnek, s ez időtől fogva bizonyos, hogy a minorita szerzet bírja a kolostort, templomot s a mellette fennálló elemi iskolát és algymnasiumot. Az iskola már kelet-

kezési idejében négy osztályu volt s abban nem csak írni, olvasni, számolni tanítottak, de a latin nyelvre is kiváló gondot fordítottak, hogy így a gymnasiumba lépő tanulókkal, kiket szintén a szerzet tagjai tanítottak, könnyebben lehessen haladni. A róm katholikus felekezet a leányok számára is tartott fenn iskolát, melyet a kántor vezetett. Külön leányiskola már 1843-ban volt s fenn is állott mindaddig, míg a községi iskola megnyílt.

Az iskolánál ma is a Minorita rend két tagja van alkalmazva, kik ezen minőségükben évi 60—60 frt. fizetést huznak. Az iskola-épület felszerelése kielégítő.

d) Német tannyelvű leányiskola. Azon épületben, melyben ma a „Stephanie“ menedékház van elhelyezve, e század elején, a bécsi kormány intézkedése folytán leányiskola állott fenn, melynek tanerői az állampénztárból nyerték fizetésüket. Tannyelve a német volt, de mégis az írás alkalmával latin betűket használtak. Ezen német leányiskolákat a volt katonai határőrvidék területén mindenütt megtalálhattuk. Bizonyára ennek szervezete is megegyezett a többi hasonló iskola szervezetével. Állottak pedig, egy vagy két tanítónő vezetése alatt 3 osztályból, a melyekben nemcsak olvasni, írni, számolni tanultak, de a földrajz, történelem, irálytan, levélírás módjával is megismerkedtek, különösen pedig a női kézimunkákban gyakoroltattak. A kézi munkával sok növendéket hódítottak maguknak s ezen előnyöket jól ki is használták. K.-Vásárhelyen 1825-ben nyílt meg ezen iskola és fennállott egész 1848-ig. Tanítónői voltak 1825—1830-ig Gross Mária, 1830-tól 1848-ig Bassance főhadnagyné, Jüngling Julia.

e) A cs. és kir. normalis iskola és a vele kapcsolatos katonai nevelőintézet. Mária Terézia alkotásai közé tartoznak az ugynevezett normalis (minta) iskolák. A hol akár a katonaság érdekei, akár pedig nemzetiségi viszonyok úgy kívánták, felállott a normalis iskola; ennek feladata volt a hadsereg számára megfelelő számú altiszteket nevelni, egyben a kormány németesítő tendenciáit szolgálni. K.-Vásárhelyen mindkét szempontból szükség volt ez intézetre. És ez annyival is inkább könnyebben ment, mert báró Purczel ezredes már 1811-ben indítványozta egy ilyen iskolának s vele kapcsolatban katonai nevelőintézet felállításának szükségét. Tervét a kormány helyeselve, gyűjtést kezdett e célra, még pedig oly eredménnyel, hogy a Székelyföldön és a vármegyékben rövid idő alatt 74.000 r. forint gyűlt be, a melyből 45.000 forintot, a két székelyezred adakozott. Ezeken felül építési anyagot és napszámot ingyen ajánlott fel a székelység. Nagy összeget adott e célra Farczádi Józsa János középajtai reformatus pap, a kiváló paedagogiai író is, kit ezen tettéért Ferenc király aranyéremmel tüntetett ki s ezt katonai ünnepély alkalmával tűzték mellére. Az épület alapját 1819-ben tették le, 1822-ben már készen állott a nagy épület, melyet 1823 november 4-én nagy ünnepélyességgel meg is nyitottak. Az épület homlokzatán e felirat áll:

Educandae soboli Martiae
Siculorum Limitaneorum Subsidiis
Privataque munificentia
Extractum
Francisci I. et Carolinae Augustae
Transilvaniam perlustrantium
Memoriae Dicatum
MDCCCXXIII.

A székelység áldozatával létrehozott intézetet az uralkodó is 4000 r. forinttal segélyezte, még pedig azon határozott célból, hogy abból a szegény sorsu tanulók ellátási díja fedeztessék. Az intézet 115 tanulóra volt berendezve, ellátva megfelelő testgyakorlótérrel és uszodával. Maga az iskola két részből állott: a négy osztályu normalis iskolából és az ugynevezett mathemathikai tanfolyamból, mely azonban csak 1839-ben állítottatott fel. A normalis iskolában polgári egyének tanítottak, de mint katonai hivatalnokok, katonai fegyelem alatt állottak. A négyéves tanfolyam elvégzésével a mathemathikai iskolába kerültek a növendékek, mely egy évig tartott; a ki ezt is elvégezte, azt mint altisztet alkalmazták, vagy pedig belépett a szorosan vett katonai iskolába, melyben már katonatisztek tanítottak.

A normalis iskolai tanítók közül említendő Majanovich Mihály, ki azonban már 1826-ban a fehértemplomi normalis iskola igazgatójává neveztetett ki. Tanítottak még Molnár főtanító, Pál János, Szász Dániel, Török Antal altanítók. Később Hegyessy Alajos a főtanító, ki mellett Rácz segédtanító és több ugynevezett „practicant” tanított. A tanítók ellátása, tekintettel a sok mellékjövedelemre, igen jó volt. A főtanító évi 300 frtot, az altanító 180 frtot, a segédtanítók pedig 60 frtot kaptak. Ezen felül az évi vizsgálatok alkalmával minden tanítónak 80—100 frt vizsgaajándék jutott. Nagy divatban volt a magántanítás is, mely szintén szép jövedelmet biztosított. És erre szükség is volt, mert a német tanítási nyelv mellett a székely fiúk csak nehezen boldogulhattak.

Az intézet szelleme a hazafias érzelmű báró Purczel ezredes vezetése alatt, semmi kívánni valót sem hagyott. Utódai azonban, különösen bizonyos Zouba, meghonosították a csökönyös katonai rendszert és száműzték az intézetből a hazafias szellemet. A székelységnek azon reménye, hogy hazafiasan nevelt tisztek alatt szolgálhat, nem igen teljesedett. Voltak azonban ez iskolának más irányu eredményei, melyek a vármegye lakosságára jótékony hatással voltak. Nagy gondot fordítottak a méh- és gyümölcsfa-tenyésztésre, mely az iskolák útján csakhamar elterjedt. A katonai hatóság erélyes intézkedése folytán a k. vásárhelyi ezred-kert után a vidéken is megalakultak a század-kertek, melyeknek nyomai ma is megtalálhatók: S.-Szent-Györgyön, Albison, Gidófalván, Nagy-Ajtán, Bikfalván, Zabolán, Bereczken, Polyánon, Csernátónban, stb.

Az intézet életéből megemlítjük még, hogy mindazok, kik alapítványi helyeken voltak, már a normalis iskolában egyenruhát hordtak, míg a többiek polgári ruhát viseltek.

Az altisztképző tantolyam katonai szempontból igen jeles vezetésben részesült, sőt a 40-es években már hazafiasabb szellem is uralkodhatott, mert a midőn 1847-ben Nagy generalis az iskolát megvizsgálta, ezt a megjegyzést tette: „Ezek nem altiszteknek, hanem főtisztéknek neveltetnek; ezek velünk még szemben fognak állani.“ És tényleg Tuzson János honvédtörő, az intézet volt növendéke, (most S.-Szentgyörgyön köztisztviselőben részesülő nyug. honvédalezredes) a Káosz-réti csatánál Nagy generalissal szemben állott! Tanárai közül megemlítendő: Balázs Emánuel százados, majd őrnagy, továbbá Gál Sándor és Mórész Sándor. A szabadságharc kitörtével megürültek a tantermek. A ki fegyvert foghatott, az katonának ment, s a k.-vásárhelyi katonai intézet sok jó tisztet szolgáltatott a magyar honvédségnek. 1849 június havában már csak Török altanító volt az intézetnél, a ki a magyarok bejövetele alatt főhadnagy és iskolaparancsnok lett. Szilágyi ezredes parancsára rövid ideig Kósa Dávid is tanított az iskolában és a midőn az oroszok K.-Vásárhelyre 1849. július havában bejöttek s a gyermekek elszéledtek, ő volt az utolsó, ki az iskolából kivonult. Ezzel az intézet is megszűnt.

Megszűnt, és daczára a Székelység természetadta és századokon át bebizonyított hajlamának a katonai pályára, — még ma sem állítatott vissza. Pedig ha a székelység elszigetelt helyzetét, szegényes megélhetési viszonyait ismerjük és figyelembe vesszük, hogy gyermekeinek kenyérkereseti pályára való neveltetését mily nagy anyagi áldozatok árán eszközölheti a szegény székely ember: figyelmünk bizonyára legelőször a katonai pályára irányul, mely pedig ma a székelynek majdnem megközelíthetlen. Háromszék-vármegye lakossága több ízben kísérelte meg a katonai iskolának újbóli felállítását szorgalmazni. Később a k.-vásárhelyiek is folyamodtak a Bach-rendszer alatt, hogy az intézet alaptökéjének felhasználásával, reáliskola állíttassék helyébe, sőt a szék bizottmánya 1861-ben azzal is megelégszik, hogy ha ipariskola válik belőle, mely célra a büntetéspénzekből befolyt 20.000 forintját is felajánlotta. Mindez azonban hasztalan volt. Ennek az intézetnek küldött Körösi Csoma Sándor is 1836-ban 100 drb. aranyat. Az épület sokáig katonai kórházzal használtatott és csak az alkotmányos világ beálltával került ismét a vármegye tanulmányi alap tulajdonába. Az épület jelenleg a honvédségnek szolgál laktanyául.

f) A községi óvoda. K.-Vásárhelyen a községi iskolával egy időben keletkezett az óvoda. Kozma Dénes óvót 1871-ben választja meg az iskolaszék és megbizza az intézetnek szervezésével és berendezésével. Kozma ezen megbizatásnak fényesen megfelelt. Kitűnő szervező képességgel látott munkához, tapintatával és lelkesületével az egész várost meghódította ez ügynek, szakértelmével pedig oly magas fokra emelte az óvodát, hogy abban az időben bizonyára nem volt párja. Az

óvodaépület két nagy tereméből állott, felszerelve alkalmas padokkal, asztalokkal, tornaszerekkel és foglalkoztató eszközökkel. Hogy pedig mennyire méltányolta a város buzgóságát és szakértelmét, bizonyítja az a körülmény is, hogy míg tanítóinak évi 400 frt. fizetést adott, Kozmának 500 forintot szavazott meg, ezen felül szabad lakást. Kiváló tehetsége folytán azonban csakhamar meghívást nyert a budapesti óvónő-képző intézethez, mely állásában ma is hasznos szolgáltatásokat teljesít a kiseddóvás ügyének. Helyét 1875. januárban Milecz Mari óvónő foglalta el, ki öt évi működés után Nagy-Kanizsára választatott meg. Minthogy pedig a kiseddek száma már ekkor állandóan 100-on felül volt, a képviselő-testület államsegélylyel segédóvónői állomást szervezett 1877-ben s arra Simó Vilma óvónőt választotta meg. A mint azonban Milecz 1880-ban eltávozott, az államsegély megszűnt s azóta Simó Vilma mint rendes óvónő vezeti az óvodát. Az óvoda ma is jelesen megfelel hivatásának, a mi onnan is kitűnik, hogy 1883-ban, a csángókérdés felszínre kerülve, 10 csángó leány ezen intézethez rendeltetett hat heti tanulásra, mely után Brassó megye különböző helyein nyertek alkalmazást s később Budapesten rendes képesítő vizsgálatot tettek.

g) Műfargó és asztalos tanműhelylyel megtöltött polgári fiúiskola. Az 1872. év október havában megnyílt „iparszakosztályu felső népiskola“ Kézdi-Vásárhelyen ugyanazon mozgalomnak köszönheti életét, a mely Baróthon és Sepsi-Szentgyörgyön a gazd. szakosztálylyal egybekapcsolt felső népiskolákat létre hozta. Csik-Udvarhely- Háromszék akkori tanfelügyelője: Antalfi Károly és a vármegye irányadó egyénéi arra a megállapodásra jutottak, hogy Kézdi-Vásárhelyt, mint tulnyomóan iparos városban, egy olyan iskola létesítendő, mely első sorban az iparos néposztály szolgálatában állván, az által, hogy e pályára készülők növendékeit a kellő alap- és szakismeretekkel bocsátja ki, jelentékeny tényezője legyen e város iparosai szellemi és anyagi emelkedésének.

Az iskolát a közönség — daczára, hogy új és ismeretlen intézmény volt — aránylag jó fogadtatásban részesítette; a mi kitűnik abból, hogy 28 tanulóval nyílt meg. De a tanári kar (Lakatos József, Mihály Lajos, Földes József) eredménytelenül küzködve a kezdet nehézségeivel, nem tudott népszerűséget szerezni az iskolának. A második évben, midőn a második osztály is megnyílt, már mindössze csak 14 tanuló iratkozott be a két osztályba. E második évben nevezetett ki igazgatóvá *Erdélyi Károly*, ki — állását 1873. december hó elején foglalta el. Lakatos József, addigi helyettes igazgató, áttétetett a baróthi felső népiskolához; helyébe pedig Kézdi-Vásárhelyre a mennyiség- és természettan tanárául Réti János okleveles gazdász és gazdasági tanárjelölt nevezetett ki. -- A második iskolai év még több küzdelemmel járt, mint az első; a mennyiben a közönség rokonszenvét a iskola részére nem *megszerezni*, hanem a már eljátszott rokonszenvet *visszahódítani* kellett. Az eredményből ítélve, a küzdelem nem volt sikertelen. Az 1873/4-iki évváró vizsgálat kiválóan sikerült,

s az ott jelen volt tanfelügyelő nem habozott kimondani, hogy a felmutatott szép siker, a bukás, szélén álló iskolát megmentette; sőt erről írásbeli nyilatkozatot is állított ki, az igazgató részére. A vizsgálat szép sikerének hatása abban is nyilatkozott, hogy a következő 1874—5-iki iskolai évben a tanulók száma 14-ről 35-re emelkedett, és ez az emelkedés évről évre megmaradt, míg a tanulók száma az 1877/8-diki tanévben a 60-at is elérte.

Az 1874/5. iskolai év legfontosabb eseményei a következők: Mihály Lajos, a nyelvtani és történelmi tárgyak tanára lemondván állásáról, helyére Baló László, a k.-vásárhelyi községi elemi fiúiskola igazgató-tanítója neveztetett ki; Réti János pedig a dícső-szentmártoni felső népiskola igazgatójává történt kineveztetése következtében eltávozván, helye Gyöngyösi Istvánnal, a k.-vásárhelyi fiú-iskola egyik tanítójával töltetett be. Ez évben alapított meg az iskolai könyvtár is, oly képpen, hogy a tanári testület által e célra rendezett estély közel 100 frtra rugó tiszta jövedelméből, könyvek vásároltattak. A vallás- és közoktatásügyi miniszter a tanári testületnek az ügyben kifejtett buzgalmaért elismerését nyilvánította.

Az 1875/6 és 1876/7 iskolai évekre esik a *kefekötő és kosárfonó tanműhely* berendezése. Megelőzőleg Földes József tanító elküldetett államsegélylyel Somorjára, a kosárfonás és kefekötés tanulmányozása céljából. Hazatérése után azonnal szerveztetett a tanműhely, a mely 1876. október havában kezdette meg működését. Fennállott e tanműhely az 1882. évi aug. 16-án 18634 sz. a. kelt miniszteri rendelettel kiadott „Tanterv” életbe lépteig. — Megjegyzendő, hogy ezen iskolánál az említett iparágak tanításával a kitűzött cél el nem érte; dacára annak, hogy a tanulók, úgy Földes József, mint később Kiss Károly vezetése mellett évről évre szép eredményeket mutattak fel és használható, csinos tárgyakat állítottak elő. A tanulók kézügyessége ugyan fejlődött; de az iskolának a kefekötés és kosárfonás házi iparszerű terjesztésére, semmi befolyása sem volt; a mi abban a körülményben leli magyarázatát, hogy a tanulók akár tovább folytatták tanulmányukat az iskola végzése után, akár valamely iparos pályát választottak, többé sem a kefekötéssel, sem a kosárfonással nem foglalkoztak.

Az 1876. év őszén szerveztetett és nyitattott meg az iskola helyiségében a „Székely művelődési és közgazdasági egyesület” háromszékmegyei fiúja által, Jágocsi Péterffy József min. biztos ajánlatára és utasításai szerint, a *műfaragászati tanműhely*, melynek vezetése a Württembergből behozott Mauthe János szobrászra, felügyelete pedig egy ugynevezett *felügyelő bizottságra* bízott. Ez a tanműhely nyolcz tanulóval nyílt meg, a kiket részint helyben, részint a vidéken toboroztak, tekintet nélkül arra, hogy jártak-e azok felső népiskolába, vagy nem. E tanulók havi ellátásáért a nevezett egyesület egyenkint 12 összesen 96 frtot, egész évre pedig — tekintve, hogy a tanulók a nagy szünidőre sem bocsátottak haza — ezer forintnál is többet fizetett, a tanműhely dologi kiadásait nem is említve. A második évben e

kiadások, minthogy a tanulók száma növekedett, csak szaporodtak; ép úgy a harmadik évben is. E tetemes kiadások azonban kárbavesztek, mert a tanműhely nem prosperálhatván, három évi fennállás után megszüntettetett. — Hol volt a hiba? Ott, hogy a tanműhelyt nem hozták szerves összeköttetésbe a felső népiskolával. Az igazgató belátta ezt és mindjárt kezdetben rámutatott a bajra, habozás nélkül kimondván, hogy a tanműhely szerencsétlen szervezete, helyesebben: szervezetlensége magában hordja a kikörülhetlen bukás feltételeit. Kidolgozott tehát egy terjedelmes javaslatot, melyet úgy az egyesülethez, valamint a nevezett miniszteri biztoshoz fölterjesztett. E javaslat lényege röviden ez volt: a) hozassék a tanműhely szerves kapcsolatba a felső népiskolával. b) Csak oly tanulók vétessenek föl, a kik a felső népiskolát már elvégezvén, testileg és értelmileg eléggé ki vannak fejlődve, különösen pedig a mintázáshoz és a faragóvéső kezeléséhez elegendő kezűgyességgel bírnak s e mellett a rajzból is a megkívántató előismeretek birtokában vannak. c) Az így fölvetett műfaragó növendékek részére a havi ellátásra szánt összegből, rendeztessék be az internatus.

Ez a javaslat, a mely pedig könnyen megvalósítható lett volna, nem vétetett figyelembe s így a faragászati tanműhely sorsát: a bukást, ki nem kerülheté. Három évi fennállás után nem tudván semminemű eredmény felmutatni, megszüntettetett, szerelvényei pedig átadattak a felső népiskolának. Ez után — rendes faragászati tanfolyam nem lévén — a felső népiskolának egy-egy tanulója vállalkozott arra, hogy a műfaragást mellékesen, magán szorgalomból tanulni fogja. És a felső népiskola még ily körülmények között is tudott eredményt felmutatni. Néhány jeles műfaragót bocsátott ki az életbe s egyik tanítványa: Kos László, Budapestre vitetett a Paedagogium ipari szakosztályába, melyet kitünően végezvén, államsegélylyel külföldi tanulmányutra küldetett és ma a Paedagogium faragászati szakosztályának művezetője.

Az iskola ipartanítójának: Földes Józsefnek, 1878. júl. 10-én bekövetkezett halála után, helye egy egész tanéven át betöltetlen hagyatott. A kosárfonás és kefekötés iparágak tanításával ideiglenesen M. Székely János községi elemi isk. igazgatótanító bizatott meg. Földes József helyére 1879 augusztus havában neveztetett ki Kiss Károly, a ki azonban a művészeti tárgyak tanítására képesítve nem lévén, a kosárfonás és kefekötés mellé, a mennyiségtan tanítását vette át; a művészeti tárgyak pedig, u. m.: ének, torna, szépirás, a többi tanerő között maradtak felosztva.

Az iskola tanári karában még a következő változások fordultak elő:

A felső népiskolák számára kiadott új tanterv életbe léptetésével a 4 éves tanfolyam 3 évesre vonatván össze és a tanítási órák száma kevesbedvén, egy tanerő fölöslegessé vált. Ennek következtében Gyöngyösi István 1887. december havában, jellegének és illetményeinek meghagyása mellett, szolgáltatételre berendeltetett Háromszék-vármegye kir. tanfelügyelőségéhez, tantárgyai pedig felosztattak a többi tanárok között.

Mauthe János rajztanár az 1889. év tavaszán betegség miatt szabadságoltatván, a következő tanév végeig Szakáts János rajztanár-jelölt által helyettesített; 1890. október havában pedig a nagy-rőzei polgári iskolától Kiss Jenő helyezettett át Kézdi-Vásárhelyre rajztanárul s egyúttal a megnyert asztalos-tanműhely szervezésével és vezetésével is megbízott.

A tanári személyzet a hitoktatókon kívül, ez időszereint a következőkből áll:

1) *Erdélyi Károly* igazgató (1873 óta), tanítja a terményrajzot, vegytant, nemzetgazdaságtant, szépírást és műéneket. Erdélyi ezen alkalmaztatása előtt mint okleveles gazda, államköltségen külföldi tanulmányutakat tett; szorgalmas munkása és a „Gazdasági Lapok“-nak segédszerkesztője volt, ma is a megyei Gazdasági Egyesületnek titkára. A tanítóegyesületi életben mint az egyesületnek elnöke kezdettől igen tevékeny szerepet játszott. A Háromszék-vármegyei tanítótestület az ő elnöksége alatt érte el virágzásának tetőpontját; e mellett titkára az „Erzsébet“ árvaleány nevelő intézet igazgatóságának, általában mindenütt ott találjuk, a hol akár közművelődési, akár pedig humanus intézményről szó van. Végre az ő szorgos utánjárásának is köszönhető, hogy ezen intézet polgári iskolává alakítottatott át.

2) *Baló László* rendes tanár (1874 óta), tanítja a nyelvtani és történelmi tantárgyakat; elnöke a tanítóegyesület segélyegyletének s munkás tagja a tanítóegyesületnek.

3) *Kis Károly* rendes tanár (1879 óta), tanítja a mennyiség- és természettant, könyvviteltant, test- és fegyvergyakorlást a nyári, s az egészségtant a téli hónapokban; a tanítóegyesületnek tevékeny tagja.

4) *Kis Jenő* rendes tanár (1890 óta), tanítja a szabadkézi és mértani rajzot, a faipari technológiát s vezeti az asztalos-tanműhelyt.

Az intézet történetén veres fonálként húzódik végig az a törekvés, hogy a felső népiskola, a mely Kézdi-Vásárhelyt kezdettől fogva czélszerűtlennek bizonyult s a mely ama körülmény miatt, miszerint a mindegyre szaporodó polgári iskolák vették át azt a hivatást, a mi eredetileg a felső népiskolának volt szánva, létjogát is elvesztette: alakitassék át polgári iskolává. Erdélyi Károly igazgató már 1874-ben, tehát a mikor még tanműhelylyel egybekapcsolt polgári iskolák nem is léteztek, intézett egy felterjesztést a közoktatásügyi kormányhoz, melyben a k.-vásárhelyi felső népiskolának asztalos tanműhelylyel egybekapcsolt polgári iskolává alakítását kérte. Azután sem mult egy év sem, hogy e tárgyban a kérés meg ne újított volna. De sem az igazgatónak, sem a később kinevezett gondnokságoknak, a vármegye által mindig jóakarattal támogatott sürgető kérései és törekvései sikerre nem vezettek. Pedig a vármegye már 1874-ben kimondotta őszi közgyűlésén, az igazgató felterjesztésére, hogy Kézdi-Vásárhelyen nem felső nép-, hanem polgári iskolának van helye. Mégis 18 év kellett hozzá, hogy az eszme megvalósuljon és az ige testté váljék. A kitartás végére itt is győzött. Az 1890-ik év meghozta az asztalos-tanműhelyt, melynek

részére a közoktatási kormány a Galgócson és Korponán beszüntetett asztalos-tanműhelyek szerelvényeit oda ajándékozta; az 1892-ik év pedig meghozta a polgári iskolát; s így az 1872-ben megnyílt „iparszakosztályu felső népiskola“ helyett ma a vármegyének Kézdi-Vásárhelytt „Asztalos tanműhelylyel egybekapcsolt polgári iskolá“-ja van.

Az iskola helyisége a régi székely katonavilágban ezredesi lak volt; tehát — nem iskolai célra lévén építve — kezdetben igen sok kívánni valót hagyott fenn. Azonban 1874 óta több javítás és átalakítás eszközöltetett. Nevezetesen: a puszta telek kerítéssel vétetett körül; a főépület tetőzete kijavított, falai kisimitattak és meszeltettek. Az épület belsejében is történt némi csekély átalakítás. A melléképületben levő rajzterem átalakított; az udvar közepén levő régi katonai főző-, sütő- és mosókonyha, mely az iskolaszolga lakásául szolgált, lebontatott s az udvar háttérében éktelenkedő és bomladozó színhelyiség széthányatván, helyére iskolaszolgái lak és fűskamarák építettek. Ugy az említett közép épület lebontása és jelzett átalakítások, valamint a tágas, nagy udvar porondozása, parkirozása és a régi kerekas kutnak szivattyura való átalakítása által, tagadhatlanul sokat nyert az iskolai helyiség külső kinézés tekintetében; de azért még kívánni való is maradt fenn; pl. a melléképületnél, a hol előbb a város elemi finiskolája volt, most pedig az asztalos-tanműhely van elhelyezve. Egyébiránt ennek az épületnek halasztást nem tűrő javítása érdekében is meg vannak téve a kellő lépések.

Az iskola első gondnoksága 1878-ban neveztetett ki következőkép: Elnökké Székely János k.-vásárhelyi ev. ref. lelkész; rendes tagokká: br. Apor János birtokos, dr. Sinkovics Ignác orvos, Nagy Gábor polgármester, Potsa Gyula főszolgabíró, Nagy Dániel volt polgármester, nyugalm. honvéd őrnagy, Péter József r. kath. plebános, dr. Krausz Henrik orvos, Csiky József ügyvéd; póttagokká: Cseh Emil segédszolgabíró és Fejér Lukács kereskedő.

A gondnokság ma a következőkből áll: Székely János ev. ref. lelkész, elnök; Bartók Károly polgármester, dr. Bánffy Zsigmond ügyvéd, Gábor Péter főszolgabíró, Molnár Józsiás műmalom-tulajdonos, országgyűlési képviselő, Jancsó Géza gyógyszerész, Damokos János nagybirtokos, Erdélyi Károly igazgató, — rendes tagok: Dobay János rendőrkapitány és Török Bálint kereskedő — póttagok.

Az iskola felszerelése jó.

Ha sikerülni fog az asztalos tanműhelynek, a polgári iskolával kapcsolatosan, megfelelő, egészséges szervezetet adni és ennek alapján mind a kettőt helyes irányban fejleszteni; s ha sikerülni fog a tervbe vett internatust, legalább az asztalos tanműhely növendékei részére. létre hozni: akkor a kézdi-vásárhelyi „asztalos tanműhelylyel egybekapcsolt polgári iskola“ virágzani fog és egyike leendő Háromszék vármegye hézagpótló, legjobb iskoláinak.

h) Háromszékvármegyei „Erzsébet“ árvaház-nevelő intézet. Báró Szentkeresztly Stephanie 1872. évi október hó 9-én Há-

romszékvármegye hölgyeit K.-Vásárhelyre hívta meg, hogy ott egy létesítendő árvaház ügyeit megvitassák. A felebaráti szeretet melegétől áthatott nemes indulatu törekvés, buzgó pártolásra talált. A vármegye közönsége élénk részt vett e mozgalomban, filléreit mindenki lerakta a szeretet oltárára. Így történhetett, hogy már 1873-ban tizenhat ezer forint tőkével rendelkezett az egyesület és ugyanazon évben az intézetet is megnyithatták. K.-Vásárhely város az intézet részére lakhelyet adott, a k.-vásárhelyi nők pedig 10 növendéknek élelmezését és ruházását egy évre magukra vállalták. Az egyesület vezetése azóta a nemes szívű és szívós kitartású, fáradhatlan Szentkereszty Stephanie bárónőnek kezében van. Az ő tapintatosságának sikerült felfedezni alkotásához a megfelelő munkatársakat. Ezek között találjuk Hatolykai Potsa Jánosné szül. Cseh Zsuzsanna és Hankó Lászlóné alelnököket, Nagy Gábor, ma miniszteri osztálytanácsost, mint titkárt stb. stb. ezen felül 50 tagból álló választmányt, a vármegye minden részéből. Folytonos támogatás mellett, az intézet 1876-ban Trefort miniszter jóindulatából oly államsegélyt nyert, hogy abból az eddig csak árvaházat, egyben nevelő intézetté alakíthatták. Ehhez járult, hogy a vármegye részéről egy díszes épületet nyert az intézet, a mely 40 árvára berendezve, megfelelő számú tantermekkel is bír. Az intézet lelke, a bárónő, tanulmányutakat tesz külföldön és meghonosítja a híres szegény nevelő Wehrli methodusát, mely szerint az intézet növendékeinek jövő megélhetési alapját, a munka képezze.

A növendékeket az első három évben Potyó Ferenczné, egy cseléd segélyével gondozta. 1876-tól egy igazgatónő, Müller Aurelia és 1 árvaanya végzi ezen teendőket 1880-ig, a mikor az igazgatói állásra Nagy Károly választatik, neje pedig az árvaanyai teendőkkel bizatik meg. Azóta az intézetben, melyhez 1885-ben négy nagy terem építtetett, rendes elemi iskolázás folyik.

A növendékek 5—12 éves korukig vehetők fel, még pedig kizárólag Háromszékvármegye szülöttei, azonban nyelv és vallásra való tekintet nélkül. A növendékek az intézetben elemi oktatásban részesülnek, a kinek pedig tehetsége van hozzá: az ipari tanfolyamba helyeztetik át. Valamennyien pedig a házi teendők végzésében is gyakoroltatnak, hogy 16 éves korukban az intézetet elhagyva, mint szobaleányok, szakácsnők szolgálatot teljesíthessenek. Kiválóbb tehetségű növendékek tanítónőképző intézetbe is küldetnek, hogy később mint tanítónők, önálló kereseti forrásra telessenek szert. A növendékek életrendje és napi foglalkozása, óráról órára megvan határozva. Az élelmezés, általában a dologi szükségletek beszerzése, házilag történik. Külön tanmunka és háló termek állanak rendelkezésre, melyek fel vannak szerelve minden szükségességgel. Az ipari munkateremben vannak elhelyezve a kötő- és varrógépek, szövőszékek és a kész munkálatokból mindig találhatni egy kis kiállítást. A tantermek felszerelése is teljes. A családtanítónők és az igazgató számára a czélnak megfelelő lakások, szintén vannak az intézetben. A növendékek egyenruhát viselnek,

még pedig székely szöttest, melyet maguk szőnek, szabnak és varrnak meg. A ki az intézetből kihelyeztetik, még sokáig összeköttetésben marad azzal; ezen viszony csak akkor szűnik meg, ha vagy férjhez mennek, vagy pedig más önnálló keresetforrást nyertek. Az intézetnek évenként 15—20 bejáró növendéke is van, a kik mérsékelt tandíjat fizetnek.

Az intézet vagyona ma már 40.000 forintnál is több, mely összeg évről évre gyarapodik. Állandó évi segélyben részesítik a Vallás-Közüoktatási és a kereskedelmi Ministerium és Háromszék vármegye árvaszéke.

Az intézet vezetése 1880 óta *Nagy Károly* igazgatóra van bízva, ki ezen teendőit fáradhatlan buzgósággal és kiváló sikerrel teljesíti. Az intézetben tapasztalható rend és tisztaság, a tanításnak kitünő eredménye, az ő fáradozásainak jutalma. Nagy Károly különben a tanító egyesületi életben is tevékeny részt vesz, K.-Vásárhely társadalmi életének pedig egyik főtenyezője. Növendékei mint atyjukat tekintik és az őszinte szeretettel párosult tisztelettel veszik körül; neje pedig az árváknak valódi anyja.

Mint tanítónők működtek: Bardocz Vilma, Szabó Anna, Hadházi Julia. Jelenleg, 1887 óta *Kósa Mari* és *Gyárfás Borbála* okleveles tanítónők, mindketten az intézetnek volt kitünő növendékei, vannak alkalmazásban.

Az igazgató fizetése évi 600 frt. a maga és családja részére lakás és teljes ellátás. A tanítónők évi 240 frtot, lakás és teljes ellátást élveznek.

Csak vázlatosan ismertettük e kitünő intézetet, mely Háromszék-vármegye területén egyben az első árvaház. Hány anyátlan, apátlan árvának biztosított existenciát, megélhetési módot, hány özvegynek törülte le könyeit, a midőn legdrágább kincsét, gyermekét fogadta el tőle gondozásra? Báró Szentkereszty Stephanie ezen intézet megteremtésével, biztosításával, örök emléket állított fel magának; méltót az élők hála elismerésére, az utódok kegyeletos emlékére.

Az intézet fennállása mindenkorra biztosítva van, a mennyiben Háromszék-vármegye törvényhatósága 1886-ban Potsa József főispán elnökle alatt kimondotta, hogy az alapítók elhalltával, a midőn nem lesz ki az intézetet vezesse, mint megyei árvaházat átveszi és gondozza.

Iparos tanonciskola. A kezdi-vásárhelyi iparos tanonciskola 1883-ban alakult meg, leginkább a tanítótételnek ösztönzésére. Az iskola egy előkészítő- és három rendes osztályból áll. Fentartási költsége 1039 frt. 21 kr., a melyből 815 frt. a tanerők díjazására, 224 frt. 21 kr. pedig a dologi szükségletek fedezésére fordítatik.

A tanítói személyzet: M. Székely János igazgató, Baló László, Feil Ede, Rákosi József, Szabó Géza és Vajna Károly rendes tanítók.

A 1891/2. tanévben tanításban részesült 237 iparostanoncz. Ezek közül volt asztalos 66, borbély 1, esizmadia 78, cipész 29, kádár 1, kárpitos 1, kalapos 1, kerekas 4, kovács 7, lakatos 7, nyomdász 2, órás 2, pék 1, szabó 22, szobafestő 2, szűcs 9, szijgyártó 2, timár 2.

Az ipariskolai felügyelő bizottság elnöke: *Karatnai Bartók Károly*, a város polgármestere.

K i l y é n.

Közs. Lsz. 540. Magy. 526. Ném. 2. Tót 1. Egy. ny. 11. Rk. 71. Gör. kath. 6. Ev. ref. 396. Ág. ev. 1. Unitarius 39. Gör. kel. 27. Tnk. sz. 88. mn. f. 41. l. 29; ism. f. 10. l. 8. Iskolába jár: mn. f. 29. l. 22; ism. f. 2. l. 8. Isk. nem jár 27 tank. Van 1 községi jellegű népiskolája.

Községi elemi népiskola. A meglevő adatok szerint az unitarius és ev. ref. egyházak külön tartottak fenn iskolát, melyek közül az unitarius jóval előbb keletkezett; valószínűleg már a XVI. században, az unitarius egyházközség megalakulásával egyidejűleg. (A reformatusok csak a XVIII. században alakítottak egyházközséget s ugyanakkor iskolát is.) A reformatio kezdetén csak az unitariusoknak volt templomuk, mit bizonyít az is, hogy a „*Székely*“-család a templomban szerződés-szerűleg birt székét. Ezen jogra támaszkodva Székely Boldizsár 1615-ben, a reformatusok elszaporodásakor, lemond székének használati jogáról, ha annak fejében az ugynevezett „*Kápolna*“ a reformatusok tulajdonába megy át. Így jutottak a reformatusok templomhoz, melyet 1848-ig kápolnának neveztek. A régebbi időkből sem az unitarius, sem pedig a reformatus iskolánál működésben volt tanítóknak nevei nem maradtak fenn. Tény azonban, hogy a mult század végén élt Csiki uram iskoláját még ma is emlegetik, mint a melyet messze földről felkerestek.

A tanító fizetése az unitariusoknál 5 hold föld haszonélvezete, 20 kalangya kepe, minden növendék után 40 kr., az egyház erdejéből saját használatára fa; a reformatusoknál a tanító jövedelme egy és fél hold föld haszonélvezete és 25—30 kalangya kepéből állott, nem számítva a „bér“-t (tandij fejében), melyet az „examen“ alkalmával kapott kézhez.

Ily állapotok uralkodtak az alkotmányos korszak beálltáig, a mikor az alig 500 lelket számító szegény kis község 1870-ben — az első Háromszékmegyében — kimondotta a községi iskola felállítását és azon időben, a mikor iskolaépítési államsegélyeket könnyűszerrel lehetett elnyerni, nem fogadta el a felajánlott államsegélyt, hanem átengedte a községi iskola céljaira a község házát és e mellett kötelezte magát az iskola fentartásához évi 100 forinttal hozzájárulni. A még türhető állapotban levő, de alkalmatlan beosztásu tanterem helyett a község saját erején, leginkább pedig *Dr. Székely György* közgazdasági előadó és megyei tb. főjegyző, mint iskolaszékie lnöknek és *Pap György* tanító-nak buzgólkodása folytán, 1891-ben az iskolaház mellé új tantermet épített, mely a követelményeknek jól megfelel.

Az első községi iskolai tanító Gáspár János volt, ki mint baróthi felső népiskolai tanító halt meg. Őt követte 1872-ben Boda Samu (jelenleg Nagy-Ajtán), Perdi Emil, Balási Gyula (jelenleg Fotoson), Nagy Gyula, majd 1880 óta a most is működésben levő *Pap György*, ki tevékeny részt vett a sepsi felsőjárás tanítóegyleti fiókkör megalapításában, melynek gyűlésein gyakran tartott felolvasást, értekezést és gyakorlati tanítást. A megyei tanítótestület központi választmányának is tagja. Több tanulmányi czikke jelent meg a „Család és Iskolában”.

A tanító fizetése évi 300 frt., megfelelő évvödös pótlékok és szabad lakás.

Iskolaszéki elnök: *Dr. Székely György*, Háromszékmegye közgazdasági előadója és tiszteletbeli főjegyzője.

K i s - B o r o s n y ó.

Közs. Lsz. 1288. Magy. 577. Ném. 3. Rom. 670. Tót 3. Egyéb ny. 35. Rk. 34. Ev. ref. 559. Gör. kel. 683. Izr. 12. Tnk. sz. 270. mn. f. 98. l. 99; ism. f. 43. l. 30. Iskolába jár: mn. f. 61. l. 62; ism. f. 17. l. 7. Isk. nem jár 23 taak. Van 1 községi és 1 gör. kel. felekezeti jellegű népiskolája.

a) Községi elemi népiskola. Ezen iskola, mely az ev. ref. felekezet iskolájából alakult át, valószínűleg már a XVII. század közepén létezett. 1739-ben az iskolamester „jóságán” levő épületek kijavításáról van szó, 1768-ból pedig azt tudjuk, hogy „Scholamester János ur” az egyház pénztárából „interesse” vett fel pénzt. 1790-ben Kónya József a rector, a ki a tanítóság mellett a harangozást is végezte. Őt 1827-ig négyen követték. Az utóbbi évből találjuk feljegyezve, hogy a tanítástárgyak vallás, ének, olvasás, írás, szent historia, geographia, hazai historia, természeti tudomány és erkölcsi tudomány voltak. 1828-ban Bőjte rector két vizsgát adott; de hogy milyen eredménnyel, az ismeretlen. Az iskolaépületet 1847-ben újra építették, mert a régi már teljesen használhatatlan volt.

Az iskolalátogatás mindig elég jó lehetett; így 1848-ban, daczára az akkori mozgalmas napoknak — melyekből Háromszékmegyeének bő része jutott — a 23 (?) tanköteles közül 16 járt iskolába, kik egy-egy huszast fizettek tandíj fejében. Mennyi volt a tankötelesek száma 1853-ban, nem tudni. De tényleg segédtanítót is találunk, ki az „A-B-C-istákat” tanítja, minden házaspártól fél véka, nem házastól egy mérceze vagy 4 kupa gabona s az iskolás gyermekek mindenkétől 1—1 huszas fizetésért.

A szorgalmi idő a hó leestével vette kezdetét s tartott nagypéntekig.

Bőjte után 1855-ben Tamó Károly választatott meg, a kinek 44 kalangya ősz, ugyanannyi tavaszgabona, 18 szekér tűzifa, 10 frt. oszpora, $4\frac{1}{2}$ véka törökbuza kepe, mintegy 40 frt. értékű „canonica portio” fizetése és minden tanuló után 40 kr. tandíjilletménye volt. Két évi tanítókodás után Pávára távozott s helyébe 1857-ben Nagy Gergely választatott meg kántortanítónak, ki 1848—49-ben mint honvédhuszár

szolgált a magyar ügyet. Az ő kezdeményezésére 1858-ban 10 frttal iskolapénztár alakult, mely 1864-ben már 30 frtra növekedett. Ezen összeg később az iskolai magtáralaphoz csatoltatott, mely intézmény 1864 febr. 20-án, az iskola javára, adakozás útján összejött 96 véka törökbuzából alapított meg, azon czéllal, hogy jövedelméből az iskola szükségletei fedeztessenek.

Az iskola 1872-ben községivé átváltozván, 1877-ig 10—10 frt. jutott a tanítói fizetés pótlására; azontul a magtár megszűnt segélyezni az iskolát.

Az iskolaépület, melynek telkét a Kis-Borosnyón fészkelő Tompa család ajándékozta, 1872-ben épült fel 5000 frt. költséggel, teljesen a községi lakosok terhére. Ugy az épület, mint a tanterem berendezése teljesen megfelelő.

A községi iskolaszék, melynek első elnöke id. Tompa Miklós volt, 1872. okt. 1-én választotta meg rendes tanítónak Nagy Gergely eddigi felekezeti tanítót; segédtanítóul pedig Csiki Józsefet 200, illetőleg 300 frt. fizetéssel. Csikit már egy év múlva Antal Imre váltja fel, a kinek az iskolai hatóságokkal, a gyermekekkel való szabályellenes bánásmódja miatt, sok kellemetlensége volt.

Az iskola 1875-ben újra szerveztetvén, a most is működő *Mihályfalvi Károlyt* rendes, Nagy Gergelyt pedig segédtanítóul választották meg; az utóbbi 1888 végén nyugdíjaztatván, helyébe a leány növendékekre való tekintettel, Séra Lidia tanítónő alkalmaztatott.

Az iskola jótévi közül megemlítendő Imecs Mihályné szül. Tompa Teréz urnő, ki 1871-ben az iskola számára 22 fontos, teljesen felkészített harangot ajándékozott, mely ma is használatban van.

Van faiskolája a tanító gondozására bízva.

Jelenleg alkalmazásban vannak: *Mihályfalvi Károly* rendes tanító és *Séra Lidia* tanítónő, a kolozsvári árvaháznak volt igazgató-tanítónője.

Az iskolaszék elnöke: *Tompa Albert* földbirtokos, az iskolának lelkes pártfogója.

b) Gör. keleti felekezeti iskola. Kis-Borosnyótól mintegy 2 kilométer távolságra van Nagypatak, mely telep politikailag Kis-Borosnyóhoz tartozik. Lakói valamennyien románok. A gör. keleti román iskola keletkezését 1795-re tehetjük s így a román tannyelvű iskolák között, a legrégebbiek közé tartozik. Első tanítója bizonyos Tódor Aldea, a ki egyben az énekvezérséget is teljesítette. Utána egész 1874-ig hatan következtek. Ekkorára összeomlott a rozoga iskolaépület és már-már lemond iskolájáról a felekezet, a mikor az esperes rendeletére gyűjtést indítanak annak felépítésére. 1874-ben felépül ugyan az iskola, de tanító nem vállalkozik az évi 60 frtot jövedelmező állásra. Ekkor ajánlkozik Sorban Miklós 18 éves fiatal ember s az esperes engedélyével tanít egész 1888-ig; de csak kevés eredménnyel, mert az iskolába járók 6 év elteltével is csak nehézkesen olvastak-írtak, egyebet pedig

általában nem tanultak. Az eredménytelenséget constatálván a kir. tanfelügyelőség, a felekezeti hatóság Pap Lajos okleveles tanítót alkalmazta és fizetését 200 frtra emelte fel. Pap Lajos egy évi működés után távozván, *Popovics György* foglalta el az állomást 1889-ben és tanít ma is.

Az iskolaépület nem felel meg a törvényes követelményeknek, felszerelése is hiányos.

Iskolaszéki elnök: *Popovics Mikály*, gör. keleti lelkész.

Komolló.

Közs. Lsz. 454. Magy. 454. Rk 8. Ev. ref. 303. Unitarius 16. Gör. kel. 127. Tnk. sz. 90. mn. f. 29. l. 35; ism. f. 11. l. 15. Iskolába jár: mn. f. 28. l. 30; ism. f. 5. l. 12. Isk. nem jár: 15 tank. Van 1 ev. ref. felekezeti jellegű népiskolája.

Ev. reformatus felekezeti iskola. Komollón már a XVII. század elején volt reformatus felekezeti iskola. Nehány adás-vevési szerződés, melyek ifjú Gödri Ferencz S. Szentgyörgy város főjegyzőjének birtokában vannak, bizonyítják, hogy 1634-ben Gósza Márton, 1638-ban Sikó János, 1675-ben Orbán Márton, 1686-ban Kovásznai Kovács János, 1689-ben pedig Ikafalvi Barlok Márton a „Komol-lai predicator.“ Minden valószínűség szerint, ugyanazon időben schola mester is volt alkalmazásban, sőt tudjuk, hogy ezen hivatalt 1701-ben Pákai Bogyó Ferencz deák viselte. A század elején ugy látszik hanyatlásnak indult a komollói reformatus egyház és vele együtt az iskola is. Tanítókul mesteremberek, kicsapott deákok szerepelnek, a kik a tanítóságot csak ideiglenes állapotnak tekintették, s mint ilyent nem is becsülték. Később, 1830-ban pedig „egy irni olvasni tudó falusi emberhez“, Téglás Gáborhoz járatták gyermekeiket. Ugyanezen évben épült fel az új iskolaház, mert a régit tovább használni már nem lehetett. A kántori teendőket ezen idő alatt egy angyalosi ember, Bakcsi Ádám végezte, még pedig ingyen, hogy ez által a katonaságtól ment legyen. Végre 1831-ben rendes kántor-tanítót választ az egyházközség és megszavazza részére a rendes kepe járandóságot, továbbá a minden tanuló után fizetendő 40 kr. tandíjat. Székely József, az új tanító, egész 1852-ig szolgált, de 1848-ban a tanítás megszűnt és az akkori mozgalmas időben meg sem kezdetett egész 1850 november haváig. Több kevesebb eredménnyel folyik így a tanítás egész 1865-ig, a mikor az új reformatus pap Rácz Albert, az iskolára is figyelmet fordít s arra törekszik, hogy azt jobb karba hozza. Utóda Zúgoni Pál, ma sepi kerületi esperes, szintén megbirkozott ezen nehéz feladattal, de az egyház korlátolt ereje nem engedte meg az újításokat. Annyi mégis történt, hogy a polgári község segélyére jött az egyháznak és a tanító fizetéséhez évi 100 forintot szavazott meg. 1852 óta mint tanítók alkalmazásban voltak: Nagy Gergely, Balló József, Veres Károly, Béres János, Györbíró Samu, és 1888 óta a jelenleg is itt működő *Bodali Pál*, okl. tanító.

Az iskolaépület mely 1892. épült fel, teljesen megfelel az igényeknek. Berendezése és felszerelése azonban kiegészítésre vár.

Az iskola jóakarói közül említésre méltó *Sylvester Dávid*, az egyház gondnoka, ki már a harminczas évek óta buzgó támogatója e kis község népoktatás ügyének.

A tanító fizetése terményekben és készpénzben évi 300 frt. és szabad lakás.

Iskolaszéki elnök: *Hatházy Ferencz*, ev. ref. lelkész.

K o v á s z n a.

Közs. Lsz. 3873. Magy. 3179. Ném. 28. Horváth 1. Rom. 651. Ruthen 1. Tót 3. Egyéb ny. 10. Rk. 312. Gör. kath. 38. Ev. ref. 2817. Ág. ev. 15. Unitárius 52. Gör. kel. 628. Izr. 13. Tnk. sz. 877. mn. f. 328. l. 377; ism. f. 93. l. 79. Iskolába jár: mn. f. 225. l. 210; ism. f. 33. l. 41. Isk. nem jár: 368 tank. Van 1 állami, 1 községi és 1 gör. kel. felekezeti jellegű népiskolája.

a) Állami elemi leányiskola. A leányok tanítása a fiukétől, körülbelül 1740—1750-ben választatott el. A leányok tanításával a harangozó foglalkozott, a ki ezen fáradságáért minden egész képes gazdától 4 kéve ősz, 4 kéve tavasz gabonát, a fél képésektől ennek felét, az oszporásoktól egy-egy garast huzott; ezen kívül minden iskolába járó tandíj fejében egy váltó forintot fizetett. A tanulók száma átlag, 70—80 között váltakozott. Csak három harangozóra emlékeznek: Végh József, Csutak Ferencz és Mántó Györgyre, a ki teljes 50 évig tanított, egész az állami leányiskola felállításáig.

Incze György, akkori ev. ref. lelkész, már az 50-es években figyelmeztette hiveit a leányiskola elhanyagolt állapotára és sikerült is oly foku érdeklődést előidéznie, hogy a megindított gyűjtésnek eredménye gyanánt 1000 frt. tőke mutatkozott. Minthogy azonban a mozgalomnak az lett a vége, hogy 1872-ben állami leányiskola nyitattott meg, a felekezet ezen tőkét más czélokra fordította.

Hogy pedig a nagy áldozattal felállított leányiskola feladatának annál biztosabban megfelelhessen, hogy az intézetből kikerülő növendékeknek továbbképzésére is alkalom legyen adva, a megye főispánja *Potsa József*, 1880-ban társadalmi mozgalmat indított meg arra nézve, hogy az állami leányiskola mellé női ipar tanfolyam csatoltassék. A kezdeményezésnek meg lett a kívánt eredménye, a mennyiben az orbai járás községei egymással szövetkezve, az ipartanítónő fizetését biztosították, az iparterem berendezését és felszerelését pedig az állam saját költségén eszközölte és így a női ipar tanfolyam 1881-ben működését is megkezdhetette. Ezen tanfolyam vezetésére Rohács Julia okl. ipartanítónő neveztetett ki, évi 300 frt. fizetéssel.

Az iskola első tanítónője Bresztovszky Galgóczy Sarolta, segéd-tanítója pedig Barabás Antal volt, kik a tanítást bérhelyiségekben, 1872-ben kezdték meg. Barabást 1875-ben Péter Vilmos, majd Izay Anna követte. 1877-ben szervezetett a 3-dik tanítói állomás, melyre a most is működő *Bideskuthy Róbert* neveztetett ki. 1886-ban Izay betegsége miatt szabadságoltatván, helye Harrach Róza, volt buziási rendes tanítónővel töltetett be.

Az iskolaépület szintén Incze György lelkész utánjárására, 1876-ban épült fel, teljesen államköltségen. A szép emeletes épületben van 4 tágas tanterem, egy iroda helyiség, és az igazgató részére 2 szoba, konyha, kamara és pinczéből álló lakás. A 7653 \square meter területű iskola teleknek, — mely előbb téglavetőhely volt — rendbe hozatala Bresztovszkyné érdeme. A tantermek minden megkívántató taneszközzel el vannak látva; a tanítás eredménye is dicséretes.

Tanítók: Bresztovszkyné 1890-ben nyugalmomba helyeztetett, Harach Róza pedig áthelyeztetvén, az így megürült állomásokra *Biró Anna* és *Havlin Irma* neveztetett ki, egyben az előbbi az igazgatónői teendők végzésével is megbízato t.

A nőipariskola nem felelvén még a hozzá fűzött várakozásoknak, a közökt. Miniszterium rendeletéből 1892-ben bezárattott.

A tanítók valamennyien 400 frt. évi fizetést és 100 frt. lakbért élveznek.

A gondnokság elnöke: *Szőcs Gerő* ev. ref. lelkész, tagjai: Csia György, Deák Samu, Deák Domokos, Ugron János és Deák Albert.

b) Községi elemi népiskola. Kovászna már a XVI. században mint jelentékeny község szerepel. Bizonyára nem csak fekvése, de gazdag ásványforrásai, a pokolsár, mind hozzájárultak ahhoz, hogy e helyen nagyobb község létesüljön. A reformatio előtt, már a mennyiben ezen időből iskolázásról általában szólhatunk, feltehető, hogy a parochián némi tanításban részesültek a módosabb gyermekek. A reformatio az egész orbai székben, melynek Kovászna központja, 1602 körül kezdett nagyobb hódítást tenni. A reformatus egyházak pedig megalakulásuk után első teendőjüknek ismerték az iskolák felállítását és bár sem a papoknak, sem pedig a tanítóknak neve ezen korból reánk nem maradt, mégis teljes bizonyossággal állíthatjuk, hogy Kovásznán már a XVII. század elején volt iskolázás. A katolikusok elvesztvén posztíójukat, gyakrabban megtámadták Kovásznát, sőt elfoglalt templomukra a keresztet is visszahelyezték. Jóval későbbi időből, 1762-ből ismerjük az első kovásznai tanítót, Mirtse Jakabot, ki 52 évi szolgálat után halt el. 1794-ben a reformatus egyház orgonát vásárolt nagy bosszúságára Mirtse uramnak, ki orgonálni nem tudott és mert az ő képéből szakította ki az egyház azon fizetést, melyet Dezső Elek káplánnak és orgonistának szánt. Dezső megválasztásával, a fiuk a leányoktól elkülönítetnek. Mirtse halála után, 1801-ben, Barabás György választatik meg tanítóul, kinek Dezsővel sok baja van. Az egyház már rég k'mondta, hogy „két mesterrel nem nyomorog“ de úgy látszik, hogy az állapotokon nem volt módjában változtatni. Csak 1807-ben kerül az iskolához Csutak Ferencz harangozó és leánytanító, a ki 12 évig viselte ezen hivatalt. Jövedelme, csekélysége mellett is ingadozott, mert megválasztása alkalmával hangsúlyozták, hogy „az eddig szokásban volt harangozói fizetésnél többre senki se erőltessék, hanem kinek-kinek tetszésére bizassék, ha valamivel jobbitni akarja fizetését.“ A tanítási rendszert e korból már ismerjük. Hogy milyen volt a kovásznai refor-

matus iskola épülete és berendezése, azt eléggé megvilágítja az 1801-ben felvett leltár: „A Classison egy hitván ajtó fasorokkal, ugyan egy veres Tsempe kemencze, régi talpból való asztal^{*)} s mellette talpból való ülőhelyek külyel, belől⁴. A leányok számára berendezett terem is ilyen képet nyújt, azon különbséggel, hogy ott: „Egy Arithmeticas fekete tábla s jó statusban levő 3 pad van.“ Az írás tanulásra sulyok alakra faragott nyír, vagy juharfa tábla használtatott. Ezt a gyermekek a tűznél meglágyított viaszkkal bekenték s lúdtollal irtak rá; újból használatra letörölték, levakarták s mindannyiszor bevonták viaszkal. A papiros ritka és nagyon megbecsült írószer, nem mindenkor és nem minden növendék kezében forgott. A fiúnövendékek elszaporodásával az egyházközség Intze József lelkész, később esperes, kezdeményezésére kimondotta a második tanítói állomásnak szükségét. Gondoskodtak megfelelő iskolaépületről is, még pedig úgy, hogy a mesteri képét megosztották és annak egyik felét 1838-tól egész 1842-ig félretéve, a volt temető helyén emelt iskolaépület költségeire fordították. A kántor fizetése 1837-ig, a papi fizetésnek felét tette, mely tekintve a gyülekezet népes voltát, igen tekintélyes jövedelem lehetett. A rector által vezetett iskolától középiskolai rendszer szerint való tanítást követelt az egyház; ezen iskolában már bizonyos előhaladottságu növendékek léphettek; azok, kiket a vizsgáló bizottság e célra az év végén tartott vizsga alkalmával kiszemelt. Tantárgyait a gymnasium első osztályának tárgyai képezték. Ezeken kívül a gazdaság körében szükségeltető ismeretek tanítását is követelte az egyház. A rectorról, fél-évenként felölelt, hetek és napokra felosztott tanítási anyag kimutatásának beterjesztését várta az iskola felügyeletére szervezett bizottság; sőt, hogy az iskola céljának megfelelően, Vajda Antal nagy-enyedi paedagogiumi tanártól is utasítást kértek a fogamatba veendő tanrendszerre nézve. Ez iskola nemcsak Kovásznán, hanem a vidéken is nagy becsülésnek örvendett. És hogy az egyházközség vidéki tanulóira is számított, bizonyítja az, hogy számukra az új iskolaépületben egy lakszobáról gondoskodott. Ezen állomásra pályázó tanítótól a theologia elvégzése kívántatott meg, annyival is inkább, mert tanítói teendői mellett a lelkészt is helyettesíteni tartozott. A rector a község 50—50 képeje által, külön 3 évre választott 2—2 képviselőből alakult testület választotta. Az első ily rector Finta István 1843-ban, a ki egy év elteltével távozik; majd Zajzon Ferencz, ki négy évig volt ezen álláson. Később Intze György, Kállay Sándor és 1853-tól Márk Mihály felszentelt pap, ki egész 1874-ig tanítóskodott, azóta pedig segédlelkész és hitoktató. A felső, vagy rectori fiúiskola bebutorozása, a már leírt iskola berendezésétől sokban eltért; rendes háttámaszsal és a fedél alatt polczokkal ellátott padok, a tanító számára chatedra, továbbá fogasok és jó érczfűtő egészítették ki a butorzatot. A felszerelés állott 2 fekete

*) A talpból való asztal egy közepén ketté hasított jókora átmérőjű szálfá, melynek lapos fele asztaltetűül használtatott, a más henger felén lábak voltak belevésve; e mellett a kétfelől levő ülőhelyen a növendékek szemben ültek egymással, gyakran le sem faragott, vékonyabb négy lábón álló gerendafából készített lócán.

írotáblából és Erdély hézagos térképéből, mely helyett csak 1868 után szerezték be Magyarország térképét. A kisebb fiuk számára megmaradt a régi tanterem s csak annyiban nyert újítást, a mennyeiben a gerendákból készült asztalok és lóczák helyét vastag deszkából \times alakú deszkalábra alkotott széles asztal és deszkalócza foglalta el. Továbbá, hogy az írást krétával eszközölhessék: az asztalra hosszú, feketére festett és megvonalozott deszkalapokat helyeztek. A rectori iskola tárgyait képezték a hittan, olvasás, írás, nyelvtan, német nyelv, latin nyelv, számtan, de csak a négy alapművelet egész számokkal, a földrajzból Erdély s csak később a világrészek rövid ismertetéseig kiterjedve, hazai történelem, természetrajz, természettan és egyházi ének. Az ötvenes években már tért hódít a Turbucz és Indali féle „ABC”, mely utóbbihoz fali olvasótáblákat is használtak. Az írás és olvasás tanulásához könyv csak a második évben feljáró növendék kezébe adott; a II-ik osztályban a Gáspár-féle olvasókönyvet, a számtanhoz a sárospataki kiadványt, a földrajzhoz pedig Matusek „Erdély földrajza” című művét használták.

A leányok tanítását egész 1872-ig a harangozó-tanítók teljesítették. Ilyen volt Csutak Ferencz után Végh István és 1831-től egész 1872-ig Másztó György. A kántortanítók Barabás György után Pál Ignác, Barabás Elek és 1863 óta Tamó Károly, a ki azonban 1875 óta csak az egyházi ének tanításával foglalkozik.

A reformatus egyházközség, mint láttuk, kellő buzgalmat fejtett ki az iskola fejlesztésére. Mindig arra törekedett, hogy iskolája a kor színvonalán legyen. Így nem zárkozhatott el a Népoktatási Törvény követelményei elől sem és a midőn Antalfi Károly kir. tanfelügyelő közbenjárására a leányiskola 1872-ben államosított: már elhatározott dolog volt a fiúiskolának községi jellegűvé alakítása. Közbejött körülmények azonban egész 1874 tavaszáig halasztották ennek fogantatását. Ezen év április hó 24-én Csia György, lelkes tanügybarát elnöklété alatt megalakult a községi iskolaszék és mindjárt el is határozták, hogy a fiúiskola tanítására négy rendes tanítót választanak. Az első községi iskolai tanítók: Péter Vilmos, Imreh János és Tamó Károly, utóbbi csak mint kisegítő. Majd 1875-től *Vajna Mihály* képesített polgári iskolai tanító, kit 1887-ben az iskola igazgatásával is megbíz az iskolaszék. Vajna a kovásznai társadalomnak munkás és tevékeny tagja, a tanító egyesületben szintén hasznos munkásságot fejt ki. Ugyanezen évben kerül az iskolához Mengel Pál, és tanít 1887-ig, a mikor hosszas szenvedés után jobblétre szenderül. Bydeskuthy Róbert három évig (1875—1877) tanít a községi iskolánál s innen az állami leányiskolához neveztetik ki. Csorja Ferencz 1877-től 12 évig tanítoskodik, kezdetben 4 évig a Vajnafalván felállított párhuzamos osztályokban, később a központi iskolában. *Nagy Sándor* 1887 óta ma is itt tanít, valamint *Bartalis János* is 1889 óta.

A tanítók fizetése kezdetben 300 forintban volt megállapíva, de 1882-ben 100 forint helyi pótlékot csatoltak ahhoz, méltányolva a ko-

vásznai (türdöhely) drágább megélhetési viszonyokat. De ezzel egyidejűleg egy tanítói állomást beszüntettek s azóta 3 tanerő működik az iskolánál. Van ezenfelül évi 50 frt. szállásbérük és 15 frt. failletményük.

A községi iskolának tulajdonképen épülete nincs. Három tanító a község három különböző pontján, részben bérházban tanít. Iskolaépítés ügyben már többször volt tárgyalás a községgel, de mindeddig eredménytelenül. Hihető azoban, hogy a felmerült nehézségek mielőbb elhárulnak s felépül Kovásznán a községi iskola épülete, melyre első sorban egészségügyi szempontból van szükség; másrészt pedig némi nemzeti büszkeség is hozzájárulhat annak létesítéséhez Kovásznán, hol mint fürdőhelyen nemcsak magyarországi, de külföldi vendégek is megfordulnak sőt remélhető, hogy ezen látogatások jövőben szaporodni fognak.

Szegény tanulók segélyezésére, a jó tanulók jutalmazására ezen iskolánál nincsen alapítvány. De ennek helyét pótolja az iskolaszéknek megalakulásától kezdve mind máig is buzgó elnöke *Csia György*, ki nemcsak a kovásznai, de más négy községnek — melyeknek miniszteri iskolalátogatója — jó tanulóit is ellátja jutalomkönyvekkel immár 18 esztendő óta.

c) *Görög keleti felekezeti iskola.* Az iskola 1790 körül keletkezett s jó ideig bérházban volt elhelyezve. Tanítója Grid Joan, kitől egész tanítónemzedék származott Kovásznára. A tanító egyben a kántori teendőket is végezte és ezért a hívektől kapta a szokásos kérését, mely szokást a gör. keletiek is átvettek. A tanítói hivatalért fizetés tulajdoképen nem járt, de minden iskolába járó tanuló 40 kr. tandíjat fizetett. Gridnek két utóda még bérházban tanított, de 1856-ban bizonyos Bákán, telket ajándékozott a felekezetnek, melyre fel is épült azon iskola, mely jelenleg is használatban van. Grid Joan, kit 1852-ben választanak kántortanítónak, már jobb fizetést élvez, a mennyiben a kepe fentartásával, a tanításért évi 60 forintot és minden gyermek után egy terü fát szavaznak meg részére. Utána következtek még Grid Alexe, Toporcean Joan 100 frt., Grid Tamás pedig 120 frt. fizetéssel. De 1866-ban a tankötelesek száma annyira növekedett, hogy azokat egy tanító tovább nem taníthatta. Megválasztották tehát hosszas tanakodás után Butmir Josimot, évi 160 frt. fizetéssel és némi fajáradósággal a II. osztály tanítójává. A tanítás mindaddig csak az olvasás írás és számadásra, végre némi vallási ismeretekre terjedt ki. Az eredmény általában csekély volt; teljesen megelégedtek azzal, ha a nagyobb fiúk elhagyva az iskolát, olvasni-írni tudtak. A leányok szintén részesültek tanításban, de rájuk figyelmet nem igen fordítottak. 1876-ban mindkét állomás megürült és ekkor kerül az iskolához a ma is ott működő *Fortuna György* és Grid János, kit azonban már 1880-ban elbocsátanak. Ennek okát pedig azon szomorú körülmény okozta, hogy 1879-ben a roncsoló toroklob a tankötelesek számát felére apasztotta s így azokat egy tanító is eltaníthatta. Kilencz évig, egész 1889-ig, egy

tanító volt az iskolában. Ekkor választották meg oda *Dobrosz Miklóst*, ki ma is tanít.

A tanhelyiségek nem felelnek meg a követelményeknek, a felszerelés is igen hiányos. A tanítási eredmény, ide értve a magyar nyelvben elért sikert is, alig kielégítő.

A tanítók egyike évi 300 frtot, másika évi 120 frtot és a képét nyeri fizetésül. Iskolaszéki elnök: *Fortuna György*, gör. keleti segéd-lelkész.

K ö k ö s.

Közs. Lsz. 1102. Magy. 949. Ném. 3. Horvát 1. Rom. 121. Tót 6. Egyéb ny. 22. Rk. 37. Gör. kath. 13. Ev. ref. 356. Ág. ev. 1. Unitarius 290. Gör. kel. 393. Izr. 12. Tnk. sz. 324. mn. f. 90. l. 84.; ism. f. 40. l. 32. Iskolába jár: mn. f. 81. l. 83. ism. f. 11. l. 12. Isk. nem jár 137 tank. Van 1 gör. keleti, 1 ev. ref. és 1 unitarius jellegű népiskolája.

a) *Unitarius felekezeti népiskola.* A kökői unitarius iskola keletkezésének idejét, egész pontossággal megállapítani, nem lehet. Valószínű azonban, hogy a kezdet és ma közt, három század homálya borong. Sajnos, hogy az egyháznak anyakönyvei és iratai a szabadságharcban elpusztultak és így annak reményéről is le kell mondanunk, hogy ezen régi egyháznak és iskolának részletes történetét valaha megismerjük. Hogy az unitarius egyház egyike a legrégebbi egyházaknak azt templomának nagyon is primitív építészeti kivitele is bizonyítja. Ez volt különben Kőkösön az első templom, mert a reformatusoknak, kik az unitariusoktól szakadtak el, csak a XVIII. században épült fából templomuk és 1830-ban a mai. Hogy kik voltak első predikatorai és tanítói, nem tudni. Egy számadásos jegyzékben azt olvassuk, hogy 1700 elején (1712-ben) Dersi János a kökői unitarius scholamester. Majd később, 1733-ban Szentmártoni János a predikator és Szentiványi Pál deák a scholamester; 1794-ben pedig Nagy Sámuel a tanító és énekvezér mintegy 1815-ig. Utána következett Köntés József 1830-ig, majd Farkas József és fia, ki midőn 1849-ben az oroszok elől menekült, Szotyor közelében a kozákok által utólérve, többekkel együtt megöletett. Végre 1850-ben Kis István foglalja el a tanítói állomást és teljes 32 évig becsülettel tölti azt be. Az ő tanítóskodása alatt a kökői unitarius iskola egyike volt a vidék legjobb iskoláinak. Kis 1882-ben nyugdíjaztatott és a tanítás terén szerzett érdemeinek elismerésül az unitariusok Egyházi Főtanácsa által a „tiszteletes“ papi címmel lett kitüntetve. Távozásával az iskola mindinkább hanyatlani kezdett s néhány év alatt a bizalom teljesen eltordult tőle. Képesítetlen és a tanítás iránt hajlammal sem bíró egyén volt alkalmazva, a ki ezt az állást csak más foglalkozás hiányában foglalta el. Jelenleg *Kiss Mózes* okleveles tanító van alkalmazva 1891 óta.

Az iskolaépület jókarban van, felszerelése azonban hiányos.

A tanító jövedelme terményekben és készpénzben évi 300 frt. és szabad lakás.

Az iskolaszék elnöke: *Serester Sándor* unitarius pap.

b) Ev. reformatus felekezeti iskola. Ezen iskola az unitariustól elszakadt és reformatus vallásra áttért családok által, a XVII. századnak második felében alakult. Tény, hogy 1728 előtt az ev. ref. felekezetnek papja és mestere volt. Ezek közül ismerjük László Lászlót, ki 1727-ben már rétyi mester, előbb azonban kökösi és kisborosnyói iskolamester volt. Később az egész képét a pap kapta s vagy maga tanított, vagy ha tetszett, fogadott magának mestert. 1728-ban 103 kalangya őszi és 103 kalangya tavaszi kepe gyűlvén be, szükségnek látta a Consistorium, hogy a fentemlített kepe $\frac{1}{3}$ részére tanítómestert hozasson az egyház, már csak azért is, „mert a gyermekek, kik eddig az unitarius iskolában tanultak, hol sok illetlenséget és méltatlanságot szenvedtek” — nagyon elszaporodtak.

Mint első rector 1746-ból Bernád László szerepel s őt azóta 14-en követték.

Az iskolaépület 1849-ben földig leégvén, a tanítás a tanító lakásán folyt; az pedig egyetlen szobából állott; az volt lakszoba, konyha, kamara és 40–50 növendék tanterme! Később javítottak némileg ezen állapotokon, de az iskolaépület kérdése, a most működő tanító *Győrbíró Dániel* és id. Molnár József isk. gondnok buzgalmából, csak 1885-ben nyert végleges és gyökeres megoldást, a midőn az ev. ref. egyházközség az iskola részére minden igényeknek megfelelő szép iskolaépületet emelt. Tanszereket a közokt. Ministerium ajándékozott és így az iskola felszerelése is teljes.

A tanítói fizetés igen csekély; a természetben kiszolgáltatandó járulék összes értéke 216 frt 31 kr.

Van az iskolának 400 frt. alapja, melyet az iskolaépítésre felhasználtak ugyan, azonban 8%-os kamatát az egyház rendszeresen fizeti a tanítónak.

Iskolaszéki elnök: *Demeter Mihály*, ev. reformatus pap.

c) Gör. keleti felekezeti iskola. Az iskola 1856-ban keletkezett s azóta *Stoján Demeter* a tanítója. Kezdetben egy kis faházban folyt a tanítás és csak 1886-ban épült fel a mai iskolaépület. Ez sem felel meg a követelményeknek. Legalább három akkora teremre lenne szükség, hogy a tankötelesek beférjenek. Ebben az iskolában még ma is X lábu asztalok és lőcák vannak. A tanítás eredménye semmi. Az iskolának felszerelése nincs. Remélhető azonban, hogy már ezen évben új iskolaépületet emelnek.

Kökösrre járnak a Farkasvágó telepről is a tankötelesek, számra nézve mintegy 40-en, a kik számára állami népiskolának felállítása nemzeti szempontból is kívánatos.

A tanító fizetése mintegy 200 frt. és szabad lakás.

Iskolaszéki elnök: *Grecsán Mózes*, gör. keleti lelkész.

Köpecz.

Község. Lsz. 1040. Magy. 1033. Ném. 3. Rom. 2. Tót. 1. Horvát 1. Rk. 82. Gör. kath. 7. Ev. ref. 851. Ág. ev. 3. Unitárius 10. Gör. kel. 87. Tnk. sz. 149. mn. f. 57. l. 55; ism. f. 17. l. 20. Iskolába jár: mn. f. 51. l. 50; ism. f. 13. l. 11. Isk. nem jár 24 tank. Van 1 ev. ref. felekezeti jellegű népiskolája.

Ev. reformatus elemi népiskola. Köpecz már az 1567. évi pápai dézsmák regestrumában 46 kapuval szerepel jeléül annak, hogy már akkor tekintélyes községet alkotott. Köpecz nevéhez több történelmi esemény fűződik, valamennyi annak tanúsága, hogy a székely szabadságát életénél is többre becsülte. Az iskolázásnak kezdetét a XVII. század végére tehetjük, azon időre, a mikor Háromszéken a legtöbb iskola keletkezett. Az iskola első éveiről nincsenek adataink, de 1714-ben Sebe Gergely az iskola mester, ki ezen minőségében 7 évig szolgált; annak elteltével pedig mint pap továbbra is Köpeczen marad egész 1747-ig, a mikor „vákantiába” esvén, saját házat vett magának és Köpeczen meg is halt 1762-ben. Sebe után az állomás két évig üresedésben volt s valószínűleg a pap tartotta össze a gyermeksereget s oktatta őket. Szabó Boldizsár ugyanis, ki Márkosfalváról jött ide, csak 1726-ban foglalta el állomását és mint az egyházi anyakönyvek megjegyzik „ditséretesen beköszöntött a köpeczi szent Ekleziának nagy örömei között.” Működésének eredményéről nincsenek adataink, mert ilyeneket az egyház jegyzőkönyvében nem találtunk. De Szabó huzamosb ideig működött Köpeczen a szűk kis tanteremben, melyet az ő tanítóskodása idejében emelt az egyházközség. Utóda 1751-ben bodosi Nagy István, kinek 25 évi működési ideje alatt sikerült a közbecsülést és szeretetet kiérdemelni. Nagy dícséretekkel halmozzák el tanítói működését és halálakor is nagy sajnálattal voltak irányában. Az egyházi jegyzőkönyvek szerint ezen korban minden évben papmarasztás volt, a mi úgy a papnak, mint a tanítónak, ki énekező is volt, nagy költségeket okozott. Ezen rossz szokásnak csak felsőbb rendelet volt képes véget vetni. Köpecz művelődésére nagy hatással volt közép-ajtai Benkő Józsefnek 1793-ban történt pappá választása. Benkő, ki már akkor az irodalom terén nagy tekintélynek örvendett, nemcsak a templomban teljesítette híven szolgálatát, de vasárnaponként délután maga köré gyűjtötte a serdülő ifjúságot s oktatta azokat. Számszerint 53 ily ifju részesült tanításában, kiknek nevei az anyakönyvben pontosan fel vannak jegyezve. Sajnos 6 évi buzgó működés után innen is távoznia kellett. 1783-tól egész 1838-ig tehát 55 évig, Kis Elek a köpeczi iskola mester, a ki mellé azonban már 1820-ban, Belle Andrást választották meg segéd mesternek. Belle 18 évig volt segédmester és csak 1838-ban lépett a teljes fizetés élvezetébe, mely itt is legnagyobb részt a képből állott. Ő a szabadságharcznak lett áldozata. Hayde kapitány támadta meg e községet, kirabolta, felégette és legyilkoltatott mindenkit, a kit talált. Szegény Bellét saját lakásán annyira összevagdalták, hogy sebeiben három hónap mulva meghalt. Ekkor választják meg *Gáspár*

Istvánt, ki 1849 óta mind ma napig is tanít, még pedig oly jó eredménnyel, hogy iskolája bármely modern képzettségű fiatal tanító iskolájával kiállja a versenyt. Pedig mielőtt ide megválasztották, már 10 évi működésről számolhatott be. Hivatalát nagy szorgalommal és kiváló pontossággal végzi immár 53 év óta. Több mint 100 mindennapos tankötelest, két tanteremben, külön a fiukat és külön a leányokat, sok éven át tanított. Ő hozta be az iskolai anyakönyveket, s vezette be abba nemcsak a tanulók neveit, hanem a nevezetesebb eseményeket is. A tanügyi hatóság végre elrendelte, a második tanítói állomásnak szervezését és arra 1879-ben megválasztotta *ifj. Gáspár Istvánt*, előbbinek fiát.

Az iskolaépülete ma már nem felel meg a tankötelesek számának, szűk és alacsony. Felszerelése és berendezése is hiányos és így ma holnap az új építkezés kikerülhetlen.

A kántor-tanító fizetése a képét, canonica portiot és más járandóságokat összeszámítva 325 frt. 70 krt. tesz ki. Van ezen felül lakása. A tanítói állomással évi 300 frt. fizetés, 30 frt. lakbér és 10 frt. faátalány van összekötve. Az iskolaszék elnöke 43 év óta *Zsigmond Ferencz* ev. ref. lelkész.

K ö r ö s.

Közs. Lsz 633 Magy. 671. Rom. 1. Egyéb ny. 11. Rk. 5. Gör. kath. 7. Ev. ref. 671. Tnk. sz. 110. mn. f. 50. l. 50; ism. f. 20. l. 20. Iskolába jár: mn. f. 45. l. 47; ism. f. 16. l. 14. Isk. nem jár 18 tank. Van 1 községi jellegű népiskolája.

Községi elemi népiskola. Az iskola keletkezését a XVII. század kezdetére tehetjük s bár részletesebb adataink nincsenek, mert az 1834-ben dühöngött tűzvész Kőröst mindenestül elpusztította, mégis valószínűnek tartjuk ezen feltevésünk helyességét. — Első tanítóira ma már nem akadhatunk. 1750-ben azonban bizonyos Teleki nevezetű a rector, 1790-ben pedig zágoni Kónya Sámuel, ki évi 100–120 kalangya rozs és ugyanannyi zab kepe járandóságot élvezett, ezen kívül minden „könyves“ tanuló 40 kr., a „táblás“ pedig 20 kr. tandíjat fizetett. Kónya Sámuel korának kimagasló alakja. Tanítványai rajongással vették körül s a mai vénnek még mind kegyelettel emlékeznek vissza a páratlan szívjóságu tanítóra. Ha tanítványaiban tehetséget észlelt, nem nyugodott addig, míg szülőit a tovább taníttatásra rá nem beszélte. Volt eset rá, hogy e kis községből 15–20 növendék látogatta a nagyenyedi collegiumot. A világhírű ázsiai utazót, Kőrösi Csoma Sándort is ő fedezte fel. Kónya Sámuelnek köszönhetjük, hogy szülőit, kik különben jó módu „katona“-család voltak, a gyermek tehetségeinek kiváló voltáról meggyőzte és így azokat a tovább taníttatásra ösztönözte. Nélküle csendes kis falujában marad e nagy tehetség és egy alakkal

szegényebb hazáinknak kulturhistoriája. És hogy mennyit köszönhetünk Kónyának, s hogy mennyire meg volt győződve Csoma Sándornak nagy tehetségéről, leginkább az bizonyítja, hogy szülői kezdetben ellenkezvén az enyedi továbbtanulásra költekezni, *saját költségén küldötte el Nagy-Enyedre*. Védenczének nagy sikerei arra ösztönözték Kónyát, hogy Kőrösi Csoma Sándort tanítványai előtt mintaképül állítsa. Erre egy verset is készített, melyet minden évben, minden gyermekkel megtanultatott:

„Seregeknek Szent Istene,
Áldásoknak Szent Attya,
Kinek van gondod mindenre,
Hatalmad ápolgatja
A tiszta szívűeket,
Szent neved tisztelőket.
Áldott voltod fölsegélli
És a porból kiemeli.“

„Példa erre Hazánkfia
A tisztés Csoma Sándor,
Ki életét nemzetiért
Föláldozta, csak azért,
Hogy meghozza nemzetünknek
Eredetét eleinknek.“

És Kőrösi Csoma Sándor nemcsak nagy tudós, de hálás tanítvány is volt. A midőn távol hazájától folytonos nélkülözések és fáradalmak között némi nyugalomra talál, a midőn szükségletein túlhaladó pénzösszeghez jut, 1836-ban 100 aranyat küld szülőhelyének Kőrösnek, 100 aranyat a k.-vásárhelyi katonai nevelő intézetnek és 140 drb. aranyat a nagy-enyedi collegiumnak. Kónya Sámuelnek lehet köszönni azt is, hogy Csoma Sándornak rokonai, az utána maradt tekintélyes vagyonból 100 frtos alapítványt tettek ezen iskolánál, mely ma már az 1000 frtot meghaladta. Több mint ötven évi szolgálat után 1845-ben mondott le tanítói hivataláról. Utóda kőrösi Gecse Beniam, nem birt azon tulajdonokkal, hogy az iskolának kivívott jó hírnevét fentartsa. Inkább a gazdasággal foglalkozott, mint a tanítással. Különösen a leánygyermekek tanítása volt elhanyagolva, a mi arra indította Nagy Mózes kőrösi polgárt, hogy 120 pengő frt. alapítványt tett le 1858-ban a czéltől, hogy annak kamatos kamataiból 50 év múlva Kőrösön leánynevelő-intézet alapítandó mely „Nagy Mózes-féle leány nevelde“ címet viselné. Majd Zsidó József, szintén odaváló polgár telket ajándékoz a leányiskola számára. A nagy Mózes-féle alapítvány szintén meghaladja már az 1000 forintot. Kíváncsok, hogy ezen nemes czélú alapítványok rendeltetési czéljuk értelmében kezeltessenek Gecse Beniam munkaképtelenné válván, 1877-ben megvált a tanítóságtól. És vele megszűnt a kőrösi felekezeti iskola is.

Havadtői Gerő reformatus lelkész közbenjárására 1877-ben államsegélyt nyert az iskola és így községi jelleget vett fel. Első tanítója Szabó Lázár, a ki azonban előnyösebb alkalmazást nyervén, öt hónapi működés után eltávozott. Utóda a most is alkalmazásban levő *Cseh Lajos* okleveles tanító, ki a tanító egyesületi életben és társadalmi téren is hasznos munkásságot fejt ki. Egész 1884-ig maga vezette a tanítást. Ekkor Potsa József főispán, ki akkor a tanfelügyelőség ügyeit is személyesen intézte, kieszközölte a második tanítói állomás szervezésére szükséges államsegélyt és arra megválasztották az énekvezért, *Dancs Lajos* okleveles tanítót, ki a községben dalárdát alakított és vezet.

Az iskolának elhelyezése sok kívánni valót hagy fenn. Két tanteremben vannak a növendékek felosztva, vegyesen. A helyiségek a község különböző részén vannak, szűkek, alacsonyok; felszerelésük, berendezésük alig kielégítő.

A rendes tanító fizetése évi 300 frt. évvétődös pótlékkal, 3 öl fa, egy kaszálo haszonélvezete, szép szabad lakás. A segédtanító évi 200 frt. fizetést és megfelelő pótlékot élvez. Mint énekvezér: 130 kalangya rozs, ugyanannyi zab, 4 öl fát és szabad lakást.

Az iskolaszék elnöke: *Ördög Sámuel*. Az iskola barátai közt első helyet foglal el Csia György miniszteri iskolalátogató, a ki évenként jutalom könyveket oszt ki a tanulók között.

Kőröspatak.

Közs. Lsz. 1247. Magy. 1185. Ném. 5. Egy. ny. 57. Rk. 638. Gör. kath. 13. Ev. ref. 237. Ág. ev. 2. Unitarius 338. Gör. kel. 13. Izr. 6. Tnk. sz. 242. mn. f. 76. l. 73; ism. f. 52. l. 41. Iskolába jár: mn. f. 67. l. 58; ism. f. 10. l. 10. Isk. nem jár 97. tank. Van 2 rk., 1 ev. ref. és 1 unitarius jellegű népiskolája, és óvodája.

a) *Róm. katolikus felekezeti népiskola.* Mint a vármegye egyik legrégibb községében, Kőröspatakon már a XIV. században önálló egyházközséget képeztek a róm. katolikusok. A reformatio idejében azonban a lakosság az unitarius, majd egy része a reformatus hitre tért át és e két felekezet a legszebb egyetértésben élt egymással. Közös templomot használtak egész 1781-ig, a mikor a Mária Terézia idejében megkezdett protestans-ellenes mozgalmak arra indították a Kőröspatakon lakó Gróf Kálnoky családot, hogy az udvarukhoz tartozó néhány róm. katolikus családdal és katonai erőszakkal, a protestans templomot a maguk számára foglalják le. Ekkor alakult meg ismét a róm. katolikus egyházközség és iskola. Ennek multjából tudjuk, hogy mind a mai napig nagy mértékben élvezte a Gróf Kálnoky családnak jótéteményeit, a melynek köszönheti leginkább, hogy az iskola általában fenállhatott. Régi tanítóinak nevét nem ismerjük. A hatvanas években Gábor Endre volt a kántor-tanító, 1886 óta pedig *Szántó Ferencz* okl. tanító.

Az iskola, mely 1891-ben épült fel, valamint berendezése és felszerelése is megfelelő. Van ezen iskolánál népkönyvtár és iskolai takarékpénztár.

A tanító terményekben és készpénzben, mintegy 300 frt. fizetést és szabad lakást élvez.

Iskolaszéki elnök: *Kozma Imre* plébános.

b) Unitarius felekezeti iskola. Az unitarius egyház, mely Köröspatakon körülbelül 1615—20-ban alakult meg, dominált egész 1781-ig, a mikor a katolikusok kerülvén felszínre, az unitáriusoknak templomát és iskoláját elfoglalták s az egyházközséget megsemmisítéssel fenyegették. Az iskolaépület és mesteri lak 1750 körül történt leégésével az írásos adatok oda veszték; az 1750-től 1781-ig terjedő időre vonatkozóak pedig, a róm. katolikusok birtokába kerültek s minden valószínűség szerint megsemmisültek.

Az unitáriusoknak 1781—1785-ig nem volt iskolájuk. 1786-ban azonban ismét annyira megerősödtek, hogy bár nagy áldozatok árán, de mégis rectort hozattak, a ki egyszersmind a lelkészi teendőket is végezte. Ezen pap-tanító 1786-ban *Benefi György* volt, ki egész 1815-ig tanított. Őt *Bakó István* követte 1816-ban akkoriban, a mikor már lelkésznek is kellett lenni, minthogy az új templom már 1802-ben felépült. 1816 decz. 20-án megtartott visitatio szigorúan megintette *Bakót*, mert az iskolában egyetlen tanulót sem talált s e mellett a tanítóra sok panaszt vett jegyzőkönyvre. A tankötelesek száma különben is igen kevés volt; 1817-ben 8 fiu és 4 leány. 1822-ben az addig rozzant iskolaépület helyett új emeltetett, a mely a legközelebbi időig használatban maradt. Az új iskolaépületbe költözött már be *Lőfi János* rector 1823-ban, s ugyanakkor az iskolába járók száma 18 fiu és 7 leányra emelkedett. Rectorok voltak 1829—1842-ig *Kis István*, 1843—1847 *Kis Sámuel*, 1848-ban a mozgalmas idők miatt nem volt tanító, 1849—1859-ig *Boneza György*, 1859—1863-ig *Gvidó János*, 1863—1868-ig *Sándor János*, 1868—1887-ig *Baló Lajos*, 1887-től pedig a most is működő *Kádár Sándor*. A rectoroknak legnagyobb része theológiát végzett papjelölt volt, a kik tanítói állomásukról rendszerint papságra mentek. Az unitáriusoknál általában szabály volt, hogy a papjelöltek legalább 2 évig tanítóskodjanak. Az 1822-ben épült iskola helyett ezen szegény egyházközség, mely az elemi csapásoknak egész sorozatát volt kénytelen elviselni, 1889-ben a kor kívánalmainak megfelelő iskolaépületet emelt s arra törekszik, hogy azt a szükséges tanszerekkel is ellássa.

Az iskolaszéki elnöke: *Simó János* unitarius lelkész.

c) Ev. reformatus felekezeti iskola. Az iskola hihetőleg csak ezen század elején keletkezett, bár az egyházi jegyzőkönyvek szerint tudjuk, hogy 1839-ben *Gáspár István* az iskolamester, illetőleg levita, minthogy itt a tanítók a hitközség keletkezése óta egyben a lelkészi teendőket is végzik. Szegényes egyház, szegényes iskola volt

ez mindig, az ma is. A levita fizetése, mely legnagyobb részben terményekben szolgáltat ki, összesen 210 frt. értéket képvisel. Ennek tulajdonítható, hogy csak Kátó András nyomorgott ezen állomáson 17 évig, míg utódai: Jánó Mózes, Kis Jakab, Márton Elek, csak néhány évig tengődtek Kőröspatakon. Már három éve, Danó Dénes eltávozása óta, üresen áll az iskola, senki sem vállalkozik a tanításra. A gyermekek egyik része az unitarius, másik része pedig a rom. katolikus iskolában talál menhelyet.

Az iskola épülete tükröző, berendezése és felszerelése azonban elégtelen.

d) A Gróf Kálnoky-féle óvoda és leányiskola. Ezen intézet, melyet Gróf Kálnoky Felixné szül. Bárány Ludmilla elhunyt férje és annak testvérei emlékére 1892-ben adott át a közhasználatnak, rom. katolikus jellegű intézet. Az alapító-levelben azonban kijelentette a nemes lelkületű grófnő, hogy azt más vallású tanulók is látogathatják. Az intézet vezetése apácákra van bízva. Áll pedig elemi leányiskolából és óvodából. A díszes épület, mely huszezer forintba került, bizonyára méltó jele az alapító grófnő nemes szívének, melylyel e község lakosságának jó iskolát, a kisderek számára pedig jól berendezett óvodát ajándékozott. Az intézet fennállása örökidőkre biztosítva van, minthogy özv. Kálnoky Felixné grófnő e célra harmincezer frt. alapítványt tett le.

K ö z é p - A j t a.

Közs. Lsz. 1375. Magy. 1363. Rom. 12. Rk. 27. Ev. ref. 1143. Unitarius 16. Gör. kel. 176. Izrl. 13. Tnk. sz. 213 mn. f. 78. 1 76. ism. f. 21. 1. 38. Iskolába jár: mn. f. 84. 1. 73. ism. f. 19. ln. 31. Isk. nem jár 6. tank. Van 1. Ev. ref. felekezeti jellegű népiskolája.

Ev. reformatus felekezeti népiskola. Az egyház-község keletkezési idejére nézve eltérő vélemények vannak. Benkő József, a községnek volt papja, a nagynevű tudós, „Filius Posthumus” czimű művében 1141 teszi a rom. katolikus templom építési idejét, mint a mely évszám a régi templom menyzetén tisztán olvasható volt. Orbán Balázs pedig 1541-et említi, mint a mely évben a régi templom épült volna. Bár melyik állítás feleljen meg a valóságnak tény az, hogy a közép-ajtai reformatus egyház a reformatio kezdetével már megalakult és valószínű, hogy ugyanakkor a megfelelő iskolázásról is gondoskodott. Az anyakönyvek csak 1764. éven kezdődnek és így csupán ez időtől kezdve vannak megbízható adataink. Benkő Mihály pap, a később erdővidéki esperes kezdte meg ezeknek vezetését. A meglevő adatok szerint, itt már a régmúlt időben virágzó iskolázás volt. A község kedvező anyagi viszonyai hihetővé teszik, hogy az iskolázásra, mint az egyház veteményes kertjére, gondot fordítottak,

azt kellőleg ápolták. Már 1767. évben eltemetik fűlei Csóg Miklós énekvezér tanítót, ki nemcsak tanított és az énekvezérséget vitte, hanem egy személyben harangozó is volt. Fizetését a kepének szokásos egyharmada képezte. Utóda 1768-ban Keresztes József, ki hatvanhárom esztendeig szolgál egyhuzamban, kezdetben mint a fiuk tanítója, később pedig mint leánytanító. Egy évvel előbb 1767-ben kerül atyja mellé segédpapnak Benkő József, Közép-Ajtának nagy szülötte. Nincsen adatunk arra, hogy a tanításban részt vett volna, de alig képzelhetjük, hogy az iskolaügyre befolyással nem lett volna. Ő, ki később meghurczoltatása után Köpeczen a felnőtteknek tanítást tart, bizonyára megtette azt itt is, a midőn ifjúkori lelkesedésének tetőpontján állott. Benkő József itt tartózkodási idejét leginkább irodalmi foglalkozásokkal töltötte. Kora nem méltányolta lázas munkásságát, de az utókor hála-lásan emlékezik vissza a nagynevű tudósra és tanárra, ki műveiben állandó emléket biztosított magának. Keresztes 1795-ben a leányok tanításával bizatik meg. helyét pedig Incze Ferencz foglalja el. Ez időtől fogva a fiuk és leányok elkülönítve tanulnak. A tanulók nemszerinti elkülönítése bizonyára az új papnak, *Farczádi Józsa Jánosnak* műve, ki 1794-ben jön Közép-Ajtára.

Józsa nemcsak mint pap, de mint paedagogiai író is kiváló. A század elején nem is volt Erdélyben, ki a népnevelés érdekébe annyit tett volna, mint ő. Mintaképül Schlez ippesheimi pap működését vette, az ő nyomán készített tantervet egyházvidéke iskolái számára, kézikönyveket írt e tantervhez s a tanítók számára utasítást; 1814-ben erdővidéki esperessé választatván, befolyását még inkább megérezte a tanügy. Szerinte a vallás, írás, olvasás és számoláson kívül „szükséges a falusi iskolákban is tanulni a pszichológiának, természetli logikának és fizikának velejét, geográfiát, Magyar- és Erdélyország statisztikáját s historiáját, egészség- és gazdaságtudományt, emberséges magaviselet és helyesírás regulázó kontraktusok, quietanciát, asszignacziót s különféle levelek példait.“ A vallásra a tanítónak Schrök József 1806-ban Kassán kijött kateját s Lácay József keresztyén katekhizmuzát ajánlja. Az írás-olvasáshoz 1816-ban Brassóban egy ABC-t adott ki, melyben az anyagra nézve a debreczeni abécét, a módszerre nézve pedig Schlezt követi. A tanítónak tanácsolja, hogy miután Erdélyben a szükséges nagy betűk akkor a nyomdában nem voltak, csináljanak maguk fali táblákat, mozgatható betűket. Az olvasásnál pedig járjanak el így: akasszák fel a falra először is az első fali táblát, azután mutogassák meg a betűk alakját t. i., hogy az egyik betű felül, a másik alul kerek, egyik alsó száras, másik felső száras stb. Azután tanítsák meg a magánhangzókat s úgy kössék ezekhez a mássalhangzókat s mondassák ki együtt. A második évben a „Kis olvasókönyvet“ mely Brassóban 1816-ban jelent meg, adta a gyermek kezébe. Ezt már előbb, 1805-ben elkészítette, de a cenzura 11 évig késleltette kiadását. Ebben egy kis szótagolvasási gyakorlat után, átmege a Pestalozzi-féle értelemgyakorlásokra, kezdve természe-

tesen az emberen, ezután következnek a gondolkozás gyakorlására való példák, vallási olvasmányok, imák s végül a deák nyelv elemei. A harmadik évben jöttek aztán a fentemlített különféle tárgyak a Lácza-Lutz „Olvasókönyv” alapján, melynek hibáit azonban utmutatásában ő kiigazítja. A számolásnál előbb százig olvastat, azután megismerteti a gyermekkel az egyeseket, két-három nap mulva a tizeseket. A szemléletet sürgeti s erre a célra tárgyakat ajánl. Kézikönyvet az egyes tárgyakra sehol sem vesz fel, megelégszik azzal az anyaggal, mely az olvasókönyvekben van. Még az éneklésnél is, melyet különösen sürget, az olvasókönyvre támaszkodik, s mind a szöveget, mind a dallamot, a gyermek fejlettségi fokához méri. A tanítási módszerről Józsa a következő című munkában ad utasításokat: „Oskolai vezér, avagy a nevelők s főként az iskolamesterek számára való utmutatás. Hozzá adattak a Vágó Gergely és Halló Sámuel, életek és oskolai vezérségek. Nehány jeles írók munkáiból készítette Farczádi Józsa János, közép-ajtai pap. Kolozsváron 1817.” E mű mint czime is mutatja, két részre oszlik, az első rész módszertani utasításokból áll, a másik két életképből. Józsa jellemzésére ide iktatjuk előszavából a következőket: „En a sötét homályból is tisztelettel közelítek hozzátok (az előszó az iskolamesterekhez van írva) mert megvagyok tökéletesen győződve a felől, hogy ti a statusnak leghasznosabb szolgálói volnátok — a státusnak, melynek ha a volna a célja, hogy az iskolamesterek megvettetésit uralkodó tonussá tegye; arra sem rövidebb, sem bizonyosabb utat nem gondolhatna ki, mint a mely szerint irántatok viseltetik. Sokan, kik csak a fény s pompa kedviért tartatnak, bőséggben élnek; midőn ti, kik a legszükségesebb s terhesebb munkát viszitek, szűkölködtek; s csak annyira sem ruházhatjátok magatokat, hogy tisztességes társaságban megjelenni ne szégyelnétek. Bár becsülettel pótolódnék ki szegény fizetéstek; de fájdalom! a bevett rang sorában alant állotok s minden érdemesek mellett is igen sok semmirekellő embernek kell az elsőséget általengednetek, csak azért, mivel azok megstempeleztettek.”

Ily kiváló paedagogus vezetése alatt a közép-ajtai iskola bizonyára mintaiskolája volt a vidéknek, a hol az újabb tanítási módszernek gyakorlati alkalmazását is elsajátíthatták.

Incze Ferencz helyébe 1836-ban Kis Károlyt választják meg, de ez egy év mulva elhalván, előbbinek fia, Incze József választatik meg és tanít egész 1861-ig. Mint díjleveléből kiténik, a közép-ajtai énekvezér-tanítás szép jövedelmet biztosított. Allott pedig: 140 kalangya ősz- és ugyanannyi tavaszképe, 60 szekér fa, 10 frt. oszpora, 14 véka férőjü föld használata, 5 szekér szénát termő hely, ezenfelül a nagyoktól 33 kr., a kezdőktől 20 kr. tandíjból. Utódai Szabó János, Benedek Sámuel, ki az iskolát kitünő rendbe hozta, majd 1865-ben a ma is működő *Molnár Albert*. Az iskolai népkönyvtár, az iskolai takarékpénztár intézményének meghonosítása az ő és Veres Károly kartársának érdeme.

A leányok tanítását Keresztes József 1795-ben kezdi meg, követi őt 1821-ben az első rendesen megválasztott leánytanító köpeczi Sebestyén József, ki egyben harangozó is. Fizetése minden képézőtől 4-4 kéve ősz- és tavaszgabona, személyenkint 6 kr. oszpora és 6 szekér fa. Kötelessége szent Márton naptól József napig tanítani. Utódai Kis Károly, Málnási András, Czintos Ferencz, Veres Károly, Lénárd István, ki az utolsó harangozó s többé ezen szolgálai teendőket egy tanító sem végezi; Darkó Mihály, 1875 óta pedig *Veres Károly*, ki ma is tanít. Gondozója és egyik megalapítója a népkönyvtárnak, kezelője az iskola takarékpénztárnak. Nemesak saját iskoláját, de a szomszédos iskolákat is ellátja ügyesen tömött madarakkal, melyekből az iskolának szép gyűjteményt állított össze.

A leányiskola épülete 1873-ban készült, tágas és jól berendezett. A fiúiskola épülete most készül.

Az énekvezér-tanító járandósága évi 650 frtra tehető. A leánytanító jövedelme 300 frt. fizetés; 5 öl fa, szántó és kaszáló haszonélvezete és kényelmes lakásból áll.

Az iskolaszék elnöke: *Kövecz András*, ev. reformatus lelkész és erdővidéki esperes, ki a tanügy terén lelkes buzgalmat fejt ki.

Kur t a p a t a k.

Közs. Lsz. 504. Magy. 500. Ném. 4. Rk. 493. Gör. kath. 8. Ev. ref. 2. Ág. ev. 1. Tank. sz. 89. mn. f. 34. l. 38; ism. f. 11. l. 6. Iskolába jár: mn. f. 21. l. 30; ism. f. 4. l. 2. Isk. nem jár: 32 tank. Van 1 községi jellegű népiskolája.

Községi elemi népiskola. Kur t a p a t a k ugyan régi község, de iskolája mégis csak az ötvenes években keletkezett. Addig Eszternekre jártak a gyermekek tanulás végett. Kezdetben magán vállalkozás tárgya lehetett a tanítóság és a tanítók is gyorsan váltották fel egymást. Az iskolára vonatkozó adatok elkallódtak, ilyeneknek nem lehetett nyomára akadni. Az öregebbek elbeszélése szerint Lukács Antal, Ambrus János, Ferencz Mihály, Bende Lajos, Fülöp István, Kristóf István és Jánosó Károly tanítottak 1870 előtt. Ekkor megszűnik a róm. katolikus felekezeti iskola és községi jellegű veszt fel. A községi iskola számára iskolaépületet vesznek, mely ma is használatban van. Mint tanítók alkalmazásban állottak: Lengyel József, Baka Ferencz, Kovács Ignác és 1879 óta *Kovács Antal*, okl. tanító.

Az iskolaépület megfelelő, berendezése azonban valamint felszerelése is kiegészítésre vár.

A tanító évi 300 frt. rendes fizetést, megfelelő évtödös pótlékot, szabad lakást, kertilletményt és 2 öl tüzfát élvez.

Az iskolaszék elnöke: *Bálint Ignác*, plébános.

L a b o r f a l v a.

Közs. Lsz. 424. Magy. 424. Rk. 95. Ev. ref. 73. Unitarius 227. Gör. kel. 29. Tnk. sz. 64. mn. f. 21. l. 24; ism. f. 10. l. 9. Iskolába jár: mn. f. 23. l. 24; ism. f. 8. l. 4. Isk. nem jár 5 tank. Van 1 községi jellegű népiskolája.

Községi elemi népiskola. Laborfalvának mint unitárius valásu községnek, minden valószínűség szerint, már a XVI. század vége felé volt temploma és iskolája. Sajnos hogy az irott okmányok csak 1768-tól kezdve vannak, a mikor is Keserü Antal plébános admonitioja szerint: „Az unitáriusok mivel templomukat is elvesztették predicátort és mestert nem tarthatnak, mert ahhoz csak addig lehetett joguk míg templommal bírtak.“ Valószínű, hogy Laborfalván szintén 1725-ben támadták meg az unitáriusokat ugyanakkor, a mikor S.-Szentiványban is jogtalanul eltulajdonították a katolikusok az unitarius templomot, sőt kényszerítették, a katolikus papnak képét fizetni. Ezen mozgalmas időben Bencze Pál volt a tanító-mester, a ki a vallásához való ragaszkodásért nemcsak sokat sanyargattatott, de fogságot is szenvedett. Ily körülmények között, megfosztva az anyagi és szellemi eszközöktől, az unitarius hivek nagy szomorúságban várták a nyugalmasabb jövőt. A tanítás azonban ekkor sem szünetelt, mert tanító nem létében, a pap tanított.

Hogy pedig az unitáriusok az iskolázás általánosítása érdekében működtek, bizonyítja az 1803. június hó 28-án hozott egyházi főtanácsi határozat, mely szerint „a D. Curatoroknak köteleességüké tétetik, hogy a Domesticum Consistoriumnak az iskolába járható mindkét nembeli ifjukat listába iratva felküldjék s az iskolamestereknek is adják által, a szülőket azoknak tanításukra ösztönözzék, s ha kik ezt nem teljesítik, azokon a tanításért fizetni kellett pénzt büntetésül desummálják és ad usum publicum incassalják. De e mellett az iskola mesterek is köteleztetnek az iskolabeli tanítást egész szorgalmatossággal folytatni, melyet a kik elmulatnának, azoknak csak kántori bér adassanak, többi része pedig béreiknek sequestráltassanak és ad usum publicum fordíttassék.“ Nem különben figyelemmel voltak az iskolázás megkezdésére. Így pld az 1808 október 3-án Laborfalván megtartott Canonica Visitatio admonialta a D. Curatorokat és egyházfiakat, mert a classist készületlenül találta. Hogy pedig a tanévnek októberben való megkezdése rendeletileg volt kimondva, bizonyítja, hogy a mulasztást elkövető egyházi férfiak *canonszerint*, való büntetéssel lettek megfenygetve.

Minthogy pedig 1805 körül az ecclesia ismét megerősödött s a papilak nem volt elegendő a tanulók befogadására, a Consistorium felkérte, hogy ezen hiányon segítsen. Hogy a consistorium mikor intézkedett ezen ügyben, nem tudni; 1808-ban azonban a mester atyafi utasítatik, hogy a gyermekeket a maga házába fogadja be tanítás végett.

A tanulók száma 1806-ban, általában e század elején, 36—40 között váltakozott; a megnevezett évben 26 fiu és 10 leány tanult.

Egész 1823-ig (valószínűleg 1807-től kezdve) Lőfi János tanított, a kiről igen sokszor dicsérettel emlékszik meg a vizsgálat. 1823–1827-ig Bakó István működött, a ki azonban öregsége miatt, a megejtett püspöki vizsgálat folytán, lemondott. Ebből az alkalomból találjuk följegyezve a tanító fizetését: 52 kalangya buza, 52 kal. zab, 4 frt. 62 pénz oszpora, minden tanulótól 24 pénz és 6 vékás szántóföld használat. Összes értéke 87 frt. 57 pénz. — 1828-ban maga a pap tanított, hogy így a mesteri jövedelmet a templom tornyának befejezésére fordíthassák. 1829-től 31 éven át tanított Nagy Sámuel, a ki mint jó tanító a környéken is ismeretes volt, de 1860-ban elhalálozván, Kádár Lajos választotta meg, a ki ma is működésben van.

A községi iskolák elterjedésével, 1871-ben a laborfalvi unitarius iskola is feladta jellegét és községivé változott. A már rozszant iskola-épület és tanítói lak helyett 1873-ban, 2769 frtnyi államszegélylyel, a kor igényeinek megfelelő épületet emelt, a melynek létrehozatala körül Kádár Lajos tanító szerezte a legtöbb érdemet; sajnos, hogy az épület fából készült s már is gyökeres javításra vár. A tanterem különben tágas, tanszerekkel államszegélyből lett ellátva. Van jól gondozott faiskolája és iskolakertje, mindkettő a tanítóra bízva.

Kádár Lajos a tanítóegyesületnek egyik legtiszteltebb alakja és tevékeny tagja. Szervezte a sepsi felső járási tanítókört s annak éveken át buzgó elnöke volt; mint a megyei tanítótestületnek 3 évig alelnöke szintén dicséretes tevékenységet fejtett ki. 1867-ben Laborfalván magtárt kezdeményezett, a melynek jövedelme ma már a hivek képét fizeti. Az unitarius egyházi főtanács 1871-ben „az új tanítási modor elsajátításával a laborfalvi iskolában kifejtett nevelési czélok kitűnő eljárása, valamint nagysikerű szorgalma elismerésül“ a *tiszteletes* czímmel tüntette ki. 1870-ben 80 frt. kormányjutalmat nyert, majd 1872-ben a felnőttek sikeres oktatásáért 160 frttal lett megjutalmazva. A puszta iskolatelket befásította s nemcsak községében, de az egész megyében mint kitűnő gazda és pomologus ismeretes. Különösen 1876-tól 1886-ig több ezerre menő oltványt adott el, ez által dokumentálva azt is, hogy szorgalom és kitartás mellett a tanító fizetését megkészszeresheti. Kádár egyházközségében énekvezér, az iskolaszék jegyzője, a háromszéki unitarius alpapi széken házassági ügyvéd. Fizetése 300 frt., 120 frt. ötöd-éves pótlék, lakás, a kántori teendőkért pedig mintegy 100 frt.

Iskolaszéki elnök: Kis Sándor, unitarius lelkész.

L é c z f a l v a - V á r h e g y.

Közs. Lsz. 1019. Magy. 1018. Egy. ny. 1. Rk. 24. Ev. ref. 987. Unitarius 2. Gör. kel. 1. Izr. 5. Tnk. sz. 163. mn. f. 59. l. 58; ism. f. 26. l. 20. Iskolába jár: mn. f. 56. l. 57; ism. f. 18. l. 21. Isk. nem jár 11 tank. Van 1 községi jellegű népiskolája.

Községi elemi népiskola. Villa Beze néven már 1332-ben, majd Lezofalva elnevezéssel 1333-ban szerepel 28 kapuval és így már akkor a népesebb községek közé tartozván, bizonyára volt pharai is-

kolája is. Erről, valamint az 1550 körül megalakult ev. ref. iskoláról adatok nincsenek egész 1744-ig, a mikor Benedek János a rector, majd 1751-ben Deme Dávid, 1759-ben Bitai András, 1773 körül Szatmáry János, 1780 körül Szabó Lajos a kántortanító s már ekkor a két nem tanítása elválasztott. 1817-ben Sándor István követi, a ki azonban csak a fiukat tanítja, még pedig nemcsak az elemi tantárgyakra, hanem világhistoriára, sőt még latin nyelvre is. A gyermekek „bonus vesper domine pater“ köszöntötték atyjukat. Hazamenet egy latin szó adatott a gyermekek fülébe, melyről másnap számolniok kellett. A palatáblát fehér deszkalap helyettesítette, melyet ha teleirtak, üvegdarabbal tisztítottak ismét fehérre. Később a fővénybe írás lépett életbe. A padok felső lapja rájárával láttatott el s ez megtöltetett fővénynyel; a lénia egyik fele berovatott a kellő mérték szerint s ezt ha végighuzta a lesimitott porondon, mint az irkalap be lett vonalozva és seprűgallyal folyt az írás gyakorlat. Csak a nagyon gyakorlottak irtak papírra s ezért a tanító tantervében az írásra nézve ez áll: „szépirás megközelítőleg.“ — Sándor István majdnem 40 évi működéséhez maig a legszebb emlékek fűződnek. Utóda 1862-ig Kocsis Elek, ma barátosi tanító.

A leányok tanítását a harangozó végezte. Ilyen volt Léczfalván majdnem félszázadon át Bene Elek, a kinek eredményes működése mindenkor kielégítette fellebvalóit. Ő volt az utolsó harangozó-tanító. Gyors egymásutánban követték: Antal Imre, Salamon József és Német Gergely.

A szorgalmi idő itt is, mint legtöbb helyen, kezdődött november végén és végződött április elején. A tanítás maga már a hajnali órákban vette kezdetét, a tanulók az iskolában tanyáztak, nyárson hust, szalonát sütöttek; tüzelő anyagról is ők gondoskodván. Szerdán, szombaton nem volt tanítás, de azért fel kellett menni az iskolába, még pedig ajándékokkal. A tanító szemlét tartott az ajándékok felett, mi ha nem volt kedvező, szigorú kikérdezésre fogta a dolgot. Ezen ajándékvitel műnyelven „szabataria“ nevet viselt és állott egy cső törökbuzából, tojásból, fel egészen a disznólábig.

A vizsgai jutalom törökbuzából pattogatott kakas-, dió-, apró krajczárokból állott, melyet nem az iskolatanács osztott ki, nem is a legérdemesebb tanulóknak, hanem a patronusok szórtak a templom podiumára a vizsga után.

Az iskolaépület, mely 1862-ben, részben 1868-ban épült, nem felel meg a követelményeknek; jelenleg fáradoznak új épület emelésén. A tantermek felszerelése sem teljes. Van faiskolája és iskolakertje. Sipos Samu tanító és Keresztes Ede jegyző kezdeményezésére az iskola ev. reformatus felekezeti jellegét községivé változtatta. Kis Sándor a tanítóságról lemondott és nyugdíjba vonult; helyére Molnár Aladár okl. tanító választott meg.

Sipos nemcsak mint gyakorló tanító, hanem mint a paedagogiai irodalomnak hivatott művelője is kiváló. „A gyermek halandóságról“ irt tanulmányát a megye törvényhatósága 1000 példányban kinyomatta és

osztatta szét a nép között. A gyermek játékokról irt dolgozata szintén különös figyelemre méltó. A tanító-egyesületnek egyik legtevékenyebb tagja, 6 évig jegyzője; a központi választmányának létesülésétől tagja, a segély egyesületnek pedig igazgatósági tagja; az orbai járáskör elnöke, Szörce, Tamásfalva, Telek, Czófalva községeknek miniszteri iskolalátogatója.

A tanítók egyenkint 300 frt. fizetést és szabad lakást élveznek.

Iskolaszéki elnök: *Zoltáni Elek* ref. lelkész, Kézdi egyházmegyei esperes, ki már 1859 óta áll a léczfalvi iskolaügy élén ügybuzgósággal és szakértelemmel vezetvén annak ügyeit. 1890 óta pedig *Mihály Elek* veteran pedagógus, Diesterweg tanítványa.

L e m h é n y.

Közs. Lsz. 2465. Magy. 2457. Egy. ny. 8 Rk. 2272. Gör. kath. 179. Ev. ref. 11. Unitarius 3. Tnk. sz. 467. mn. f. 178. l. 169; ism. f. 64. l. 56. Iskolába jár: mn. f. 147. l. 124; ism. f. 6. l. 10. Isk. nem jár: 180 tank. Van 1 róm. kath. felekezeti jellegű népiskolája.

Róm. katolikus népiskola. A lemhényi róm. katolikus egyházközség igen régi. Már a XIV. században mint tekintélyes egyházközség szerepel és papja Beke, 19 régi banalist fizetett 1332-re. Temploma, mely Lemhény és Almás között fekvő Sz.-Mihály hegyen épült, homlokzatán a következő felirást viseli: „Olim erat scriptum 1510“ Anyakönyvei csak 1712-től kezdődnek ugyan, de az egyházközség bizonyára sokkal régiebb, mert valamikor filialisának Bereczknek anyakönyvei tovább, 1706-ig mennek vissza. — Hogy iskolája már az egyházközség megalakulása idejében volt és hogy idők folytán több tanító is működött egyszerre Lemhényben, bizonyítja egy anyakönyvi följegyzés 1728-ból, a mikor „Joannes Imreffy magister loci et rector scholae“ szerepel. Bizonyos tehát, hogy már a múlt század elején Lemhényben legalább két, de valószínűleg három tanító volt alkalmazva. A község központján volt elhelyezve az ugynevezett parochialis iskola és abba a gyermekek, fiuk leányok vegyesen jártak. A régi tanítók közül 1731-ben Michael Márton instructor, 1735-ben Joannes Hodor instructor, 1754-ben Josephus Hodor magister, 1755-ben Joannes Szabó instructor, 1760-ban Dávid Babos instructor, 1765-ben Simon Baricz instructor, 1767-ben Josephus Szilágyi ludimagister, 1803-ban Michael Kovács cantor, 1807-ben Gregorius Jakab ludimagister, 1811-ben Stephanus Molnár campanator (harangozó) nevei maradtak fenn. Volt a község alsó részén is egy kis iskolaház, mely még most is látható. Ebben az öregebbek elbeszélése szerint: Lukács János, Kovács Sándor, Kovács Mihály, Göthér Tamás, Szigethy Domokos, Barthó Lajos, Zsigmond József és Németh István tanítoskodtak. A leányok elválasztása a fiuktól úgy látszik csak a század elején történt meg, a midőn azok-

nak tanítását a harangozóra bízták. Most nincsenek elválasztva, hanem osztályok szerint csoportosítva a fiukkal együtt tanulnak. A központi iskola László József plébános buzgólkodása folytán 2 tanteremmel és 1 tanító számára lakással, 1885-ben épült fel. Ennek költségeihez Ő Felsége a Király 50 frttal, Lönhart Ferencz erdélyi püspök 300 frttal, Gróf Nemes János pedig 100 frttal járultak. Az építési költségek többi részét, mintegy 2000 frtot, az egyház és a község szavazták meg. Ez az épület igen tágas, világos tantermekkel bir és a törvény követelményeinek teljesen megfelel. Berendezése és felszerelése azonban még kiegészítésre vár. Még nincs teljesen készen a község alsó részén 1892-ben megkezdett iskolaépület, melyet hatósági intézkedés következtében kezdett meg a község. Annak elkészültéig bérházban folyik a tanítás.

Lembényben jelenleg három tanító van alkalmazásban: *Kádár Antal* kántor-tanító, (ki helyett azonban már régebb időtől *Kosztandi János* tanít), *György Ferencz* és *Székely György* rendes tanítók.

A kántortanító évi jövedelme 612 frt. és lakás.

A rendes tanítók 300—300 frt. fizetést és lakást élveznek.

Az iskolaszék elnöke: *László József* rk. plébános, az iskolaügyek lelkes támogatója.

L i s z n y ő.

Közs. Lsz. 914. Magy. 882. Ném. 2. Rom. 30. Rk. 11. Gör. kath. 240 Ev. ref. 470. Gör. kel. 193. Tnk. sz. 181. mn. f. 80; l. 61; ism. f. 15. l.; 25 Iskolába jár: mn. f. 45 l. 40; ism. f. 5. l. 10; Isk. nem jár: 81. tank. Van 1 gör. kath. 1. gör. kel. és 1 ev. ref. felekezeti jellegű népiskolája.

a) Ev. reformatus felekezeti iskola. Lisznyón már a XIV. század elején önálló egyházközség létezvén, valószínűleg a tanításról is gondoskodva volt, s első tanítójául Péter papot tekinthetjük. A reformáció idejében megalakult ev. ref. egyházközségről nincsenek adataink; annyi azonban bizonyos, hogy virágzásnak örvendhetett, minthogy 1603-ban temploma részére felírással harangot öntetett.

Ezen század elején, egész 1855-ig Tóth Mihály tanított és volt énekvezér a rendes kepefizetésért. Őt fia követte 1857-ig, majd 1861-1880-ig Lörintz Sándor alkalmaztatott. Azontul, egész 1887-ig 7 tanító váltotta fel egymást; közülök megemlítendő Hadnagy Mihály, a ki a községben olvasó-egyletet és dalárdát alapított.

Az iskola saját épületében van elhelyezve, *de a tanterem szűk és alacsony*. A tanterem felszerelve *nincs*. Van az iskolának kétféle alapja: a Gödri-féle magtár, melyet a nevezett jó emlékü ev. ref. esperes alapított 2 véka gabona ajándékozásával, 1871-ben; ma már 40 hectoliterre szaporodott, s kamataiból a szegénysorsu tanulók tanzsereket kapnak. A második alapnak csiráját azon 60 frt. képezte, a mely 1863-ban a községet ért elemi csapások folytán begyűlt 100 frtból kiosztatlanul megmaradt; ezen alap ma már mintegy 200 hecto-

liter roszból és 400 frt. készpénzből áll. Kamataiból 100 frtot kap a tanító tandij fejében, 100 frtot pedig Lőrintz Sándor nyugalmazott tanító.

Jelenleg *Damó Dénes* tanító van alkalmazásban már 1890 óta. Fizetése terményekben és készpénzben évi 300 frt. és szabadlakás.

Iskolaszéki elnök: *Antal Lajos*, ev. reformatus lelkész.

b) Gör. keleti felekezeti népiskola. A szabadságharc lezajlása után a gör. keleti vallásnak is megkezdették az iskolák felállítását és Lisznyón 1852-ben nyílt meg a gör. keleti felekezeti népiskola. A consistorium részéről Popovits János küldetett ide, a ki a gyermekeket olvasni, írni, számolni és még némi vallásos ismeretekre tanította. Mikor állomását elfoglalta, már 61 éves volt, nehezeére esett a tanítókodás és 10 évi szolgálat után állomásáról önként lemondott. Utóda 1862-ben Fazakas György, jelenleg lisznyói gör. kel. lelkész, ki már a népoktatásügyi törvény által előírt valamennyi tantárgyat tanította, sőt sikeres tanítói munkásságáért elismerésben is részesült. 1873-ban elhagyta a tanítóságot és a jövedelmezőbb papi hivatalt foglalta el. Utána a tanítók majdnem évenként váltakoznak. 1890. évig hét tanító fordult meg, ezek közül az utolsó Marin György, 1890-ben lemondott s azóta nincs is tanító. A tanítást addig míg tanítót kapnak Fazakas György lelkész teljesíti magyar nyelven, minthogy itt a gör. keletiek is csak magyarul beszélnek.

Az iskolaépület 1892-ben épült. Berendezése és felszerelése kiegészítésre vár.

A tanító fizetése terményekben és készpénzben évi 118 frt. 50 kr. és szabadlakás.

Iskolaszéki elnök: *Fazakas György*, lelkész.

c) Görög katolikus népiskola. Kezdetben, az egyház alakulása alkalmával 1830 körül, a kántor tanítgatta a gyermekeket vallásra és vallásos énekekre. A rendszeres iskola azonban csak 1871-ben állott be, de Raduly György, az iskola első s valószínűleg utolsó tanítója is, még mindig saját lakásán, de már külön szobában tanította a gyermekeket. A tankötelesek száma évről-évre szaporodván, Boér János lelkész saját házában egy tágasabb szobát bocsátott a tanítás céljaira, melyet 1881-ben kipadoltak, bebutoroztak és tanszerekkel elláttak. A tanítói fizetés rendkívül csekély. A balázsfalvi érsektől évi 30—60 frt. segély, a hivektől 6 köböl buza, 10 tere tűzifa, végre minden iskolástól 80 kr. tandij. Raduly 1891-ben nyugdíjba ment s 20 évi szolgálata után is 2-szer annyi nyugdíjat kapott, mint a mennyit fizetése kitett.

Azóta nincs tanító, a tanítás ezen iskolában szünetel; a gyermekek részben a gör. keleti, részben pedig az ev. reformatus iskolába járnak.

L ü g e t.

Közs. Lsz. 390. Magy. 25. Rom. 360 Egy. ny. 5. Rk. 9. Ev. ref. 5. Unitárius 12. Gör. kel. 364. Tnk. sz. 71. mn. f. 28 l. 32; ism. f. 9. l. 2. Iskolába jár: mn. f. 26. l. 26; ism. f. 2. l. 1. Isk. nem jár 16 tank. Van 1 gör. kel. felekezeti jellegű népiskolája.

Gör. keleti felekezeti népiskola. Lügeten, mely községet román ajkuak laknak, csak az ötvenes években alakult iskola. Addig egy-egy irni-olvasni tudó ember tanitgatta a gyermekeket. Az ötvenes évek végén Tampa László volt a tanító, ki 22 évig tanítoskodott e helyen. Majd Birtz Pál követte, ki azonban csak egy évig tanított. **Buksa András**, tanító 1878 óta folytonosan itt van alkalmazásban. Az első iskolaépület az ötvenes években épült fel, melynek helyébe 1887-ben építettek új iskolaépületet.

Az iskola tanítási nyelve román-magyar; berendezése és felszerelése igen hiányos.

A tanító, ki egyben énekvezér is, csak évi 120 frt. fizetést és egy kis szobából álló szabad lakást élvez.

Iskolaszéki elnök: **Buksa János** gör. keleti lelkész.

M a g y a r o s.

Közs. Lsz. 428. Magy. 383. Rom. 42. Egyéb ny. 3. Rk. 6. Gör. kath. 7. Ev. ref. 365. Unitárius 6. Gör. kel. 40 Izr. 4. Tnk. sz. 92. mn. f. 37. l. 35; ism. f. 14. l. 6. Iskolába jár: mn. f. 27. l. 26; ism. f. 5. l. 5. Isk. nem jár 29 tank. Van 1 községi jellegű népiskolája.

Községi elemi népiskola. A sepsi-magyarosi iskola hihetőleg a reformatus egyház keletkezésével egy időben. A reformatus templom 1775-ben épült, de 1746-ban egy szerződést Kónya László szacsvai és magyarosi iskolamester ir alá, a miből az következik, hogy e két községnek egy mestere volt. Majd 1829-ben markostalvi Szabó Zsigmond a „rektor“ ki 60 kalangya képéért tanítja az ev. reformatus vallásu növendékeket. Utóda Pethő János, ki 1842-től egész 1881-ig jó sikerrel tanított. Az ő idejében, 1753-ban épült a régi omladozó iskolaépület helyébe új épület, benne a tanító számára megfelelő lakással. Csákány Albert két évig a régi fizetés mellett tanít, de 1883-ban Benczédi István tanító és énekvezérnek fizetését felemelik. Járandósága 2 hold szántóföld haszonélvezete, 65 kalangya ős és ugyanannyi tavasz gabona, továbbá minden iskolába járó tanuló után 50 kr. tandíj. A két utóbbi tanító már az új nemzedék tagja, az iskolában a rendes tantárgyakat tanítják, meghonosul alattuk az ismétlődő tanítás.

Benczédi eltávozásával a felekezet iskolaépületét, annak felszerelését, faiskoláját átadja a községnek és iskolafentartási jogáról lemond. Megalakul tehát a községi iskola 1886-ban, s a tanítói állomást 200 frt.

évi fizetéssel segéd-tanítói állomássá szervezik. Abból indulva ki, hogy a tanító mint énekvezér körülbelül 180 frt. járandóságot is élvez. Erre az állomásra választják meg *Teleki József* okleveles tanítót, a ki jelenleg is segéd-tanítói minőségben tanít.

Az iskolaépület immár nem felel meg feladatának. Új építkezés iránt most folynak a tárgyalások.

Az iskolaszék elnöke 1842-től 1886-ig *Bod Mózes* ev. reformatus lelkész, azóta *Jancsó János*.

M a k s a.

Közs. Lsz. 772. Magy. 736. Ném. 7. Rom. 3. Tót 10. Egyéb ny. 16. Rk. 49. Gör. kath. 39. Ev. ref. 654. Ág. ev. 1. Unitarius 4. Gör. kel. 16. Izr. 9. Tnk. sz. 120. mn. f. 42. l. 43; ism. f. 17. l. 18. Iskolába jár: mn. f. 43. l. 38; ism. f. 9, l. 12 Isk. nem jár 8 tank. Van 1 községi jellegű népiskolája.

Községi elemi népiskola. Maksa már 1332-ben szerepel Moya, majd 1333-ban Moxa név alatt. Tamás nevű papja 6^é régi és 2 kis banálist fizetett és így már akkor a nagyobb községek közé tartozott. Maksa különben székhelye volt a székelyek nemzeti gyűléseinek, sőt Háromszék megye is 1630—1793-ig itt 31 közgyűlést tartott. — Tanítás volt itt bizonyára már előbb is, azonban az egyház levéltára 1704-ben a labanczdulás idejében elpusztulván, csak szájhagyományból tudjuk, hogy Gábor diák lett volna a XVIII. század közepén a rector, ki e mellett jeles faragó és festő is volt. A régi ev. ref. templom javítását 1761-ben ő vezette s a karzaton, valamint a menyezeten maig is látható mythologiai alakokat is maga festette; mint gazdag ember, a szegényeknek jótévedője volt s az akkor uralkodott éhínség idejéből mint a szegények őrangyala él emlékezete. Utóda Locsidi volt, a ki azonban rövid működése után megszökött az ekleziából!

1810—1853-ig papolezi Kelemen László tanított sikeresen, ki a k.-vásárhelyi „particulából” jött. Tanítványai kegyelettel említik ma is és ezek egyike, pár évvel ezelőtt, emlékkövet is állított sirja fölé. Utóda Albert László 1853—1878-ig, tehát 25 évig működött teljes elismerésre s a visitatio jegyzőkönyvei mindig dicsérrel emelik ki buzgóságát. Ő már két tanteremben — egy ajtó által elválasztva — tanította a nem szerint elválasztott tanköteleseket.

1873-ban a leányiskola községivé alakították, míg a fiúiskola megtartotta felekezeti jellegét. 1875-ben a fiúiskola is átalakul, de néhány hónap múlva ismét felekezetiivé válik. A végleges átalakulási idő csak 1878-ban következett be, a mikor a felekezet iskolafenntartási jogáról forma szerint lemond. Ezen átalakulási időszakban Albert László, Kiss Lajos, majd ifj. Gocsmán Mihály, Kónya Lajos és 1875 óta a most is működő *Magyari György*, ki társadalmi és az egyleti életben tevékeny részt vesz, tanítószkodnak. 1879-ben az egyik tanítói állomás, Kónya Lajos eltávoztával tanítónői állomássá változtatott s arra *Kőszegi Róza* választott meg. A tanerők gyors változása megszűnván,

a már roskadásnak induló iskolaépület helyett újnak építése foglalkoztatta a lakosokat. Az ügy azonban lassan érlelődött, míg 1886-ban Potsa József főispán erélyes rendeletére az előmunkálatok megtétettek s 1887-ben Eötvös K. Lajos tanfelügyelő buzditására az építés is megindulván, 1888 őszén a tanítás már a díszes új épületben vehette kezdetét. Az iskolaépítés ügyében Málnási Lajos iskolaszéki elnök buzgókodott leginkább, ki nemcsak mint a munkálat intézője, de mint annak buzgó támogatója is elismerést érdemel. Az iskolaépület, melyben 2 tágas tanterem és 2 tanítói lakás van, a megye egyik legszebb iskolaépületei közé tartozik. Felszerelése elég jó. Van iskolakertje a tanító gondozására bízva. Van továbbá 257 frt 57 kr-ra növekedett alapítványa részint kötvényekben, részint a postatakarékpénztárban elhelyezve. Ehhez hozzájárultak: Tompa Vincze 50 frt, ifj. Goesmán Mihály 30 frt., Lázár Mihály volt főkirálybíró 1 drb. arany s vegyes jövedelmekből 62 frt. 94 kr.

A tanítók évi 300 frt. fizetést, megfelelő évvétődös pótlékokat és szabad lakást élveznek.

Iskolaszéki elnök: *Jancsó Ferencz*, ev. reformatus lelkész.

M á l n á s.

Közs. Lsz. 773. Magy. 773. Rk. 98. Ev. ref. 641. Ag. ev. 2. Unitarius 2. Gör. kel. 29. Izr. 1. Tnk. sz. 173. mn. f. 88. l. 48; ism. f. 19. l. 18. Iskolába jár: mn. f. 47. l. 32; ism. f. 4. l. 5. Isk. nem jár: 85 tank. Van 1 községi jellegű népiskolája.

Községi elemi népiskola. Málnáson, a régi időkben állítólag kolostor volt, de hogy melyik szerzet építette azt ide s hogy tartottak-e mellette iskolát, megállapítani nem lehetett. Sajnos, hogy az egyházközség multjára vonatkozó adatoknak sem lehetett nyomára jutni, mert azok néhány év előtt eltűntek és felfedezhetők nem voltak. A jelek azonban arra engednek következtetni, hogy Málnáson a reformatio idejében kezdetett meg a tanítás és folyt az a reformatus egyház vezetése alatt mindaddig, míg az iskola felekezeti jellegét elhagyva, 1873-ban községi iskolává alakult. Arra sincsenek adataink, hogy kik lehettek Málnásnak régi tanítói. Csak azt tudjuk, hogy a szabadságharc előtt és utána egész 1853-ig, bodoki születésű Füzi Lajos volt az énekvezér és tanító. Utóda Kátai Zsigmond, a rendes kepe járandóság és 40—40 kr. tandíj élvezete mellett, egész 1872-ig tanított.

A közigazgatási hatóság súlyt fektetvén arra, hogy Málnáson, mint látogatott fürdő helyen rendes iskolázás legyen, 1873-ban kieszközlte az államsegélyt, a mit a község megnyervén, megújította a községi iskolát. Még pedig egyszerre két tanerővel, dálnoki Teleki Sándor és Benkő Gyula segédtanítóval. De már a következő évben vál-

tozás áll be, mert a segédtanító eltávozván, annak helyét az ev. reformatus pap helyettesíti mindaddig, míg Mihályfalvi Károly rendes tanítóul választatik meg. 1875-ben Mihályfalvi eltávozván, a második tanítói állomásra engedélyezett államsegély is megszűnik, s azóta egy tanító végzi a tanítást Málnáson. Tanítóskodott itt 1876-ban Drago-mér József ideiglenesen, míg 1880-ban a most is működő bodoki *Er-dős Gábor* okl. tanító választatik meg rendes tanítóul.

Az iskola épület tárgyában évek óta folynak alkudozások a pol-gári községgel, mely e tárgyban hosszas rábeszélés után volt hajlandó, megfelelő épülettel bíró telket vásárolni. A jelenleg még használatban levő iskolaépület a tanítás céljainak általában nem felel meg. Annyira szűk, hogy abba a tanköteleseknek fele sem fér el s így azoknak egyrésze iskolázás nélkül nő fel.

Eötvös Károly Lajos kir. tanfelügyelő idejében mozgalom indult meg, egy Málnáson felállítandó *kőfaragó tanműhely* létesítése tárgyá-ban, melynek azonban sajnos eredménye nem lett. Remélhető azonban, hogy tekintettel az itt nagymértékben található és feldolgozásra al-kalmas kő anyagra, ezen terv nem lett véglegesen elejtve.

Általában kívánatos, hogy Málnás iskolaügyeire az illetékes ha-tóságok kiváló figyelmet fordítsanak. Málnás látogatott fürdőhely, a hol évenként több száz külföldi, és még több hazai vendég fordul meg. Ezek bizonyára nem a legjobb véleménynyel lesznek kulturális törek-véseink felől, ha az ott uralkodó tanügyi állapotokat megismerik. Egy férfi és egy nő tanerővel ellátott állami elemi népiskolára és kisded-óvodára van szükség Málnáson, megfelelő külsejű és minta berende-zésű épületben.

A tanító fizetése évi 300 frt. és megfelelő évtödös pótlék, to-vábbá évi 50 frt. lakáspénz.

Az iskolaszék elnöke: *Kiss Gyula*, reformatus lelkész.

M á r k o s.

Közs. Lsz. 633. Magy. 6. Rom. 627. Ev. ref. 2. Gör. kel. 631 Tnk sz. 163. mn. f. 50. l. 66; ism. f. 22. l. 25. Iskolába jár mn. f. 27. l. 41; ism. f. 16 l. 15. Isk. nem jár 64. tank. Van 1. gör. kel. felekezeti jellegű népiskolája.

Görög keleti felekezeti népiskola. Ezen iskola multjára vonatkozólag alig van számbavehető adatunk. Ez is, mint a legtöbb gör. keleti felekezeti iskola e vármegye területén, a jelen század kö-zepén keletkezhetett, a midőn az abszolutismus idejében iskola felállít-ására minden község köteleztetett. Lakói, néhány lélek kivételével, románok, kik azonban legnagyobbbrészt magyarul is beszélnek. Daczára ennek a tanítás nyelve román; a magyar nyelv azonban *kielégítő* ered-ménnyel taníttatik.

Az iskolának még ma sincs tulajdon épülete; a községházának egyik bérelt helyisége szolgál tantermül. Valószínű azonban, hogy már

legközelebb felépül a templom közelébe tervezett iskolaház, melyre itt tényleg nagy szükség van. Tanítója 1870. év óta *Komsa Mihály*, ki előbb Dobollón tanítóskodott.

Az iskola berendezése igen gyarló; felszerelése alig érdemel említést.

A tanító, ki egyszersmind énekvezér, mintegy 250 frtra tehető évi jövedelmet élvez.

Iskolaszéki elnök: *Dogár György*, gör. keleti lelkész.

M á r k o s f a l v a.

Közs. Lsz. 942. Magy. 938. Egyéb ny. 4. Rk. 92. Ev. ref. 831. Unitarius 1. Gör. kel. 18. Tnk. sz. 189. mn. f. 73. l. 60; ism. f. 29. l. 27. Iskolába jár: mn. f. 64 l. 59; ism. f. 12. l. 9. Isk. nem jár: 45. tank. Van 2 községi jellegű népiskolája.

Községi elemi népiskola. Márkosfalva, mely Villa Marci név alatt már 1333-ban mint önálló egyházközség szerepel, egyike megyénk legrégibb községeinek. Régi papjai közül csak Jánost ismerjük, ki a pápa részére „2 grossos“ fizetésére volt kötelezve. 1567-ben azonban bizonyára többet vetettek ki a működő lelkészre, mert ekkor Márkosfalva már 21 kapuval fordul elő. A reformatio gyorsan tért foglalt e helységben, mert 1608-ban Gidófalvy Gergely már mint markosfalvi *predikátor* szerepel egy adásvevési szerződésen. Sajnos, hogy ezen község kulturális viszonyait illetőleg, régibb adatokkal nem rendelkezünk; pedig teltehető, hogy itt az iskolázás már igen régi. Csak 1700 év körül találjuk Szabó Boldizsár rectort, ki innen 1726-ban, Köpeczre ment. Majd 1760-ban Vajda Ferencz, 1774 körül Duló István, ki után 1801-ig Barabás György tanítóskodik. Az öreg Incze Ferencz pedig 1845-ben kéri az egyháztanácsot „hogy fogadja el a nemes eklézsia az ő lemondását, mert hivatalát 44 év óta hűségesen, pontosan folytatja s a rárótt nehéz köteleességeket hűen teljesítette.“ Válaszszon hát a ns. Ekklezsia magának új kántor-iskolamestert, úgy azonban, hogy őt a mesteri lakásban hagyja meg, fele képét kapja — a munkát azonban a segédmester végezné.

A nyugdíjazásnak ezen módja, részben még ma is szokásban van, különösen a rom. kath. és reformatus felekezetűeknél. Egy év múlva teljesül Incze kívánsága és segédmesterül László Mózes választatik meg, az öreg mester halálával örökös „successiora“, t. i. hogy az előd elhunytával, további választás nélkül, a rendes mesteri állomást foglalja el s tartja meg haláláig. Az iskola vegyes, fiuk és leányok együtt járnak az öreg Incze alatt is egy ideig. A külön választás 1818–20. évek között történik meg és a leányok tanítása a harangozóra marad. Mint harangozó-tanítók Szabó János, Csekme János, Pilbart Sándor szerepelnek.

Ugy látszik, hogy a tanítómarasztás itt is divatban volt, mert

Pilbart 1848-ban kijelenti az eklézsiának, hogy miután egy éven át hűen és pontosan teljesítette kötelességét, ha a tanács is így akarná, maraszsa meg őt a következő évre; a mi meg is történt. Tanítottak még: Másztó Miklós, Kovács József, Orbán Mihály, majd ismét az előbbi. A tanítási rendszer itt is csak az olvasást, írást, számolást ölelte fel. A fiuknál azonban az öreg Incze, ki tudományos ember hírében állott, latin énekeket, a test részeit, temetési énekeket, imákat is tanított.

A közbizsgálatokat itt is, mint máshol is a felekezeti iskoláknál, a templomban tartották meg. Az iskolától a templomig énekelve mentek a gyermekek. Egy ily latin éneket bemutatunk a következőkben:

„A. a. a. Leta sunt tempora, ludus cartifolia nostra sunt solemnia
E. e. e. Finis Miseriae, Finis nunc scholandum est, finis laborandum est.
I. i. i. Valet socii, ad examen ibimus, scholae valedicimus!
O. o. o. Jucundo animo, hodie vacatio, cras in patriam ibo.
U. u. u. Vivamus ego et tu, vivat noster Ferdinandus imperator quintus.“

Temetéseknél is kirukkoltak a tanulók és énekeltek a mesterrel.

A mesteri fizetés a kepe egy harmadából állott, ezen felül minden gazda egy szekér fát szállított udvarára. Az iskolát a gyermekek fűtötték, a reggelenként hónuk alatt felvitt fával; ők takarítottak, vizet hordtak, később pedig fejenként 40 kr. tandíjat fizettek a mesternek. A tahordás és tisztogatás 1852-ben megváltódott oly formán, hogy az iskola javára mulatságokat rendeztek s annak jövedelméből a mester évenként 50—60, sőt 100 frtot is kapott s ezért köteles volt az iskolát fűteni és takarítani. A harangozó mindaddig, míg a leányokat tanította, minden gazdától 6 kéve őszi s ugyanannyi tavaszi gabonát kapott.

A népoktatási törvény életbelépése után Márkosfalván is belátták a *községi iskolának* előnyeit, azonban annak beállítását, a felmerült akadályok miatt nem foganatosíthatták. De a régi rendszernek így is vége szakadt, mert 1871-ben dálnoki Kerestely Gézát választják meg iskolamesterül, ki Nagy-Enyeden a Bethlen főtanodával kapcsolatos *mester képezdét* jó sikerrel végezte el. Az öreg Kovács leánytanító, vele együtt végezte a tanítást. Ezzel az történt meg az 50-es években, hogy Kovács cs. kir. kerületi kapitány ép akkor toppant be osztályába, a mikor a leánykák a bibliából feleltek. Az egyik kis leány hűségesen mondá leczkéljét, melyben a zsidókról lévén szó, a többi között az is előfordult, hogy a „*szabadságért harcoltak*.“ Minthogy pedig ily *rebellis* kifejezést tankönyvben eltérni nem lehetett, az illető könyv használatát azonnal betiltotta!

Végre 1873-ban megnyílik a községi iskola, melyhez Kerestely Gézát és Forró Ignácot választják meg tanítókul, mindkettőt rendes tanítói minőségben. Kerestely ezenfelül az énekvezérséget is elvállalván, azért külön fizetésben részesült. Ezen idő óta a tanítás teljesen a törvény követelményei szerint halad egész 1875-ig, a mikor az erdélyi

reformatus püspök megtiltja Kerestélynek, hogy mint énekvezér, a községi iskolában tanítson. Kénytelen tehát állásáról lemondani, az iskolaszék pedig tanítót választani. Veres Lázár és Barabás Mór követik, mindketten egy-egy évig töltvén be ezen állomást.

Ekkor kerül szóba a szomszédos, és Márkosfalvával összeépült Matisfalvával iskolailag való egyesülésnek kérdése. Ez azonban csak később következett be, akkor, a midőn a két község politikailag is egyesült. De megvalósítják 1877-ben azon szándékukat, hogy az egyik férfi-tanítói állomást nő-tanítói állomássá változtassák. A nevezett évben kerül ide Bölcskői Örzse, okl. tanítónő, kit Forró Ignác tanítóval együtt a következő évben állomásaikon véglegesen megerősítenek. Együtt is távoznak 1885-ben, s helyüket Györbiró Anna és Hadnagy Mihály foglalják el és működnek együtt 1888-ig, a mikor Györbiró A. öngyilkossággal válik meg az élettől. Helyébe Pollák Augusztó okl. tanítónőt választja meg az iskolaszék, a ki ma is jó sikerrel tanít ezen iskolánál. Hadnagy Mihály pedig, a ki az iskola jóhírnevét szorgalmas munkájával állapította meg, 1890-ben Nagy-Borosnyóra, a községi iskolához igazgató-tanítóvá választatván meg, eltávozott és azóta Vántsa István, okleveles tanító tanít jó eredménnyel.

Az iskolaépülettel sok baja volt az iskolának egész 1886-ig, a mikor a község saját költségén diszes iskola épületet emelt két tanteremmel s mindkét tanerő számára megfelelő lakással.

Az iskolaszék elnöke: *Damokos Albert*, földbirtokos, közigazg. bizottsági tag, ki különösen az iskolaépítés ügyében szerzett magának kiváló érdemeket.

A tanítói fizetés itt is a minimalis 300 frtban és a megfelelő évvétődös pótlékban van megállapítva. Mindkét tanerő, az iskolaépületben szabad lakást élvez.

Községi elemi népiskola. Matisfalva ma már sem politikai, sem iskolai, sőt a legutóbbi idő óta, egyházi szempontból sem létezik. Egyesült Márkosfalvával, s 1889 óta egy községet képez vele. És ha mégis külön választottuk, tettük ezt azért, hogy iskolájának történetét külön adhassuk, bár az a márkosfalvi iskola történetével is szoros kapcsolatban áll. A matisfalvi iskola 1839-ben keletkezett, addig a tehetősebb szülők Márkosfalvára járaták gyermekeiket, a kik pedig ezt nem tehették, a reformatus lelkészről részesültek némi oktatásban.

Az első tanító léczfalvi Bodor János, kinek összes fizetése az iskolába járóktól beszedett 50—50 krból állott. Bizonyára egyike azoknak, a kik nem annyira a hivatás, de nem is kenyérkereset, hanem a katonai szolgálatól való félelemből léptek e pályára. 1858 óta két évig Ferencz István, a megyebíró, ki írni olvasni tudott, vállalta el a gyermekek tanítását; később Parai István. 1860-tól egész 1869-ig nem is volt tanítás, a gyermekek ismét Márkosfalvára jártak iskolába, míg 1869-ben Jancsó Elek, 1872-ben pedig Csiszér Zsigmond lelkészek foglalkoztak tanítással. A tanulók száma 17—25 között váltakozott.

Végre 1877-ben az iskola községi jelleget vesz fel, segédtanítói állomást szerveznek és arra árkosi Bedőházy Sámuel, majd Sipos Lászlót, Vass Albertet, végre 1891-ben Szász Péter okl. tanítót választják meg, ki azóta itt működik.

Martonfalva.

Közs. Lsz 541. Magy. 529. Rom. 1. Egyéb ny. 11. Rk. 171. Ev. ref. 369. Gör. kel. 1. Tnk. sz. 101. mn. f. 34. l. 40; ism. f. 8. l. 19. Iskolába jár: mn. f. 26. l. 26; ism. f. 7. l. 16. Isk. nem jár 26 tank. Van 1 ev. ref. felekezeti jellegű népiskolája.

Ev. reformatus elemi népiskola. K-Martonfalva már a XVI. században, mint önálló egyházközség szerepel. Anyakönyve azonban csak 1767-től kezdődik, melyet „Istenes jó indulattából készített és örömmel ajánlott Rákosi László uram, Az Martonfalvi Reformata kis Ekklesia számára illy jó és hasznos végekre nézve: I. Elsőben is: Hogy ebben megiratnának neveik és seriesek szerint, kik voltanak ebben az Ekklesiában az Isten oltára mellett szolgáló Papok és Mesterek“ stb. Tehát egy laikus, a ki az utókorra is gondolt s hiven kívánja vezetettetni a papok és mesterek neveit azon sorrendben, a mint azok egymás után következnek. Barátosi András Elek, akkori reformatus pap bejegyzí ugyan „ki jöllehet ezen Matrix eredetét vette 1767-ben. Én mindazonáltal felhágok tizennégy esztendőig — az 1754-re — mikor kezdetben ezen Ekklesiában Papi hivatalom fojtatni, és a felljebb megírt punctumokat véghez vinni, én Istenemnek együgyű szolgálja: András Elek Barátosi“. De bizony csak jó szándék maradt a feljegyzés, mert azt András nram nem teljesítette és hogy a mult századról mégis pontos adataink vannak, azt Kovács Márton papnak köszönhetjük, a ki azonban már ötödik volt András után.

A jeles papok után ítélve, valószínűnek látszik, hogy Martonfalván az iskolázás kellő felügyelet alatt állott és így feladatának jól megfelelt. Kovács Márton mint esperes is sokáig szolgált és így mint hivatott öre az iskolának, arra bizonyára kiváló gondot fordított. Az első iskolamester, kinek neve reánk maradt, Pap János, a ki 1759-ig tanított; hogy mikor kezdett tanítani, nem lehetett megállapítani. Utódai 1771-ig feltorjai Kovács István, 1774-ig martonfalvi Rákosi László, valószínűleg fia Rákosi Lászlónak, ki a *Matrixot* ajándékozta; 1783-ig albisi Teleki Áron, 1797-ig léczfalvi Szacsvey György, 1825-ig papolezi Nagy Péter, 1850-ig Kósa Lajos, 1853-ig dálnoki Kerestely Dávid, azóta pedig alcsernátoni Mihályfalvi Ferencz, ki 1876-ig mint tanító, azóta pedig mint énekvezér működik.

A tanítói fizetés a kepe, melyhez tandíj fejében 1—1 váltóforint járul. Ennek pénzértéke 200 forintra tehető. De megjavult a mesteri fizetés 1865-ben, a mikor Simó Sándor lelkész kezdeményezésére mag-

tárt alapítanak a célból, hogy annak jövedelméből a külön alkalmazandó tanító fizetését fedezzék. Így dolgozik, fárad a szegény székelly ember és teremti az utókornak kedvezőbb helyzetet. Ő maga ülteti el a fát s meg van győződve arról, hogy annak gyümölcsét más fogja élvezni, de azért mégis meghozza az áldozatot. Mint jellemző jelenséget közöljük azon kötelező nyilatkozatnak bevezető részét, melylyel a magtár alapítására a gyűjtést megindították: „Alattirtak, mint a k.-martonfalvi reformatus egyház tagjai, meg lévén győződve a felől, mily égető szükségé vált hazánk, nemzetünk s anyaszentegyházunk felvirágoztatására nézve a népiskolákról gondoskodás; látván másfelől azt, mily nagy akadályára van gyermekeink neveltetése és oktatásának a két nemen levőknek egy tanító általi taníttatása: elhatároztuk magunkban, hogy egy külön tanító fizetésére magtárt állítunk“, stb. stb. A magtár tényleg létesült, s az ma már 2400 frt. tőkét képvisel. És míg az egyházközség a fiuk tanításáról így gondoskodik, addig egy nemes lelkű nő, Bogdán Józsefné szül. Kovácsi Borbála, vagyonkáját az egyház kezelésére bizza, azon kívánsággal, hogy az halála után „Leányiskola-alap“ czimen gondoztassék. Ez az alap ma már közel jár a 2000 forinthez. Van ezen kívül az iskolának mintegy 150 forintot tevő alapja, a tanulók jutalmazására. Az alapítványok 8%-kal kamatoztatnak és ha nem is elegendők még két tanító fizetésének fedezésére, de legalább az alkalmazásban levő egy tanító, pontosan kapja meg fizetését. Volt azonban idő, a mikor a község tulmenve anyagi tehetségének határain, a fiutanító mellett leánytanítót is fizetett. Ilyen volt 1865-től—1876-ig Molnár Bonaventura, évi 200 frt. fizetéssel, melyet a polgári község fizetett. Majd 1876-ban 300 frt. fizetés, 4 öl tűzifa és szabad lakás élvezetével, máramaroszigeti Barabás Sándort; tanítónőül pedig, évi 400 frt. fizetés, 4 öl fa illetmény és szabad lakás élvezetével, Kopp Ilmát választották meg. A jóakarat meg volt a községben, de nem volt elegendő fedezet, a megszavazott járandóságoknak pontos fizetésére. Ily körülmények között tanító és tanítónő elhagyták állomásukat s azokat Barabás Móricz, Mihályfalvi Ferencz, Mihályfalvi István, Bitai Mózes helyettesítették, míg végre 1880-ban kimondotta a polgári község, hogy az iskola fenntartásához csak évi 200 forinttal járulhat. Ez időtől fogva egy tanerő, zaláni Szabó Lázár okl. tanító vezeti az iskolát és tanítja a gyermekeket vegyesen, egy tanteremben. Szabó Lázár tanító különösen a több szólamú dalok tanításával ért el sikereket iskolájában. Ugyancsak ő nyerte el azon pályadíjat, mely az Eötvös Károly Lajos által írt milleniumi iskola ünnepélyek tárgyát képező füzetben levő „Táltosok kara“ megzenésítésére kitűzetett.

A tanító fizetése évi 300 frt., szabad lakás és 3 öl fa. Az egyházközség ezen felül évenként 100 frtot szavaz meg a tanító részére.

Az iskolaépület rozszant, a követelményeknek nem felel meg. Berendezése és felszerelése sem kielégítő.

Iskolaszéki elnök: Czell Ignác, ev. reformatus lelkész.

Miklősvár.

Közs. Lsz. 711. Magy. 685. Ném. 1. Rom. 1. Egyéb ny. 24. Rk. 624. Gör. kath. 3. Ev. ref. 66. Unitarius 13. Gör. kel. 5. Tnk. sz. 120. mn. f. 48. l. 50.; ism. f. 11. l. 11. Iskolába jár: mn. f. 46. l. 49. ism. f. 7. l. 12. Isk. nem jár: 6 tank. Van 1 róm. kath. jellegű népiskolája.

Róm. katolikus felekezeti népiskola. Miklősvár mint egyházközség is régi, a mennyiben 1332-ben János nevű papja tekintélyes összeget fizetett a pápa javára; 1567-ből pedig 19 kapuval van bejegyezve, a mi arra mutat, hogy már akkor számbavehető községet képezett. A reformatió idejében lakói valamennyien az új vallás hívei lettek és mint reformatusok, szintén rendes egyházközséget képeztek. Azonban a múlt század elején, köröspataki Kálnoky Adám gróf, ki majdnem az egész község ura volt, Bécsben Timon Sámuel jezsuitával megismerkedvén, oly indulattal tért haza, hogy jobbágyait a róm. katolikus vallásra téríti vissza. Ezt a szándékát erőszakkal is keresztül vitte és 1717-ben, Márk István reformatus paptól a templom kulcsát elvette, őt a parochiából kiköltöztette és abba a maga udvari papját ültette be. A miklősvári róm. katolikus iskola tehát 1717-ben keletkezett, a reformatus iskola helyébe. Hogy ki volt legelső tanítója, nem tudjuk. Azonban 1736-ban már Kristó János deák a kántor, majd 1818-ban Tuzson Ferencz, kinek utódai Adám deák és Krapuleczki József; 1830-tól egész 1857-ig pedig Szabó János és Füzes András tanítanak. A tanítás céljaira valószínűleg már kezdetben külön helyiség szolgált; 1856-ban pedig már két tanterem iskolát építenek. Azonban daczára annak, hogy a két tanterem készen volt, egész 1876-ig *Gál Péter*, ki ma is alkalmazásban van, egyedül tanított. Ekkor a róm. katolikus hitközség országból eladott fa árából tekintélyes összeget fordítottak az iskolaalap javára, melynek évi 400 frt. kamatjából szervezték a második tanítói állomást s arra Bálint Sándort, Kerecsi Mihályt, 1886-ban pedig *Székelty Károlyt* választották meg, ki ma is itt tanít.

Az iskolaépület mely 1856-ban épült, ma már nem felel meg rendeltetésének. Elkerülhetlenül szükséges az új építkezés, melyre nézve különben a tárgyalások már folyamatban vannak.

A tanítók fizetése évi 400 – 400 frt. és szabadlakás.

Az iskolaszék elnöke: *Czászár Károly*, rk. plébános.

Mikó-Ujfalu.

Község. Lsz. 1271. Magy. 1261. Rom. 8. Egyéb ny. 2. Rk. 323. Ev. ref. 98. Unitarius 1. Gör. kel. 844. Izr. 5. Tnk. sz. 280. mn. f. 99. l. 111; ism. f. 37. l. 33. Iskolába jár: mn. f. 72. l. 73; ism. f. 10. l. 4. Isk. nem jár 121 tank. Van 1 községi jellegű népiskolája.

Községi elemi népiskola. Mikó-Ujfalun régebben úgy a róm. katolikusok, mint a gör. keletiek felekezeti iskolát tartottak fenn. A

róm. katolikus felekezeti iskola sem régi azonban, mert az csak a jelen század elején keletkezhetett. Valószínű, hogy akkor keletkezett, a midőn a község az Olt völgyéből mai helyére költözött. A mély völgyben fekvő községnek urai, félelmetes ostarai voltak az egész vidéknek. Rejtekhelyeikből mint sasok rohanták meg szomszédaikat s hurezolták le a mély völgybe zsákmányaikat. Valódi középkori rabló-község, mely csak felsőbb rendeletre hagyta oda biztos menhelyét. A kitelepedés 1812-ben történt meg, a mikor a róm. katolikusok kántori lakást és iskolát is építettek. Kántor tanítójuk egész 1831-ig Bartos Elek Antal, ennek halála után pedig Hamar János, ki egész 1871-ig tanított.

A gör. keleti felekezet iskolája csak 1848-ban létesült, mikor az iskola számára megfelelő épületet is emeltek. Ebben tanított Boér György románul, utódai Pap Miklós és Stréza Dávid pedig magyarul és románul.

A szegény nép azonban, mely Mikóujfalut lakta és lakja ma is, nem volt képes iskoláit a népoktatásügyi törvény követelményeinek megfelelőleg rendbe hozni. Új iskola építésére sem volt fedezet, és így csakhamar belátták, hogy iskolaügyük csak azon esetben fordulhat jobbra, ha mindkét felekezet egyetértőleg beszünteti iskoláját s közös erővel mondják ki a községi iskola beállítását. Réthi Lajos tanfelügyelő ismerve a helyi körülményeket, sok jóakarattal támogatta törekvésüket, a minek az lett az eredménye, hogy a közoktatási ministerium nemcsak hogy megadta a kívánt államsegélyt, de az iskola építésére 6730 frtot, melléképületekre és kerítésre pedig 3197 frtot, tehát közel 10.000 forintot engedélyezett. És a szegény község, mely a maga erejéből faházat sem lett volna képes felépíteni, 1872-ben diszes iskolaépülethez jutott, a melyben két tágas tanterem és két tanító számára tisztességes lakás van elhelyezve. A községi iskola azonban már 1871-ben megnyílt Mátyás Lajos okl. tanító vezetése alatt, kit ide a kir. tanfelügyelőség rendelt ideiglenesen egy évre. Minthogy a tanköteleseknek száma már az első évben százon felül volt, 1872-től kezdve két tanítói állomást szerveztek s ezekre Markaly Istvánt és Jakabos Istvánt választották meg. Előbbi csakhamar eltávozott s helyét Lengyel József foglalta el. Gyors egymásutánban váltják fel egymást ezután a tanítók. Markaly Baróthra megy, utóda Boes Dénes öt évi működés után Polyanra, Kristó István pedig Csikmegyébe távozott. 1891. óta Salamon Márton okl. tanító van alkalmazásban. Lengyel József, a második tanító, 1876-ban lemondván, állomása azóta nőtanítóval töltenetett be. Ilyenekül voltak alkalmazva: Fabián Teréz, Jancsó Mari, Barabás Anna, Nagy Lajosné szül. Lichtenthall Lujza, 1889 óta pedig *Bukovszky Berta*, ki ma is tanít.

Az iskolaépülete teljesen megfelelő, berendezése és felszerelése is jó.

A tanítók 300—300 frt. évi fizetést, megfelelő évvétődös pótlékot és szabad lakást élveznek.

Az iskolaszék elnöke: *Sólyom Géza*, róm. katolikus plébános.

N a g y - A j t a .

Közs. Lsz. 1329. Magy. 1312. Ném. 9. Rom. 7. Egyéb ny. 1. Rk. 77. Ev. ref. 313. Ág. ev. 7. Unitarius 770. Gör. kel. 162. Tnk. sz. 290. mn. f. 97. l. 103; ism. f. 47. l. 43. Iskolába jár mn. f. 80. l. 68; ism. f. 22 l. 10. Isk. nem jár 110. tank. Van 1 községi jellegű népiskolája.

Községi elemi népiskola. Nagy-Ajtát ősi időktől kezdve, több felekezet lakja. A rom. katolikusoknak a legrégibb időkben lehetett ugyan iskolájuk, de a reformatió után, csak az unitariusok és ev. reformatusok tartottak fenn iskolát. A két iskola közül előbb keletkezett az unitariusok iskolája, minthogy a XVI. század végén az egész község az unitarius vallást fogadta el. Az unitarius iskolának szervezését mégis a XVII. században keressük, a mikor az egyház szervezkedvén, egyben az iskola is beállott. Ezt az állításunkat bizonyítja azon körülmény, hogy a templom körüli várfal oldalán 1638-ból és későbbi évekből, sok unitarius családnak nevét találjuk bevésvé, a mi arra mutat, hogy azon időben ott már írni-olvasni tudtak a lakosok. Sajnos, hogy a papilak és vele együtt minden olyan adat, mely az elmúlt idők homályát megvilágosíthatta volna, 1720-ban elégett. Így most már csak a XVIII. század elejétől vannak adataink, úgy a tanítók, mint az iskola viszonyait illetőleg.

Városfalvi Ferencz Mihály az első iskolamester, ki ezelőtt 173 évvel, 1720 körül mint iskolamester Nagy-Ajtán működött; 1750-től Nagy Pál, 1760-tól homoród-almási Kovács János, ugyanazon évben sepsi-szentkirályi Erdő István, 1770-től Molnár György és Szentmártoni Samu, 1780-tól Bencze András, 1815-től derzsi Egyed János, 1817-től oklándi Kovács János, 1823 től Cserei Mózes, 1837-től Arkosi Mózes, 1843-tól Gvidó János, 1847-től Bedő Dénes, 1867-től kezdve pedig *Ütő András*, ki mint unitarius énekvezér és községi iskolai tanító, ma is működik. Mint unitarius felekezeti iskolának évente 50—60 növendéke volt; ide jártak a gör. keleti vallásu tanulók is, minthogy nekik Nagy-Ajtán soha sem volt külön iskolájuk. A tanító, ki egyben énekvezér is volt, a hivektől kapta fizetését, a mi a szokásos kepe járandóságon felül, az olvasni-írni tudó tanulóktól 1 váltó forint, a *syllabizálóktól* pedig 20 kr. tandíjból állott.

A reformatusok jó ideig az unitariusokkal együtt tartották fenn az iskolát; később csak annyiban, hogy gyermekeiket oda járatták. Hogy mikor alapítottak önálló iskolát és egyházközséget, azt pontosan megállapítani nem lehet; de valószínű, hogy a szétválás már a múlt században megtörtént. 1810 körül Lőrincz Gáspár a nagy-ajtai reformatus ekklésiának scholamestere, de hogy mikor kezdette meg működését, hogy mikor végezte, annak nyomát már nem tudhatjuk. Utódai: Székely Mózes és Fábián Sándor. Az utóbbi 1842-ben távozik ezen állomásáról Száldobosra, hová kántortanítónak választották meg. Köpeczi Benedek János szolgál ezután egész 1860-ig, nagy buzgalommal és szép eredménnyel. Reá ma is hálásan emlékeznek vissza volt tanít-

ványai. Majd rövid ideig Kővér Lázár, 1861-től pedig Balázs Ferencz tanítóskodott; 1866-tól pedig *Boda Sámuel* következik, ki ma is mint községi iskolai rendes tanító van alkalmazva. Időközben azonban, 1870—77-ig Pálfi Elek tanított a reformatus felekezeti iskolában.

Hosszas tanácskozás után 1874-ben végre megállapodásra jut a felekezet, s egyértelműleg kimondja a községi iskola felállításának szükségét. Tényleg 1874. év szeptember hó 1-én megnyílik a községi iskola, két tanerővel. *Boda Sámuel* rendes, *Ütő András* pedig segéd-tanítóul választatnak meg.

Boda Sámuel a tanító egyesületi életben tevékeny részt vesz. Mint az erdővidéki tanító egyesületnek tagja, több értekezést olvasott fel ennek közgyűlésein. Községében *Olvasó-Együletet* alakított s az ma is virágzik; behozta iskolájába az *iskolai takarékpénztárt* s annak keletkezése óta vezetője. Az iskola életében 18 év alatt nem fordult elő változás. Egyike azon is kevés iskoláknak, a melyekben a tanítói változások nem zavarták a tanításnak eredményét. Előnyösen jellemzi ez mind az ott működő tanítókat, mind pedig magát a községet. A tanítókezesek szaporodásával előállott a harmadik tanítói állomás szervezésének szüksége, melyre *Eötvös Károly Lajos* tanfelügyelő ösztönzésére tanítónőt választottak és *Szolnoky Irén*, a megválasztott tanítónő, működését 1892. évi október havában meg is kezdette. Most már három tanerő működik a községi iskolánál, melynek részére most épül az új iskolaépület.

A rendes tanító évi fizetése 300 frt., megfelelő évvétődös pótlék, továbbá az iskolai ügyek vezetéséért 100 frt. tiszteletdíj és lakás. A tanítónő évi 300 frtot és lakást, a segéd-tanító pedig évi 200 frtot évvétődös pótlékot, továbbá az énekvezetéséért 40 kalangya őszy ugyanannyi tavasz gabonát s lakást élvez.

Az iskolaszékek megalakulása óta, *Zathureczky József* földbirtokos az elnöke. Vele együtt *Kriza Sándor* unitárius lelkész, *Henter Béla* főszolgabíró, *Kovács Gábor* ügyvéd azok, a kik az iskola ügyei iránt szívesen érdeklődnek.

N a g y - B a c z o n .

Közs. Lsz. 2047. Magy. 1866. Ném. 16. Rom. 29. Horvát 135. Egyéb ny. 1. Rk. 1e8. Ev. ref. 1644. Ag. ev. 3. Unitarius 2. Gör. kel. 209. Egyéb ker. hitfelekezeti 1. Tnk. sz. 387. mn. f. 153. l. 150; ism. f. 43. l. 41. Iskolába jár mn. f. 137. l. 135; ism. f. 36. l. 38. Isk. nem jár 41 tank. Van 1 községi jellegű népiskolája.

Községi elemi népiskola. Sepsi- és Telegdi-Bacson név alatt, egészen 1878-ig, két különböző törvényhatóságnak kiegészítő részét képezte ezen község, de egyházilag, már a reformatió előtti időkben is, *Nagy-Bacson* név alatt fordul elő. Iskolája bizonyára a legrégibb iskolák közé tartozik, melyről Benkő: „*Filius Posthumus*“

czimü munkájában, a következőleg emlékezik meg: „Nevezetes szép iskolája volt eleitől fogva s van ma is ezen Ekklesiának (melyben magam is tanultam) holott házasság nélkül való Mester tartatik, mint régen más Ekklesiákban is házasság nélkül való Mesterek, vagy csak Diákok is voltak. Ezek néha a Collegiumokba is vissza menvén, innen van, hogy ma is néhol a Schola Mestert Diáknak nevezik az Hallgatók. Minthogy a bacsoni Schola Mester nevezetes Scholára tartozik vigyázni: 1761-ben instált és akkor jó választ is nyert ezen Ekklesia Méltóságos Curatora Dániel István urtól arról, hogy az idevaló Scholae Rector, mint az oppidamus Rectorok, Generalis Synodusra, Communitásra e. t. c. való utakat ne tegyen. Sok jó emberek kezdettek ezen Scholában tanulásokat.“ Ma már kevesen vannak azon B. O. M. (olvasd: becsületes iskola mesterek) közül, kik, ha az esperes bármi hivatalos ügyben megjelent valamelyik egyházközségben, azonnal jelentkezniök kellett az esperes előtt s azt mindenben kiszolgálniok; e mellett az esperes körlevelét, a traktus curatora, vagy a szomszéd község papjához ők hordozták; a rikanbelőli négy egyházmegye Communitási gyűléseire, sorrendben kötelesek voltak az esperessel útra kelni; az egyházkerületi Synodusra pedig a legifjabb mester utazott el az esperessel, kinek pipáját megtölteni, őt mindenben kiszolgálni, lovainak élelmezéséről gondoskodni, általában igen megalázó dolgokat végzett, főleg a kevésbé humanus természetű esperesek mellett. Ezen megalázó szolgálatok alól leendő fölmentésért instált a nagy-bacsoni Scholae Mester.

Benkőnek ezen följegyzéséből nemcsak az tűnik ki, hogy már a múlt század közepén, mikor ő is a nagy-bacsoni „nevezetes szép és virágzó“ iskolában kezdette tanulását Erdővidékén, de különösen Nagy-Bacsonban a nevelésügy virágzott, de az „eleitől fogva“ való szóval visszapillantani enged a reformatió kezdetére is. Itt azonban adatok hiányában, be kell értnünk az ő határozatlan, de mégis érdekes tudósításával. Van azonban általa följegyezve, azoknak a házasság nélkül való Diákok, — Mesterek — és Rectoroknak anyagi helyzetét illusztráló igen érdekes adat. Az 1707-dik évtől 1742-ig — az erdővidéki senioratusban esperességet folytatott *Hermányi Dénes Péter*, életrajzát így fejezi be Benkő: „Superpendii loco még az egyjet jegyzem meg, hogy az iskolák dolgai igen alávalóképpen voltak, majd minden Erdővidéki Ekklesiában; a mely Mesterek igyekeztek is jól tanítani, tele volt panaszszal a szájak az aránt, hogy gyermekeikért a szülők nehezen, sőt nem is fizetnek: azért Hermányi Péter rendelte vala az ő Assessoraival együtt, hogy a Mestereknek így fizessenek: 1. Alphabetistáért: Denár 18; 2. Donatistáért: Denár 24; 3. Declinistáért: Denár 36; 4. feljebbvaló Rudimentistáért: Denár 40; 5. Grammatistáért: Denár 60 és 6. Syntaxistáért: Denár 80.“ — Hogy ezen felül minő anyagi javadalomban részesültek azok, a kik *actualis Mesterek*ül hivattak meg valamely iskolához, erre világot vet a m. hermányi egyházban, a mesteri állomás szervezése. Borosnyai L. János püspök ide-

jében, 1759-ből kelt azon föltételes engedély, mely mellett a hivek a pap fizetésének egy harmadát — ha van 80 oly bérfizető gazda, kik 3—3 kalangya ős gabona s ugyanannyi zabot fizetnek évenként — elvonhatják, és az actualis Mester fizetésére fordíthatják; de a 80 egész bér fizető gazdának nem szabad deficiálni. Ezen engedély alapján foglalta el állomását 1760-ban az első actualis Mester M.-Hermányban, Ebből minden kételyt kizáró módon lehet következtetni, hogy a tanítói állomások szervezésénél azért nyulhattak a papi fizetések egyharmadához, mert *a tanítás kötelezettsége s terhei alól a papok fölmentettek.* A reformatio kezdetén a régi gyakorlat tehát az lehetett, hogy az iskolát a papok vezették; ha föl is vették az általok nevelt *Diákok* és *Rektorok* közül a „házasság nélkül való Mestereket, kik collegiumokba vissza is tértek:“ azokat saját fizetésükből tartották mindaddig, míg rendszeres tanítói állomások szervezhetők voltak.

Hogy miért és kinek böles kormányzása alatt lett a nagy-baczoni iskola „nevezetessé“, könnyen megtaláljuk, ha tudjuk, hogy Hermányi Péter esperes, az iskolák fejlődésére kiváló nagy gondot fordított s mint nagy tudományú férfiú, azoknak szellemi vezetésére is nagy befolyást gyakorolt. Ő volt nemcsak a nagy-baczoni, de a legtöbb erdővidéki iskolának megalapítója; ő szabályozta, javította a fizetéseket. Böles intézkedései közül több, még ma is érvényben van.

E század elején azonban hanyatlás áll be az iskola életében. 1809-ben Ineze Simeon foglalja el a papi állomást, kinek ideje alatt — egész 1854-ig paposkodott — a leánytanítói állomás a harangozói kötelezettségekkel is összeköttetvén, a csekély fizetésre nem igen lehetett többé képzett embert találni, a mester pedig egymaga képtelen volt a nagyszámu gyermekeket tanítani. A harangozó tanította a leánygyermeket, hogy mily eredménnyel, sajnos, bizonyítja azon körülmény, hogy abból az időből ritka az olyan nagy-baczoni asszony, a ki írni-olvasni tudna. A 60-as években már nem is kaptak tanítót erre az állásra s azóta az énekvezér maga tanított egész 1875-ig.

A népoktatásügyi törvény itt is mozgalomba hozza ugyan a kedélyeket, de a reformatus pap kijelenti, hogy *míg ő él, addig nem lesz itt újítás!* De nem sokáig élt és a papválasztás alkalmával előállt versengés eredménye, a községi iskola. De csak a *telegdi* rész mondja ki és állítja be a községi iskolát 1875-ben, a község másik része megtartja és megmaradt régi felekezeti iskolája mellett. Községi és felekezeti iskolában folyt a tanítás egész 1877-ig, a mikor *Révay Pál* lelkész egyhangu megválasztásával az iskola zavaros ügye is rendezés alá került. Az addig rozsoszul elhelyezett iskolák helyett, az állam 2723-frtos kölcsönével, diszes iskolaépület emeltetik, három tanteremmel. Ugyanakkor az iskola telkén három lakszobás óvodai helyiség is létesül, tágas árnyas kerttel és czélszerű játszótérrel. Az építkezések 1882-ben befejeztetvén, ezzel a felekezeti iskola végleg megszűnik. A harmadik tanítói állomás segédtanítói állássá szervezetett. 1887-ben Zsigmond segédtanító lemondván, ezen állomás rendes tanítónővel töl-

tetett be s választatott meg arra *Baló Éva* okl. tanítónő. A tanítónő kötelezve van a nyári óvó vezetésére, mely fáradságáért 100 frt. évi tiszteletdíj van biztosítva díjlevelében. Daczára azonban annak, hogy az óvodahelyiség rendelkezésre állt, hogy annak vezetésével a tanítónő megbízott; a szülők ellenszenves magatartása miatt Nagy-Bacsonban még nem sikerült az óvodát felállítani.

Jelenleg alkalmazásban vannak: *Bócz Péter* 20 év óta, *Zsigmond Béla* 17 év óta, *Baló Éva* 5 év óta.

Tekintettel azonban a tanköteleseknek nagy számára Dancs Bertalan tanfelügyelő kieszközölte a közoktatásügyi kormánytól, hogy már a jövő tanévben negyedik tanerő lesz beállítható, ha ugyanaddig a község megfelelő tantermet épít.

Iskolaszéki elnök: *Benke Ferencz*, ev. reformatus lelkész 1890-óta. Előtte Révay Pál, ma s.-szentgyörgyi első pap szerzett kiváló érdemeket ezen állásában.

Nagy-Borosnyó.

Közs. Lsz. 1502. Magy. 1470. Ném. 12. Rom. 3. Tót 3. Egyéb ny. 14. Rk. 84. Gör. kath. 30. Ev. ref. 1334. Ag. ev. 1. Unitarius 6. Gör. kel. 1. Izr. 46. Tnk. sz. 243. mn. f. 93. l. 96; ism. f. 30. l. 24. Iskolába jár: mn. f. 95. l. 89; ism. f. 12. l. 15. Isk. nem jár: 32 tank. Van községi jellegű népiskolája.

Községi elemi népiskola. A mai községi jellegű népiskola az ev. reformatus felekezeti népiskolából alakult. Ennek keletkezési idejét pedig a reformatio idejére tehetjük, bár ezen korból adatok fölött nem rendelkezünk. Itt is, mint sok más helyen, nagy tűzvész pusztította el az egyház iratait s ezek nélkül vajmi homály borítja a község multját. A nagy tűzvész idejében, mely e század elején hamvasztotta el az előttünk annyira értékes okmányokat, Szász Ferencz volt az oskolamester, ki már akkor öreg ember volt; hogy mikor foglalta el hivatalát, arról emlékeink felvilágosítást nem adnak. Az oskolamester fizetése a régi, s maig is érvényben álló kepetörvény értelmében szolgáltatott ki, s ezen felül a tanköteles gyermekek szülői még néhány denár tandíjat tartoztak fizetni. Az utolsó években Szász Ferencz tanításával az ekklezsia nem volt megelégedve, minek oka öregségében keresendő. Ezt bizonyítja az 1825-ben hozott azon határozat, mely szerint „mivel az iskolai tanítás rosszul megy, pro futuris successionis mester uram consensussával hadd hozhasson a nemes ecclesia egy jó tanítót” és Szász Ferencz uramat brevi manu, elmozdítja hivatalából. Ő ugyan még egy „probaévet” kért s ezt a felsőbb hatóság megadta, de ebbe bele is halt. Utóda Györke András, sokat pereskedett az ekklezsiaival. Nem akarta megengedni, hogy az egyházi gyűlések lakásán tartassanak. És daczára annak, hogy az egyház „százados gyakorlatra” hivatkozott, a Quindenalis szentszék a mesternek adott igazat.

A leányok és fiuk együtt tanultak a mester vezetése alatt. De Györke hivatkozva arra, hogy az ekklezsia azon kötelezettséggel fogadta a harangozót, hogy a leányokat tanítani köteles, kéri, hogy a harangozót szorítsa rá a leányok tanítására. Ennek a panasznak azonban nem adnak helyet és ezt azzal indokolják, hogy *„conventioja értelmében mester uram is köteles a fiukat és leányokat tanítani, így hát nincs joga a panasza.”* Később azonban mégis a harangozó tanította a leányokat, a harangozói lakáson. Még áll a ház, mely ma is a harangozónak lakása. Két kis szobácska ez, melyeknek egyike szolgált tantermül, másika pedig a harangozó számára lakásul. Ebben tanított Szőcs Sámuel, de csak rövid ideig, mert a nemes ekklezsia *„ittkánysága miatt”* s a harangozásban tanusított pontatlanságát (tehát nem a tanításban) megsokalva, elbocsátotta s helyébe 1850-ben Kelemen Ferencz papolezi ifjút választotta meg. Majd 1849-ben az ekklezsia *„a korszellem előre haladottságára hivatkozva”* az elaggott Györke Andrást felszólítja, hogy fele fizetéssel vonuljon nyugdíjba, fizetésének másik felére pedig (ma is ez a szokás) segédmestert hoznak. Így kerül Nagy-Borosnyóra léczfalvi Nagy Sándor. Az ő tanítóskodásával kezdődik a nagy-borosnyói iskolának tulajdonképeni története; ő volt itt az első, a kiről el lehetett mondani, hogy tanító. Ki is jutott részére az elismerés előljárói és híveitől egyaránt.

A népoktatási törvénynek hatása abban nyilvánult, hogy a harangozó-leánytanítói állomást beszüntették s annak helyébe egy leánytanítói állomást szerveztek. Erre az állomásra megválasztották Bakcsi Domokost, egy az ügyvédi vizsgáig tanult elszegényedett urat, évi 50 frt. s később 80 frtra felemelt fizetés mellett. Az iskola felszerelése és elhelyezése mindaddig oly gyarló volt, hogy ezen csupán a községi iskola felállításával állhatott segíteni. És tényleg 1874-ben megszűnik a reformatus felekezeti iskola, átengedve helyét a községi iskolának. A tanítók azonban megmaradnak és a mester a régi felekezeti iskolában, Bakcsi pedig egy bérházban tanítottak, míg 1877-ben a mai szép iskolaépület elkészült.

Nagy Sándor 1875-ben elhalván, Bakcsi Áron lett utóda, de csak egy évre, mert rendetlen életmódja miatt állomását el kellett hagynia. Ekkor Kátó József reformatus énekvezért rendes, Bakcsi Domokost pedig segédtanítónak választják meg. Ez utóbbi választást a megyei közigazgatási bizottság *„a törvény nyilvános megsértésének és mellőzésének”* mondta ugyan ki, azonban tekintettel a tanév előre haladott voltára, ezen választást a tanév végeig kivételesen jóváhagyta. 1878-ban választották ezután meg Földes Gézárt rendes tanítónak, később igazgatónak, ki a nagy-borosnyói társadalmi életnek 12 évig valóságos lelke volt. Az ő kezdeményezésére alakult meg 1881-ben az *„Olvasó-Egylet”*, melynek ma, irodalmunk legjelesebb műveiből 1000 frtnál többet érő könyvtára van. Ezzel kapcsolatban alakult meg a *műkedvelő társulat*, mely czélul az olvasó-egylet felvirágoztatását tűzte ki s melynek Dr. Barabás Albert orvos fáradhatatlan igazgatója, Földes Géza pedig ren-

dezője s művezetője volt. Majd a székely ifjabból fuvó hangszerekkel *zenekart* állit fel és vezeti nagy sikerrel. Távozását nemcsak az iskola, melynek kitünő vezetője volt, de Nagy-Borosnyó társadalma is sokáig érezni fogja. Bakesi Domokos egész 1881-ig tanítóskodott, de hivatalának legnagyobb buzgalma mellett sem tudott megfelelni, így aztán 120 frt. kegydíjat nyervén, lemondott. Utóda Cserei Róza okl. tanítónő, ki 1886-ig működött az iskolánál. Őt követte Wollanka Ida okl. tanítónő, ki azonban 1890-ben állomásáról lemondott. A tanítónő állomáson azóta *Pál Róza* okl. tanítónő, a segédtanítói állomáson pedig *Kátó József* reformatus énekvezér működik, ki a felnőttekből „*Dalárdát*” alakított és tart fenn. Földes Géza 1891-ben Budapestre választván meg rendes tanítónak, az igazgató-tanítói állomásra *Hadnagy Mihály* márkosfalvi tanító választatott meg.

Nagy-Borosnyó államsegély igénybe vétele nélkül tartja fenn iskoláját, egyike a vármegye legjobb módu községeinek. Haladása bizonyára figyelemre méltó, de kíváncsok ezen központi fekvésénél fogva fontos nagy községre nézve, hogy ott az iskola még nagyobb figyelemben részesüljön. Nagy-Borosnyón, hol a társadalmi élet oly szépen ki van fejlődve, nem járna felette nagy nehézséggel egy óvodának felállítás, melynek jótékony hatása bizonyára bőven kárpótolná a reá hozott áldozatokat.

Az iskolaépület teljesen megfelelő, felszerelése, berendezése jó.

Az igazgató tanító évi 400 frt., a rendes tanítónő 300 frt., a segédtanító pedig évi 200 frt. fizetést s valamennyien lakást élveznek.

Az iskolaszék elnöke: *Zágoni Pál* ev. reformatus esperes, alelnöke *Dr. Barabás Albert*, kiválóbb tagjai *id. Kónya András* és *ifj. Kónya Balázs*.

N y é n.

Közs. Lsz. 2355. Magy. 1352. Ném. 1. Rom. 1000. Egyéb ny. 2. Rk. 44. Gör. kath. 1. Ev. ref. 1284. Ag. ev. 4. Unitarius 7. Gör. kel. 1004. Izr. 11. Tnk. sz. 460. mn. f. 171. l. 165; ism. f. 61. l. 63. Iskolába jár: mn. f. 130. l. 128; ism. f. 45. l. 49. Isk. nem jár: 108 tank. Van 1 községi és 1 gör. keleti felekezeti jellegű népiskolája.

a) Községi népiskola. Az ev. ref. felekezeti iskola keletkezése állítólag csak 1801-re tehető, bár valószínű, hogy ezen népes községnek — mely már 1211-ben nagy szerepet játszott s melynek már 1600-ban reformatus temploma volt — már előbb is volt tanítója. Maga az egyház Pürkeretznek, majd 1793-tól Bodolának volt filiája s így daczára népességének, a tömörülésre, egyház és iskola alakításra nem volt még tehetsége. Az iskolába járók száma 1810 után is jó ideig, évenként csak 20–30 volt s ezek is mind csak fiuk; tanítójuk 1839-ig *Biró András*, kinek fizetése 120–150 frt. között váltakozott. Azontul 1848-ig *Maksai Zsigmond* tanított hasonló fizetés mellett, saját

lakó szobájában, két hosszú koresma asztal mellett átlag 30 fiut! 1848. augusztus 10-étől Lőrincz Lajos vette át a tanítást és énekvezérséget. Alatta az iskolába járók száma 140–160 szaporodott, melynek arányában fizetése is 350–400 frt. volt, az énekvezérségért járó képét is beleszámítva; ő már a hitközség által épített tanteremben tanított.

Egyrészt a tankötelesek nagy száma, másrészt az egyházközség szegénysége miatt, az iskola 1872-ben községi jelleget vett fel, s megtartván eddigi tanítóját *Lőrincz Lajos* közs. iskolai segéd-tanítónak, még egy rendes tanítói állomást is szervezett, a melyre *Mátyás Lajos* okl. tanítót választotta meg.

A most használatban levő iskolaépület leginkább *Puskás Lajos* ev. ref. lelkésznek kezdeményezésére 1888. évben épült fel s annak költségeihez az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület is 500 frttal járult. Van 2 jól felszerelt tanterme. Sajnos azonban, hogy ezen iskola épület, alig néhány évi használat után, gyökeres javításra szorul.

Magyar nemzeti szempontból elengedhetlen, hogy Nyén község, mely a Bodzáknak ajtaját képezi, az állam kormány részéről kiváló gondozásnak tárgyát képezze. A mostani községi iskola csak részben felelhet meg feladatának, mert a tankötelesek a rendelkezésére álló 2 tanterembe nem férnek el; új tanterem építése és még egy tanítói állomásnak szervezése pedig túlhaladja a község erejét.

Lőrincz Lajos 1892-ben nyugalomba vonulván, helye ideiglenesen *Huber Viktor* okl. tanítóval tölthetett be.

Iskolaszéki elnök: *Bálint Károly* körjegyző, kinek tevékenységétől a nyéni iskolaügyeknek jobbrafordulta bizton várható.

b) Görög keleti felekezeti iskola. Néhány évvel az ev. ref. iskola alakulása után, 1805-ben keletkezett. Egész 1850-ig a gör. keletieknél is csupán a fiuk részesültek oktatásban. Évenként 10–25 fiu tanult Dogár János tanítótól, a ki 40–60 frt. évi fizetésért 1805–1850-ig tanított. Utána 26 évig Dogár Miklós működött évi 80–90 frt. fizetéssel; most 110 frt. nyugdíjat élvez. 1876-ban a consistorium Popovics Jánost nevezte ki 120 frt. fizetéssel.

Gyakrabban tétettek kísérletek a gör. keleti iskolának a községhez való csatolására, azonban sikertelenül, mert a gör. keletiek nemzetiségi és vallási ügyeket hozván fel ürügyül: az egyesülést elleneztek. Az iskola sem a múltban, sem a jelenben nem felel meg feladatának. Többszöri megintésre 1880-ban megfelelő iskolaépületet emeltek ugyan, azonban annak felszerelése igen hiányos.

1887/8-ban Nigolics János, 1888/9-ben Kozsokár Dániel tanítóskodtak.

Tanító *Dogár György*, 1890 óta, fizetése terményekben és készpénzben, évi 230 frtra tehető.

Iskolaszéki elnök: *Kozsokár Dániel*, gör. keleti lelkész.

N y u j t ó d.

Közs. Lsz. 1070. Magy. 1061. Ném. 1. Egy. ny. 8. Rk. 1058. Gör. kath. 1. Ev. ref. 11. Tnk. sz. 165. mn. f. 80. l. 52; ism. f. 7. l. 26. Iskolába jár: mn. f. 62. l. 46; ism. f. 3. l. 10. Isk. nem jár: 44 tank. Van 1 róm. kath. felekezeti jellegű népiskolája.

Róm. katolikus felekezeti népiskola. Nyujtódon már a XIV. században önálló róm. katolikus egyházközség létezett. Majd a XVII. század elején, a mikor a reformáció egész Háromszéket mozgalmába hozta, a szent Ferencz-rendű szerzetesek 1632-ben, kolostort alapítottak azon czélból, hogy ezáltal a reformatio terjedését megakadályozzák. Ez a kolostor azonban nem volt hosszú életű, mert már 1643-ban eltöröltetett, s a szerzet tagjai Csik-Somlyóra és Mikházára visszarendeltettek. Ily körülmények között valószínűnek látszik, hogy Nyujtódon már a XVII. század elején rendes iskolázás volt meghonosulva.

Az iskola történetéről alig van számbavehető feljegyezni valónk. Patriarchalis módon folyt itt a tanítás, épen úgy, mint a felekezeti iskolákban általában. Kezdetben egy, később a tankötelesek szaporodásával, két tanító volt és van jelenleg is alkalmazva.

Az iskolaépület, mely 1876-ban épült, még használható állapotban van; berendezése és felszerelése azonban kiegészítésre vár.

Finta Gáspár, rendes kántortanító terményekben és készpénzben mintegy 300 frt. jövedelmet élvez; a segéd-kántortanítói állomás javadalma azonban alig meg 200 forintra. Az utóbbi állomáson helyettes tanító működik 1892. év óta.

Iskolaszéki elnök: **Balogh Ignác**, róm. katolikus plébános.

O l t s z e m.

Közs. Lsz. 661. Magy. 639. Rom. 3. Egyéb ny. 19. Rk. 34. Ev. ref. 604. Unitarius 3. Gör. kel. 11. Izr. 9. Tnk. sz. 102. mn. f. 42. l. 36; ism. f. 13. l. 11. Iskolába jár: mn. f. 37. l. 28; ism. f. 14. l. 12. Isk. nem jár: 11 tank. Van 1 ev. ref. felekezeti jellegű népiskolája.

Ev. reformatus felekezeti népiskola. Oltszem, a Mikó-családnak ősi birtoka, már 1332-ben mint önálló rom. katolikus egyházközség szerepel s Miklós nevű papja 2 garas fizetésre van kötelezve. A reformatio idejében, az oltszemiak is elhagyták a rom. katolikus hitet és minden jel arra mutat, hogy itt már a XVI. században először unitarius, azután pedig ev. reformatus egyházközséget alapítottak. Az egyház anyakönyvei csak 1762-től kezdve vannak meg, melyekben az iskola állapotára vonatkozó feljegyzéseket hasztalan keresünk; még a működő Scholamesterek neveit sem találjuk úgy, hogy daczára a község és egyház régi eredetének, csak azt tudjuk, hogy a mult század vége felé Barabás György volt itt iskolamester, ki innen Kovásznára ment.

Utódai 1853-ig Kis Lajos, 1869-ig Kis Ferencz, 1889-ig Markó József. Az utóbbi működésének ideje alatt költözött ki az iskola a mesteri lakból a községházába, hol most türethetően van elhelyezve. Markó után Fejér Károly választatott meg 1890-ben tanító és énekvezérnek, ki mint ilyen egy évig működött. Egész a folyó tanév kezdetéig a tanítói állomást *Bartók Dénes*, ev. reformatus pap helyettesítette, ki nek kezdeményezésére 1888-ban az iskola anyagi helyzetének javítása céljából „iskolai alap” létesült, mely ma már mintegy 50 hectoliter zabból s némi készpénzből áll. Jelenleg *Jakab Álmos* okl. tanító van alkalmazásban.

Az iskola felszerelése és berendezése hiányos.

A tanító fizetése: 40 frt. tandíj, 65 kalangya ősz, ugyanannyi tavaszkepe, 22 terü fa, szabad lakás a megfelelő gazdasági épületekkel.

Iskolaszéki elnök: *Bartók Dénes*, ev. reformatus lelkész.

O r o s z f a l u.

Közs. Lsz. 360. Magy. 354. Ném. 4. Egyéb ny. 2. Rk. 305. Gör. kath. 3. Ev. ref. 52. Tnk. sz. 67. mn. f. 25 l. 30; ism. f. 5. l. 7. Iskolába jár: mn. f. 19. l. 17. Iskolába nem jár 31 tank. Van 1 községi jellegű népiskolája.

Községi elemi népiskola. Oroszfalun egész 1854-ig sem iskola, sem rendes tanítás nem volt. A tankötelesek egy része a szomszédos Kezdi-Vásárhelyre járt iskolába, nagyobb részük azonban — a téli hónapokban — egy-egy irni-olvasni tudó embertől tanulta meg a legelemibb ismereteket, s ezért a tanítónak 1—1 véka gabonát fizettek.

A most meglevő iskola, községi vagyomból, 1854-ben épült s ez időtől fogva mint rom. kath. felekezeti iskolában, a kerületi főesperes által kirendelt tanítók oktattak. Ezek voltak: 1854—1865-ig Ferencz Mihály, 1865—1866-ig Gábor Endre, 1866—1870-ig Bartis Pál, a kiknek évi fizetése mintegy 2 hold szántó és kaszáló haszonélvezete, és minden iskolás gyermek után (10—15) kiszolgált terü fa és 1—1 véka gabonából állott.

A hitközség szegénysége miatt iskoláját 1870-ben községivé változtatta s tanítóul Finta Albertet választotta meg, ki azonban egy évi működés után K.-Vásárhelyre választatván meg, eltávozott.

Az iskolaépület és tanterem felszerelése türethető. Van faiskolája a tanító kezelése alatt.

Tanító: *Hamar Bálint*, 1871. óta. Fizetése 390 frt. és 35 frt. lakbérátalány.

Iskolaszéki elnök: *Potsa János*.

O s d o l a.

Közs. Lsz. 2578. Magy. 2419. Ném. 2. Rom. 15. Egyb. ny. 1. Rk. 2367. Gör. kath. 25. Ev. ref. 24. Ág. ev. 1. Gör. kel. 161. Tnk. sz. 580. mn. f. 218. l. 209; ism. f. 64. l. 89. Iskolába jár mn. f. 126. l. 108; ism. f. 1. — Isk. nem jár 345 tank. Van 1 r. k. és 1 gör. kel. felekezeti jellegű népiskolája.

a) Rom. katolikus felekezeti népiskola. Osdola a legrégibb községek közé tartozik, melynek Domokos nevű papja már 1335-ben 7 régi banális fizetésére volt kötelezve. Majd a XVI. század második felében Tamás nevű papja 5 régi banálist fizet és így teljes bizonyossággal megállapítható, hogy Osdolán már a XIV. század óta önálló rom. katolikus egyházközség létezik.

Az iskolázás megkezdése bizonyára egyidejű az egyházközség megalakulásával. A mint a plebania levéltárából kitűnik, a XVIII. század elején már 2 tanerő volt alkalmazva, a tanítás céljaira pedig külön helyiségek szolgáltak. Ezeknek berendezése és felszerelése a lehető legprimitívebb; de dacára ennek az iskola a kor követelményeinek megfelelt. Sőt úgy látszik, hogy az iskolázás Osdolán kiváló gondozásban részesült, mert a midőn a múlt század végén az iskola látogatása nagyobb mérveket öltött — új iskolaépületeket emeltek.

A Népoktatásügyi Törvény életbelépésével, a kötelező iskolalátogatás csakhamar érezhetővé tette a meglevő tantermeknek elégtelenségét s az egyházközség nem is habozott, hogy a törvény követelményeinek e tekintetben is megfeleljen. Sajnos azonban, hogy az új iskolaépület, melyben három tanterem lett elhelyezve, vízenyős talajra épült és e miatt már régebbi idő óta az elkorhadás veszélyének van kitéve. Egyrészt ezen okból, de másrészt azért is, mert a 400-on felül levő tanköteleseket három tanteremben elhelyezni nem lehet, kénytelen a hitközség már most új iskolaépületről gondoskodni.

A régebbi tanítókat nem ismerjük. E század elején 1820–30-ig Simon János volt a kántortanító, kinek azonban éneklés közben hangszálaga megszakadván, kénytelen volt állomásáról lemondani. Utódai Szigeti Ferencz, Dézsi János, majd 1868 óta a ma is működő *Bartha Ágoston*, ki mint a rom. katolikus tanító-egyletnek tevékeny tagja, az egyesület elnöki tisztségét már több év óta viseli.

Segédkantortanítók voltak: Veres Mihály, Jánoska József, Nagy Ferencz, Zsigmond Gáspár és *Gergely Pál*, ki jelenleg is alkalmazásban van.

A harmadik tanítói állomás, mely az új iskola felépítése idejében 1876-ban szerveztetett, a következőkkel volt betöltve: Simonovics Gergely, Pap János, Bartók Albert, Bartalis János, Kerecsi Lajos. Jelenleg *Kovács Lajos* a rendes tanító.

Osdolán mindig találkoztak nemeslelkű tanügybarátok, kik az iskola fejlesztéséről, áldozatok árán is gondoskodtak. Így *Fábián József*, 18 vékás jól termő földet ajándékozott az iskolaalap javára.

Gróf Nemes János 100 frtot, Bándy István 100 forintot, Bándy József 300 forintot, Gazda Pál, a most elhunyt agg plébános 60 frtot, Albert Julia 20 frtot, Puskás Gergely segédlelkész pedig 10 frtot adományoztak, ugyancsak az iskolaalap javára.

A tanítók jövedelme egyenkint átlag 300 frtra tehető.

Iskolaszéki elnök: *Puskás Gergely*, rom. katolikus lelkész.

b) Gör. keleti felekezeti iskola. Az osdolai gör. keleti vallásu tankötelesek 1868 előtt részben K.-Martonosra jártak a gör. keleti iskolába, részben pedig a helybeli rom. katolikus felekezeti iskolát keresték fel. Egyes írni-olvasni tudó polgár emberek, bizonyos kialakított díjért, a téli időszakban itt is tanítgattak, de rendes iskolázás csak a Népoktatásügyi Törvény hatása alatt keletkezett 1868-ban. És így bátran mondhatjuk, hogy az osdolai gör. keletiek iskolázása csak az említett évben veszi kezdetét. De ekkor is csak ambulans tanító volt alkalmazva, ki K.-Martonosról járt át tanítani. Végre 1873-ban a hitközség saját erejéből megfelelő iskolaépületet emelt s abba megválasztotta az első tanítót, Popescu Spiridionét, ki Brassóban, Sz.-Keresztúron és K.-Vásárhelyen tanítói póttanfolyamokat hallgatott. Popescu 1891-ben nyugdíjaztatván állomását *Vlád Simon* foglalta el.

A tanítás nyelve: román-magyar.

A tanító fizetése terményekben és készpénzben évi 120 forintra tehető.

Az iskolaépület még használható állapotban van, azonban berendezése gyarló, felszerelése pedig alig számbavehető.

Iskolaszéki elnök: *Krizbasán Miklós*, gör. keleti lelkész.

P á k é.

Közs. Lsz. 630. Magy. 630. Rk. 25. Ev. ref. 592. Gör. kel. 9. Izr. 4. Tnk. sz. 111. mn. f. 34. l. 45; ism. f. 15. l. 17. Iskolába jár mn. f. 38 l. 46; ism. f. 10. l. 14. Isk. nem jár 3 tank. Van 1 állami jellegű népiskolája

Állami elemi népiskola. A pákói ev. ref. népiskolának keletkezési idejéről, mit sem tudunk. Valószínű, hogy a többi egyházak és iskoláknak alapítási idejében kezdődött meg itt is a tanítás t. i. a XVII. század második felében. 1740—50 körül Kovács János volt az iskolamester, de hogy hány növendéket és mily módszer szerint s hogy mire tanított — nem tudjuk. Utóda Baló Sámuel hosszú ideig szolgálhatott, mert 1807-ben öregsége miatt kellett lemondania. Ezen időből már tudjuk, hogy a szorosan vett tanítói fizetés csupán a tanulónként fizetett 1—1 váltó Rénens forintból állott; de meg volt az ugynevezett „Sabataria” is, mely jövedelmi forrást már ismertettünk. Az énekvezérség, mely a tanítói állomással mind a mai napig össze van kötve, évenként körülbelül 300 Rénens frtot jövedelmezett. Ezen

fizetést élvezte 1807—1858-ig Pál József, majd azóta Szabó Lajos, ki még ma is jó sikerrel tanít.

Tantermül kezdetben szűk, alacsony bérelt szobácska szolgált, mely alig ütötte meg a 8□ ölet. S ebben a szobácskában 60, sőt néha több növendék is tanult egyszerre.

Ily viszonyok között találta a Népoktatási Törvény Pákét s a lakosság csakhamar átlátta, hogy iskolaépület építéséről és annak berendezéséről sietősen gondoskodnia kell. 1872-ben az iskola jellegét községivé változtatta s kérelmére 6100 frt. államsegélyt nyert, részben kölcsönképen, melyből iskolatelket vásárolt és megfelelő épületet is emelt. A tankötelesek szaporodásával, s a törvény végrehajtásával, még egy tanítói állomásnak szervezéséről is gondoskodni kellett, mely állomást 1872-től, három évig, Jancsó Elek, ev. ref. lelkész helyettesített. 1874-ben már az új iskolaépületben nyílt meg a tanítás, s hogy Pákén oly rövid idő alatt iskolát építeni s tanítói állomást szervezni lehetett, az Antalfi Károly akkori kir. tanfelügyelőnek érdeme. 1875-ben Jancsó Elek lelkész a tanítóságról lemondván, rendes pályázat útján, Nagy Albert választatott meg rendes tanítóul.

Az 1874-ben felépült iskolaépületet azonban az elgombásodás 6—7 évi használat után annyira elpusztította, hogy azt életveszély nélkül tovább használni nem lehetett. Ismét az államhoz fordult a község és sikerrel, mert daczára az ország szorult pénzügyi helyzetének, 1886-ban az iskola államivá alakított. Ekkor az állam saját költségén új iskolaépületet emelt, a melyben a tanítás Eötvös K. Lajos tanfelügyelő buzgólkodása folytán, 1888 őszén megkezdhető volt.

Az államosítás folytán rövid időre személyváltozás is állott be. Nagy Albert igazgató-tanítói minőségben Szucsákra helyeztetett át, állomása pedig Biró Anna mikóújfalusi tanítónővel töltetett be. Néhány hónap múlva azonban Nagy Albert visszahelyeztetett, s azóta Szabó Lajossal együtt jó sikerrel működnek.

A közoktatási kormány annyi izben tanusított jó indulatát még azzal is tetézte, hogy az ev. ref. hitoktató részére 60 frtnyi évi jutalomdíjat engedélyezett. Valóban ritka község, mely a kormánynak annyi jótéteményével dicsekedhetne.

Az iskola mindennel fel van szerelve. Van iskolakertje a tanítók gondozására bízva; továbbá egy 50 frtos alapítványa, melyet Jancsó Elek pappá választásának emlékére tett a jó tanulók jutalmazására.

Az alkalmazásban levő tanítók: Szabó Lajos és Nagy Albert, kik midketten a tanító egyesületi életben is tevékeny részt vesznek, egyenkint 400 frt. fizetést és lakást élveznek.

Gondnoksági tagok: Jancsó Elek ev. ref. lelkész elnök, Csekme Ferencz, Menyhárt József, Sándor Mózes, Szonda Sándor, Mircse Sándor és Szabó Lajos tanító.

Papolcz.

Közs. Lsz. 2701. Magy. 2019. Ném. 98. Rom. 270. Tót 190. Ruthén 57. Horvát 2. Egyéb ny. 65. Rk. 665. Gör. kath. 101. Ev. ref. 1586. Ág. ev. 12. Unitarius 6. Gör. kel. 249. Izr. 82. Tnk. sz. 326. mn. f. 122. l. 119; ism. f. 44. l. 41. Iskolába jár: mn. f. 102. l. 99; ism. f. 19. l. 27. Isk. nem jár 79 tank. Van 1 községi és 2 magán jellegű népiskolája.

Községi jellegű népiskola. Az 1873-ban községivé alakult ev. ref. iskolának keletkezési idejét 1602-re tehetjük, a mikor a község lakosságának nagyobb része a reformatus vallásra tért s a templom is a reformatusok kezére került. Ki volt első tanítója, azt nem tudjuk; de valószínű, hogy a már 1567-ben létezett rom. kath. egyházközség papja kezdte meg a tanítást. 1640-ből Bikfalvi György, majd 1706 augusztus hó 2-án kelt okmányon Torjay Sámuel szerepelnek mint scholamesterek, 1719-ben pedig Csia Tamás tanít; ezek a tanítóság és énekvezérség mellett még *jegyzők* is voltak.

A tandíjról, az 1759. évi egyh. jegyzőkönyv tesz említést, mikor is a visitatio kimondja: „A szülék a D. Rectornak a gyermekekért való tanításért fizessenek ekképen: „Az Incipulusokért a Declinatioig Dr. 24, a Declinatioitól fogva a Grammaticáig Dr. 48, a Grammatica-
táért fh. 1-et.“

Mint iskolamesterek említettnek 1770-ben Pál Ferencz, 1810-ben Dulló Zsigmond, 1821—1851-ig pedig Barabás Sámuel, ki mint jeles orgonaépítő, Háromszék- és Csikmegye több községe részére szép és jó hangzású orgonákat készített. Ő alatta kezdtek nagyobb gondot fordítani a leányok oktatására, kiket az ugynevezett harangozó-tanítók tanítottak. 1851-től ifj. Barabás Sámuel találjuk, a ki szakítva a régi syllabizáltató módszerrel, már a hangoztató módot honosította meg.

Az iskola 1873-ban községivé alakult.

Az iskola a volt ev. ref. iskola helyiségeiben van még ma is elhelyezve, a lehető legroszabbul, minthogy a már 4 év óta húzódó iskolaépítési tárgyalások mind ez ideig eredményre nem vezettek. Van faiskolája és iskolakertje, a tanítók gondozására bízva. A tanítási eredményt tekintve, ma egyike a megye legjobb iskoláinak. Van 180 frtos alapítványa, a szegény tanulók tankönyvekkel leendő segélyezésére, melyet néhai Zathureczky Ferencz tett.

Tanítók: 1. *Szász János* igazgató-tanító, a tanítóegyesület tevékeny tagja, Sándor Aron kartársával szervezte az ifjusági és népkönyvtárt, 1889-ben pedig mint az önk. tűzoltó-egylet alparancsnoka, az egyesület tagjait kiképezte. 2. *Sándor Áron* r. tanító és 3. *Molnár Gábor* r. tanító.

A tanítók évi 300 frt. fizetést, lakást és megfelelő évtödös pótlékokat élveznek.

Iskolaszéki elnök: *Veres Károly*, ev. reformatus lelkész.

b) Gör. keleti felekezeti iskola. Ennek keletkezése 1831-re tehető. Első tanítója 1831-ben Popovics János, kit 1836-ban Tarás György, 1840-ben Szorny András, 1848-ban Lázár György, 1870-ben Melaenedek, majd 1873-ban itj. Lázár György követett.

A régi iskolaépület két szobából állott, melyek közül a nagyobbik a tanítónak lakásul, a kisebbik pedig tantermül szolgált. 1887-ben egy csinos iskolaépületet emelt a hitközség, de a tanterem teljesen felszeretlen s a tanító sem képesített. A csekély tanítói fizetés miatt alkalmas tanerő választására kilátás sem lévén, az egyházi Consistorium a tanítást már az 1888/9 tanévre beszüntette.

A volt tanítónak, *Lázár Györgynek* ki jelenleg még mint énekező vezér működik, nincs tanítói oklevele. Papolczra jövétele előtt 12 évig Zabolán tanított. Fizetése 40 félvéka törökbuza, minden tanulótól 40 kr., lakás és 6 véka férőjü kert használata.

Az iskola jelenleg is szünetel s a gör. keleti felekezeti tankötelesek a községi iskolába járnak.

c) Gyulafalvi és Gábor-fürésztelepi magániskolák.

A Papolcz község fölött elterülő hatalmas erdőségek kihasználására alakult részvénytársaság, *gyulafalvi* telepén 1889-ben ministeri engedéllyel magániskolát nyitott, hogy a telep hivatalnokainak és munkásainak tanköteles gyermekei, számszerint mintegy 40-en, iskolázásban részesülhessenek. — Első tanítója Bartha Károly, ki azonban 1892-ben Pávára választatván meg tanítóul, ezen állomásáról lemondott. Állomása még nincs betöltve. Valószínű, hogy tekintettel a népes telepen előforduló egyházi functiókra, rom. kath. káplántanítóval fog betölteni.

A rengeteg erdő kellő értékesítése végett további fűrészművek beállítása válván szükségessé, ez által a telepek lakóinak és így a tanköteleseknek száma is szaporodván, a *Horn Dávid* vezetése alatt álló czég második tanítói állomást szervezett 1891-ben s azt *Thordai Katalin* okl. tanítónővel töltötte be.

Az iskolák külön épülettel bírnak, melyeknek felszerelése és berendezése teljes. A tanulók ingyen könyvekkel láttatnak el a Horn-czég által.

A tanítók egyenkint évi 500 frt. fizetést, lakást, fűtést és villamvilágítást élveznek.

Ezen magániskolák felügyelete a papolczi községi iskolaszékre van bízva.

P á v a.

Közs. Lsz. 807. Magy. 753. Ném. 2. Rom. 30. Egy. ny. 22. Rk. 264. Gör. kath. 30. Ev. ref. 509. Izr. 4. Tnk sz. 118. mn. f. 44. l. 44; ism f. 17. l. 13. Iskolába jár mn. f. 33. l. 37; ism. f. 11 l. 9. Isk. nem jár 28 tank. Van 1 községi jellegű népiskolája.

Községi elemi népiskola. Az ev. reformatus egyház alakulásától, 1691-től kezdve, ismeretesek a működésben volt papoknak

nevei; a tanítókról csak azt tudjuk, hogy 1768-ban Mihály János a mester, majd 1790-től 53 évig, Benkő Mózes. Az iskolázás külön viszonyaira azonban még ezen korból sem birunk adatokat. Benkőt 5-en követték, majd 1863-ban Bartha István. Egész 1841-ig a fiúk és leányok közösen tanultak; azóta a harangozó feladata lett a leányok tanítása.

1874-ben az iskola községi jelleget vett fel. Van három alapítványa: 1. Miskolczi László-féle 20 frt., papirosra; Császár-féle 33 frt., könyvekre; 3. Miskolczi Ferencz-féle 220 frt.

Az iskola 1874-ben községivé alakulván, került az iskolához Nagy Árpád, ki ma is tanít. Bartha István 1892-ben nyugdíjaztatván, helyébe fia, Bartha Károly okl. tanító választatott meg.

Az iskolaépület a reformatus egyháznak tulajdona; iskolai célokra alig alkalmas. Berendezése és felszerelése kielégítő.

A tanítók évi 300 frt. fizetést és szabad lakást élveznek.

Iskolaszéki elnök: Szász Márton, ev. reformatus lelkész, ki buzgalommal törekszik ezen iskola ügyeit felvirágoztatni.

P e s e l n e k.

Közs. Lsz. 1175. Magy. 1169. Ném. 1. Egy. ny. 5. Rk. 1161. Gör. kath. 2. Ev. ref. 10. Unitarius 1. Gör. kel. 1. Tnk. sz. 226. mn. f. 77. l. 91; ism. f. 23. l. 35. Iskolába jár: mn. f. 71. l. 83; ism. f. 14. l. 16. Isk. nem jár 42 tank. Van 1 községi jellegű népiskolája.

Községi elemi népiskola. Minthogy a rom. kath. templomot 1820 körül rozoga állapota miatt használni már nem lehetett, s helyette 1825-ben a ma is használatban levő templomot építették, feltehető, hogy a rom. katolikus egyház itt már régen positiót foglalt. A rendelkezésünkre bocsátott adatok szerint az itteni rom. katolikus egyház és iskolának keletkezését 1770-re vélik tehetni. Daczára ennek, csak 1825-ből ismerjük Lázár Ferencz kántor-tanítót, ki 70 kalangya képéért tanított és végezte a kántori teendőket. Utóda és előbb segéde Kovács József, ki 1846-tól egész 1885-ig volt kántor-tanító. Iskolája egy szűk kis rozszant szobából állott, felszerelése nem volt, még a padok is hiányoztak, melyet hosszú lóczák pótoltak. Daczára ennek az iskola igen jó hírnévnek örvendett s a *felvidéki nemes családok* szívesen adták gyermekeiket a peselneki iskolába. E helyett az épület helyett 1858-ban a rom. katolikus egyházközség költségén, a község északi részén, egy magaslaton új iskolát építettek 2 tanteremmel, mely jelenleg a községi iskola helyiségeül szolgál. Daczára, hogy a tankötelesek száma évről évre emelkedett és hogy a 2 tanterem rendelkezésre állott, a tanítást egy tanteremben, egy tanító végezte egész 1870 évig. Ekkor Réthi Lajos tanfelügyelő közbenjöttével sikerült államsegélyt kieszközölni s már 1870 évi márczius elején, megalakult a községi iskolaszék Jankó András elnöke alatt, ki egyben a gondnoki teendőket is el-

vállalta. A községi iskolaszék első teendője volt az iskola számára megfelelő számú tanerőket biztosítani és engedélyt nyerni arra, hogy iskolájában két tanerőt alkalmazhasson. A községi iskola két tanítóval 1871-ben nyílt meg. Szotyori Nagy Ferencz rendes, Kovács József kántor pedig, segéd-tanítói minőségben alkalmaztattak a kir. tanfelügyelőség által. Nagy Ferencz azonban egy évi működés után bocsút mondott Peselneknek, a helyére megválasztott Lengyel József pedig állomását sem foglalta el s így ismét csak Kovács József kántorra maradt a tanítás. A tanév befejeztével azonban betöltötték a rendes tanítói állomást Dézsi Lajos okl. tanítóval, ki ezen minőségében 1876-ig, tehát három évig szolgált s innen Pánczél-Csehre távozott. Ekkor került ezen iskolához *Kovács Ferencz* rendes tanító, ki ma is itt van alkalmazásban. Kovács a tanító-egyesületi életben tevékeny részes és a kézdi-orbai római katolikus tanító-egyletnek 1883 óta főjegyzője. 1885-ben az öreg kántor és segéd-tanító Kovács József elhalálozván, helyébe *Gábor András* okl. tanító választatott meg s működik ma is.

Az iskolapület minden kritikán alul áll. Abban még állva sem férnének el a tankötelesek, ha ugyan teljesen beiskolázva volnának. Rendőri szempontból is türhetlen állapot ez, melyen segíteni a leggyorsabban szükséges.

A rendes tanító évi 300 frtot és évtödös pótlékokat, szabadlakást; a segéd-tanító évi 200 frtot és évtödös pótlékot s ezenfelül mint kántor, szintén mintegy 100--150 frt. évi jövedelmet élvez.

Az iskolaszék elnöke: *Rápolthy Ferencz*, rk. plébános; kiválóan buzgó tagja már 1880 óta, Eperjesi Pál.

Petőfalva.

Közs. Lsz. 366. Magy. 366. Rk. 357. Ev. ref. 8. Gör. kel. 1. Tnk. sz. 59. mn. f. 20. l. 16; ism. f. 11. l. 12. Iskolába jár: mn. f. 20. l. 16; ism. f. 5. l. 3. Isk. nem jár 15 tank. Van 1 római kath. felekezeti jellegű népiskolája.

Rom. katolikus felekezeti népiskola. Petőfalva Imecs-falvának filiáját képezi. Legnagyobbbrészt a zabolai Mikes család jobbágyai települtek itt le s az iskolázás csak e századnak elején kezdődött. Iskolázási viszonyairól nem igen maradtak adatok, sőt régebbi tanítóiról sincs tudomásunk. Ugy látszik, hogy a rendszeres iskolázás csak akkor vette kezdetét, a midőn 1854-ben Bencze Pál elfoglalta az imecsfalvi plebániát s ezzel együtt Petőfalva iskolájának gondozása is keze alá került. Az ő buzgalmánának köszönhető, hogy a tanítás céljaira 1881-ben Fogarassy Mihály erdélyi rom. katolikus püspök támogatásával megfelelő iskolaépület emeltetett, melynek berendezése és felszerelése is kielégítő.

Tanítói közül ismerjük Héjja Pétert, ki a negyvenes években kezdett itt tanítani, s tanított egész 1883. évig; 1883-tól Bardocz

Ignác, 1891-től kezdve pedig a ma is alkalmazásban levő *Czibak József* a tanító.

A kántortanító jövedelme terményekben és készpénzben mintegy 350 frtra tehető.

Iskolaszéki elnök: *Bors László*, rom. katolikus plébános.

P o l y á n.

Közs. Lsz. 1740. Magy. 1735. Rom. 3. Egyéb ny. 2. Rk. 1585. Gör. kath. 139. Ev. ref. 16. Tnk. sz. 298. mn. f. 110. l. 117; ism. f. 35. l. 36. Iskolába jár: mn. f. 77. l. 86; ism. f. 5. l. 2. Isk. nem jár 128. tank. Van 1 rk. felekezeti jellegű népiskolája.

Róm. katolikus felekezeti népiskola. Bár Polyánnak már 1332-ben volt szervezett rom. katolikus egyháza és abban Iván nevű papja, s bár templomában van egy harang, mely a rajta levő felírás szerint 1648-ban készült és így a község eredetét a XIV. századba vihetjük vissza: annak multjáról mégis csak igen kevés adat áll rendelkezésünkre. Ennek oka pedig leginkább abban rejlik, hogy a század közepén, 1843-ban, oly pusztító tűzvész dühöngött Polyánban, mely a község legnagyobb részét, a templomot és iskolát is a benne levő anyakönyvekkel és irományokkal együtt tönkre tette. Így meg kell elégednünk azon kevéssel, melyet az öregebbek elbeszéléséből meríthettünk. Iskola Polyánban már a XVII. század végén bizonyosan volt; a jelen század elején pedig két tanító oktatta a gyermekeket; a kántor a fiukat, a segédtanító pedig a leányokat. Mint legrégibb tanítókra Szöllősy Mihály és Veres Mihály segédtanítóra emlékeznek, mint a kik e század elején tanítoskodtak. Majd Péterfi Lőrincz rendes és Szalló Mihály segédtanító működnek; ez utóbbi 1892-ben bekövetkezett nyugdíjaztatásáig. A kántortanítói állomáson Gál Antal is működött huzamos ideig, 1879 óta pedig *Bócs Dénes* van ezen állomáson. A segédtanítói állomás még nincs betöltve. A tanítás egész 1872-ig a kántor és a segédtanító magán lakásán folyt; ekkor épített az egyházközség két tanteremmel megfelelő iskolaépületet, mely ma is használatban van.

A tantermek türhető állapotban vannak, berendezésük és felszerelésük azonban sok kívánni valót hagynak.

A kántortanító fizetése, mindent összeszámítva, 212 frt. és lakás; a segédtanítóé, mindent számítva, 104 frt. és lakás.

Az iskolaszék elnöke: *Kovács Elek*, alesperes-plébános.

R é t y.

Közs. Lsz. 815. Magy. 811. Ném. 4. Rk. 32. Örmény 1. Ev. ref. 749. Unitárius 1. Gör. kel. 25. Izr. 7. Tnk. sz. 120. mn. f. 46. l. 45; ism. f. 12. l. 17. Iskolába jár: mn. f. 52. l. 57; ism. f. 10. l. 15. Van 1 községi jellegű népiskolája.

Községi elemi népiskola. Rétynek György nevű papja 1335-ben 6 régi banalis fizetésére van kötelezve, az 1567-dik évi regestrumban pedig Réty községe, 17 kapuval van bejegyezve. Minthogy pedig alig van a Székelyföldön falu, melyben annyi nemes család laknék mint Rétyen, valószínűnek látszik, hogy itt az iskolázás már a XVI. században javában folyt. Temploma 1515-ben épült fel s azt kezdetben a róm. katolikusok, majd a reformatio terjedése után, a reformatusok használták. Legelső tanítóiról mit sem tudunk. De már 1582-ben Balás pap, 1588-ban pedig Bálint pap és *Péter diák*, 1589 Szaláný Bálint (valószínűleg azonos Bálint pappal) pap, 1595-ben Tankó János prédikátor szerepelnek és vezetik a rétyi eklezsiának ügyeit. 1619-ben pedig uzoni Fosztó Márton deák, 1691-ben Csegezi Dániel az iskolamesterek. A XVII. századból egyéb adataink hiányoznak, de már 1701-ből tudjuk, hogy az egyház a papi és mesteri lakok javításával foglalkozik s ezen jegyzőkönyvet András Ferencz rétyi oskolamester irta alá. 1724-ben, Maxai Kelemen János rétyi predikátor idejében pedig Markosfalvi György a ludimagister. Majd 1774-ből Botos Salamon, 1817-ben pedig valószínűleg ennek fia, Botos Pál az iskolamester, a kiről csak annyi maradt fenn, hogy a mikor 1817-ben I. Ferencz Rétyet is meglátogatta, a tanuló sereget a tonor kapuba állította s ott kellett *vicatot* kiáltaniok a magas vendégeknek. Hogy meddig és mily fizetés mellett tanítoskodott, a fiúk és leányok külön választva tanultak-e, mi volt a tanítás anyaga, — meghatározni nem lehet, de valószínűnek látszik, hogy a harangozó itt is foglalkozott a leányok tanításával. Az is feltehető, hogy tekintettel a nagyszámu nemesi családok gyermekeire, itt képzettebb iskolamesterek voltak alkalmazva, a kik nemcsak írást, olvasást, hanem egyéb tantárgyakat is tanítottak. 1728 körül választották meg László Lászlót, kinek tulajdonképen Vaszi László volt a neve; ő Kisborosnyón született s mert a Tompa család kiváló tehetséget fedezett fel benne, kitanította s lett belőle kökösi, kisborosnyói, végre rétyi iskolamester, a hol egész 1865-ig szolgált jó sikerrel. Utóda Szotyori József egész 1892. év őszén bekövetkezett nyugdíjaztatásáig szolgált mint énekvezér, és 1873 óta mint községi iskolai segédtanító.

A reformatus felekezet egész 1873-ig fentartotta iskoláját; a jelzett évben azonban községének nyilvánította s tekintettel a tankötelesek számára, egy rendes és egy segédtanítóval 1873/4-ben megkezdette működését. Rendes tanítóul megválasztotta *Péter József*, okl. tanítót, ki ma is jó sikerrel tanít, segédtanítóul pedig Szotyori Józsefet, ki megromlott egészsége miatt 1892-ben nyugalomba helyeztetett. Állomását ideiglenesen Jákó József okl. tanító helyettesíti.

Az iskolaépület, mely 1891-ben épült, teljesen megfelel feladatának; berendezése azonban még hiányos, felszerelése is kiegészítésre vár.

A rendes tanító évi 300 frt fizetést, évvétődös pótlékokat és szabad lakást; a segédtanító 200 frt. fizetést és lakást élvez.

Az iskolaszék elnöke: *Czeplédi János*, ev. reformatus lelkész. Az iskolaszéknek buzgó és tevékeny tagja *Rápolti Mózes*, községi jegyző, kinek az iskola újja építésében nagy része van.

S á r f a l v a.

Közs. Lsz. 546. Magy. 546. Rk. 546. Tnk. sz. 111. mn. f. 33. l. 46; ism. f. 13. l. 19. Iskolába jár mn. f. 29. l. 44; ism. f. 6. l. 15. Isk. nem jár 17 tank. Van 1 rk. felekezeti jellegű népiskolája.

Róm. katolikus felekezeti népiskola. Bár Sárofalva egyike a legrégebbi községeknek, anyakönyve csak 1725. évtől kezdve van meg. De ez sem nyújt felvilágosítást az iskolázás állapota felől, bár minden jel arra mutat, hogy itt a tanítást illetőleg már a XVII. században intézkedések történtek. De nem is lehet elgondolni, hogy a közelben fekvő Nyujtódna, hol már 1632-ben a ferenczrendű szerzetesek kolostorral bírtak, ne lett volna annyi hatása a szomszédos községre, hogy itt a tanítás érdekében legalább valamit ne tettek volna. Daczára ennek az iskola viszonyaira vonatkozólag, ezen időből nincsenek adataink s csak azt tudjuk, hogy 1780 körül rendes iskolamester volt alkalmazva és hogy az iskola az idők folyama alatt gyakran változásoknak volt kitéve. Maga az iskolaépület szintén többszörös átalakításon ment át, de egyszer sem oly gyökeres javításon, hogy a követelményeknek megfelelhett volna. Csak a Népoktatási Törvény életbe lépése után, 1875-ben indult meg a mozgalom, a kor kívánalmainak megfelelő iskolaépület emelésére s akkor is adakozás útján, melyhez Ő felsége a király 100 frt., Ő felsége a királyné szintén 100 frt., Fogarassy, erdélyi rom. kath. püspök pedig 200 forinttal járultak. Ezen összegekből épült fel a ma is használatban levő iskolaépület. Régebbi tanítóiról mit sem tudunk. Felszei Lajos kántortanító mellé, ki öregsége miatt a tanításra képtelenné vált, 1880-ban *Márton János* okl. tanító választatik meg coadjutornak, 1885-ben pedig rendes kántortanítónak.

A tanító évi fizetése terményekben és némi készpénzben, körülbelül 250 frt. és szabadlakás.

Iskolaszéki elnök: *Jankó Antal*, rom. kath. plébános.

Sepsi-Martonos.

Közs. Lsz. 272. Magy. 272. Ev. ref. 266. Unitarius 5. Gör. kel. 1. Tnk. sz. 51. mn. f. 19. l. 16; ism. f. 10. l. 6. Iskolába jár mn. f. 15. l. 13; ism. f. 33. l. —. Isk. nem jár 17 tank. Van 1 községi jellegű népiskolája.

Községi elemi népiskola. S.-Martonos régibb történetére vonatkozó adataink nincsenek, de jellemzők az egyház irattárában megmaradt azon adatok, melyek a század elején tett tanügyi intézkedésekre vonatkoznak. Az egyház anyakönyvei és jegyzetei csak 1812-től kezdődnek, de tudjuk, hogy már azelőtt bizonyos Madocsai volt az iskolamester, a ki nemcsak igen jó gazda, de jeles tanító is volt. Ennek tanítóskodása alatt nagy divatban volt *rigmusok* kiosztása, melylyel a tanulók a két szomszéd falut S.-Martonost és Fotost „össze kántálták”. Egy ily elbucuzó és köszönő rigmus végversei ezek:

„Köszönettel vette a muzsák serege,
E kis ajándékát nem sajnálta tőle.
Adjon az Ur Jézus ezer jót érte.”

Madocsai utóda Bartha, a ki azonban nem sokáig tanítóskodott s mert a pappal összeférni nem tudott, innen eltávozott. 1812 előtt néhány évvel Nagy Miklós volt az iskolamester, ki ezen hivatala mellett szekereskedett, sőt halálát is az okozta, hogy egy ily alkalommal a lovak megbokrosodtak s a szekérről lebukott. Mindhárom rector fizetése a kepe és a tanulóktól szedett 1—1 váltó forint tandíj volt, mely jövedelem értéke körülbelül 200 forintnak felelt meg. Fődolog volt a templomozás, a mestert az éneklésben segíteni, a felolvasott „textus”-ra ügyelni, mert azt másnap a tanítás megkezdése előtt pontosan kikérdezte a mester. Sőt Madocsai idejében a deák nyelv is járt Martonoson. Délután, a tanítás befejezése után, egy-két deák szót adott fel, melyet másnap mindenkinek tudnia kellett. Érdekes, hogy a latin szavakat magyar kiejtéssel tanulták; nem mondták tehát latinosan pánisz, hanem magyarosan: pánis.

Nagy Miklós után 1830—32 körül Csutak László a rector, kit leginkább a katonai szolgálattól való félelem vitt ezen pályára. Mint kiválóan jovialis és rendkívül erős embernek, akkoriban nagy hire járt. Egész 1869-ig tanítóskodott S.-Martonoson; ekkor lemondott és Gidófalvára költözött, hol közbecsülésben élte le hátralevő napjait. Hivatalát fia, Károly örökölte, ki 1878-ig tanított, azóta pedig csak az énekevezéri teendőket végzi. Egész 1879-ig a fotosi gyermekek is ide jártak iskolába és a fotosiak S.-Martonossal együtt tartottak papot és mestert. A fotosi gyermekek már kora hajnalban, csoportosan indultak Martomosra, az ebédet tarisznyájukban hozták s az iskolában költötték el; este felé pedig szintén egy csapatban indultak hazafelé. Különben divott itt a többi patriarchalis szokás is. Divott a „szabataria”, melyért aztán szombaton délutánonként szabad volt a mulatozás. Tűztevést, víz-hordást, tisztogatást a tanulók rendre végeztek.

Igy folytak az iskola ügyei S.-Martonoson mindaddig, míg az 1868. évi 32. t.-cz. hatása alatt megmozdult a presbyterium s constálta, hogy a meglevő iskolaépület nem felel meg a törvény követelményeinek s el is határozta 1869-ben, hogy a leányok számára külön tantermet rendeztet be. Ebből azonban semmi sem lett. Az egyház erdejéből eladott fa árából begyűlt 83 frtot „iskolaépítési alap” czímen kezeltették, sőt arra az egyh. kerületi igazgatótanácstól is 100 frt. segélyt nyertek s csak akkor látták be, hogy a felekezet minden anyagi lehetőségének felhasználásával sem képes a kor kívánalmainak megfelelő iskolát építeni, azt berendezni s abba a törvényes fizetéssel bíró tanítót beállítani. Már 1872-ben felhangzik a községi iskola eszméje, de annak komoly megvalósítása csak 1879-ben következik be. Az államtól kért 6000 forintnyi építési segélyt nem kapta ugyan meg a község, de az iskola fentartási szükségleteire 340 frtot utalványozott a közokt. Ministerium. A községi iskolát, megfelelő helyiség hiányában, bérházban helyezték el. Első tanítója ideiglenes minőségben Pap Dávid, ki másfél évi működés után Eresztevényre távozott és helyét *Szinte Sándor* okl. tanító foglalta el 1880-ban, s azóta folyton itt működik. Ő honosította meg iskolájában a *kézügyességi foglalkozásokat*, sőt az újabb időben a házi ipart is behozta iskolájába s azt dícséretes eredménnyel és kintartással folytatja. Ezen foglalkozásoknak nemcsak az iskolában, de a tanítóegyesületi életben is egyik uttörője. Az ő tanítóskodása alatt szerezte meg a község, az államtól nyert 500 frt. segélypénzen, a mai iskolaépületet. Van az iskolának alaptőkéje is, mely Sigmond József, volt közs. bíró buzgólkodása folytán 1857-ben, 50 frt. 20 kból keletkezett s azóta már 2000 forinton jóval felül szaporodott. Van egy 19 frtos más alapítvány is, melynek az alapító nő intentioni szerint addig kellett volna kamatoznia, míg a 400 frtot eléri s azután kamataiból „könyvetár” lett volna létesítendő; de ezt az összeget az iskolai alaphoz csatolták.

Az iskola épülete jó, a tanító lakása azonban egészségtelen. A tanterem berendezése és felszerelése kielégítő.

Az iskolaszék elnöke: *iff. Kovács Antal*, ev. reformatus lelkész.

Sepsi-Szentgyörgy.

Rendezett tanácsu város. Lsz. 5665. Magy. 5480. Ném. 20. Rom. 38. Tót 4. Egyéb ny. 53. Rk. 1062. Gör. kath. 17. Ev. ref. 3721. Ag. ev. 73. Unitarius 178. Gör. kel. 425. Izr. 189. Tnk. sz. 887. mn. f. 330. l. 340; ism. f. 110. l. 107. Iskolába jár: mn. f. 255 l. 287; ism. f. 250. l. 123. Van államilag segélyezett kisdédvönő-képző intézete, műlakatos tanmühelylyel megtöltött polgári finiskolája, polgári leányiskolája, női ipartanmühelye, iparos-tanoncziskolája, községi elemi fin- és leányiskolái, közs. óvódája.

a) Az iskolázás állapota 1662-ig. Sepsi-Szentgyörgy a Székelyföldnek és régi városa, mely a székelységnek kezdettől fogva

szellemi központul szolgált. Már a XIV. század elején nemcsak hogy önálló róm. katolikus egyház község létezett itt, de az, mint „*plebaniae exceptae*“ (kivett, kiszakított egyház), egyenesen az esztergomi érsektől függött; papjai pedig *honorabilis*eknek czimeztettek, a mely kitüntetésben csak a nagyobb városok papjai részesültek. Hogy pedig már 1332-ben nevezetes helység volt, bizonyítja azon körülmény, hogy Mihály nevű papja 15 régi banalist fizetett a pápai dézsmába, tehát oly összeget, a melyet csak nagyobb városok adhattak. Az 1567. évi regestrumban pedig 63 kapuval van bejegyezve, mely szám a város nagyságát legjobban feltünteti. Város voltát bizonyítja még pecsétje is, melynek felirata a következő: *Sigilum oppidi Sepsi-Sz.-György Ao. 1509.*“ Feltehető tehát, hogy ily jelentékeny helyen, a parochialis iskola már az egyház keletkezése és szervezése idejében fennállott és abban a jobb módú szülőknek gyermekei írást, olvasást, imádságokat, vallást, általában mindazt, mit a parochialis iskolákban tanítottak, megtanulhattak.

E város kulturális mozgalmainak történetéről alig maradtak fenn számbavehető adatok. És ezen nincs is mit csodálkoznunk, a midőn Jakab Elek, Kolozsvár város monographusa is kénytelen bevallani, hogy Kolozsvár város iskolaügyére vonatkozó adatokat még a XVI-dik, sőt a XVII. századból sem talált oly mértékben, mint ezt egész Erdélynek szellemi gócpontjáról — hol nemcsak a róm. katolikusok, de az unitáriusok és ev. reformátusok is már a XIV., illetőleg a XV és XVI. században virágzó iskolázással bírtak — felkutathatni remélt. A szék, illetőleg vármegye és város levéltára sem tartalmaznak az iskolaügyre vonatkozó adatokat. Az előbbi az oroszok pusztították el 1849-ben, az utóbbi pedig az idők folyamán elkallódott.

És ha jogosan feltételezhetjük, hogy a róm. katolikusok már a XIV. században jelentékeny Sepsi-Szentgyörgyön iskolával bírtak, sokkal alaposabb azon feltevésünk, hogy a reformatio behozatalával e helyen a népoktatásra is figyelmet fordítottak. A Székelyföldön, 1540—1545 körül, a Luther tanait követők hódítottak; majd 1570 körül az unitáriusok, mely vallást S.Szentgyörgy lakossága is, kivétel nélkül elfogadott. Minthogy pedig az unitáriusok egész 1622-ig, tehát körülbelül egy félszázadon át, nyugodtan gyakorolhatták vallásukat, bizonyára megfelelő iskolázásról is gondoskodtak, minthogy azt mindenütt megtették, a hol egyházat alapítottak. A reformatio terjedésével, a népoktatás meg-alapítására megindult mozgalom, S.-Szentgyörgyön, az unitáriusoktól indult ki. Ezt fejlesztették az ev. reformátusok 1622-től kezdve, a midőn tulsulyra emelkedvén, az unitáriusok templomát és valószínűleg iskoláját is átvették. Az unitárius egyházközség azonban nem szűnt meg, fennállott egész 1662-ig. És ha tudjuk, hogy a XVII. század elején az unitárius és ev. református egyházak a legszorosabb testvéri viszonyban éltek egymással; könnyen megmagyarázhatjuk a gyors vallás változtatást.

b) Az ev. reformatusok iskolája. Az első ev. reformatus predikátor *Sikó István*, ki hiveivel együtt, 1662-ben, az unitarius vallásról, az ev. reformatus vallásra tért át. Hogy meddig volt a hit-községnek lelkipásztora, arról az ev. reformatus egyháznak birtokában levő iratok nem nyújtanak felvilágosítást. Azonban ifj. Gödri Ferencz, Sepsí-Szentgyörgy város főjegyzőjének, az egykori Gödri Ferencz volt helybeli ev. ref. pap és esperes unokájának, nagyatyjától reá maradt irományai között az aláírásokból és datumokból megállapíthatjuk, hogy 1677-ben és még 1681-ben is, sepsi-szentgyörgyi *Király Mihály*, a predikátor, 1690-től egész 1733 július hó 23-áig *Vásárhelyi Péter*; 1734 április hó 11-től egész 1744 április hó 19-éig előbbinek fia *Vásárhelyi János*; 1744-ben *Lisznay István* a predikátor, egyben esperes, ki szélhűdésben halt el; 1758-ban *Markosfalvi Péter* a lelkész és egyben esperes; 1775-ben *L. Incze Mihály*. Minthogy pedig a felekezetek papjai egyben az iskoláknak szellemi vezérei, igazgatói voltak, sőt gyakran még népesebb helyeken is, magok is tanítottak: szívesen emlékeztem meg a volt predikátorokról már csak azért is, hogy nevük e munka által is fenmaradjon.

A predikátorok mellett azonban már kezdetben, bizonyára még az unitariusok idejében, scholamesterek, ludi magisterek is voltak alkalmazásban, a kik a tulajdonképeni iskolai tanítást végezték. Ezek közül csak kevésnek neve maradt fenn: 1668-ban gidófalvi *Ferencz István* deák a sepsi-szentgyörgyi scholamester. De már 1679-ből azt is megállapíthatjuk, hogy ezen időben, s valószínűleg már előbb is, két tanító volt alkalmazásban. A jelzett évben ugyanis *Király István* deák mellett, kis-baczoni *Benkő Mihály* is mint szentgyörgyi scholamester szerepel, együtt irnak alá egy okmányt. Majd 1689-ben *Vásárhelyi István* a scholamester, 1699-ből pedig sepsi-szentgyörgyi *Kovács Ferencz*cel találkozunk, kinek neve ismételten elő fordul, egész 1708-ig. *Szilágyi Mihály* deák 1718-ban, mint sepsi-szentgyörgyi scholamester állít ki egy okmányt, 1743-ban pedig Fogarasi *Órás György*, mint helybeli ludi magister scholae szerepel; végre 1774-ből sepsi-szentgyörgyi *Kovács Gábor*, ev. reformatus mesterrel találkozunk.

A Mária Terézia által tervezett iskolai reformokat, ezen időben kezdik megvalósítani. Ekkor adják ki az *Allgemeine Schulordnung*-ot, mely az iskolákat osztályozza és tantervüket megállapítja. Ennek következtében szervezték S.-Szentgyörgyön 1778-ban a *trivialis* iskolát, melynek keletkezését és fejlődési történetét, később részletesen fogjuk ismertetni.

Az ev. reformatus felekezet azonban a trivialis iskola felállítását után is megtartotta iskoláját, de mégis az iskola szervezetében annyi változás állott be, hogy a fiuk tanítása a kispapra, segédlelkészre bízott, a leányok tanítása pedig a kántorra és harangozóra maradt. Nem kevésbé nevezetes változás történt az által is, hogy az iskolának tantervét az „Allgemeine Schulordnung“-hoz alkalmazták, azonban az iskolának magyar tanítási nyelvét, sőt erős magyar hazafias szellemét,

megtartották. Sajnos, hogy az egyház levéltárának hiányossága miatt ezen iskolának története is hézagos. Annyit azonban tudunk, hogy e század elején a fiu- és leányiskolák külön szervezettel bírtak s mint ilyenek, egész külön-külön iskolát képeztek.

A *fiuiskola* a mai reformatus templom mellett levő épületben volt elhelyezve s annak első, általunk ismert vezetője, 1824-ben *Demeter Sándor* segédlelkész, később hidvégi pap, kinek hazafias szellemű működése az iskola hazafias irányu fejlődésére, jótékony befolyást gyakorolt. Demetert 1830-ban Kovács Péter, kispap váltotta fel, ki mint a fiuiskolának tanítója, 9 évig működött. Ennek iskolája két classisból állott. Külön tanultak a felsőbb iskolákra készülők, s külön azok, kik ezen iskolával tanulmányaikat befejezték. Az előbbieknél tantárgyai voltak: hittan, olvasás, írás, latin olvasás, latin nyelvtan, számtan és geographia. Az utóbbiak tanultak olvasni, írni, számolni, tanultak továbbá egyházi énekeket és imákat. Olvasókönyvül a reformatusok énekeskönyvét használták s az abban levő zsoltárok és dicséreteknek nagy részét könyv nélkül való elmondásra is felhasználták. A tanítási idő itt is hajnaltól délig, s déltől naplementéig tartott. A szorgalomidőt különben csak késő ősszel kezdték meg s már kora tavasszal *exament constituáltak*; nyáron iskolázás nem volt. A reformatus felekezet által fentartott fiuiskola, jó ideig előkészítőül szolgált azok számára, a kik a nagy-enyedi, vagy udvarhelyi, esetleg kereszturi gymnasiumokba készültek. Ez okból sok vidéki tanítványa is volt, legnagyobbbrészt olyanok, a kik otthon a falusi iskolát már kitanulták és itt a latin nyelv elemeiben kívántak oktatást nyerni. A fiuiskolai tanítóság különben nem megvetendő jövedelmekkel volt egybekötve. Nemcsak a *kispapi* fizetést élvezte, de különösen a vidéki tanulóktól, évenként 300–400 forint honorariumot is kapott. Ennek a körülménynek tulajdoníthatjuk, hogy a segédlelkészek szívesen megmaradtak ezen állásukban, mely több jövedelmet biztosított számukra, mint a háromszékmegyei ev. reformatus ekkleziáknak legtöbbje.

Kovács Péter 1839-ben S.-Szentgyörgyről eltávozván, Bartha Lajos, Bitai N. s később Orbán Antal vették át a fiuk tanítását.

A szabadságharc, melyből Háromszékmegye oly hőiesen vette ki a maga részét, utját egyengette a szellem szabadabb nyilvánulásának s megtörte a békót, melyet a határőri intézmény oly gondosan növesztett a székelység szabad fejlődési hajlamára. A szabadságharc gyászos kimenetele, az azt követő elnyomás korszaka a legalkalmasabb volt a kulturális törekvések megindítására. És minél erősebb volt a nyomás, annál inkább erősödött a székelységben is a meggyőződés, hogy nemzetiségét, nyelvét, szokásait csak is az iskola útján tarthatja meg. Az időközben normalis iskolává átalakított trivialis iskola, már szelleménél fogva sem elégithette ki a szentgyörgyiek igényeit; a felekezet által fentartott elemi fiuiskola pedig szervezeténél fogva képtelen volt a kor követelményeinek megfelelni. Ily körülmények között, valóban kétségbeejtő volt az iskolázás jövője. De közel volt a segítség.

Az erős hazafias szellem, mely a székelységet ősi idők óta jellemzi, legyőzte a számtalan akadályt. Megnyitotta erszényét S.-Szentgyörgy és vidékének lakossága és hosszas, több évig tartó tárgyalás után, 1859. évi szeptember hó 1-én szervezte az ev. reformatus 4 osztályu elemi népiskolát s azzal kapcsolatban a reál-gymnasiumnak első osztályát. A mozgalom, melyet ez irányban Császár Bálint akkori városbíró, ma már boldogult polgármestere e városnak, 1855-ben megindított, kezdetben ipariskola, majd reáliskola felállítására irányult; s bár e két tervet az egyházkerületi igazgatótanács is pártolta, már csak azért sem voltak megvalósíthatók, mert e tervek egyben az abszolút kormánynak tervei is voltak. A szék intelligentiája határozottan a gymnasiumi irányt óhajtotta, sőt a felajánlott 32 ezer forint nagyobb része is oly feltételhez volt kötve, hogy abból S.-Szentgyörgyön gymnasium állíttassék fel. Csak a kényszerűségnek engedett tehát a Kovásznán 1857. évi január 14-én tartott communítási gyűlés, a midőn az igazgatótanács reáliskolát szorgalmazó ajánlatát figyelembe vette s kimondotta, hogy a felállítandó középiskola reál-gymnasium lesz. De alig virradt fel — bár rövid időre — az alkotmányos életnek hajnala, az intézet előjárósága, — a kik között találjuk Hidvégi gróf Mikó Imrét, gróf Teleki Domokost, Gyárfás Miklóst, Kilyéni Székely Gergelyt, Donáth Józsefet, Lázár Mihályt, Zathureczky Istvánt, Gödri Ferencz esperest és Erődsi Mihály ilyefalvi lelkészt — sietett felhasználni a pillanatnyi alkalmat s mellőzve a reál irányt, az iskolát 1861-ben bennlakással összekötött gymnasiummá alakította át.

Az ev. reformatus felekezeti fiuiskola 1859-től kezdve, a gymnasium előkészítő iskolájául tekintetett. A gymnasium igazgatója, *Vajna Sándor*, később háromszéki tanfelügyelő, egyben igazgatója volt az elemi iskolának is, melyben leginkább papjelöltek tanítottak. Ily szervezettel működött az elemi fiuiskola egész 1873-ig, a midőn a város iskolaügyét rendezvén, községi jellegű népiskolákat állított fel.

A községi iskolák megnyitásával, 1873-ban, a felekezet beszüntette elemi fiuiskoláját, de megtartotta annak negyedik osztályát, mely egész 1889. évig, mint *előkészítő osztály* állott fenn a gymnasium mellett.

Az ev. reformatus felekezet *leányiskoláját*, kezdettől fogva a kántorok és harangozók vezették. Valószínű, hogy már a XVII. század elején, a leányok a fiuktól külön választottak. Erre vonatkozólag határozott adataink nincsenek, de a leányok oktatását elődeink oly másodrendű kérdésnek tekintették, hogy annak mibenlétéről még oly helyeken sem találunk följegyzéseket, a hol különben az egyház régi irományai is meg vannak. A leányiskolában tanítottak olvasni, írni, tanítottak némi számtant s végre egyházi énekeket. Tanítóit csak e század elejétől fogva ismerjük; 1810-től harminczöt éven át Imreh Dániel, 1845-től — 1862-ig Nagy Ferencz, 1862-től 1870-ig pedig Molnár Sándor kántor-tanító vezette a leányiskolát s szervezte azt a megváltozott viszonyoknak megfelelőleg. Molnár Sándor kántor-tanító 1870-ben Csik-Udvarhely- és Háromszék vármegye kir. tanfelügyelőséghez

tollnokká neveztetett ki. Tanítói működéséről elismeréssel kell megemlékeznünk s mint egyházának lelkes híve, ő indítványozta 1862-ben egy *magtárnak* létesítését, mely hivatva lett volna egy rendszeres leányiskolának költségeit fedezni. A magtár, különösen özv. Málnási Antalné 25 köből törökbuza ajándéka után, csakhamar virágzásnak indult. De mielőtt annak jövedelméből rendszeres leányiskolát lehetett volna felállítani, az ev. reformatus egyház leányiskoláját a polgári községnek adta át. Molnár Sándor, mint tanfelügyelőségi tollnok, önállóan vezette a vármegyének népoktatási ügyeit s leginkább az iskolaépítések körül tanusított munkásságával szerzett érdemeket; 1876-ban Kis- és Nagy-Küküllő vármegye kir. segéd-tanfelügyelőjévé neveztetvén ki, eltávozott. A reformatus iskolában 1848-ban Orbán Antal kispap, majd ugyanazon év végétől, Benedek Samu, volt brassói énekvezér tanítanak. Benedek Samu, kiváló gyakorlati tanférfit volt, ki innen 1872-ben, a kolozsvári állami tanító képezdéhez, gyakorló iskolai tanítóul neveztetett ki. A reformatus leányiskola 1870. évi szeptember havában megszűnt s helyét a községi leányiskola foglalta el.

c) Gör. keleti felekezeti népiskola. A gör. keleti vallásnak a XVIII. század második felében alakítottak S.-Szentgyörgyön egyházközséget, építettek templomot s valószínű, hogy ugyanakkor iskolájuk is volt. Az egyház iratai csak 1848-tól kezdődőleg vannak meg, az előbbi évekbe világot vető okmányaik, állítólag elégték. Valószínűbb azonban, hogy a régi okmányokat mint hasznavehetetlen ócskaságokat — *eléggették*. Így ennek az iskolának multjáról csak keveset tudunk, pedig érdemes lenne szervezetét ismerni, minthogy tény, hogy azt nemcsak a görög keleti vallásnak, de sok reformatus és róm. katolikus tanuló is látogatta s e szerint feltehető, hogy az jó iskola volt.

Az ötvenes években Pap György a kántor-tanító, majd 1860-tól egész 1872-ig Stoján György, ki mint énekvezér, ma is működésben van. Mig tanított, szívesen jártak hozzá a gyermekek, mert tanítás közben nemcsak foglalkoztatta tanítványait, de jó modorával az iskolát is megkedveltette. Ma is ő készíti a város gyermekeinek a játékszerket, felszereli a betlehemeseket, madarakat tőm stb. stb.

A tanítás nyelve kezdetben román-magyar, később tisztán magyar, minthogy itt a görög keleti vallásnak is mind magyarul beszélnek. Ezen iskola 1871-ben szűnt meg.

d) A trivialis, később normalis iskola. Mária Terezia a közoktatásügy újjászervezését megkezdvén, nemcsak a magyarországi katonai határőrvidéken, de Magyar és Erdély országban is felállította a normalis és trivialis iskolákat.*) Erdélyre kiváló figyelmet fordított a bécsi kormány, s ennek tulajdoníthatjuk, hogy Kezdi-Vásárhelyen nor-

*) A katonai határőrvidék közoktatásügyének történetét tárgyalja Berecz Gyula: „A volt katonai határőrvidék közoktatásügye. Tanügytörténeti vázlat. Budapest- 1892.” című műve. Ára 20 kr. Mengrendelhető szerzőnél.

malis iskolát, S.-Szentgyörgyön pedig trivialis iskolát, már a szervezés első idejében felállítottak. Természetes következménye volt ezen intézkedés a székely határőr ezredek felállításának, hová a megfelelő tisztek és altisztek képzéséről gondoskodni kellett. Nem a közoktatásügy iránt való érdeklődés, hanem azon czél vezérelte a bécsi kormányt, hogy az iskolák germanizálásával, előkészítse a talajt, a birodalmi egység megalapításához. Az 1766-ban felállított székely határőrség hivatalos nyelve, a német volt. Német tannyelvűek voltak a felállított normalis és trivialis iskolák is.

Sepsi-Szentgyörgyön 1778-ban, tehát négy évre a normalis iskolának első szervezése után, nyílt meg a trivialis iskola. Mint neve is mutatja, egyszerű falusi iskola, a milyen a vármegye több községében, leginkább a századok székhelyén is létesült. Ezen iskola a Templom utcában levő Nagy Károly-féle házban volt elhelyezve, ott, a hol jelenleg a községi iskolának párhuzamos osztálya van. Később a mostani Losonczy-féle házban. A katonai szervezetnek megfelelőleg, a felügyelet teljesen katonai kézben volt. A tanítót, a bécsi főhaditanács, a Bécsben székelő erdélyi cancellár ajánlatára nevezte ki. Fizetését, évi 180 frtot, a katonai pénztár fedezte s mint katonai hivatalnok, áthelyezhető volt.

Kezdetben csak egy tanító volt alkalmazva, majd kettő. Ezek közül említést érdemel Rieger József, kiváló képzettségű, nagy nyelvismerettel bíró tanfőúr, ki 1798-tól egész 1834-ig nagy sikerrel tanított ezen iskolában. Tanítványai a német nyelvet könnyen tanulták meg s e révén a kezdi-vásárhelyi normalis iskolában sikeresen haladhattak. 1834-ben Orlátra helyeztetett át, honnan azonban 1846-ban visszatérvén, a mai brassói uton vegyes magániskolát nyitott és tartott fenn egész 1857-ig. Magániskoláját a város és vidéki intelligenciájának gyermekei, különösen leányok, nagy számban látogatták. Rieger, a népoktatás terén szerzett érdemeinek elismerésül V. Ferdinand által, nagy aranyéremmel lett kitüntetve. Mellette volt alkalmazva Vida Dániel segédtanító. Utóda 1835-ben Hegyessy Alajos, ki azonban, négy hónapi működés után, Kezdi-Vásárhelyre visszatért.

A normalis iskolának tipikus alakja, korának szellemét magában egyesítő tanító, Galgóczy Antal, 1836-ban került ezen iskolához. Kezdetben, míg az iskola trivialis iskola volt, mint altanító; 1852-től kezdve pedig, mint főtanító működött. Nagy szorgalom, kiváló pontosság, a felsőbbek iránt vak engedelmesség, szigorú bánásmód a mellé rendelt tanítókkal és tanítványaival szemben, jellemzik a különben kitűnő tanítót. Az iskola vezetése alatt, csakhamar a legjobb hírnévre tett szert, s bizonyára csak kevesen vannak a mai társadalom szereplői között, kik nem az ő iskolájából kerültek ki. De nemcsak a helybeliek és a vidékiek, hanem más megyékből is számosan keresték fel, a vezetése alatt álló normalis iskolát. Ennek tulajdonítható, hogy még főtanítói működése alatt a Ferencz József renddel lett kitüntetve. Galgóczy mellett volt alkalmazásban Császár Ferencz, 1837-től András

Ferencz, 1840-től Finta Ferencz, ki államköltségen Bécsben felsőbb paedagogiai tanfolyamot hallgatott, honnan azonban 1844-ben visszatérvén, ezen iskolánál csak egy évig működött s innen a csik-szeredai normalis iskolához tétetett át; később megvakult s mint nyugdíjas Pávára vonult vissza. Mellette szolgált továbbá Kósa Dávid, 1842-től kezdve az iskola felosztásáig; Török Antal 1849-től 1852-ig; 1855-től ismét András Ferencz 1871-ig; Rácz Elek 1849-től 1867-ben bekövetkezett haláláig; Szász Dániel 1862-től 1865-ig; Mihály Lajos 1867-től 1872-ig, a midőn fülbaja miatt a tanítói pályától megvált; Antalfi Elek 1870-től egész 1872-ig.

Az alkotmányos idők beálltával a normalis iskola elvesztette jelentőségét. A városban megindult mozgalom pedig, melynek eredménye a községi jellegű népiskolának felállítása lett, feleslegessé is tették ezen iskolát. Jótékony hatását azonban nem lehet elhallgatni. A szigorú katonai pontosság, a gondos beiskolázás, a pedans iskolai administratio, a tanításnak gyakorlati volta, annak megfelelő ellenőrzése, mind oly tények, a melyek nemesak az iskola munkásságának eredményét biztosították, de kihatottak a vármegye egész iskolázására. A szellem azonban, mely a normalis iskolában uralkodott, jó időre éreztette hatását. Hazafiás szempontból nem sokat ártott, mert a székely nép szívós ragaszkodását nyelvéhez, szokásaihoz, még csak megingatni sem volt képes. De az *alattvalók kötelességeinek* (Pflichten der Unterthanen) tanításával, megmetyelyezte az alkotmányos érzést, gondosan elnyomta a polgári jogok birtokának öntudatát, a mely működésének ellensúlyozása a jövő feladata lett. A gazdasági kertészet, méhészet és gyümölcsnemesítés meghonosítása ügyében kifejtett tevékenysége azonban feltétlen elismerést érdemel. Hogy Háromszékvármegyében a gyümölcsenyésztés iránti érdeklődés általános, azt a katonai rendszernek köszönhetni.

A normalis iskola 1872-ben megszűnt s helyét a felső-népiskola foglalta el. Tanítói részben nyugdíjaztattak, Kósa Dávid és Antalfi Elek pedig, a felső-népiskolánál nyertek alkalmazást.

e) Róm. katolikus felekezeti népiskola. A sepsi-szentgyörgyi rom. katolikus egyház csak e század közepén keletkezett, a midőn az itt állomásozó katonaság számára kápolnát építettek. A rom. katolikus hívek ennek alapján egyházközséggé alakultak, kántort választottak, kit egyben tanításra is kötelezték. A rom. katolikus felekezeti iskola azonban igen rövid életű volt. Blága János kántortanító 1854-től 1867-ig, Nagy Kálmán 1867-től 1872-ig, Jakabos István pedig az 1872/73. tanévben tanítottak. Az iskola helyisége a kántor lakásának egyik szobája volt, mely csak igen primitív módon volt berendezve, taneszközei pedig alig voltak. Fiúk és leányok vegyesen részesültek tanításban. Tanítói közül Nagy Kálmán tűnt ki, mint a kinek működésével az iskolázató közönség igen meg volt elégedve; előbb a helybeli községi iskolához, innen Kolozsvárra választatott meg igazgatótanítóul.

A községi iskolák felállításával a felekezeti iskolák elvesztvén a talajt, a sepsi-szentgyörgyi rom. kath. felekezet által fentartott népiskola is megszűnt 1873-ban.

f) Községi elemi népiskolák. A Népoktatási Törvény végrehajtására, S.-Szentgyörgyön 1870-ben indult meg a mozgalom. Még pedig azon nem eléggé méltányolható alapon, hogy az ev. reformatus felekezet belátva anyagi erejének korlátolt voltát, maga tette meg az indítványt arra nézve, hogy a városban levő felekezeti iskolákat a polgári község vegye át. 1870. évi szeptember hó 14-én vette tárgyalás alá a városi képviselő-testület, az ev. reformatus egyházközségnek azon jelentését, hogy az általa fentartott iskolákat beszünteti. Ily körülmények között a városi képviselő-testület nem térhetett ki a községi iskoláknak felállítása elől, bár a rom. katolikus és gör. keleti felekezet részéről akadályokkal találkozott. A felekezetek részéről támasztott nehézségeket csakhamar eloszlatta a nagy tekintélynek örvendő Daczó János főbíró és a közügyek iránt melegen érdeklődő Császár Bálint, a városnak nemsokára polgármestere. A képviselő-testület *egyhangulag* elhatározta a községi iskolának felállítását s megválasztotta a községi iskolaszéket. A első iskolaszék tagjai a következők voltak: „Méltóságos Daczó János elnök, Bene István, Császár Bálint, Gyárfás Lajos, Gyárfás Samu, Bogdán István, ifj. Gödri Ferencz, Málnási Antal, Molnár Sándor, Komán György, Kupferstich József, Molnár Sámuel, Sorbán Sándor és id. Vásárhelyi Sámuel rendes tagok.” A képviselő-testület azonban csak az elvi határozatot mondotta ki, míg az iskola felállításának módozatait, teljesen a megválasztott iskolaszékre bízta; de mégis annyi hozzáadással, hogy a községi iskola azon évben, 1870-ben, megnyitható legyen.

Ezen megbízatás alapján Daczó János főbíró, mint az iskolaszéknek elnöke, összehívta az iskolaszéki tagokat, hogy a községi iskola felállításának részleteit megvitassák. A meghívottak össze is jöttek a rom. katolikus és gör. keleti lelkészek kivételével, a kik kijelentették, hogy mindaddig, míg egyházi főhatóságuk részéről arra utasítást nem kapnak, a közs. iskolaszék gyűlésein részt nem vesznek. Daczára ezen nyilatkozatoknak, az iskolaszék megállapította a teendőik sorozatát, s a községi iskolát 1870. évi szeptember hó 17-én, megalakultnak jelentette ki. Megválasztották a tanítókat — egyelőre csak egy évre — legnagyobbbrészt azokat, a kik a felekezeti iskoláknál alkalmazásban voltak. A megválasztott tanítók voltak: Benedek Samu, Grosz Józsefné, Nagy Kálmán, Berki József, Séra Lidia és Kohn József, a kik számára évi 250—350 frt. fizetést biztosítottak.

Az így megalakult községi iskolának azonban nem volt helyisége. Egyelőre tehát az ev. reformatus felekezet iskola helyiségeit vette igénybe, részben pedig a Wellenreiter féle (Három rózsza) házban bérelt helyiségekben helyezkedett el. Már ekkor felmerült ugyan az iskolaépítés kérdése, de kellő fedezet hiányában, munkához sem foghattak.

Az iskola beléletében nevezetes változás állott be. A modern paedagogiai eszmék megvalósítása volt a jelszó. Az írás-olvasás tanításánál a hangoztató módszert honosították meg s teljesen kiküszöbölték a syllabizálást. A tantárgyak száma is megszorodott s e tekintetben teljesen az 1868. évi 38. t. cz. rendelkezéseihez alkalmazkodtak. Az iskolák gyarló felszerelése megnehezítette ugyan a tantervnek pontos betartását, de a lelkesedés az új intézmény iránt, mégis elismerésre méltó eredményt mutatott fel. A községi iskola jó hírre csakhamar meg volt állapítva; a közönség élénk érdeklődéssel kísérte mindazon intézkedéseket, a melyek annak megszilárdítására irányultak. A felekezetek is kénytelenek voltak belátni, hogy az egyesített erővel létesített iskola mellett a gyarló berendezésű, hiányos felszerelésű iskolák, rosszul díjazott tanítóikkal, tovább fenn nem állhatnak. A helyzet kényszerűsége megadásra intette a felekezeteket s azóta egyetlen akadály sem merült fel a felekezetek részéről.

A tanítótestület a következő tanévre is megválasztott, azzal a különbséggel, hogy Grósné helyett Galgóczi Saroltát alkalmazták s a már meglevőkön kívül Nagy Istvánt és Zsigmond Bélát, rendes tanítókul megválasztották; Göde Károly reform. papot pedig az iskolák feletti felügyelettel bízták meg.

A községi iskola két év alatt felmutatott eredménye, megnyerte végre a közönségnek osztatlan bizalmát s azok is pártjára állottak, a kik eddig kétkedéssel tekintettek az iskola jövője elé.

Majd Császár Bálint kezdeményezésére actualissá válik az iskola-építés kérdése. Császár Bálint, a város orsz. képviselője, minden alkalmat felhasznált, hogy az iskola fejlődése, akadályokba ne ütközzék. Az építés ügye azonban hosszas és fáradságos utánjárás daczára is csak lassan haladt a megvalósulás felé. De a mit a körülményekhez mérten tehettek, azt a legjobb akarattal meg is tették. Így már 1870-ben meghonosították a felnőttek oktatását, a mely intézménynek szükséges voltát Császár B. azzal indokolta, hogy az új választási törvény szerint, csak az bir szavazati joggal, a ki írni-olvasni tud. A felnőttek oktatása azonban nehezen tudott népszerűsége vergődni, bár érdekében úgy a városi tanács, mint az egyes czéhek is buzgólkodtak. Az iskola iránt való érdeklődést, társadalmi uton is iparkodtak felkölteni. Bálókát rendeztek az iskola javára melyek mindig tekintélyes összeget jövedelmeztek; így 1870-ben 164 frt. 58 krt., 1871-ben 59 frt. 16 krt., stb. stb. Az iparos és kereskedő tanoncok továbbképzésére tekintettel, meghonosították 1872-ben a vasárnapi iskolát, mely különösen kezdetben, nagy látogatottságnak örvendett. Később, 1878-ban, azt is elhatározta az iskolaszék, hogy a községi iskola tanítói, kötelesek díjtalanul tanítani a vasárnapi iskolában.

Az iskolaszéki elnökség 1873-ban Császár Bálintra szállott; ezt a hivatalát egész haláláig megtartotta. Az ő utánjárásának köszönhető, hogy a Miniszterium még 1870-ben 400 frtot engedélyezett ezen iskola számára, hogy abból egy zongora és egy varrógép szereztessék be.

A zongora csakhamar megérkezett, de nem volt, ki azt használja. De megfelelő helyiség sem volt, a hol a zongorát elhelyezni lehetett volna. Güde Károly, ev. reformatus pap, az iskolaszéknek buzgó jegyzője adott szállást a zongorának és varrógépnek, megengedve, hogy a zongorázni tanulók lakására járhassanak; a zongora tanítással később Benedek Samu tanító bizatott meg. Az iskola iránt való érdeklődés jelül kell tekintenünk *Nagy Tamásné*nak 200 frtos alapítványát, melyet azon célból tett, hogy annak kamataiból a leányiskola V. és VI. osztályába járó tanulói közül, a kézi munkában legügyesebb tanulók jutalmaztassanak. Hogy pedig a legszegényebb sorsu tanulók is résztvehessenek a kézimunka tanulásban, u. n. „*fejérmű alapot*“ létesítettek 1871-ben, hogy abból a szegényebb tanulók, a kézi munkához szükséges anyagot beszerezhessék. Ezen alap már 1871-ben 55 frtból állott s évről évre növekedett. A leányok okszerű tanítására és nevelésére általában kiváló gondot fordítottak. Gondoskodásuk még arra is kiterjedt, hogy az évi záróvizsgálatok alkalmával, a leánykák öltöztetésében üzni szokott tulzásokot megszüntessék. E célból Császár Bálint indítványára, 1874-ben kimondotta az iskolaszék, hogy a leányiskola V. és VI. osztályának növendékei kék kartonban kötelesek a vizsgálaton megjelenni. A szükséges karton mennyiséget maga az iskolaszék szerezte be s osztotta ki a növendékek között; a módosabbak annak árát megtérítették, míg a szegényebbek az anyagot ingyen kapták.

De a nőnevelés iránti fogékonyságát leginkább azzal dokumentálta az iskolaszék, hogy minden rendelkezésére álló eszközt felhasznált arra, hogy S.-Szentgyörgyön felső leányiskola állíttassék fel. Ennek az iskolának történetét később tárgyaljuk.

Az iskola felszerelésére is kiváló gondot fordítottak s a községi elemi fiiskola felszerelés dolgában ma is előtte áll a többi községi intézeteknek.

A tanítótestület tagjai az idők folyamán gyakran változtak; azonban 1875 óta bizonyos állandóság tapasztalható s a hullámzás csakis a tanerők szaporításából származik. A már említetteken kívül 1872-ben választott meg *Bartha Bénédi*m, ki előbb mint albisi tanító, már jó hírnevet szerzett iskolájának; az iskola újraszervezését ő foganatosította, mely érdemeinek elismerésül az iskolaszék 1873-ban az iskola *igazgatójára* választotta meg. Buzgó munkása volt a város humánus intézményeinek, tevékeny részt vett az egyesületi életben, sőt a tanügyi irodalom terén is kiváló sikerrel működött. Hosszas gyengélkedés után 1889-ben jobblétre szenderült. Emléke azonban még sokáig fennmarad alkotásaiban, kartársainak és volt tanítványainak szívében. Ugyancsak 1872-ben kerültek ezen iskolához Dézsi Lajos és Porzsolt Ádám, de ezek egy évi működés után eltávoztak. Az 1873/74. tanévben alkalmaztatnak: Király István, Kiss Ödön, Huszka Gizella, Rosiöscu Eliz, Nagy Vilma és Nagy Leona. Ugyanezen évben az összes iskolák feletti felügyelet Vajna Sándorra, a helybeli reform. gymnasium igazgatójára bízott. Ezekhez választott meg 1874-ben Udvari Róza, 1875-ben

Müller Emilia, Csinádi Lajos és Király Sándor; 1876-ban Barabás Emilia és Andrassy Berta; 1877-ben Király István, Váncsa György és Révay Ilona; 1881-ben Jancsó Gábor, Győrbíró Sándor és Udvari Róza; 1884-ben Lengyel Ilona; 1887-ben Lehrer Czeczil; 1889-ben Barabás Mari, Sebestyén Vilma és Benkő János.

Az elemi iskolák tanítói személyzete ma a következő: a) A községi fiúiskolánál Csinádi Lajos igazgató-tanító, Kiss Ödön, Király István, Váncsa György rendes tanítók; Benkő János segédtanító. b) A felszegi párhuzamos osztálynál Barabás Mari rendes tanítónő. c) Az elemi leányiskolánál Nagy István igazgató-tanító, Nagyné Udvari Róza, Királyné Révay Ilona, Bőjthéné Lehrer Czeczil rendes tanítónők; Sebestyén Vilma segédtanítónő.

A jelenleg alkalmazásban levő tanerők közül a társadalmi mozgalmakban és a tanítóegyesületi életben részt vesznek valamennyien, de még is kiválnak: *Nagy István*, a leányiskola igazgatója, az iparos tanoncz iskolának is igazgatója, jeles méhészt, a városi képviselő testületnek tagja; *Csinádi Lajos* 1889 óta a községi fiúiskolának igazgatója, a megyei tanítótestületnek titkára, a tűzoltó egyesület osztályparancsnoka, a Nőegyletnek és Dalkörnek jegyzője, ki ezeken kívül a méhészeti irodalommal is foglalkozik; *Váncsa György*, különösen a házi ipar egyesületben kifejtett tevékenységével szerzett kiváló érdemeket, a tanítótestületnek egyik legtevékenyebb tagja s pénztárnoka, a tanszermuzeumnak egyik megalapítója, a megyei menháznak gazdája; szemléltető szekrénye a legutóbbi egyetemes tanítógyűlésen elismerő okmányt nyert stb. stb.; *Kiss Ödön* mint a város állandó gazdasági tudósítója és mint az okszerű gazdaságnak művelője működik sikerrel, a háromszéki gazdák szövetkezetének titkára s több más egyesületnek tevékeny tagja.

A rendes tanítók valamennyien évi 400 frt fizetést és 100 frt lakbért élveznek. A helyi viszonyokhoz mérten oly csekély javadalom, mely a megélhetés legelemibb feltételeit sem elégitheti ki. A tanítótestület folyamodott helyzetének javításáért s óhajtanád, hogy kérelme kedvező elintézkést nyerjen. A segédtanítók évi 360 frt. fizetést és 60 frt. lakbért nyernek.

A községi elemi *fiúiskola* épülete jó karban van. Felszerelése és berendezése teljes. Van szép udvara, tornaeszközökkel felszerelve, faiskolája és iskolakertje.

A *leányiskola* helyiségei azonban alig megfelelők. Tantermei, a tanulók számához mérten nem elég tágasok, felszerelése hiányos, udvara alig számbavehető, nyirkos talaju, szűk helyecske, melyet még a polgári leányiskola növendékeivel is meg kell osztania.

A *párhuzamos*, felszegi I-ső vegyes osztály, a régi felekezeti iskola tantermében van elhelyezve. A tanterem alacsony, sötét, a tanítás céljaira alkalmatlan. Berendezése és felszerelése pedig sok kívánni valót hagyunk fenn.

Az 1890. évi népszámlálási adatok szerint, ezen város területén összesen 1128 mindennapos és ismétlő tanköteles találtatott. Ezekből, a különböző intézetekben beiskolázva van 720 mindennapos fiú és leány. Az ismétlő tanköteleseknek egyrésze a polgári fiúiskolában és a Székely-Mikó-Kollegiumban folytatja tanulmányait, más része pedig mint iparos tanonc, az alsófoku iparos iskolát látogatja. Az ismétlő tanköteles leányok nagyobb részben a polgári leányiskolát keresik fel, vagy pedig a Székely-Háziipar-Egyesület által fentartott nőipariskolába iratkoznak be és így sem a fiúk, sem pedig a leányok számára ismétlő iskolai tanfolyamok szervezve nincsenek.

Az iskola ügyeinek intézésében fáradhatlan buzgalmat fejtett ki e városnak volt polgármestere, az iskolaszéknek sok éven át elnöke *Császár Bálint*. Az ő buzgalmának köszönheti e város, hogy nemcsak jól berendezett népiskolái vannak, de van polgári leányiskolája, polgári fiúiskolája, főgymnasia stb. stb. Legyen áldott emlékezete!

A gondnoki teendőket, a községi iskola keletkezésétől egész 1892. év végéig, *Kovács Bálint* városi tanácsos, most e város polgármestere, végezte. Az ő felügyelete alatt épült fel a községi fiúiskolának épülete; általában az iskoláknak adminisztrálása, a dologi szükségletek szempontjából, az ő vállait terhelte. 1892. év december óta a községi iskolaszéknek elnöke.

Tevékeny részt vettek az iskola fejlesztésére irányuló munkában: *Molnár Sámuel*, mint az iskolaszéknek sok éven át alelnöke; a boldogult emlékü *Gyárfás Lajos* városi főjegyző, mint az iskolaszéknek jegyzője; *Révay Lajos*, volt reformatus pap; *Kupferstich József*, ki az iskolaszéknek megalakulásától kezdve a legbuzgóbb tagja; *Bikfalvi Ferencz*, mint több ízben számadó gondnok, stb. stb.

Egy futó pillantás S.-Szentgyörgy város iskolaügyére és szemünkbe ötlök a rohamos haladás. Míg a 60-as években a három felekezeti iskolában négy tanító, a normalis iskolában 3, a szemerjai iskolánál pedig 1 tanító állott a népoktatás szolgálatában, addig ma már a polgári fiúiskolában, a polgári leányiskolában, továbbá az elemi iskolákban háromszor annyi tanerő foglalkozik tanítással. A rozoga épületek, czélszerűtlen bérhelyiségek helyett, az elemi iskola diszes iskolaépületet nyert, a polgári és elemi leányiskola pedig az ugynevezett Bazár épületben talált türhető elhelyezést.

Tanintézetek szempontjából S.-Szentgyörgy rendelkezik mindazon eszközökkel, hogy ne csak e vármegyének, de a Székelységnek kulturális központjává fejlődhessek. A kormány részéről kezdettől fogva jóakaratu támogatásban részesült. A községi elemi fiúiskola épülete az állam hozzájárulásával épült, a Bazár épületnek iskolai czélokra való átalakítása szintén államsegéllyel eszközöltetett. Az iskolák évi fentartásához a közokt. kormány évenként állandóan nagy összeggel járul, nem számítva, hogy a polgári fiú- és leányiskolánál alkalmazásban levő összes tanerők, az állam pénztárából nyerik fizetésüket.

Az iskolaszék tagjai: Kovács Bálint polgármester, elnök; Révai Pál alelnök; Csinádi Lajos jegyző, Bőjtke Géza másodjegyző, ifj. Gődri Ferencz gondnok, Bogdán Arthur, Kupferstich József, Dr. Künnle Tivadar, Sikó József, Molnár Sámuel, Vitályos Gyula, Gyárfás Sámuel, Dr. Szász Izsák, Deák András, Gyárfás Győző és Császár Domokos rendes tagok, továbbá a felekezetek és iskolák képviselői.

g) Közs. óvoda. A kisdédvász ügye nehezen tudott e városban lendületet nyerni. 1878-ban Markos Éva és Nagy Olivia tartottak fenn magánóvodákat; előbbi a Templom-utczában, utóbbi a Csiky-utczában. Márkos Éva két évi működés után eltávozván, Nagy Olivia tartott fenn óvodát, melyet 1880-tól kezdve a város közönsége évi 400 frttal segélyezett. Az óvoda azonban nem hódított, évenként 25—30 növendéke volt. 1892-ben az óvónőképző intézet felállítottván, ezen óvoda is megszűnt s *Nagy Olivia* a hosszufalusi állami óvodához neveztetett ki.

h) Szemerja városrészi közs. népiskola. Szemerja, egész 1881-ig külön községet képezett. Ekkor S.-Szentgyörgyhöz csatoltatván, azóta mint ennek városrésze szerepel. Szemerján a XVIII. század elején az unitariusok tartottak fenn iskolát, majd később, egész 1881-ig, az ev. reformatusok. Az unitarius iskolára vonatkozólag csak azt tudjuk, hogy 1703-ban Szemerjai György az unitarius predikátor, valószínűleg egyben tanító is. A reformatusok iskolájáról sem maradtak fenn számbavehető adatok, mert az egyház irattára, az 1848/49. évi mozgalmas időkben elpusztult. A szabadságharcz idejében Vadasdi József volt a reformatus énekvezér, őt megelőzőleg pedig atyja, Vadasdi Mihály. 1849-ben választották meg Bartha Sámuel. Az ő díjleveléből látjuk, hogy Szemerján a népoktatás ügye, még az ötvenes években is, igen kezdetleges állapotban volt. A díjlevel 5-ik pontja szerint: „Az iskolába járó gyermekeket tartozik 1 R. forint váltó fizetés mellett taníttani, azzal a hozzáadással, hogy a fiuk a classisban külön, a leányok pedig a maga saját házában taníttassanak, minden taníthatásra alkalmas időkorba, különösen Vasárnaponként, mind Télbe, mind nyárba, az ének és vallásban gyakoroltassanak.” Mind e mellett tudjuk, hogy a tanterem oly kicsiny volt, hogy abban a fiugyermekek sem fértek el. A leányok tanítása pedig alig állott egyébből, minthogy néha-néha az énekvezér lakásán megjelenve, néhány imádságot tanultak meg. Végre 1851-ben a tantermet megnagyobbították s ez időtől, a fiu- és leánygyermekek, egyenlő oktatásban részesültek. Bartha Sámuel 1870-ben nyugalomba vonulván, Fejér Károly választatott meg helyére, ki mint énekvezér-tanító 1878-ig működött. Utóda 1878-tól 1881-ig Nagy Imre, jelenleg zágoni énekvezér és tanító.

A község 1881-ben S.-Szentgyörgy városhoz csatoltatván, felekezeti iskolája megszűnt s a helyett a polgári község állított fel iskolát. Ekkor választatott meg rendes tanítónál *Bartha Ignác*, ki ma is ezen iskolánál tanít; továbbá segédtanítónál Győrbíró Sándor, kit azonban már 1882-ben Márkos Vilma tanítónő váltott fel. Márkos Vilma 9 évig

működött ezen iskolánál, majd 1891-ben a torda-aranyosi állami iskolához rendes tanítónőül kineveztetvén, eltávozott. Utóda *Bernáld Ilona*, okl. tanítónő.

Ezen iskolánál a fiúk és leányok külön vannak választva. Minden csoportban csak az alsó három osztály tárgyait tanítják; a negyedik osztálytól kezdve, kénytelenek a nővédek a belvárosi iskolába bejárni.

Az iskolaépület nem felel meg a kívánalmaknak; berendezése és felszerelése is kiegészítésre vár.

A tanító és tanítónő egyenkint 400—400 frt. fizetést és 60 frt. lakáspénzt élveznek.

i) Felső népiskola, később polgári leányiskola. A községi elemi iskolák felállítására alkalmával, mind kiváló gondozásban részesült a leányok tanítása, sőt ezekre való tekintettel vásároltak már az első évben, 1870-ben zongorát és varrógépet. Az iskolák fokozatos fejlesztésével felállították a leányiskolának V. és VI-ik osztályát és ekkor azon meggyőződésre jutottak, hogy S.-Szentgyörgy város igényeit a leányok elemi iskolázása nem elégítheti ki.

Császár Bálint iskolaszéki elnök indítványára nagy lelkesedéssel határozta el az iskolaszék, hogy az elemi leányiskola hat osztálya fölé felső népiskolát szervez, s azt 1874 őszén meg is nyitja. Ez alkalomból megbízták Bartha Beniamin elemi iskolai vezértanítót, hogy a felső leányiskolában szükséges taneszközök jegyzékét állítsa össze; az iskola beállítása módjaitainak megállapítására pedig, Császár Bálint elnöklete alatt, Vajna Sándor, Kupferstich József és Gyárfás Samu tagokból álló bizottságot küldöttek ki. Ez a bizottság kezdetben oly tervezetet mutatott be, a mely szerint a felső leányiskola első osztályának beállításával, a tanerők fizetése csupán évi 1300 frt. költséggel járna. Gondosabb számítás után, azonban ezen összeg jóval emelkedett.

A közoktatási kormány méltányolván az iskolaszéknek törekvését, jóváhagyta a felső leányiskola felállítására vonatkozó határozatot, és így az iskola, a mai Bazár helyiségében 1874. évi október hó 11-én ünnepélyesen megnyitható volt.

Igazgató-tanárul alkalmazták Málk József végzett theologust, rendes tanítónőül pedig Huszka Gizellát; az előbbi a nyelv- és történettudományi, utóbbi pedig a szám- és természettudományi tantárgyaknak tanítására. A város közönsége a legmelegebb érdeklődéssel kísérte az új iskolának ügyeit, örömmel üdvözölte az iskolaszéknek azon határozatát, hogy a felső leányiskolában nemcsak az elméleti tárgyak tanítására fognak kiváló gondot fordítani, de ezek mellett a nyelvek, zongora, ének s főleg a kézimunka tanítása is figyelembe fog részesülni. Hogy pedig az iskolaszék ígéreteit beválthassa, a szabászat és női kézimunka tanítására Udvari Róza tanítónőt, az ének tanítására Zajzon Farkas bodoki reformatus papot, a rajzoktatásra Fülöp Lukácsot, a zongora tanítására pedig Nagy Vilmát alkalmazta.

A felső leányiskola első osztályába 29 növendék iratkozott be, oly szám, mely a helyi viszonyokhoz mérten, meglepőnek mondható. Az iskola berendezése azonban nem felelt meg a törvényes követelményeknek, csak lassan szorványosan érkeztek meg a taneszközök. Daczára ennek, a tanév végén felmutatott eredmény teljesen kielégítette úgy az iskolaszéket, mint a város közönségét is.

A második osztály beállításával szükségessé vált rendes tanítói állomásra Zajzon Farkas, volt bodoki reformatus papot választotta meg az iskolaszék, a ki azonban kijelentette, hogy a választást csak azon esetben fogadja el, ha képesítő vizsgát nem kell tennie. A Közokt. Ministerium Zajzon Farkast tényleg felmentette a tanképesítő oklevél megszerzésének kötelezettsége alól, s azóta mind a mai napig ezen iskolánál van szolgálatban.

Ujult erővel indult meg a második tanév, de sajnos a növendékek száma nagyon megapadt. Mindkét osztályba összesen 30-an iratkoztak be, az 1876/7. tanévben pedig már csak 24-en.

A növendékek számának apadása igen lehangolta az iskolaszéket, mely a tanítóttestülettel együtt tényleg jóakarattal munkálkodott az iskola érdekében. Az apadásnak okát a felső-népiskolai rendszerben vélték feltalálhatni s ennek alapján mozgalmat indítottak, hogy a felső-leányiskola négy osztályu polgári leányiskolává alakitassék át. A közokt. Ministerium hajlandó lévén a polgári leányiskolát segíyezni, a terv csakhamar megvalósult.

Minthogy azonban a Közokt. Ministerium, az iskolasegélyezést a többi között attól is függővé tette, hogy az iskola tanítóit ő nevezze ki, az iskolaszék az iránt kérelmezett, hogy legalább hármas kijelölési joga legyen. Többszörös felterjesztésekre, végre Trefort minister 1878. évi április hó 18-án kelt 7613. számu rendeletével megadta az iskolaszéknek azon jogot, hogy a polgári leányiskolánál betöltendő tanítói és tanítónői állomásokra, a pályázók közül hármat kijelölhessen. A mig azonban ezen kedvezményt az iskolaszéknek kieszközölnie sikerült, beállott az 1877/8. tanév annélkül, hogy a polgári leányiskola első osztálya megnyitható lett volna. Végre 1878. folyamán rendezve lettek a tanítók ügyei és a polgári leányiskola az 1878/9. tanév kezdetével tényleg megnyílt.

Az iskola fokozata változván, az első évben most is nagyobb érdeklődés nyilvánult az új iskola iránt. Az iskolaszék törekedett, hogy különösen a kézimunkának nagyobb mértékben való tanításával az érdeklődést fentartsa. E czélból Solymosy Albert „szabász“ részére segédtanítói fizetést kívánt kieszközölni, a mi azonban nem sikerült. Majd a francia és német nyelv szakszerű tanításával kívánnak hatni, mig végre kiviláglik, hogy az illető tanítónő maga sem tud francziául. A zongora tanításával sem voltak szerencsések, mert a felmutatott eredmény nem elégítette ki az iskolaszéket.

Kísérletezéssel telt el az első év, mig végre 1879-ben állandóbb tanítószemélyzethez jutott az iskola s azóta rendszeren folyik a tanítás.

A vidéki leányoknak elhelyezése nem kevés gondot okoz azon szülőknek, a kik gyermekeiket nemcsak taníttatni, de neveltetni is ohajtának. Ezekre való tekintetből merült fel az iskolaszék kebelében, 1882-ben azon indítvány, hogy a vidéki leányok számára ezen iskolával kapcsolatosan internatus rendeztessék be. A kérdés részleteinek megállapítását egy bizottságra ruházta az iskolaszék -- de ennél tovább az ügy nem is haladt. Kivánatos lenne pedig, hogy az iskolaszék e kérdéssel komolyan foglalkoznék, mert ezen iskolának internatussal leendő kibővítése, égető szükségét pótolna.

A felső-leányiskolánál, később polgári leányiskolánál alkalmazva voltak illetőleg vannak a már említettek felül: 1876-ban Thury Mária; 1877-ben Müller Emilia; 1878-ban Szilágyi Róza; Fuchs Gizella, Elezner Sándor, Bartha Ágnes; 1879-ben Botzenhardt Paula, Stöger Adél, Huszka József, Dr. Szász István; 1881-ben Solymossy Anna; 1882-ben Bodor Ida, Aranyiné Spitzer Mercedes, 1883-ban Weinberger Fáni; 1885-ben Ujvári István; 1886-ban Zayzon Béla; 1887-ben Jabkovszky Mihály, Pöltzl Adolfin; 1888-ban Unger Irén; 1889-ben Bereczné Hostnik Josefin, 1891-ben Joós Imre, 1892-ben Csinádiné Lengyel Teréz.

Jelenleg alkalmazásban vannak: *Bereczné Hostnik Josefin* rend. tanítónő; *Bodor Ida*, kézimunka tanítónő; *Csinádiné Lengyel Teréz*, zongoratanítónő; *Joós Imre*, rajztanító; *Málik József*, rend. tan. és igazgató, ki az elemi iskolák igazgatásával is meg volt bízva; szerkesztette a „Székely Tanügy“ című tanügyi lapot, megalapította az „Eötvös-egyletet“ mely annak idején szép tevékenységet fejtett ki; jelenleg szerkesztője a „Székely Nemzet“-nek; — *Zajzon Farkas*, rend. tan., a Dalárdának vezetője; *Zayzon Béláné* szül. *Stöger Adél*, rend. tanítónő, egyben a francia nyelv tanítónője.

Az intézet az utóbbi években nagyobb látogatottságnak örvend, a mi részben annak tulajdonítható, hogy a n^ők által is betölthető állásokra, a polgári négy osztálynak elvégzését mindenütt megkövetelik. De leginkább hozzájárult az iskola népesedéséhez a kisdédóvási törvénynek meghozatala s ebből folyólag azon örömdetes tény, hogy Sepsiszentgyörgyön kisdédóvónőképző-intézet állíttatott fel.

A sepsi-szentgyörgyi polgári leányiskolának nagy feladata van. Nemcsak a vármegyében, de az egész Székelyföldön az egyedüli polgári leányiskola ez, melyben a székely leányok az elemi iskolai tanulmányokon felül, magasabb fokú műveltségre tehetnek szert*). Ezen iskolának fejlesztése tehát nemcsak a városnak, de az egész vármegyének egyik legfontosabb kötelessége.

Internatus nélkül csak részben felelhet meg a hozzáfűzött vára-kozásoknak. E nélkül csak a városnak tehet szolgálatokat, melyre pedig a vidéknek is szüksége van.

*) A csik-szeredai polgári leányiskolát, elszigetelt fekvésénél fogva nem vehetjük számításba.

Az iskola elhelyezése csak tűrhető. Felszerelése igen hiányos; nyári tornaterme és felszerelése nincs, az iskola szűk udvarát is az elemi leányiskolával kénytelen megosztani; nincs téli tornaterme sem és így a leányokra különösen fontos testi nevelést, kellő gondozásban részesíteni nem is képes. Nincs rajzterem, nincsenek szertárak stb. stb. Mindezen hiányokon jó akarattal és kevés áldozatkészséggel segíteni lehet.

A tanítói személyzet fizetését az állampénztárból nyeri míg a dologi szükségletek fedezése a város közönségének terhét képezi. Ezeken felül a város 1300 forinttal járul ezen intézetnek fentartásához.

Az iskola feletti közvetlen felügyeletet a községi iskolaszék gyakorolja.

j) Gazdasági szakosztálytal megtoldott felső népiskola. A vármegyei iskolatanács javaslatára, a normalis iskola helyett felső népiskolának felállítását rendelte el a Közoktatási Miniszterium, mely 1872. évi október hó 15-én a mostani polgári finiskola helyiségében, Gróf Kálnoky Dénes főispán, Antalfi Károly kir. tanácsos tanfelügyelő és a város intelligenciájának részvétele mellett, megfelelő ünnepélyességgel megnyitattott. A közönség meleg érdeklődést tanusított az új intézet iránt, a melytől akkor a Székelyföld gazdasági fejlődésének felvirágoztatását várták. Az első tanévre helyből és a vidékről 24 tanuló iratkozott be. A Közoktatásügyi ministerium már az első tanévre teljes számú tantestületet nevezett ki, a kik a tanév megnyitása alkalmával már rendelkezésre állottak. Ezek voltak: Tarczali Endre igazgató, Kósa Dávid rendes tanító, Antalfi Elek rajz-, szépirás- és tornatanító és Nagy István énektanító, kikhez az év folyamán még Kiss Sándor, gyergyó-alfalusi felsőnépiskolai tanító áthelyeztetett. Ez utóbbi azonban már a következő tanév elején áthelyeztetvén, helyébe Molnár Áron neveztetett ki, a természettudományok rendes tanítójává. A második osztály megnyitása alkalmával sem csökkent meg az érdeklődés az iskola iránt; a Közokt. Ministerium is 200 frtot engedélyezett az intézeti könyvtár első berendezésére. 1873-ban nyílt meg az iskola harmadik osztálya, a mikor az iskolába összesen 50 tanuló volt beiratkozva. De ekkor már megakadt a tanítás menete. A gazdasági szakoktatásnak berendezésére megindult mozgalom nem talált oly pártolásra, mint a milyent a Ministerium joggal megvárhatott. E mellett az intézet belételeiben sem volt meg azon összhangzó működés, mely képes lett volna az iskola iránt rokonszenvet ébresztetni. Az iskolát fentartó hatóságok, a Közokt. Ministerium, mely a tanerőket fizette, s a vármegye, mely a dologi szükségletek fedezését vállalta magára, kezdtek elkedvetlenedni a sikertelen próbálgatásokban, s a midőn 1876-ban Bene József okl. gazdász kinevezésével a gazdasági szaktanfolyam 3 tanulóval tényleg megnyílt, már mindenki meg volt győződve arról, hogy az iskola ezen alakjában nem virágozhatik. Ily feltevések mellett, természetesen sikertelenek maradtak a fáradozások. A miniszterium már 1876-ban fel is hívja Háromszék vármegye közönségét, hogy a felső

népiskola ügyeit rendezze és annak népszerűvé tételére minden tőle telhetőt kövessen el. Erre a felhívásra ismét megindult a mozgalom, hogy az iskolába életet leheljenek. De minden törekvés — a közönség részéről tanúsított ellenszenv — hajótörést szenvedett. Ily körülmények között a vármegye közigazgatási bizottsága, 1878-ban felterjesztést intézett a Közoktatásügyi m. kir. Ministeriumhoz az iránt, hogy a felső népiskolát már az 1878/9 tanév elején szüntesse be, s azt polgári iskolává alakítsa át. Erre a felterjesztésre — 1879 július hó 26-ára a megyeház nagytermében tartandó értekezletre, melyre a vármegye, az iskola gondnoksága, tanító-testület stb. szintén meghívtak — Gönczy Pál Vallás- és Közoktatásügyi m. kir. miniszteri tanácsos is megjelent és meghalgotta a vármegye közönségének óhaját. Az értekezleten egyetlen hang sem emelkedett a felső népiskola mellett s így annak sorsa egyszersmindenkorra eldőlt. Ellenben majdnem egyhangulag hangoztatták, hogy a felső népiskola helyett hat osztályu polgári fiúiskola lenne felállítandó, melyet annak idején műlakatos tanműhelylyel kellene kiegészíteni. A vármegye közigazgatási bizottsága az értekezlet javaslatait magáévá tévén, azoknak értelmében tett felterjesztést a Ministeriumhoz. Innen a válasz csakhamar megérkezett, mely szerint az 1879—80 tanév kezdetével a felső népiskola fokozatosan beszüntetendő, s a polgári fiúiskola, ugyancsak fokozatosan megnyitandó. S ezzel megszűnt a s-szentgyörgyi felsőnépiskola, mely hét évi fennállása ideje alatt sem tudott magának barátokat szerezni.

Bár az iskola szervezésénél és a helyi viszonyoknál fogva itt nem prosperálhatott, mégis felemlítjük az annak vezetésére kinevezett gondnokságnak tagjait, a kik az iskola érdekében buzgón fáradoztak s előkészítői voltak a mai polgári iskolának: *Székely Gergely* kilyéni földbirtokos, elnök; *Seethal Ferencz*, *Horváth László*, *Szotyori Nagy Károly*, *Antal Zsigmond*, *Bárá Apor Gábor*, *Császár Bálint*, *Nagy Gergely*, *Tarczali Endre* rendes tagok és *Gyárfás Lajos* póttag.

k) Műlakatos tanműhelylyel megtoldott polgári fiúiskola. A polgári fiúiskola I. osztálya 22 tanulóval, az 1879—80. tanévben nyílt meg. E mellett fennállott a felső népiskolának II. és III. osztálya. Tanerői egyelőre ugyanazok maradtak, a kik a felső népiskolánál is alkalmazásban voltak, de mint új tanerők kinevezettek *Dr. Szász István* és *Huszka József*, mindketten középiskolára képesített tanárok; az előbbi a természettudományok, utóbbi a rajz tanítására. Az iskola gondnoksága azonban 1880. márczius havában újra szerveztetett, s a közoktatási ministerium részéről kinevezettek: *Horváth László* vármegyei főjegyző, elnök; *Künnle József* orsz. képviselő, *Bárá Apor Gábor* szolgabíró, *Császár Bálint* polgármester, *Révay Lajos* reform. pap, *Kovács Simon* rk. plébános rendes tagokul; *Molnár Sámuel* nyug. vár. főjegyző és *Beteg Bálint* pedig póttagokul.

A polgári iskola megnyitásával a közönség érdeklődése mindinkább ezen iskola felé irányult, bár azon időben a polgári iskolák

czélja és szervezete felől, itt is meglehetősen tájékozatlanság uralkodott. 1880-ban, a második osztály megnyitása alkalmával a tanítói személyzetben is némi változás történt, a mi az osztályok szaporodásával ezután évenként ismétlődött. Tarczali Endre igazgató Nagy-Röczére áthelyeztetvén, helyébe Sinó Dénes gymnasiumi segédtanár neveztetett ki igazgatóvá, míg Kósa Dávid rendes tanítói minőségében a polgári iskolához is kineveztetett. Ekkor még fenállott volna a felső népiskolának III. osztálya, azonban a néhány növendék jobbnak látta a megnyíló polgári iskolai második osztályba lépni be, mint a felső népiskolát végezni, melynek bizonyítványával tovább nem haladhatott. És ezzel véglegesen letűnt a felső népiskola kérdése a napirendről.

A polgári iskola fejlesztése és népszerűvé tételére különösen nagy befolyást gyakorolt *Künle József* ügyvéd, orsz. képviselő, ki Horváth László megyei főjegyző és gondnoksági elnöknek 1881-ben Kis- és Nagy-Küküllővármegye tanfelügyelőjévé történt kinevezése után, a gondnokság elnökévé kinevezetvén, ezen hivatalát egész 1889. évi június hó 2 án bekövetkezett haláláig, nagy buzgalommal és fáradhatlan kitartással viselte. És ha ma ezen iskola népes és meg vannak eszközei ahhoz, hogy feladatának megfelelhessen, úgy azt Künle Józsefnek köszönheti. Befolyásával úgy a kormánynál, mint a vármegyénél a legjobban védte és támogatta az intézet érdekeit. A lakatos tanműhely szép épületét s annak berendezését az ő utánjárása és buzditására építette, illetőleg szerezte be a vármegye tanulmányi alapja, mely azóta a tanműhely költségeit is fedezi. Méltó, hogy emlékének e néhány sort szenteljünk.

Jótevője is akadt az intézetnek Bartha Demeter és neje Nagy Mária sepsi-szentgyörgyi lakosok személyében, a kik összes ingatlanait, halálukig leendő haszonélvezet fentartása mellett, a polgári iskolának adományozták, még pedig oly formán, hogy az évi jövedelem egy harmadrésze a polgári finiskola pénztárát illeti; a másik két harmad felerészben egy sepsi-szentgyörgyi, felerészben pedig egy dálnoki, esetleg maksai, vagy ha ilyen sem lenne, albisi szegénysorsu jó tanulóknak adandó jutalomképen. Az ingatlanok 1882-ben az iskola nevére bekebelezettek. A nemeslelkű alapító és neje elhalálozván, a hagyomány az iskola tulajdonába már átvétetett. Horváth László eltávozásával megüresedett gondnoksági rendes tagságra 1882-ben *Bogdán Arthur* iparkamarai tag neveztetett ki, a ki ezen minőségében ma is hasznos szolgálatokat tesz az intézetnek.

Az 1882—83. tanév megkezdésével, a polgári iskola IV-ik osztálya is megnyitandó lévén, a gondnokság kellő időben megtette a lépéseket egyrészt a szükséges tanerők kinevezése, másrészt pedig a műlakatos tanműhelynek beállítása érdekében. — Helyiség dolgában az iskola igen szegény volt. Csak három tanterem állott rendelkezésre és így a IV. osztály beállítása csak új építkezés, vagy annak bérházban való elhelyezése által vált lehetségessé. Az új építkezés ez

alkalommal nem sikerült és így a bérházban kellett a IV. osztályt elhelyezni. Az új osztály megnyitása folytán Bodola Sándor, a nyelv- és történettudományi tárgyak tanítására rendes tanítóul, Téglás József pedig a műlakatos tanműhely vezetőjévé neveztettek ki. Az ily módon megerősödött tanítótestület szép sikerrel fejezte be a tanévet és mindinkább meghódította az eddig idegenkedőket. Ekkor hozatott be az intézetbe a francia nyelvnek fakultatív tanítása is, melynek költségeire a közokt. kormány adott évi 100 forintot. Azóta ezt az összeget Háromszékvármegye tanulmányi alapja fizeti. A francia nyelvet a polgári fiúiskola III. osztályától kezdve a felsőbb osztályos növendékek közül önként jelentkezők tanulják, heti 2 órán, Ehrenkranz Salamon francia nyelv tanítótól. Az építkezés, mely az V. osztály beállításának küszöbén mind szükségesebbnek mutatkozott, az 1883/4. tanévben sem történhetett meg. Így kénytelenek voltak az V-ik osztályt is bérházban helyezni el. A személyzetben is több változás állott be. Molnár Áron helyébe *Zayzon Béla*, okl. középiskolai tanár neveztetett ki, a német nyelvnek a két felsőbb osztályban való tanításával pedig Majland Oszkár gymnasiumi segédtanár bízott meg, a kit a tanév folyamán Csősz János gymnasiumi segédtanár váltott fel. Az igazgató, Simó Dénes is annyira elbetegesedett, hogy sem tanári, sem pedig igazgatói teendőit tovább végezni nem bírta. Tanórát a testület tagjai osztották fel egymás között, az igazgatói teendők ellátásával pedig Dr. Szász István bízott meg, a ki 1885 tavaszán, Simó Dénes elhalálózván, rendes igazgatóul is kineveztetett. Ekkor került az iskola egy épületbe az által, hogy az igazgatói lakásból is tantermek létesítettek. A sok változás által okozott zavarokat minden nagyobb rázkódás nélkül elviselte az intézet és a tanév végén felmutatott eredmény teljesen ki-elégítette az illetékes hatóságokat. A tanműhely kibővítése az 1883/84. tanévben történt meg, mely azonban kibővített alakjában sem felelt meg a szükségletnek.

A következő tanév megkezdése nevezetes fordulatot képez az intézet történetében. Az 1884/5 tanévben nyílt meg az iskola VI-ik, egyben legfelsőbb osztálya, melylyel az teljes hatosztályu polgári iskolává fejlődött ki. Ekkor helyeztetett át Turóc-Szent-Mártonból Barthos István polgári iskolai rendes tanár és Bánffy-Hunyadról Pál Károly, az ottani állami felső népiskolának igazgatója, mindketten rendes tanári minőségben; utóbbi különösen a német nyelv tanítása végett. Ennek a tanévnek végével bocsátotta ki az iskola első 16 végzett növendékét. Nem csekély aggodalmat okozott azoknak elhelyezése, mert ennek eredményétől függött az iskolának jövője. De a gondnokság atyailag örködött az iskola volt tanítványainak jövője felett, mely törekvésében hathatós támogatásra talált hatálykai *Potsa József* Háromszékvármegye főispánja részéről, ki befolyását felhasználva, kieszközlötte, hogy négy műlakatosságot tanult növendék, az államvasutak gépgyárában gyakornokul felvétessék; a földmívelési- ipar- és kereskedelmi miniszter pedig három tanulónak a műlakatosságban való további

kiképzésükre egy évre 240—240 forint ösztöndíjat engedélyezett. Így legalább egy része a végzett tanulóknak el lett helyezve, a mely körülmény az iskola iránti bizalmat megalapította.

A gondnokság megbízatása időközben lejárt, de a közokt. Miniszter Künnle József elnöklete alatt ugyanazon tagokat nevezte ki, a kik az intézet ügyeit eddig is oly buzgalommal vezették. Mint új tagok kinevezettek Kőkössy Endre és Dr. Bodor Tivadar. A tanító testületben is történt változás, a mennyiben Huszka József rajztanár, a magyar népies diszitmények felkutatása céljából szabadságot tartott s helyettesítésével Jabkowszky Mihály, rajztanító bizatott meg. Huszka három évi szabadság ideje alatt nagy buzgalommal felelt meg feladatainak. Sajnos, hogy értékes munkája, mely becsületére válik a szerzőnek, terjedelme és a kiállítás költséges volta miatt, még teljesen nem jelenhetett meg. Kíváncsok azonban, hogy a tulajdonát képező nagybecsű gyűjtemény valamely közintézet részére megszereztesse, hogy annak alapján diszitményeinkben a magyar motívumok ismét elfoglalják megillető helyüket. Ekkor neveztetett ki az iskola orvosává Dr. Daday Vilmos megyei tisztb. főorvos.

Az intézet rendes fejlődésére azonban igen hátrányos befolyást gyakorolt, a mulakatosság tanulására használt helyiségnek czélszerűtlen volta. Ezen hiányon csak új építés által lehetvén segíteni, a vármegyei tanulmányi alap terhére 1886-ban az előmunkálatok, 1887. tavaszán pedig maga az építés is megkezdett. A 9600 frtba került tanműhely magas, tágas és világos helyiség, a melyben 24—30 tanuló kényelmesen dolgozhatna, ha a tanulók számához mért tanerők rendelkezésre állának. A tanműhelyben a IV—VI. osztályos tanulók közül évente 20—30 foglalkozik, egy műhelyvezető felügyelete alatt. Természetes, hogy ily nagymérvű elfoglaltság mellett a tanulók gyakorlati kiképzése szenved, a mely pedig a tanműhelynek egyik legfontosabb feladata lenne. A tanműhelyre vonatkozó véleményünket később részletesebben fogjuk elé adni, azon mozgalomnak ismertetése kapcsán, mely annak újjászervezése tárgyában, a legközelebbi multban megindult. A tanműhely helyisége 1888-ban adatott át rendeltetésének. Mint a műhely munkásságát jellemző tény felemlítjük, hogy az épület lakatos munkáit a tanműhely növendékei készítették s ezen munkákért 566 frt. 37 krt. fizetett a tanulmányi alap, az iskola pénztárának. A műhelynek ünnepélyes megnyitása 1888 május havában Potsa József főispán, Bárány Gábor alispán, Eötvös Károly Lajos kir. tanfelügyelő, a gondnokság, a háromszékmegyei tanítótestület tagjainak és nagyszámu érdeklődő közönségnek jelenlétében ment végbe. A műhely, melynek első berendezése 1882-ben 2271 frt. 41 krba került, s mely összeghez a közokt. Ministerium 1915 frt. 23 krt., a vármegye pedig 356 frtot adott, a következő évben bővített ki a vármegye terhére, 1250 forint költséggel. A közoktatásügyi Ministerium a fent említett összegen felül még 300 frt. forgótőkét is bocsátott az intézet rendelkezésére. A tanműhelyben készült tárgyak igen keresettek, minthogy

abban nemcsak a mindennapi életben előforduló tárgyak, de több szép és izletes műtárgy is készül. Négy kitüntetésben részesült már ezen tanműhely. Készítményeit a budapesti orsz. kiállítás, a sepsi-szentgyörgyi és deési, valamint a temesvári kiállítások elismerő oklevelekkel, bronz és állami ezüst éremmel tüntették ki. A tanműhely növendékeinek készítménye azon két candelaber is, melyet Potsa József főispán saját költségén, a vármegyeházához fölvezető lépcsőkre megszerzett és elhelyeztetett.

Az iskola életében időközben lényeges változás állott be. Dr. Szász István, az intézet igazgatója, már az 1887–8. tanév kezdetén szabadságot nyert egészsége helyreállítására, de hasztalanul, mert a kérlelhetetlen halál kiragadta őt családjá köréből. Kezdetben mint helyettes, később mint rendes igazgató *Zayzon Béla*, az intézet rendes tanára foglalta el helyét. A gondnokságban is változás történt, a mennyiben *Kökössy Endre* elhalván és *Kovács Simon* eltávozván, helyük *Fehér Manó* rk. esperes-plébános és *Séra Tamás* árvaszéki elnökkel tölthetett be. Az utóbbi viselte a gondnokság elnöki tisztét is *Künne* halála után mindaddig, míg arra *Benedek János*, kir. közjegyző nevezetett ki. Ugyanekkor nevezettek ki a gondnokság tagjaivá Dr. *Künne* Tivadar és *Deák András*. Mindezen változások 1890–91. tanévben történtek, melyekhez járult még *Kósa Dávid* rendes tanítónak szabadságolása; kit *Láng János* helyettesített a tanév végéig; majd *Huszka József*nek a nagy-kállói főreáliskolához rendes tanárnul történt kinevezése, kinek helyébe a közokt. Ministerium *Joós Imre* budapesti ipariskolai tanárt nevezte ki. A tanműhelyben felmutatott eredmény mindinkább arról győzte meg az illetékes tényezőket, hogy a gyakorlati készség, mely abban elsajátítható, nem elegendő arra, hogy a növendék azzal az életbe kibocsátható lenne. A kir. tanfelügyelőség kezdeményezésére újabb szervezetet dolgozott ki a gondnokság, melyben a gyakorlati órákra jóval több idő lett felvéve, mint az előző tanévekben.

Az 1891. tanév elején *Kósa Dávid* rendes tanító, a régi gárdának egy tisztességes alakja, végleges nyugalomba helyeztetett. Még csak egy éve hiányzott, hogy elmondhassa, hogy a népnevelés szolgálatában félszázadot töltött el. Mint tanítógyakornok kezdte meg pályáját nélkülözésekkel és sok küzdelemmel. Mint altanító, később mint normalis iskolai tanító is mindig kiérdemelte előjáróinak becsülését és elismerését. Képességeinek elismerése gyanánt tudható be, hogy a felső-népiskola, majd a polgári iskola felállítása alkalmával állásban meg hagyott. A szentgyörgyi iskolák fejlődésével haladt ő is. Mint trivialis iskolai tanító kezdte és mint polgári iskolai tanító végezte! Tanszékére a közoktatási Ministerium *Haering Ede* okl. polgári iskolai tanítót nevezte ki. Ugyanekkor tölthetett be az évek óta üresen álló természettudományi tanszék *Horváth István*, okleveles középiskolai tanárral.

A tanműhely újjászervezése tárgyában 1892-ben ismét megindult a mozgalom, még pedig a közoktatásügyi Minister kezdeményezéséből,

ki egyik közegét, Hegedüs Károly budapesti ipariskolai igazgatót küldötte ki a helyszínére, hogy itt a viszonyokkal megismerkedjék és az illetékes tényezők véleményét meghallgassa. Ez ügyben egy vegyes bizottság tartott ülést, megállapodásai azonban nem a szükséglethez alkalmazottak, hanem a körülményekhez. Az ipari szakoktatás általában, és így polgári iskolánk tanműhelye is csak akkor felelhet meg a hozzá fűzött várakozásoknak, ha a gyakorlati élet követelményeit figyelembe veszi. Az elméleti ismereteket nem szabad csonkítani; de a gyakorlati kiképzést kell lehetővé tenni. Ez pedig csak úgy lehetséges, ha a polgári iskola negyedik osztályát elvégzett tanulók vétetnek fel az önálló ipari szaktanfolyamra, mely legalább három évig tart. A három év kizárólag a gyakorlati ipar elsajátítására lenne fordítandó, a melyhez számítandó lenne még a megfelelő ipari rajz és egyéb szaktárgyak. A műhely különben ma már a többi hasonló tanműhelyekhez viszonyítva, jól fel van szerelve s aránylag más intézetekhez, növendéke is elég van; ezek száma évenként 25—35 között váltakozik. Készítményeiből állandóan van gyűjteménye, melyet az iskola iránt érdeklődő megtekinthet.

Van az intézetnek tornaterme, mely 1891-ben épült fel és rendeztetett be, részben a helybeli Testgyakorló-Egyesület által. Van tanító és ifjúsági könyvtára. Felszerelése általában kielégítő, berendezése jó.

A polgári fiúiskola tanárai közül: *Zayzon Béla* igazgató, a megyei tanítótestület elnöke, a nőegylet és casino titkára; a háromszékmegyei háziipar-egyesület intéző bizottságának, valamint a Székely Nemzeti Múzeum igazgatóságának tagja. *Bodola Sándor*, a Sepsiszentgyörgy városi tanító kör elnöke; *Joós Imre* pedig irodalmilag is törekszik a Székelyföld iparviszonyait feltárni és azok javítására a figyelmet irányítani; *Barthos István*, *Pál Károly* az egyesületi életben is tevékeny rész vesznek.

A polgári fiúiskola tanerői valamennyien az állam pénztárából nyerik fizetésüket; a rendes tanítók egyenkint 700 frt. fizetést, 150 frt. lakásbért; megfelelő évvétődös pótlékokat, az igazgató ezen felül 200 frt. tiszteletdíjat élvez.

1) Iparostanoncz iskola. A városi tanács kezdeményezésére 1875-ben keletkezett. Kezdetben a községi fiúiskola, majd a felsőnépiskola helyiségében volt elhelyezve s nagyjából a felsőnépiskolánál alkalmazott tanerők voltak az iparos tanoncziskolánál alkalmazásban; 1879-től kezdve állandóan a községi fiúiskolában van elhelyezve.

Az iskola áll egy előkészítő tanfolyamból és három rendes osztályból. Látogatja 140 növendék. Külön felszerelése nincs, a községi fiúiskolának taneszközeit használja. *Bernáth István*, az iparos tanoncziskolák volt orsz. felügyelője 1890-ben meglátogatván az iskolát, jelentése alapján a közokt. Ministerium elrendelte, hogy a rajz tanítására külön

tanerő alkalmaztassék; azóta Váncsa György van ezen minőségben alkalmazva.

A fentartási költségeket államsegély igénybevételével, a város fedezi. A tanerők egyenkint 100 frt. tiszteletdíjat kapnak.

Jelenleg alkalmazásban vannak: *Nagy István*, az iskola igazgatója, *Váncsa György* rajztanító, *Pál Károly*, *Csinádi Lajos*, és *Benkő János* mint megbízott tanítók.

A felügyelő-bizottság elnöke: *Kovács Bálint* városi polgármester, jegyzője *Nagy István*, pénztárnoka *Ferencz Lajos*.

m) Nőipartanműhely. A háromszék-vármegyei Székely Házii ipar Egyesület 1876 május 17-én alakult meg Szentiványi Gyula főkirálybíró elnökle alatt. Az első években a len- és kendertermelés érdekében indította meg a mozgalmat Jágócsi Péterffy József kormánybiztos és Binder Lajos gépészmérnök, kir. iparfelügyelő vezetése mellett. 1879. év szeptember hó 1-én megnyitotta a szövészeti tanműhelyt, mely már 1881-ben a mechanikai szövődével bővítettett ki. A székely házi ipar-egyesület tényleges működését Potsa József főispán elnökle alatt kezdette meg, ki e tiszte 1878-ban vette át.

A nőipartanműhely 1880 május hó 10-én nyitattott meg 38 növendékkal, egy tanítónő, Solymosi Anna vezetése alatt és egy felügyelő-nővel — Révay Borbálával — ki a tápintézet és benlakás vezetésével lett megbízva. Solymosi Anna ipartanítónő eltávozása folytán néhai Váncsa Györgyné szül. Lőrincz Elize okl. ipartanítónő és Wéber Róza szabászati tanítónő lettek alkalmazva. Az elméleti tantárgyak tanításával 1882-ben megbízott Barthá Bénéám közs. tanító, a rajz tanításával pedig Huszka József polgári iskolai rajztanár. Barthá Bénéám elhalálózása és Huszka József eltávozása folytán, az elméleti tantárgyak tanítására Csinádi Lajos ig. tanító, a rajz tanítására Váncsa György közs. tanító neveztettek ki. Lőrincz Elize elhalálózása és Wéber Róza eltávozása folytán ipartanítónővé Németh Róza és a szabászat tanítására Barthá Vilma lettek megválasztva. Az 1892–93. tanévben a nőipartanműhely két éves tanfolyammal lett megnyitva és a nőipari munkák tanítására segédtanítónővé Szász Mari okl. munkamesternőt választotta meg az egyesület.

A nőipartanműhelyből 12 éves fennállása óta mint végzett növendék kilépett 687; a jelen tanévben a tanulók létszáma 68.

A növendékek az intézet helyiségében ruhán, ágyneműn és mosáson kívül teljes ellátást kapnak havi 6 frt. 20 krért; a beiratás és tandíj 8 frt. egy évre.

A nőipartanműhely fel van szerelve 3 drb. kötő-, 8 drb. varró-, egy drb. tamborirozó-, 1 drb. keztyűvarró- és egy drb. rátéthimző-géppel. A gépeken kívül meg vannak mindazon segédeszközök, melyek ugy a nőipar, szabászat és elmélet tanítására szükségesek. A szegény tanulók a tanításhoz szükséges anyagot ingyen kapják.

Az egyesület ügyeit, úgy szintén a nőipartanműhely ügyeit a következő tisztségviselők vezetik: Potsa József főispán, egyl. elnök; Benedek János alelnök, Vánca György egyl. titkár, Beteg Bálint pénztárnok és 7 tagból álló bizottság.

A nőipartanműhely tanítótestületének tagjai: Bartha Vilma szabászati tanítónő évi fizetése 450 frt., Németh Róza ipartanítónő 400 frt. és teljes ellátás, Szász Mari munkamesternő 300 frt., Csinádi Lajos elméleti tanító és Vánca György rajztanító, kik óránként 50 kr. tiszteletdíjat élveznek.

A tápintézet ügyeit vezeti és a felügyeletet gyakorolja Révay Borbála felügyelőnő; évi fizetése 180 frt. és teljes ellátás.

Az intézet megalapítása, fentartása és továbbfejlesztésében fáradhatlan érdemei vannak *Potsa József* főispánnak, ki ezen alkotását kiváló figyelemben részesíti. Nem kevésbé méltánylást érdemel *Vánca György*, az egyesületnek titkára, ki ezen iskola vezetésében és fejlesztésében sokoldalú képességeit a legnagyobb buzgósággal érvényesíti.

Ezen iskola a Székelyföldön már eddig is kiváló szolgáltatokat teljesített. Több száz szegény székely leánynak nyújtott kenyérkereseti képességet, a kik e nélkül bizonytalan jövőnek néztek volna elé. E mellett hivatva van a székely házi ipar készítményeknek irányt szabni, az eredeti székely stílyt fentartani. E tekintetben sokat köszönhet az intézet Huszka József rajztanárnak, ki e téren szerzett gazdag tapasztalatait itt érvényesítette.

Magyar nemzeti szempontból is fontos ezen iskolának fennállása, a mennyiben évenként 8—10 szász leány itt tanulja meg becsülni a székely női kézi munkának becsét — és a magyar beszédet.

Ohajtandó, hogy az intézet kellő támogatásban részesülvén, mind tágasabb körre terjeszthesse ki áldásos működését.

n) Kisdödővónőképző intézet. A kisdödővási törvény tárgyalása idejében, Eötvös Károly Lajos, akkor Háromszék-vármegyének kir. tanfelügyelője, a kisdödővásnak alapos ismerője s irodalmának művelője, kimerítő emlékiratot intézett Potsa József, Háromszék-vármegye főispánjához, melyben S.-Szentgyörgyön, mint a Székelyföldnek gócpontján, kisdödővónőképző intézetnek felállítását javasolja. Ezen emlékiratnak hatása alatt indulnak meg a tárgyalások. A vármegye és S.-Szentgyörgy város évi 1000—1000 frtot, az utóbbi ezen felül az intézet elhelyezésére megfelelő helyiségeket ajánlott fel. Ezen alapon Gróf Csáky Albin vallás- és közokt. m. kir. Minister, az intézet évi fentartásához szükséges államsegélyt biztosította, s az intézetnek az 1892/93. tanévben leendő megnyitását elrendelte, kinevezve már előbb Potsa József főispán elnöklete alatt egy bizottságot, az ügyek vezetésére.

Lázás sietséggel kellett megtenni az előmunkálatokat s ennek lehet tulajdonítani, hogy sem az intézetnek elhelyezése, sem pedig annak berendezése, a törvény követelményeinek meg nem felel.

Az intézetbe, tekintettel a folyamodók nagy számára, a törvényben előírt 40 tanuló helyett 50 növendék vétetett fel. Ezek közül 33 növendék az internátusban, havi 10 frtért, teljes ellátást élvez.

Daczára a gyarló helyiségeknek, kénytelen volt az intéző, bizottság, a törvény értelmében internátust rendezni be, melybe 33 növendék vétetett fel. Ezeknek ellátását kezdetben, rövid ideig vállalkozó,* majd később házi kezeléssel teljesítik.

Az intézet igazgatója *Láng Mihály*, ismert paedagogiai író, az internatus vezetője és rendes tanítónő *Fiéba Izabella*, gyakorló óvónő *Molnár Mária*, ki a kisednevelés irodalmával is sikerrel foglalkozik. Nekik jutott az emberfeletti feladat, semmiből teremteni meg az intézetet. Egészségtelen, szűk helyiségekben megszorulva, minden felszerelés, sőt a legszükségesebbek híján, nélkülözve kellett a tanévet 1892 október hó 5-én megkezdeni, míg végre néhány hét múlva, elviselhetőbb helyzetet alkothattak.

Mint hogy pedig az intézet fennállásának első és legfontosabb feltétele a megfelelő saját épület, ennek felállítása tárgyában most folynak a tárgyalások; ezeknek kimenetelétől függ, ha vajjon a Székelyföldre annyira fontos intézet megmarad-e S.-Szentgyörgyön. Reméljük, hogy Háromszék-vármegye és S.-Szentgyörgy város közönsége méltányolva a kisedóvónőképző intézetnek fontosságát, áldozatkészségükkel lehetővé fogják tenni annak állandósítását.

Az intézet mellett mintaóvoda van, melyben azonban részben az intézet alkalmatlan s távol eső fekvése, részben pedig a tanteremnek szűk volta miatt, csak néhány kised volt felvehető.

o) Háromszékvármegyei árva- és szeretetház fiuk számára. Keletkezését *Potsa József* Háromszék-vármegye főispánjának köszönheti, kinek javaslatára a „Háromszéki Takarékpénztár“ 1886. évi jun. hó 11-én tartott jubiláris közgyűlésén, 10.000 frt alapítványt szavazott meg. Majd néhány nap múlva, 1886. jun. hó 16-án, Háromszékvármegye törvényhatósági közgyűlése állami adója után 1% pótdadót szavazott meg e célra oly kikötéssel, hogy annak egy ötöde évről-évre tőkésítendő, négy ötöde pedig az intézet fentartására fordítható. Számtottevő Háromszékmegye gyámpénztárának tartalék alapjából letett 15.000 forintos alapítvány, valamint Horn Dávidnak 2000 forintos alapítványa.

Az évi 1% pótdadóból, évente mintegy 3700 frt. jövedelem mutatkozván, már 1888-ban bizottság alakult az intézet szervezésének megállapítására. E szerint 6—12 éves árva gyermekek vétetnek fel ezen intézetbe, a hol nevelésben és gondozásban részesülnek mindaddig, míg vagy elhelyezhetők, vagy pedig 10 éves kornukat elérik; a meny nyiben pedig arravalóságuknak jelét adják, az intézet költségén tannítatnak mindaddig, míg kenyérkereseti képességet nyernek. A tervet gondoskodik arról is, hogy ezen árvaház a helybeli polgári fiúiskola mellett fennálló lakatostanműhelylyel kapcsolatba hozassék. Az

intézet növendékei a városban levő iskolákban nyerik elméleti kiképzésüket, iskolai tanítás tehát nem lesz az intézetben; de a növendékek valamennyien részt vesznek az intézet mellett levő tágas, szép kertben, az e célra alkalmazott kertész-tanító gazdasági és kertészeti oktatásában.

Az intézet épülete, mely emelkedett helyen, tágas kert közepén mintegy 40.000 frt. költséggel, Tompa Miklós vármegyei alispán felügyelete alatt épült, ez év tavaszán teljes befejezést nyer. Beosztása megfelel a modern paedagogia és az egészségügy követelményeinek. Berendezésére most folynak az előkészületek; 60 növendékre van hely, egyelőre azonban 40 árva lesz felvéve, a kiknek gondozása egy igazgatóra és egy árvaanyára lesz bízva. Az igazgató évi 400 frt., az árvaanya évi 300 frt. fizetést, megfelelő évtödös pótlékokat s ezen felül szabad lakást és teljes ellátást élveznek; az intézeti orvos pedig évi 100 frt. tiszteletdíjban fog részesülni.

A magas kormány szintén segítségére van a vármegyének ezen humanus intézmény fentartásában. A közokt. Ministerium egy családtanítónak, a földmivelésügyi Ministerium pedig a kertésznek évi 500 frt. fizetését fedezi.

Megemlítjük, hogy Potsa főispán buzgalma folytán, teljesen társadalmi uton került össze azon összeg, a melyből 40 növendék számára az ágyak és azoknak felszerelési költsége — egyenkint 40 frt. — fedezve lesz.

Az intézet létesítő bizottsága a következő: *Potsa József* főispán, elnök; tagjai: *Kisborosnyói Tompa Miklós* alispán, *Séra Tamás* árvaszéki elnök, *Dancs Bertalan* tanfelügyelő, *Dr. Antal Mihály* megyei főorvos, *Kelemen Lajos* megyei tisztii ügyész, *Kovács Bálint* polgármester, *Vajna Miklós* főszolgabíró és *Gyárfás Győző* főmérnök.

Az intézet megnyitása 1893. év őszén várható.

Sepsi-Szentiván.

Közs. Lsz. 463. Magy. 460. Ném. 2 Egyéb ny. 1. Rk. 204. Ev. ref. 104. Unitarius 42. Gör. kel. 111. Izr. 2. Tnk. sz. 69. mn. f. 24. l. 30; ism. f. 7. l. 8. Iskolába jár: mn. f. 25. l. 34; ism. f. 4. l. 4. Isk. nem jár 2. tank. Van 1 rk. felekezeti jellegű népiskolája.

Rom. katolikus felekezeti népiskola. S. Szentiván mint róm. katolikus egyházközség, már 1332-ben szerepel. A reformatio idejében S.-Szentiván lakossága is csatlakozik az új tanokhoz, hol az unitáriusok virágzó ekleziát alapítottak. Sőt valószínű, hogy már a XVII. század elején itt rendszeres iskolájuk is volt. Csegezi Dániel iskolamester 1698-ban mint sepsi-szentiváni iskolamester ír alá egy szerződést, mely okmány ifj. Gödri Ferencz S.-Szentgyörgy város főjegyzőjének birtokában van. Hogy Csegezi mikor kezdte, mikor végezte

működését, nem tudjuk. De vele hosszú időre hiányosan áll az iskola-
mesterek névsora. Az unitariusok egész 1725-ig tartották fenn egyhá-
zukat és iskolájukat addig, míg a katolikus Henterek, kik már előbb
is udvari papot tartottak, a templomot minden hozzá tartozó vagyon-
nal együtt erőszakkal vették el tőlük. A papot és mestert szállásaik-
ról kiűzték, gabonájukat kiszórták, a hiveket pedig összefogdosva ha-
lállal való fenyegetéssel kényszerítették oly kötelezvény aláírására, mely
szerint a képét ezután a róm. katolikus papnak fogják fizetni. Ebből
hosszas per keletkezett, mely azonban a megtörtént tényeken nem vál-
toztatott. 1725 óta a róm. katolikusok vették át az iskola vezetését,
azonban iskolájuk szervezetéről, a tanítókról, egész 1815-ig alig tudunk
valamit. Szentléleki Miklós András 1815-től kezdve, 33 évig volt
kántor-tanító S.-Szentivánon. 1849-ben jött az iskolához *Győrffy Iván*,
a később országosan ismert tanügyi író és humorista. Mint sepsi-szent-
iváni kántor-tanító kezdette meg tanügyi pályáját és azt nagy siker-
rel töltötte be. Mikor ő S.-Szentivánra jött, az iskolaépületet rozoga
állapotban találta és milyen volt az iskola belélete! Minthogy a hit-
község nem tehetette, saját pénzén javította ki az épületet, tanítása pe-
dig már az első évben oly eredményt tüntetett fel,ilyent sem itt,
sem a környéken, iskolában még nem láttak. A taneszközöket nagy-
részben maga készítette s azzal iskoláját bőségesen felszerelte. Az
általá elért eredmények csakhamar híressé tették a szentiváni iskolát,
melyet annak idejében nemcsak a helybeli más vallású tanulók, de a
környékebeliek is sürün látogattak. Három évi működése alatt valóság-
os mintaiskolát létesített, melynek jótékony befolyását az egész vidék
megérezte. A később országszerte elterjedt különböző tankönyveit, már
itt kezdette írni, sőt mint az öregek — kik reá ma is hálásan emlé-
keznek vissza — beszélik, azokat Szentivánban kéziratból tanulták.
Eredménydús működésének azonban híre ment, mely útját egyengette
a károly-fehérvári főtanítói állomáshoz. Győrffy eltávozott ugyan Szent-
ivánról, azonban mindig érdeklődéssel viseltetett a község kulturális
haladása iránt, sőt ez érdeklődés a Győrffy családban meg is gyöke-
resedett, a minek legközelebb Győrffy Lajos nagyszombati tanítóképző
intézeti tanár az által adott kifejezést, hogy 1892. évben 200 kötet-
ből álló könyvgyűjteményt ajándékozott ezen iskolának. Az iskolaszék
most fáradozik abban, hogy e gyűjteményt kiegészítse; hálából pedig
Győrffy könyvtárnak nevezte el. Utódai nem tudták megtartani az is-
kola kivívott helyzetét s az csakhamar a többi falusi iskola színvonalára
szállott alá. 1852-ben Bartók Ferencz a kántor-tanító, kinek idejében
Temesváry Gergely, az egyház főgondnoka, saját költségén tisztességes
tanítói lakot építtetett. Majd 1863-tól egész 1871-ig Biró József,
Bartos Lajos és Mezey Ignác a kántor-tanítók, kik közül az utolsó
1871-ben állomásáról lemondott s a honvédséghez lépett be s jelenleg
mint százados szolgál. Utóda *Silló Gergely* ma is működő tanító, ki
az iskola apróbb kiadásainak fedezésére magtárt alapított.

Van az iskolának 100 forintos alapítványa, melyet *Seethal Ferencz* földbirtokos tett jó tanulók jutalmazására.

Az iskolaépület, mely 1884-ben épült, jól be van rendezve és felszerelése is kielégítő.

A tanító fizetése: 102 frt. 50 kr. a püspöki és normalis fundustól 20 köből ősz, 20 köből tavasz gabona, 7 hold canonica portio, oszpora és stólaból 30 frt, alapítványból 5 frt, fakepe ezimen 8 frt, minden más vallásu tanuló után 1 frt. tandíj, szabadlakás, gazdasági épületekkel.

Az iskolaszék elnöke: *Fodor József* rk. plébános; főgondnoka pedig *Temesváry János* uzoni nagybirtokos, ki az iskola iránti érdeklődésének számos jelét adta.

S e p s i - S z e n t k i r á l y .

Közs. Lsz. 450. Magy. 450. Rk. 10. Ev. ref. 250. Unitarius 188. Gör. kel. 2. Tnk. sz. 89. mn. f. 25. l. 35; ism. f. 19. l. 10. Iskolába jár mn. f. 26. l. 24; ism. f. 2. l. 5. Isk. nem jár 32 tank. Van 1 községi jellegű népiskolája.

Községi elemi népiskola. A reformatio idejében S.-Szentkirály lakossága az unitarius vallást fogadta el s ezen felekezet tartott itt iskolát a XVI. századtól kezdve mindaddig, míg a Népoktatási Törvény hatása alatt, a községi iskola megalakult.

Már a XVI. században említi egy Lustra, hogy János diák most szentkirályi scholamester. Az 1614-dik évi Lustra szerint, a nobilesek között Márton diák scholamester neve is előfordul, minthogy pedig ez idő szerint Szentkirály lakossága kivétel nélkül az unitarius valláson volt, a most említett diákok csak az unitarius felekezeti iskolában taníthattak.

A szentkirályi unitarius egyházban szokásban volt, hogy a hivatalba lépő papok és tanítók nevüket sajátkezüleg beírták egy jegyzőkönyvbe, mely még ma is feltalálható az egyház irattárában. E szerint az unitarius scholamesterek a következő rendben követik egymást: Erdő Márton 1609-től, Bara Dániel 1646-tól, Hévízi István 1679-től Kozma Péter 1716-tól kezdtek tanítani. Német János, Köpeczi István, Bölöni Sámuel, Csiki Zsigmond, Végh Mihály, Gedő István, Csegezi Ferencz tanítók, nem jegyezték be hivatalba lépésüknek idejét, csak nevüket; Zsidó János 1782-től, Gábor István 1795-től, Bartha György 1800-tól, Vida József 1842-től, Kovács Ferencz pedig 1863-tól tanított egész 1871. évig, a midőn a községi iskola beállíttatván, azóta mint vallástanító szerepel.

Az ev. reformatus felekezet, mely S.-Szentkirályon a XVIII. század második felében alakult meg, szintén tartott fenn népiskolát, azonban ennek történetére vonatkozó adatok nem voltak beszerezhetők.

A Népoktatásügyi Törvény hatása alatt, mindkét felekezet belátva, hogy egyesült erővel virágzóbb iskolát tarthatnak fenn, felekezeti

iskoláikat beszüntették és 1871-ben megnyitották a községi jellegű népiskolát. Ugyanezen évben épült fel a ma is használatban levő iskolaépület, mely a kívánalmaknak jól megfelel, berendezése és felszerelése azonban nem teljes.

Tanítója 1877 óta *Nagy Dénes* okl. tanító és végzett theologus. Fizetése évi 300 frt., megfelelő évötödös pótlékok és szabad lakás.

Iskolaszéki elnök: *Vaska Béla*, unitarius lelkész; legújabbán pedig *Benedek Árpád*, ev. reformatus pap.

S ó s m e z ő .

Közs. Lsz. 1452. Magy. 312. Ném. 11. Rom. 1126. Egyéb ny. 3. Rk. 292. Gör. kath. 1. Ev. ref. 25. Unitarius 2. Gör. kel. 1132. Tnk. sz. 342. mn. f. 151. l. 110; ism. f. 39. l. 42. Iskolába jár mn. f. 123. l. 55; ism. f. 10. l. 12. Isk. nem jár 142 tank. Van 1 kincstári rk. és 1 gör. kel. felekezeti jellegű népiskolája.

a) Rom. katolikus felkezeti iskola. Ezen iskola Ojtoztelepről csak nemrég, 1888-ban helyeztetett át Sósmezőre; körülbelül 1760-ban keletkezett. A tanítók mindig a lelkészek voltak, kiket kezdetől fogva a m. kir. kincstár fizetett. A legrégibb lelkész-tanító 1772-ből Vindek Hedvig, szt.-ferenczrendű szerzetes, kit 1847-ig 18-an követtek. 1847-től, teljes 40 évig, Finta József működött, a ki Ojtozban is fejezte be tevékeny életét.

Az iskolaépület teljesen megfelelő, a tanterem a kellő tanszerekkel el van látva.

Lelkész-tanító: *Szigethy István*. Tanítói fizetése 470 frt. és lakás.

Iskolaszéki elnök: *Szigethy István*. Főgondnok: Gábor Péter, főszolgabíró. Algondnok: Zakariás Árpád.

b) Görög keleti felekezeti népiskola. Ennek alapítása a gör. kel. templom építésével egyidejűleg, 1840-ben történt. A község maga is csak 1823-ban alakult. Az első tanító Popp György 1851-ig, a ki évenként átlag 25–30 növendéket tanított, hetenkint 4–4 kr. tandíjért; 1851-ben Belloj János, 1854-ben Román Emilián, majd Prokupiú Deák, 1871-ben pedig Popp János tanítóskodtak; az utóbbi már évi 200 frt. fizetés és szabad lakás élvezete mellett.

Az iskolaépület 1878-ban Belloj János esperes (a volt tanító) ösztönzésére újra épült és a követelményeknek megfelelő. A tanteremek kellőleg vannak felszerelve.

Tanító 1880 óta *Birtz Albert Pál*, iskolája mellett méhtelepet létesített és növendékeit a méhészetben sikeresen oktatja. Fizetése 270 frt. és lakás.

A község gyors fejlődése folytán felszaporodott tankötelesek tanítását egy tanító sikerrel nem vezethetvén, 1891-ben második ta-

nitói állomást szerveztek s arra *Oltean János*, végzett papnövendéket és okl. tanítót választották meg. Ezen állomással évi 250 frt. fizetés és szabad lakás élvezete van összekötve.

Sósmező, Romániával közvetlen szomszédos község, melynek részben magyar lakossága érdekében nemzeti szempontból is szükséges, hogy az iskolában támogatást találjon nyelvének megtartásában. A közvetlen érintkezés a szomszédos román községek lakosaival, kényszeríti a magyart is a román nyelv megtanulására. Ez okból Sósmezőn magyar tannyelvű állami iskolának felállítása mulhatlanul szükséges.

Iskolaszéki elnök: *Belloj János*, gör. keleti esperes.

S z a c s v a.

Közs. Lsz. 283. Magy. 278. Ném. 3. Rom. 2. Rk. 15. Gör. kath. 19. Ev. ref. 246. Izr. 3. Tnk. sz. 38. mn. f. 13. l. 18; ism. f. 4. l. 3. Iskolába jár: mn. f. 9. l. 14; ism. f. 1. l. 1. Isk. nem jár 13 tank. Van 1 községi jellegű népiskolája.

Községi elemi népiskola. Szacsva és Magyaros, a régebbi időkben közösen tartottak papot és mestert. Iskolája is igen régi, mert az egyház tulajdonában levő régi szerződésen, 1648-ban Szántó György szacsvai pap és kézdiszéki léczfalvi Miklós diák, szacsvai iskolamester neveiket találjuk. Egy másik szerződésen pedig, 1746-ban, Vásárhelyi Miklós egerpataki iskolamester és Kónya László *szacsvai és magyarosi* iskolamester irnak alá. Kétségtelen tehát, hogy a magyarosi gyermekek Szacsvára jártak iskolába, minthogy Magyaros Szacsvának filiája volt. A mesteri fizetés igen csekély. Kónya János, kit 1791-ben választanak meg iskolamesternek, 8 köből rozs, 8 köből zab és 28 váltó forint fizetésért teljesíti az énekvezéri és tanítói teendőket késő vénségéig. Több mint félszázadot töltött a népnevelés szolgálatában s 53 évi működés után, 1844-ben mondott le állomásáról. Utódának, Cserjék Szabó Lajosnak, ki előbb árkosi kántor volt, 30 kalangya rozs, ugyanannyi zab, 10 tere fa fizetést adtak s ezen javadalomért még a harangozást is végeznie kellett. De nem is maradt itt sokáig; 1848-ban búcsút mondott Szacsvának. A tanítói állomáson egymást érik utódai: Árkosi Szilágyi János, Imre János, Kis Sándor, Molnár Albert, Bartha László.

Epen 1868-ban választják meg Czintos Ferenczet Bölönből tanító és énekvezérnek, a mikor már a *községi iskola* felállítása tárgyában is folynak a tanácskozások. És Szacsván tényleg már 1869-ben kimondják a községi iskola felállítását. Az 1871/72. tanévet a községi iskolában kezdi meg Czintos Ferencz, kit ezen iskolához is megválasztott az új iskolaszék. Ez azonban nem találta magát bele kettős hivatalába, vagy inkább kettős hatóságát nem akarta elismerni. Ha a felekezeti esperes szolította meg egyházi ügyben, azt felelte, hogy ő községi tanító; míg ha az iskolaszék elnökének volt valami megjegyzése, felekezeti ének-

vezérségére hivatkozott. Személyi okok voltak tehát azok, a melyek miatt az iskolát ismét felekezeti jellegűvé változtatták; bizonyára leginkább azért, hogy ily módon Czintostól megszabaduljanak. Ez meg is történt, mert előnyösebb állomásra, Betlehen-Szt.-Miklóstra, választották meg tanítónak. Az iskolát 1877-ben ismét községi jellegűvé változtatták s megválasztják Nagy Imre okleveles tanítót, a ki azonban egy évi működés után Szemerjára ment énekvezérnek. Ekkor került az iskolához a most is működésben levő *Kónya Lajos* okl. tanító.

Az iskolaépület elég jó karban van, berendezése és felszerelése pedig kielégítő.

A tanító fizetése évi 300 frt., évvétődös pótlék és szabad lakás a megfelelő gazdasági épületekkel a mesteri lakban.

Az iskolaszék elnöke: 1871-től egészen a legujabb időkig *Buday Antal* földbirtokos, utjabban pedig *ifj. Berde Ferencz*.

S z á r a z - A j t a.

Közs. Lsz. 1598. Magy. 1541. Ném. 1. Róm. 56. Rk. 15. Gör. kath. 198. Ev. ref. 1287. Unitarius 3. Gör. kel. 93. Izr. 2. Tnk. sz. 294. mn. f. 114. l. 95. ism. f. 40. l. 45. Iskolába jár: mn. f. 83. l. 61; ism. f. 7. l. 11. Isk. nem jár: 132 tank. Van 1 ev. ref. felekezeti jellegű népiskolája.

Ev. reformatus felekezeti népiskola. Ezen iskolának régebbi történetére vonatkozólag, adatok hiányában, keveset tudunk. Pedig tekintettel azon körülményre, hogy 1567-ben a pápai dészmák regestrumában 43 kapuval van jelezve, Száraz-Ajta már azon időben igen tekintélyes község volt. Mint ilyennek bizonyára volt temploma és iskolája, ha ugyan azokra vonatkozólag csak igen keveset sikerült is kinyomoznunk. Hogy pedig nemcsak hogy iskolázása volt a legrégibb időben, de hogy 1758-ban két tanító is működött, kitűnik abból, hogy a jelzett évben Kósa László volt a kántor és tanító, kinek helyébe Barta János lép 1792-ben, *ki addig mint harangozó és leánytanító szolgált*. Tehát már a mult század második felében a fiúk és leányok elválasztva nyertek oktatást. A tanítókat majdnem kivétel nélkül a székelvényudvarhelyi collegiumból nyerték, gyakran változtak, mert a legtöbben csak 1—2 évre jöttek ki tanítani, hogy azon idő alatt a továbbtanulásukhoz szükséges pénzt megszerezhessék. Ilyen tanítók voltak Száraz-Ajtán: Józsa Lajos, Csomor Sándor és Szabó Aron. A két utóbbi azonban már nem tért vissza a collégiumba, hanem hosszasabban szolgált; Szabó Aron teljes 40 évig. A míg a leánytanítók, kik egyuttal harangozók is voltak, így váltották fel egymást, addig a kántortanítói állomáson is személyváltozás állott be. Barta János 1817-ben elhalván, Nagy István követte. A kántortanítói fizetést itt is a kepe szolgáltatta. Minden béradó gazda egy kalangya (27 kévés) buzát s ugyanannyi zabot adott. A harangozó-leánytanítót csak 4—4 kéve buza és zab illette meg,

de ennél mindenki többet adott, fel egész 15 kévéig. Tandij fejében, egyik mint másik tanító, az olvasni tudó gyermekektől 40, a kisebbektől pedig 20—20 krt. kapott. Az iskolát és tanítói lakást Nagy István mester idejében építették újból; még pedig a tanítói lakást 1841-ben, a fiúiskola épületét pedig 1848-ban. A fiúk ezt a tantermet használták a legújabb időkig, mely pedig a tanköteles fiúknak felét sem volt képes befogadni; e mellett alacsony, szűk, sötét is volt s mindezeknél fogva egészségtelen is. A hitközség azonban 1892-ben megfelelő új tantermet építtetett, mely a törvény követelményeinek mindenben megfelel. A leányiskola épülete, mely 1871-ben épült fel, szép magas, tágas tanterem, csak berendezése hiányos. — Szabó Áron leánytanító hivataloskodása után, a harangozóságot 1872-ben elválasztották ezen állomástól s arra Boda Sámuel okl. tanítót választották meg. Ugyanakkor a leánytanító fizetését — egyelőre — 200 frtban állapítják meg. Boda azonban csak egy évig tanított s ennek eltelte után Józsa Károly vette át a leányok tanítását. Józsa az erdővidéki tanítóegyesületnek tevékeny tagja s annak vándorgyűlésein többször tartott előadást. Nagy István énekvezér állomását 1858-ban a ma is működő Nagy János foglalta el.

Az iskolaépületek állapotát már ismertettük; kíváncsat azonban, hogy azoknak berendezésére nagyobb gond fordítottassék.

A kántortanító fizetése terményekben és készpénzben mintegy évi 500 frt.; a rendes tanító fizetése pedig évi 450 frt., s mindkettőnek szabad lakás.

Az iskolaszék elnöke: Benkő Gergely ev. reformatus pap, gondnoka Józsa Gergely.

S z á r a z p a t a k.

Közs. Lsz. 826. Magy. 828. Rk. 799. Gör. kath. 23. Ev. ref. 6. Tnk. sz. 172. mn. f. 60. l. 58; ism. f. 28. l. 26. Iskolába jár mn. f. 56. l. 54; ism. f. 21. l. 12. Isk. nem jár 29. tank Van í r k. felekezeti jellegű népiskolája.

Rom. katolikus felekezeti népiskola. Szárazpatak, mely a XVI. században Peselnek filiáját képezte, 1621-ben lett önálló egyházközséggé s ugyanakkor alakult meg itt a plebániával egyidejűleg, vagy legkésőbb néhány évvel ezután az iskola. A régebbi időkre vonatkozó adatok sajnos, ezen iskolára vonatkozólag sem maradtak fenn, sőt tanítóit is csak e század elejéről ismerjük. Annyit tudunk, hogy már e század elején a kántor-tanító mellett segéd-tanító is működött, ki a leányok tanításával volt megbízva s így a tankötelesek nem szerint elkülönítve részesültek tanításban. A kántor-tanítók huzamosabb ideig szolgáltak, míg a segédek majdnem minden évben változtak. Baló Mihály 1808-tól egész 1826-ig volt kántor-tanító, őt követte 1846-ig Hadi Imre, 1846 óta pedig Bara Görög van alkalmazásban; ki mellett azonban már 1878 óta fia Bara Ferencz, utódi joggal végzi a kántor-tanítói teendőket. A segéd kántor-tanítók közül csak Bagoly Mihályt

említjük meg, ki 1823-ban volt alkalmazásban; őt azóta 26-an követték s jelenleg *Opra Pál* tölti be ezen állomást.

A szárazpataki iskola régebbi szervezetén csak az 50-es évek vége felé történt változás, a midőn *Hatolykai Potsa József*, ma Háromszék-vármegyének nagyérdemű főispánja, elfogadva az iskolatanácsosi kinevezést, a szárazpataki róm. katolikus felekezeti iskola átalakítását megkezdte. Potsa József főispán munkás életében a tanításügy iránti meleg érdeklődésnek, itt találjuk első nyomait. Az 1858/9. tanévben kezdte meg itt működését. S a mint az iskola jegyzőkönyvében meg van örökítve „*havonként többször megjelenván az iskolában, megjeleneése által a tanügynek egészen új lendületet adott.*” De nemcsak az iskola szellemi színvonalának emelésén fáradozott, de kiterjedt figyelme az iskola szomorú anyagi viszonyaira is. Még pedig igen egyszerű, de hathatós módon javított az iskola sanyaru helyzetén. Odaajándékozta regale jövedelmének $\frac{1}{3}$ -adát az iskola számára, hogy abból a különben is gyenge javadalmazásu tanítónak jövedelme gyarapíttassék; így jutott a második tanító is némi készpénz fizetéshez. Majd 1884-ben, tehát már mint e vármegyének főispánja, megemlékezik a szárazpataki róm. katolikus iskoláról s annak javára 1000 frtos alpitványt tesz le azon kikötéssel, hogy annak kamataiból $\frac{1}{8}$ rész a második tanítói állomás javadalmához csatoltassék, $\frac{2}{8}$ -da a kamatoknak a szegény tanulók részére tankönyvek beszerzésére fordíttassék, $\frac{1}{8}$ -dán, a hat évig iskolázott leánykáknak imakönyvek szereztessenek be; a kamatok $\frac{1}{8}$ -da pedig új iskola építésére, takarékpénztárilag kezeltessek.

A most használatban levő iskolaépület 1878-ban épült fel s annak költségeihez Ó Főlsége a Király 100 frttal, Fogarassy Mihály püspök 100 frttal, Domokos Ferencz akkori szárazpataki plébános pedig 160 frttal, járultak. Van benne két tanterem és egy tanítói lakás. A tantermek felszerelése és berendezése kielégítő.

A kántortanító terményekben és készpénzben mintegy évi 300 forintot, a segédtanító pedig 200 forintot nyernek.

Iskolaszéki elnök: *Rápolthy Ferencz*, róm. katolikus plébános.

S z á s z f a l u.

Közs. Lsz. 271. Magy. 271. Rk. 271. Tnk. sz. 42. mn. f. 18. l. 13: ism. f. 6 l. 5. Iskolába jár mn. f. 12. l. 11; ism. f. 3. l. 5. Isk. nem jár 11 tank. Van 1 rk. felekezeti jellegű népiskolája

Rom. katolikus felekezeti népiskola. A szászfalvi népiskolának keletkezését 1780-ra tehetjük, bár ott a rendszeres iskolázás még maig sem tudott gyökeret verni, minek oka a tanító csekély fizetésében keresendő. Az iskolának már a múlt században külön épülete volt, melyet azonban felgyújtottak. Később a község saját erején emelt iskolaépületet, de ez sem sokáig elégithette ki a szükségletet. Végre 1875-ben Avéd István, akkori sárfalvi lelkész kezdeményezésére,

Ő Felsége a Király 100 frt., Simor primás 100 frt. és Fogarassy erdélyi püspök 100 frtos adományaival felépült a ma is használatban levő iskolaépület. Tanítói rendszerint csak 1—3 évig maradtak meg állomásukon, de nem is voltak képesített egyének. 1852-től 1888-ig összesen 13 tanító fordult itt meg. Azóta nincs tanítója s valószínűleg nem is kapnak képzett tanítót az alig 150 frtot tevő fizetésre. A tanköteles gyermekek Sárfalvára járnak iskolába, mely községnek Szászfalu filiája.

S z e n t k a t o l n a.

Közs. Lsz. 1018. Magy. 1014. Ném. 1. Rom. 1. Rk. 991. Ev. ref. 22. Unitarius 2. Gör. gel. 3. Tnk. sz. 191. mn. f. 77. l. 76; ism. f. 19. l. 19. Iskolába jár mn. f. 67. l. 73; ism. f. 10. l. 5. Isk. neia jár 36 tank. Van 1 rk. felekezeti jellegű népiskolája.

Rom. katolikus felekezeti népiskola. Szentkatolna már a XIV. század elején mint tekintélyes község fordul elő, egyike azon községeknek, a melyekben a reformatio nem tudott gyökeret verni. Iskolája kezdettől fogva a rom. katolikus felekezet gondozása alatt áll, de hogy mikor keletkezett, azt meghatározni alig lehet. De iskolája ma-holnap mégis 400 év körül jár, mert már 1500-ból ismerjük Kis András iskolamester diákot, ki a szentkatolnai filialis községnek volt tanítója. Ekkoriban Hatolykán lakott a plébános. Hogy mikor változott meg e viszony és jött a plébános Szentkatolnára lakni, adatok hiányában meg nem határozhatjuk; de 1732-ben már Szentkatolnán találjuk Szabó Lőrincz iskolamestert. Daczára ennek, temploma csak 1790 körül épült, addig kis kápolnában tartottak isteni tiszteleteket. A jelen század elejétől kezdve két tanítót találunk. Ezek közül egyik, harangozó-tanító elnevezés alatt, a leányok tanításával foglalkozott. Mint kántortanítók ismeretesek: 1804-től Varga Mihály, kit 1835-ben fele fizetéssel nyugdíjaznak; 1835-től Bartalis János, 1875-től pedig *Bardocz Mikály* ki jelenleg is alkalmazásban van. Az ő közreműködésével létesült itt 1880-ban „Olvasókör“, 1881-ben „Kis-gazdakör“, ugyanazon évben „Iskolai magtár“. Bardocz a tanítóegyesületi életben is tevékeny részt vesz, a kezdi-orbai rom. kath. tanító-egyletnek al-elnöke. Mint leánytanítók működtek: Zsigmond Mihály 1836-ig, Pap János 1837-ig, Bene Balázs 1842-ig, Jakab Ferencz 1847-ig, Jánoska József 1849-ig, Bartis Endre 1854-ig. Üsch Lajos 1856-ig Szabó József 1861-ig, Héjja József, 1865-ig, Gábor Endre 1871-ig, Bardocz Mihály 1875-ig, Kovács Ignác 1881-ig, Györgybiró Ignác 1888-ig s azóta *Imecs András*.

Az iskolaépület, mely 1878-ban épült a hitközség költségén, 2 tanteremből és 1 tanító számára megfelelő tisztességes lakásból áll. A tantermek felszerelése kielégítő, berendezése jó.

A kántortanító fizetése terményekben és készpénzben mintegy 500 frt; a rendes tanító fizetése pedig körülbelül 300 frtra tehető; mindkét tanító szabad lakást élvez.

Az iskolaszék elnöke: *Fodor László*, rom. kath. plébános.

Szentlélek.

Közs. Lsz. 2819. Magy. 2785. Rom. 2. Egyéb ny. 32. Rk. 2778 Gör. kath. 16. Ev. ref. 25. Tnk. sz. 581. mn. f. 204. l. 198; ism. f. 87. l. 92. Iskolába jár: mn. f. 183. l. 184; ism. f. 50. l. 50. Isk. nem jár: 114 tank. Van 1 rk. felezeti jellegű népiskolája.

Róm. katolikus felekezeti népiskola. A történeti multban oly gazdag Háromszéknek egyik határközségét képezi Szentlélek, mely már a XIII. században önálló egyházközséget alkot. Már ezen időben igen tekintélyes község, valamint ma is egyike a vármegye legnépesebb községeinek.

A XIV. század elején Pál nevű papját ismerjük, a kit egyben az első tanítók egyikének is tekinthetünk. De bár határozott adataink nincsenek is ezen iskola multjára vonatkozólag, mégis tekintve e község népességét, valószínű, hogy itt már kezdetben tanító is volt alkalmazva.

Kézdi-Szentléleken már a XVII. század elején több tanítónak kellett alkalmazva lenni s igen valószínűnek látszik, hogy a század vége felé a két nembeli tanköteleseknek szétválasztása is foganatosítva volt. Az iskolázásnak eredménye a jobbak közé tartozhatott, minthogy a XVIII. század elején Kantára, a Szentlélek szomszédságába áthelyezett zárdának hatását, a község ki nem kerülhetette. De már maga azon körülmény, hogy a közelben középiskola volt, melyet a szentléleki tanulók minden nagyobb anyagi áldozatok nélkül látogathattak, bizonyára hozzájárult ahhoz, hogy az iskolaügynek fejlesztését kiváló gonddal ápolják.

Régebbi tanítóiról, valamint iskolázásának részletes viszonyairól, adatok hiányában, nem emlékezhethetünk meg. A hetvenes évek elején három tanító volt alkalmazva: Péterfi Lajos, Opra János és Kovács József. De már 1875. évben négy tanító szerepel és az előbb említettekhez még Németh István választották meg.

Kézdi-Szentléleken van az iskolának *Borcsa alapítványa*, melytől az egyik iskolának neve is „Borcsa iskola”. Három külön álló épületben vannak az iskolák elhelyezve, melyek közül egyik kőből, a másik kettő pedig fából van építve. Az iskolaépületek csak részben felelnek meg a követelményeknek, berendezésük és felszerelésük is kiegészítésre vár.

Jelenleg alkalmazásban vannak: *Szabó Sándor*, *Opra János*, *Győrbíró Ignác* és *Péterffy Árpád* tanítók kik valamennyien szabadlakást s átlag évi 300—300 frt. fizetést élveznek.

Iskolaszéki elnök: *Gidőfalvi Gergely*, róm. katolikus tb. főesperes, plébános.

S z i t a b o d z a.

Közs. Lsz. 1398. Magy. 88. Ném. 1. Rom. 1309. Rk. 33. Ev. ref. 55. Ag. ev. 1. Gör. kel. 1309. Tnk. sz. 300. mn. f. 97. l. 86; ism. f. 59. l. 58. Iskolába jár mn. f. 61. l. 25; ism. f. —. l. —. Isk. nem jár 214 tank. Van 1 gör. kel. felekezeti jellegű népiskolája.

Gör. keleti felekezeti népiskola. Szitabodza csak a jelen század elején kezd szerepelni mint Zágonnak telepe. A havasokban elszortan épült házaival nehezen birt. községi szervezetre szert tenni. Templomot csak 1834-ben építettek, de ezt is csak fából. Első papja Komsa Miklós, a ki valószínűleg tanított is. Rendes tanító nem volt egész 1868/9. tanévig, a mikor Pap Demeter választatott meg; utána jött 1872-ben Markosán Kelemen, majd Dariu János, 1877 óta pedig *Russzin Miklós* tanít.

Az iskolaépület, melyet 1864-ben, a régi templom szétbontása alkalmával, annak fájából építettek, alig felel meg a követelményeknek. A tanterem berendezése és felszerelése kielégítő.

Az iskolázás e községben igen sok kívánni valót hagy. Részben az egymástól és a községtől távol eső házcsoportok igazolják e körülményt. Mindezen hiányokon segíteni fog a Vall. és Közokt. Ministeriumnak gondoskodása, a melylyel még 1892. évi február havában engedélyezte, hogy e községben, óvodával kapcsolatos állami elemi népiskola állíttassék fel. Erre nézve a munkálatok folyamatban vannak.

A tanító évi 300 frt. fizetést élvez.

Iskolaszéki elnök: *Dima János* lelkész, ki több éven át a tanító teendőit is jó eredménnyel végezte.

S z o t y o r.

Közs. Lsz. 453. Magy. 442. Rom. 3. Egyéb ny. 8. Rk. 62. Gör. kath. 4. Ev. ref. 377. Unitarius 10. Tnk. sz. 86. mn. f. 29. l. 31; ism. f. 11. l. 15. Iskolába jár mn. f. 24. l. 23; ism. f. 3. l. 7. Iskolába nem jár 29 tank. Van 1 ev. ref. felekezeti jellegű népiskolája.

Ev. reformatus elemi népiskola. Szotyorban a reformatio kezdetével, melyhez az egész község csatlakozott, alakult ev. reformatus egyház és mellette iskola. Legelső szervezetéről és tanítóiról adataink nincsenek, de már 1687-ből ismerjük nagy-baczoni Nemes

Baló B. Mátyás iskolamestert, ki itt huzamosb ideig tanított. És azóta a tanítói állomás bizonyára folytonosan be volt töltve, bár a tanítók neveit 1775-ig nem is tudjuk. Ez évben, de már előbb is Gazda Márton a mester, ki innen Alcsernátonba távozott. Egyik kezeink között megfordult szerződésen, 1757-ben, gidófalvi Balog György a szotyori predicator, 1787-ben pedig Nagy Mihály a scholamester, ki 34 évig viselte e hivatalt. Utóda Mihályfalvi Lajos 6 évig, Magyari István pedig *negyvennégy* évig tanítóskodott. Ezután Nagy István, Veress Ferencz, Sándor Ferencz, Csiszér Gergely, Benczédi István, gyors egymásutánban váltották fel egymást 1884-ig, a mikor a ma is működő *Kerekes Pál* okl. tanító választatott meg. Egész 1840-ig a mester saját lakásán taníttatta a gyermekeket; ekkor épült fel az első külön iskolaépület, a tanítói lakkal egy földel alatt. Ezt az épületet 1881-ben, egy kamara kiszedésével megnagyobbították, de mert a tanköteleseket így sem volt képes befogadni, 1884-ben 2 méterrel meghosszabbították; általában az egész épületet rendbe hozták. Az új tanteremre Tóth Anna saját költségén 4 megfelelő ablakot csináltatott. Farkas Györgyné 1865-ben 3 véka, Nagy Erzsébet 1869-ben 4 véka férőjü földet; Imreh György pedig 1888-ban 50 forintot ajándékoztak az iskolának a végből, hogy annak kamataiból az iskolás gyermekek, felekezeti különbség nélkül, tankönyvekkel látassanak el. Ezen alapítványokat az ev. reformatus egyház kezeli és évről-évre megkönnyíti a szegényebb sorsú tanulóknak iskolázását; hozzájárul az iskolázás egyik legnagyobb akadályának, a tankönyv hiánynak, leküzdéséhez, a mit vidéki földbirtokosaink minden községben lehetővé tehetnének, ha erre a célra kisebb nagyobb összeget adományoznának. Kisebb községekben évi 10—15 forinttal a szegény tanulókat nemcsak tankönyvekkel, de egyéb írószerekkel is el lehetne látni. A tanítók feladata iskolájuk iránt az érdeklődést fölkelteni és a szegények számára a megfelelő alapokat létesíteni. Kitartással, néhány év alatt, biztosítva van a siker.

Az iskolaépület berendezése és felszerelése gyenge. Altalában kívánatos, hogy a tanterem újra építtessék és a kor kívánalmának megfelelőleg rendeztessék be.

A tanító fizetése évi 250 frtra tehető.

Az iskolaszék elnöke: *Demeter Mihály*, ev. ref. lelkész.

S z ö r c s e.

Közs. Lsz. 581. Magy. 580. Rom. 1. Rk. 49. Ev. ref. 516. Ág. ev. 1. Unitarius 2. Gör. kel. 7. Izr. 6. Tnk. sz. 120. mn. f. 40. l. 43; ism. f. 18. l. 19. Iskola jár: mn. f. 30. l. 25; ism. f. 4. l. 15. Isk. nem jár: 46 tank. Van 1 községi jellegű népiskolája.

Közs. elemi népiskola. Szörce és Tamásfalva, kezdettől fogva egy egyházközséget képezett; még pedig oly módon szerződtek, hogy Szörce tartotta a papot, Tamásfalva pedig a tanítót. Iskolája

tehát körülbelül 1780-ig nem is volt, addig a tanulók Tamásfalvára jártak iskolába s mint mondják, néha hetekig sem jöttek haza. Hogy pedig mily testvéries viszony volt a két község között, bizonyítja, hogy 1767-ben Tamásfalván elhatározták, hogy „5 gazda a tamásfalvi mesternek képézzen; a többit hadják a *leendő szörcei* mesternek“. Tervük azonban, hogy Szörcesén tanító is legyen, csak évek múlva valósulhatott meg. Az első tanító Tamó Lajos lehetett, ki 1780 körül jött Szörcesére s hosszas tanítóskodás után, 1820-ban halt el. Halála után szerezték a mostani mesteri telket s építettek reá lakást tanteremmel. Első lakója Zsigmond István, ki mint a jegyzőkönyvek mutatják, igen szép író volt. A fiuk és leányok külön bejárásu szobában, de ugyanazon tantárgyakat tanulták. Az A-B-C után egyedüli olvasókönyv a biblia; tanultak még éneket, írást, szentttörténetet, kátét, kevés számtant és még kevesebb földrajzot. Iskolába itt is csak az járt, a ki akart; voltak 15—18 éves tanulók is. Zsigmond igen jeles tanító volt, a ki a többszólamu ének tanítását annyira vitte, hogy a szomszéd-falusi urak nevenapján tanítványaival énekeltetett. Szerette az ünnepségeket. Vizsgálatot, valamely látogatást, mindig ünnepélyességgel kötött össze. Innen Bikfalvára ment. 1833-ban az öreg Tamónak fia, Lajos hivatott meg, a kinek meghívó levelében kimondják a választók „hogy azon feladás mellett hittuk meg, hogy mind boldogot, mind boldogtalant egyaránt megbetsüljön. Tanítást a Gyermekek között szorgalmasan vigye, a Templomot gyakorolja s kinek halottya történik, aztot eltemetni, este is elmenni virasztani köteles“. Ő már latinul is tanított; innen 10 évi működés után Zágónba hivatott meg. Ekkor Perdi Mihály kezdi-vásárhelyi particulistát választják meg, 66 kla. ősz- és 66 kla. tavaszgabona képeré. A tankötelesek száma akkoriban 50—75 között váltakozott. Perdinek tanítási eredménye a legtöbbször *kitűnőnek* lett minősítve. Alatta szereztek iskolakertet, de még nem használták; kibővítették az iskolát, fedelét pedig bezsindelyezték, már csak azért is — Kovács kerületi kapitány rendelete szerint — „mert egy olyan tudományos ember, ki még német lapokat is olvas, ilyen fedél alatt nem lakhatik“.

Rövid alkudozás után, 1873-ban az iskola ev. ref. felekezeti jellegről lemondott és községivé alakult; tanítóul megmarasztván az egyedüli pályázót, Perdi Mihályt, megjegyezve, hogy tekintettel közmegelégedésre folytatott működésére, akárhány pályázó közül is csak őt választották volna. Bizonyára ritka ragaszkodás, mely Perdi iránt 1883-ban történt lemondásáig mindvégig nyilvánult. A már pusztulásnak indult iskolaépület helyett 1884 őszén, a mostani elég czélszerű és kellő berendezéssel bíró épületet emelték. Van faiskolája és iskolakertje.

Kocsis András okl. tanító 1883 óta tanít. Fizetése évi 300 frt., a megfélemlő évvétődös pótlékok és szabad lakás; ezen felül mint énekevezér, a szokásos kepejárandóságot élvezi.

Iskolaszéki elnök: Péter Károly, ev. reformatus lelkész, az orbai egyházkerületnek köztiszteletben álló esperese.

Tamásfalva.

Közs. Lsz. 505. Magy. 496. Rom. 1. Egyéb ny. 8. Rk. 90. Ev. ref. 414. Gör. kel. 1. Tnk. sz. 111. mn. f. 50. l. 41; ism f. 7. l. 13. Iskolába jár mn. f. 44. l. 38; ism. f. 8. l. 10. Isk. nem jár 11 tank. Van 1 ev. ref. felekezeti jellegű népiskolája.

Ev. reformatus elemi népiskola. Tamásfalva és Szörce ösi időktől kezdve, egész a mult század végeig egyházi és iskolai szempontból közösségben állottak. Még pedig oly módon, hogy Szörce tartotta a papot, Tamásfalva pedig a tanítót. A tamásfalvi iskola a legrégibb iskoláknak egyike, a melybe egész 1780-ig nemcsak a tamásfalvi, de a szörcei gyermekek is oktatást nyertek. Legrégibb tanítója, kit ismerünk 1606-ban Komollói Pál deák, tamásfalvi schola mester, ki egy adásvevési szerződésen, mint eladó szerepel. Működéséről, iskolájának berendezéséről, mit sem tudunk. Bizonyára az írás, olvasás, kevés számolás és vallástan voltak azon ismeretek, melyeket itt megszerezni lehetett. Utódainak neve sem maradt fenn egész 1765-ig, a mikor a Pákéban megtartott egyházmegyei gyűlés megengedi, hogy a szörcei és tamásfalvi ecclesiák kőrösi Debreczi Andrást elvihessék Tamásfalvára mesternek. A szörceiek azonban már akkor godoskodtak önálló tanítói állomásnak szervezéséről, mert 1767-től kezdve, a tamásfalvi mester csak 5 szörcei gazdától kapott képét, a többiek pedig a leendő szörcei mesteri állomás javára képeztek. A tamásfalvi iskolának jelentősége, 1780 körül, a midőn a szörceieknek önálló iskolájuk lett, csökkent. Később 1817-ben a mikor Tamó Lajos szörcei tanító betegeskedni kezdett, ismét átjártak a szörceiek Tamásfalvára. Ez a viszony 1823-ban szűnt meg végképpen, a mikor az egyházi zsinat az 5 szörcei képező gazdát Tamásfalvától végkép elvonta. A tamásfalviak azonban már előbb tanítókat alkalmaztak, a kik a tanítás mellett a papi teendőket is végezték. Az első tanító 1805-ben Gáspár József. Az iskolalátogatás nagyon hiányos volt; 1812-ben a canoni visitatio 11 fiut és 2 leányt talált az iskolában. A levita fizetése szintén igen csekély, állott pedig 68 kalangya ősz, ugyanannyi tavasz gabonából és 25 szekér fából. 1815-ben jó Tamásfalvára Pataki János levita, kiről mint jó tanítóról emlékeznek meg az egyházi anyakönyvek. Alatta az iskolába járók száma évről-évre emelkedett; 1815-ben mikor működését megkezdette, 12 fiu és 7 leány, 1854-ben pedig már 31 fiu és 22 leány látogatta az iskolát. Pataki már 1823-ban, vallást, kis katekizmust, confirmatio agendát, aritmetikát és Erdély geografiáját tanította. A deák nyelv tanítását 1826-ban kezdette meg, azonban a declinaciónál tovább alig haladtak. 1831-ben behozták a tandíjat; a kezdők fizettek 12 dénárt, a haladók pedig 24 dénárt. — 1858-ban 26 szavazattal választják meg levitának Molnár Dánielt, ki 20 évig tanítóskodott Tamásfalván. A keze alá járó gyermekek száma átlag 20—40 között váltakozott, de ezeknek rendszerint csak $\frac{2}{3}$ -da állott vizs-

gát, a többiek már előbb elhagyták az iskolát. *Béres János*, most is működő tanítót, 1878-ban választották meg, ki azóta dicséretes tanítói munkálkodást teljesít. A pontos iskolalátogatásért már 1880-ban elismerését nyilváníttja az egyház főhatóság, alatta épült fel 1887-ben a ma is használatban levő iskolaház, mely elég terjedelmes ugyan, de nem elég világos. A faiskola helyét bekerítette s abban buzgón foglalkoztatja a növendékeket, kik ingyen kapják az oltoványokat; a templom közötti tért nemes faju gyümölcsfákkal fásította be. *Alparancsnoka* és létesítője a községben alakult önkéntes tűzoltó egyesületnek.

Az iskola berendezése, felszerelése kielégítő.

A levita-tanító fizetése: 90 kalangya ősz, ugyanannyi tavasz gabona, 30 terüfa, 12 frt. oszpora. A községtől 150 frt. készpénz a melyért a tanköteleseket felekezet különbség nélkül tanítani tartozik.

Iskolaszéki elnök: *Péter Károly*, szörcei ev. ref. pap, esperes.

T e l e k.

Közs. Lsz. 648. Magy. 648. Rk. 10. Gör. kath. 1. Ev. ref. 632. Gör. kel. 1. Izr. 4. Tnk. sz. 136. mn. f. 43. l. 55; ism. f. 16. l. 22. Iskolába jár mn. f. 42. l. 42; ism. f. 13. l. 20. Isk. nem jár 19. tank. Van 1 községi jellegű népiskolája.

Községi elemi népiskola. Teleknek már a XVI. század második felében volt ugyan iskolája, azonban a tanítás rendszeréről, a tanítókról itt sem maradtak fenn emlékek. Az egész község multjára csak egy anyakönyv vet némi világot, a melyet az 1832 ben dühöngött tűzvész alkalmával *Kovács János*, akkori pap mentett ki a lángok közül.

1806 körül *Veres István* az iskolamester, majd 3 év multán *Józsa Dániel* tanítóskodik, kiről mint igen derék emberről és ügyes tanítóról ma is emlékeznek. Ennek elhunytával, 1825-ben, pályázatot hirdettek az állomás betöltésére, de bár pályázó három is volt, az állomást végül egyik sem akarta elfogadni; arra kérték tehát az orbai szék esperesét, hogy engedné meg nekik saját belátásuk és tetszésük szerint megválasztani iskolamesterüket. Az engedélyt ugy látszik meg is kapták, mert már 1826-ban *Bartha József* veszi át a mesteri hivatalt és tartja elfoglalva 43 éven keresztül, egész 1869-ig.

A ref. felekezet által alapított iskola 1873-ig megtartotta jelleget; akkor községivé változott. Ebben kiváló érdeme volt Magyarosi *Ferencz* akkori ev. reformatus lelkésznek. Ő volt az iskolaszéknek elnöke, a községi iskola keletkezésétől, egész 1888-ban bekövetkezett haláláig.

Az iskolaépület, melyet 1840-ben építettek, ma már nem felel meg a követelményeknek; új építkezés elkerülhetlen. A tanterem berendezése gyarló, felszerelése sem teljes.

A tanító évi fizetése 300 frt., megfelelő évvödös pótlékok és szabad lakás. Ezen tanítói állomáson 1870 óta *Molnár Ráfael* okl. tanító van alkalmazva, ki egyben az ev. reformatus felekezet énekvezére.

Iskolaszéki elnök: *Kovács Ödön*, ev. reformatus lelkész.

U z o n.

Közs. Lsz. 1875. Magy. 1828. Ném. 2. Rom. 39. Tót 2. Egyéb ny. 4. Rk. 314. Gör. kath. 5. Ev. ref. 1255. Ág. ev. 5. Unitarius 24. Gör. kel. 259. Izr. 13. Tnk. sz. 275. mn. f. 102. l. 96; ism. f. 39. l. 38. Iskolába jár: mn. f. 98. l. 68; ism. f. 31. l. 32. Isk. nem jár 46 tank. Van 1 ev. ref. felekezeti jellegű népiskolája.

Ev. reformatus „Tatrangi“ népiskola. Az iskola keletkezési ideje az egyház átalakulásával egyidejű. Már 1648. évtől kezdve biztos adataink vannak, a mikor Szárazajtai Gergely volt tanító; róla azonban nevén kívül egyéb fenn nem maradt. 1668-ban Kánai József lesz tanító, kinek beköszöntése alkalmával az egyház 60 dénárt költött el. Őt követi Samarjai Péter, majd Türkösi István, Zágoni András, Illyefalvi Sámuel, Széplaki Mihály, Madocsai Pál, Vásárhelyi István, Szentgyörgyi Ferencz, Gidófalvi Orbán Miklós, Makai József, Kubuni Mihály, Lisznyai Incze József, Széplaki Mihály, kinek tanítóskodása idejében 1704-ben az egész falu templomostól, iskolástul együtt földig rontatott, porrá égettetett az ellenség által; a lakosság pedig az üldözö ellenség elől (Rákóczy-féle felkelés következménye) a szomszéd Moldovába menekült. 1704—1710-ig az uzoni lakosság nagy része még mindig idegen földön van; csak akkor tér ismét vissza s építi fel iskoláját. Széplaki tanító azonban vagy idegen földön halt el, vagy az ellenség áldozata lett, mert 1710-ben az egyház Léczfalvi Valentint hívja meg. Utána csakhamar Szotyori Mihály jön, ki 1718-ban április 27-én panaszt emel kepehátráléka miatt, mit az egyház szigorú büntetés terhe alatt ítél meg. Bizonyára jó tanító volt, mert 1719-ben az egyház az „examenkor“ 72 dénárt költ az exament követő lakomára; ez az eset pedig sem ezelőtt, sem ezután nem fordul elő. Utódai Gidófalvi András és Dálnoki József, majd 1726-ban Aldobolyi Fülöp Miklós, kinek elhozatalára 12 frt. 32 dénárt költött el az egyház. 1728-ban 13 egyén 1—1 forintig büntetettetik, mivel pap és tanítónak a képét nem fizették meg. Az ő idejében, 1731-ben, a „nagy tiz“ minden tagját 1 forintig birságolták, mivel a „mester ur“ kapuját sok megintésre sem tették fel. (Itt megjegyzendő, hogy az egyház fel volt osztva: „nagy tiz“, „feltiz“, középtiz“—re s a „nagy tiz“ tartozott a tanítót kerttel, kapuval s egyéb apró javításokkal ellátni). Ugyancsak Fülöp idejében 1735-ben Nagy Sigmondot, — ki az examen alkalmával veszekedett — 1 frtig bünteti az egyház. Ezen gyűlésben a „nagy tiz“ ismét büntetésben részesül, mivel a „mester ur“ jószágán levő csűr kapuját nem csinálta meg.

Az eddig használatban volt iskolaház nem felelve meg a szükségletnek, azt 1737-ben újra építették, a következő följegyzés szerint: „Az uzoni Rta Ecclesia Jószágán levő Mesteri Ház igen megromolván és erőtelenedvén, ezen 1737. Esztendő Május havak napjaiban Ujj Fundamentumra más igen szép Mesteri Ház Classissal és két kamarákkal építettett jó Istenünk szent Segedelme által, ezen Esztendőben levő

Sz. egyház Fiai, Tana Benedek, Szabó Mihály uramék hasznos fárasságok által, Az Ecclesia Fő Curatora Pünkösti György ur poroncsolattýából ő Kegyelme mellett levő Adjunctusok Keserü Joseph és Kósa Bálint uraimékkal és az egész Rta Ecclesiák azon épület munkáján lévő kész munkájával, hasznos fáratságával és költségével." Került pedig az *igen szép* mesteri ház (iskola) *zsupozással* együtt 30 frt. 85 dénárba. A mesteri fizetést itt is a kepe adta; a kepefizetők száma ekkor 77 volt. — Fülöp után 1738—1744-ig, Árkosi Serester Gergely a tanító. 1744-ben Illyefalvi Séra Istvánt hozza el az egyház, kinek beköszöntésére fényes lakomát rendez; a lakoma költségei a malacson kezdve a sáfrányig fel vannak jegyezve. Volt ott bárány, tyuk, kalács, bor, sör, égett bor elég, a mi azt bizonyítja, hogy Sérát nagy lelkesedéssel, egyhangulag választották; azonban működéséről semmi adat nem szól, csak azt tudjuk, hogy 1756-ig szolgált. 1756-tól kezdve 1798-ig működnek Felső-Torjai Gáll András, Szabó István és uzoni Nagy Lázár. 1798-ban S.-Szentgyörgyi Kiss Gergely, később Pákéi János Ádám; utóbbinak ideje alatt 1833-ban újra építették az iskolát; ez már igen tisztességes épület volt, egy tágas tanteremmel, de a népes Uzon részére ez sem volt megfelelő. János működéséről — adatok hiányában, még most is élő tanítványaitól — annyit tudunk, hogy az akkori viszonyokhoz mérten jó tanító, többek között jeles deák volt. A „szabatariá“-nak nagy kedvelője és szigorú megkövetelője, mint korának tanítói valamennyien. Őt követte 1847-től kezdve fia, János János, ki most is él s a jelenlegi énekvezéri kepének fele részét élvezi nyugdíjul 1867 óta.

Az ő tanítóskodásának idejére esik az iskola történetében azon korszakot alkotó mozzanat, mely a mostani virágzó iskolának magvát képezi. Benedek Ignác ev. ref. lelkész befolyására, Tatrangi Sándor és neje Benke Juliánna, 1857-ben — haláluk esetére — végrendeletileg 12 ezer drb. cs. kir. huszast hagyományoztak az ev. ref. egyháznak iskolai célra; azzal a kikötéssel, hogy annak jövedelméből, a *mind jobban-jobban felmerülő tanügyi hiányok megszüntetésére* — egy tanítói állomás szerveztessék a fiunövedékek tanítására. A leánynövedékek pedig az énekvezér által külön taníttassanak. Minthogy külön iskolahelyiség nem volt, Kispál Károly egy holdnyi belsőséget adott iskola helyiségnek; a község pedig építési célra 3300 frtot szavazott meg. De e közben Kispál Károly elhalálozván, minthogy az adományról irás nem volt — a telek visszamaradt örökösének. S így fenn maradt a régi állapot. 1862-ben Tatrangi és neje a felállítandó új iskolához egy második tanítói állomás szervezésére, újabb végrendeleti alapítványt tettek. Egy szép belső telket s 58 köbférőjű földet hagyva — haláluk esetén — az egyháznak, azon kikötéssel, hogy a szervezendő iskola örök időkre a „Tatrangi“ melléknevet viselje. Ekkor már a lakosságnak is hő vágya volt, hogy legyen meg az iskola. Mindenki érezte az oktatás hiányát és annak szükségét s ezen érzettől áthatva a község vezetői, a község házát ajánlották fel a fiúiskola céljaira és a tanító számára lakásul. Ezen határozat alapján Tatrangi is átadta első

alapítványának felét, 6 ezer drb. huszast, melynek jövedelméhez az egyház 60 frt évi járulékot szavazott meg s így 1865-ben megnyílt a fiúiskola *Mátyás Károly* vezetése alatt, ki jelenleg is egyik tanítója a „Tatrangi“ népiskolának.

E közben az egyház — több rendbeli sürgős szükségai merülvén fel — a tanítói fizetés pótlására megajánlott 60 frt évi járulékot elvonta s így *Mátyás K.* 240 frt. évi fizetésért szolgált 3 évig, mignem *Tatrangi* átlátva igyekezetét s a felmutatott jó eredményt, 1872-ben átadta előbbi alapítványának második felét is (6 ezer drb. huszast) az egyháznak s a tanító fizetését 360 frtra emeltette fel.

Ez idő alatt az énekvezér, leánytanítói állomáson is lényeges változások történtek. *János János* 1867-ben nyugalomba lépett. Helyette jött *Bene Ferencz*, ki csak 1870-ig szolgált, a mikor az illyefalvi énekvezéri jobb állomásra hivatott meg. Utóda *Ósz Salamon*, jelenleg is működő tanító.

1875 május 1-én a b. e. *Tatrangi* pár, nem épen egy órában, de ugyanazon egy napon bevégezvén tetteiben gazdag földi életét, az egyház birtokába vette a második végrendeletben — tanítói fizetés alapjául — hagyományozott fekvő vagyont is. Tehát meg volt a tanítói fizetést fedező alapvagyon, de hiányzott az alkalmas, a kor kívánalmainak megfelelő iskola-telek és épület, mert a község-háza most már semmi tekintetben sem felelt meg a célnak, annál inkább nem, mivel az egyház a leánytanulókat összevonta a fiúkkal s vegyes iskolát szervezett az énekvezér-tanító és a „Tatrangi“ népiskola tanítója vezetése alatt.

Ekkor egy jó tetteiről ismeretes katolikus főúr, b. e. Gróf *Mikes János* jött a nevelésügy segélyére s épen alkalmas helyen, a község kellő közepén, a reformatus templom tözsomszédságában, szép belső telket adományozott az egyháznak örök tulajdonul. Erre a telekre épült fel 1876—1877-ik években a mostani diszes iskolaépület, 4 tágas tanteremmel, 1 tanítói s egy szolgai lakással és magtárhelyiséggel. Az iskolaépítéshez a község 1300, az egyház 1000 forinttal járult; munkaerővel segített az egész község lakossága, felekezeti és nemzetiségi különbség nélkül. 1879 október hó elsején, a *Tatrangi*-féle 2-ik végrendelet értelmében betöltetett a harmadik (igazgató) tanítói állomás is *Kovács Dénes* okl. tanító személyében, s azóta 3 tanító vezetése alatt, az ev. ref. „Tatrangi“ népiskolában VI. vegyes korosztály áll fenn. Tanítóinak működésével az egyházközség s annak főbb hatásai mindig meg voltak elégedve, melyről az iskolai jegyzőkönyvekben a régi canonica visitatio írásbeli nyilatkozatai évről-évre olvashatók.

1855-ben *Serester Károly* — 24 éves családtalan ifju — egy emésztő kór előjeleit érezvén, összes fekvő vagyonát, u. m. két belső telkét s mintegy 28 köbférőjű külsőségét végrendeletileg a „Tatrangi“ népiskolának hagyományozott egy negyedik tanítói állomás szervezésére. A b. e. ifju korának hajnalán — 1886-ban áldozata lett betegségének s hagyománya az iskolára szállott ugyan tulajdonjogilag, de a tanítói

állomás szervezése még évek kérdése, mert a birtok jövedelme — a végrendeletben kikötött — 5000 frtos községi szegény alapra jövedelmez.

Nőtanítói állomás szervezésére az egyházközség buzgó hivei takaréknak magtárt alapítottak 1869-ben, mely már oly tekintélyes összeget képvisel, hogy nincs messze az idő, midőn ezen terv is megvalósítva lesz.

Van a „Tatrangi“ népiskolának „*Tanesszközök alapja*“ czimen 660 frt. tőkepénze, melyet egyes buzgó hivesek, elhalt kedveseik emlékére és nevére alapítottak. Ezek:

1. Gidófalvi István alapítvány	= 100 frt.
2. Közadakozásból begyűlt	= 100 „
3. Pütkösti Lajosné, Vajna Berta alap	= 200 „
4. Temesvári Gyula alapítvány	= 100 „
5. Kuthi Antalné alapítvány	= 40 „
6. Fehér Adám alapítvány	= 20 „
7. Temesvári Miklósné alapítvány	= 100 „

Ezen tőkevagyon tisztajövedelméből 12 frt és 60 krt. az évi záróvizsgák alkalmával 6 tanulónak — az alapítók által meghatározott mennyiségben — osztanak ki. A fennmaradott jövedelmet kizárólag tanesszközök bevásárlására fordítják, mely kedvezményben a szegény tanulók részesülnek.

Az iskolának meg van minden szükséges tanesszköze, van faiskolája, iskolakertje felszerelt tornatere, mindannyi a tanítók gondozására bízva.

Tanítói közül: *Mátyás Károly* kit 1858-ban Kézdi-Vásárhelyre hívtak meg tanítóul a „particula“ nevet viselő elemi iskolához, hol mint Indalinnak volt tanítványa módszerével új életet teremtett; mint igen jeles tanító, kedvelt embere volt a k.-vásárhelyi lakosságnak. Ezen időben egy nagyszerű eszme — a szabadság szent eszméje — lelkesített minden igaz hazafit. A haza jobbjai életük, vagyonuk, hivataluk kockáztatásával keltek fegyverre s mentek idegen földre, kivívni a szent szabadságot. A mozgalom őt sem hagyta pihenni, 1860 decz. 20-án beadta lemondását s hosszas, veszélyes utazás után — több lelkes honfitársával — áthajózott Olaszországba s beállott az olaszországi magyar legióhoz tűzérnek. Itt töltött két évet, sok veszély és hányatás között. Végre, mikor a legio feloszlott, hosszú bujdosás és ezer nyomor között tért vissza hazájába. 1863-ban a Damokos-család meghívta házi nevelőnek Alsó-Csernátonba. 1865 szeptember havában pedig az uzoni egyházközség ujonnan szervezett „Tatrangi“ népiskolájához hivatott meg s azóta itt működik. A „sepsi felső járási tanítói fiókkörnek“ szorgalmas munkása; annak 6 éven át pénztárosa volt. Mint szaktanító tanít kertészeti gyakorlatot. Fizetése: 360 frt. — *Ősz Salamon*, a sepsi felső járási fiókkörnek 1876 óta alelnöke; lényeges részt vett a fiókkör újra szervezésében s annak mindig munkás tagja volt. Tartott több gyakorlati tanítást és értekezést. Mint ev. reform. tanító, egyházmegyei

tanító képviselő. Fizetése 300 frt. és szabad lakás. *Kovács Dénes* a Háromszékmegyei tanítótörsületnek 1886 óta egyik jegyzője, 1885. nyarán képviselte a tantörsületet az országos tanító-gyűlésnek végrehajtó biz. gyűlésén. Tanító társaival s *Kádár Lajos* laborfalvi tanítóval élénk mozgalmat indított meg 1879-ben a járáskör megalakítása végett s így jött létre a *sepsi felső járási fiókkör*, melynek 1879—1886-ig jegyzője volt. Tartott több gyakorlati tanítást és paedagogiai értekezést. Írt a „Néptanodá”-ban a „Család és Iskolában”. Mint felekezeti tanító, egyházmegyei és egyházkerületi (zsinati) tanító-képviselő. A megyei törvényhatósági bizottság tagja. Fizetése: 450 frt. és lakás.

Az iskolaszék elnöke 1869 óta: *Pünkösti Ferencz* ev. ref. lelkész. Jegyző *Ösz Salamon* tanító.

V o l á l.

Közs. Lsz. 778. Magy. 776. Ném. 1. Egyéb ny. 1. Rk. 467. Gör. kath. 77. Ev. ref. 233. Unitarius 1. Tnk. sz. 117. mn. f. 46. l. 54; ism. f. 9. l. 8. Iskolába jár: mn. f. 26. l. 33; ism. f. —. l. 2. Isk. nem jár 56 tank. Van 1 községi jellegű népiskolája.

Községi elemi népiskola. Volálban, vagy mint másként is nevezik Felső-Volálban, egész 1879-ig iskola általában nem volt. A tankötelesek egy része Karatnára, másik része Feltorjára járt iskolába; legnagyobb részük azonban iskolázás nélkül nőtt fel. A jelzett évben *Könczey Ferencz* kezdeményezésére, megalakult az iskolaszék és a kir. tanfelügyelőség útján kieszközöltetett a szükséges államsegély, a melyre azután Nagy Sándor okl. tanítót meg is választották. Az államsegély azonban csak egy tanerőre utalványoztatott és megtörtént azon hallatlan eset, hogy a községi iskolai tanító, majdnem három évig nem kapott fizetést; csak a szomszédok jószívűsége mentette meg az éhenhalástól. Végre *Potsa József* főispán vette kezébe az ügyet és rendezte a tanítónak 954 frtos fizeteshátralék ügyét. Ezzel Nagy Sándor búcsút is mondott Volálnak és 1883-tól egész 1888-ig nem is volt tanítás. Eöt-vös *Károly Lajos* kir. tanfelügyelő 1888-ban kieszközölte ez iskola számára az államsegélyt. Ő bizta meg a tanítással ideiglenes minőségben *Vén Károly* okleveles tanítót, kit később az iskolaszék rendes tanítónak is megválasztott.

Az iskola épülete nem felel meg a követelményeknek, ott, az új építkezés elől többé nem lehet kitérni. Az iskola berendezése és felszerelése sem kielégítő, csakis a legszükségesebb padok és néhány fali olvasótábla képezi a felszerelést.

A tanító fizetése évi 300 frt., lakás és kertilletmény.

Az iskolaszék elnöke: *Kiss Albert* ev. reformatus lelkész, ki egyben a feltorjai iskolának is elnöke, mely községgel Volál 1891-ben iskolailag egyesült.

Z a b o l a.

Közs. Lsz. 2325. Magy. 2090. Ném. 9. Rom. 226. Rk. 751. Gör. kath. 27. Ev. ref. 1345. Gör. kel. 202. Tnk. sz. 407. mn. f. 146. l. 145; ism. f. 62. l. 54. Iskolába jár: mn. f. 106. l. 107; ism. f. 34. l. 32. Isk. nem jár 128 tank. Van 1 községi és 1 gör. kel. felekezeti népiskolája.

a) Községi elemi népiskola. A romai katolikus felekezeti népiskolára vonatkozólag a reformatio előtti időkről adataink nincsenek ugyan, de valószínű, hogy Zabolán mint nagyobb községben, parochialis iskola létezett. A reformatio behozatala után a község legnagyobb része az új tanokat fogadta el, de a gróf Mikes családban a katolikusoknak erős támaszuk maradt. A katolikus templomot és iskolát a reformatusok foglalván el, az egyik Mikes gróf saját laktelkén építtetett kápolnát, a melyben a Kantából (K.-Vásárhely) időnkint áthozatott barát tartott isteni tiszteletet. Minthogy pedig az istenitiszteleteken a rom. kath. hívek is megjelenhettek, a kápolna lassankint megszünt magánjellegű lenni s az az egyházközség templomává alakult. A múlt század végén mint filia, az imecsfalvi rk. egyházhhoz csatoltatott s ebben az időben már volt kántortanítója Baricz, kit leginkább a gróf Mikes család látott el a szükségességekkel. A tanítás bérházban folyt és csak 1815 után épült fel, a község által adományozott telken, a szalmafüdeles iskolaház, mely csak néhány év előtt égett le. Baricz utóda Fekete Mózes, ki előbb Torján tanított. Alatta már rendszeres iskolázásnak nyomait találjuk, bár csak olvasást, írást s valamelyes vallástant tanított. Nagy Mihályt 1850-ben választja meg a hitközség kántor-tanítónak, a ki alatt segédtanítóknak szerepléséről is vannak adatok; ezeket azonban csak saját kényelmére tarthatta a kántor-tanító és fizette a maga jövedelméből. Az ötvenes évek elején látva gróf Mikes Benedek, hogy a kis kápolna többé nem felelhet meg az istenitiszteletek céljainak, azt lebontatta és a falu közepén, igen szép helyen, a templom építésére telket és annak költségeihez 400 frtot ajándékozott kikötve, hogy a templom mellett a kántortanító részére lakás és az iskola számára megfelelő tanterem építtessék. Az új és ma is használatban levő templom, adakozás útján felépült s mellette 1865-ben tisztességes kántortanítói lakás s azzal egy fűdél alatt alkalmas tanterem emeltetett. Nagy Mihály 1876-ban elhalálozván, a mellette segédtanítói minőségben működő Hájja József választott meg tanítónak, ki 1873-ban a községi iskolához került, 1892-ben pedig végleges nyugalomba helyeztetett.

A rom. katolikus felekezeti iskola 1873-ig állott fenn, a mikor a reformatus felekezettel egyakarattalag, megalakult a községi jellegű iskola.

Az ev. reformatus felekezet is tartott fenn népiskolát. Zabolán a reformatio gyorsan hódított s ennek hatása alatt az iskolázás is korán megindult. Tudjuk, hogy már 1585-ben Máthé deák a zabolai scholamester, ki ezen minőségben több éven át működhetett. Az első

reformatus pap, állítólag csak udvari papja volt a már kihalt hies Bara családjának s annak kastélyában is lakott. Később a patronusok egyike, a mostani papi telken, a pap számára egy kis szobát építtetett, hol a pap tanult s a honnan a templomba indult. Ezen szoba most is egy kis szobáját képezi a papi háznak; a kis szoba kőből, míg a hozzáépített nagyobb rész fából épült. A tanítás viszonyaira vonatkozó adatok, csak a mult században kezdődnek, a mikor 1783-ban, a gubernium elrendeli, hogy a kalvinista iskolákban ne merészeljenek rom. katolikus vallású ifjakat tanítani. Majd 1786-ban Daczó József kurátor (Sepsi-Szentgyörgyről) közli a felsőbbségnek rendeletét, hogy a falusi iskolákban a tanítás egyforma legyen. A mint ebből látjuk a Mária Terezia-féle egyöntetűségre törekvő actionak, a legkeletibb vidéken is nyomva van.

A leányok oktatásáról is gondoskodik a visitatio, a midőn az 1797-ben kiadott rendeletet 1808-ban megnyitja: „Vasárnapokon, Szentgyörgy napjától fogva Szent Mihály napig, a leányok a chatekisationra felmaradjanak a déleesti órákban és a Hitnek főágazatait tanulják; nevezetesen az Uri imádságot, az Apostoli Hit formáját, a tiz parancsolatokat és a Szent Sacramentumokról való tudományt. Különben a tudatlanok sem az Ur asztalához nem bocsátatnak, sem annak idejében házassági férjhezmenetel nem engedtetik az ilyeseknek, a mint azt kegyesen rendelte a Szent Synodus és mostan a felső rendelkezések is kívánják. Mert a kik magok tudatlanok magzatjaikat sem tudják a Kegyeség szerint való tudományban nevelni.“ Altalában az iskolázásra vonatkozólag is rendelkezik az egyházi főhatóság utján a Gubernium: „A szülők fiu és leány magzataikat Szent Mihály napjától fogva Szent-György napjáig az oskolába feljártassák, taníttassák, és semmi szín és ok alatt ki ne fogják. A mester pedig tanítsa szorgalmasan írásra, olvasásra, Aritmétrákra, Szent Historiára, a keresztény vallásnak ágazataira, Geographiára, erkölcs tudományra, éneklésre és a nagyobbacskaakat a Deáki tudomány kezdeteire, és minden esztendőben közönséges Exament produkáljon. Különben mint haszontalan szolga a szent Hivataltól végképpen elmentetik és kivettetik a Mgs. Főconsistorium és a Gralis Szent Synodus rendelése és a 96-ik Canon szerint“. Ezeknek a rendeleteknek a végrehajtása Mihály András tanítóra vártak, a ki 1808 körül volt tanító Zabolán. Utóda 1848-ban Szabó Lajos, ki előbb Arkoson és Szaacsván tanítóskodott; a jegyzőkönyvek, mint kitiűnő orgonistáról emlékeznek meg. 1861-ben öcsese, Szabó János foglalja el állását és folytatja azt kitiűnő sikerrel. A fiuk és leányok már e század elején külön választva tanultak. A fiukat a mester, a leányokat a harangozó-tanító oktatta. Mint ilyenek ismeretesek: Deák József, Bod László, Bitai Béniam. Az ev. ref. iskola mint ilyen 1873-ban megszűnt s helyét a községi jellegű iskola foglalta el.

A Népoktatási Törvény hatása alatt Zabolán is mozgalom indul meg, a községi iskola beállítására. Tényleg azonban csak 1873-ban teszik meg az elhatározó lépést akkor, a midőn a környéken a községi

iskoláknak előnyeit a gyakorlatban alkalimuk volt megfigyelni. Daczára ennek, a rom. katolikusok részéről nem remélt ellenzésre talált a községi iskola felállítása és ha ez mégis sikerült, az Gróf Mikes Benedek egyházi főgondnok liberalis gondolkozásának köszönhető, ki félretéve a felekezeti féltékenykedést, egyedül a közjólét érdekeit tartva szem előtt — az egyházi főhatóság ellenzésére is — a rom. katolikus felekezet részéről a községi iskola beállítására beleegyezését megadta. Végre 1873-ban megalakult a községi iskolaszék, Gróf Mikes Benedek elnöklete alatt és megválasztotta községi iskolai tanítókká: Szabó János eddigi ev. reformatus iskolai tanitót és énekvezért, Héjja József rom. katolikus tanitót és kántort, továbbá Fülöp Pétert és Mihályfalvi Károlyt. Az 1873/74. tanévet már a községi iskolai tanítók kezdték meg, egyelőre a volt felekezeti iskolák helyiségeiben; ezekben folyt a tanítás egész 1876 végeig, a mikorra a ma is használatban levő diszes, emeletes iskolaépület elkészült. A községi iskolaszék különben már megalakulása első stadiumában kimondotta, hogy a kor követelményeinek megfelelő iskolaépületet óhajt emeltetni. E célra a községi képviselőtestület ritka áldozatkészséggel szavazta meg a szükséges anyagokat és kézi, valamint írás munkát, összesen mintegy tizenöt ezer forint értékben. A jóakaratnak támogatására jött a közoktatási kormány 10.000 frtos államsegélyével, melylyel felépült a diszes iskolaépület, melynek párja alig van e vármegyében. Hogy a község ily nagymérvű áldozatkészséget tanusított, az első sorban Gróf Mikes Benedeknek, továbbá néhai Csákány József ev. reformatus lelkésznek, Hadnagy Károly községi jegyzőnek és Debreczi Ferencz birtokosnak érdeme, a kik karöltve iparkodtak a népet felvilágosítani arról, hogy gyermekeik testi és szellemi előhaladása ugy kívánja, hogy azok számára tágas, szellős, magas tantermek épüljenek. És azóta a községi iskola buzgón teljesíti feladatát; egyike a legrendezettebb elemi népiskoláknak, a mi a tanítói kar egyöntetű és békés működése mellett az iskolaszéknek is érdeme. A tanítói személyzetben sem történtek nagyobb változások. Mihályfalvi helyébe 1874-ben *Csekme Mózes* választott meg, ki 1878 óta az intézet igazgatójává is kineveztetett és mint ilyen, sikerrel teljesíti teendőit; Fülöp Péter helyébe 1878-ban *Jakab Gyula* jött és tanít ma is; Szabó János 1888-ban nyugalomba helyeztetvén, helye tanítónővel töltetett be, Servatius Lenkével, ki innen 1892-ben a dálnoki állami iskolához neveztetett ki; helye még nincs betöltve. Héjja József pedig 1892-ben lépett nyugalomba s helyére választották meg Balog Albert okl. tanitót.

Az iskolaszéknek kezdetben elnöke Gróf Mikes Benedek, az iskola iránti meleg érdeklődésének számtalan jelét adta. Így azon ajánlatot is tette, hogy minden román ajku gyermeknek, ki a községi iskolába iratkozik be s ott jó előmenetelt tanusít, 30 frtot fizet. Eddig összesen 8 román gyermek látogatta a községi iskolát. Csákány József ev. reformatus lelkész pedig az által is megörökítette nevét, hogy a jól tanuló gyermekek jutalmazására 100 forintos alapítványt tett le. Van azonban egy igen fontos körülmény, a mely a zabolai községi iskolának

fejlődésére káros befolyással van és ez a tankötelesek beiskolázása körül észlelhető közöny. Ha az iskolaszéknek karöltve a tanítótestülettel, sikerülni fog a népnevelés iránt melegebb érdeklődést keltetni, ha ez által a tanköteleseknek mintegy 25%-a, kik eddig az iskolától távol voltak, oda beteretelhetők lesznek: akkor ezen iskola, mint egyike legjobb iskoláinknak, fokozottabb mértékben fogja kiérdemelni az elismerést. Bizonyára jótékony hatással lenne a népiskolai tanításra az is, ha e népes község, hol a gondozásban nem részesülő gyermekek száma a 40-et bizonyára jóval felülhaladja, rendszeres kisdóvodát állítana fel, melyre ott még nemzeti missió is várna.

Az iskola felszerelése és berendezése jó.

A tanítók évi 300 frt. fizetést, megfelelő évtödös pótlékot és lakást élveznek.

Az iskolaszék elnöke: *Földes György* ev. reformatus lelkész, az iskolaügynek lelkes hive.

b) Görög keleti felekezeti népiskola. A görög keletieknek Zabolán csak e század elején alakult egyházuk, mely Kovásznának képezte filiáját. Egész 1832-ig egy kis faházikó szolgált imaházul, hol a kovásznai pap tartott időnkint isteni tiszteletet; az említett évben épült fel a templom és szerveztetett kántori állomás, a nélkül azonban, hogy a kántor tanított volna. A gör. kel. vallású tanulók legnagyobb része tanulás nélkül nőtt fel, néhányan pedig a más felekezetek által fenntartott iskolákban nyertek menhelyet. Csak 1872-ben építették fel a kis tanteremből és a tanító számára egy szobából és egy kamrából álló iskolaépületet, bizonyára ellensúlyozására a mozgalomnak, mely ekkor a községi iskola felállítására érdekében Zabolán megindult. 1873-ban került az iskolához *Teculescu György*, a ki kántorság mellett már tanítással is foglalkozott. Ekkor rendszeresítették a kántortanítói fizetést is, mely áll: Egy szoba és egy kamarából álló lakásból, 56 véka törökbuza járandóságból, minden iskolába járó gyermek után 60 kr. tandíjból és az előforduló stóla-jövedelmekből. Az összes fizetés saját becslésük szerint évi 120 forintra tehető. 1876-ban *Salamon Miklós*t alkalmazták kántortanítóul, ki a már ismertetett jövedelem mellett egész 1889-ig tanított s akkor nyugalmába vonult; még a régi nyugdíjtörvény szerint is több nyugdíjat nyert 15 évi szolgálat után, mint a mennyi fizetése volt. Utóda *Pap Lajos*, majd 1890-ben *Moldován János*, 1891 óta pedig *Marin György* tanít.

Az iskolaépület tanítási célokra nem alkalmas; berendezése és felszerelése sem megfelelő.

Iskolaszéki elnök: a gör. keleti lelkész.

Z á g o n.

Község. Lsz. 4605. Magy. 3029. Ném. 12. Rem. 1517 Tót. 2. Egyéb ny. 45. Rk. 433. Gör. kath. 1. Ev. ref. 2623. Ág. ev. 3. Unitárius 5. Gör. kel. 1831. Izr. 9.. Tnk. sz. 890. mn. f. 335. l. 364; ism. f. 87. l. 104 Iskolába jár: mn. f. 223. l. 27; ism. f. 25. l. 38. Isk. nem jár 387 tank. Van 2 községi, 1 rk., és 1 gör. kel. felekezeti jellegű népiskolája és óvodája.

a) Községi elemi népiskola. Zágón község Háromszékme-gyének egyik legrégibb és legnagyobb községe. Keletkezése idejéről nem lehet semmit tudni, de hogy már a XV. század végén tekintélyes köz-ség lehetett mutatja az, hogy az 1567. évi regestrumban 51 kapuval sze-repel. A reformatio Zágón lakosságát is meghódította: a székelység kevés kivétellel reformatussá lett. Sajnos, hogy ezen — sőt még a későbbi időkről sem maradtak fenn adatok, mert az 1820 táján kiűtött tűz-vész a papilakban levő irományokat megsemmisítette, s így nem tud-hatjuk, hogy a ref. egyházközség mikor alakult és állított fel iskolát. Szájhagyományok szerint 1790 táján Nagy János volt az oktatómester, kit mint „erős pennás” embert említnek; ő írta az akkor kelt „Con-tractusok” nagy részét. Utóda 1815 körül Kolumbán Gábor, a híres orgona készítő, ki sok munkája miatt iskoláját annyira elhanyagolta, hogy e miatt növendékei a jó róm. kath. kántor iskolájába mentek át. Az iskola jó hírét s növendékeit csak az 1826 táján jött Veress István tudta visszahódítani. 1842-ben Veres elhalván, „addig is mig más iskolamesterről gondoskodhatik ns. megyénk, megfogadta a fiu-gyermekek tanítására nyugalomba levő Mester Kónya Józsefet, kinek is kötelessége lészen a templombani Isteni szolgálat, temetés és a fiu-gyermekek tanítása, miért is lészen a fizetése holnaponként 10 VR. forint, összesen 20 tere fa a volt mester illetőségéből és a gyermekek-től fizettetni szokott 1 VR. forint.” 1843-ban azon eszmétől vezérel-tetve, hogy a gyermekek neveltetése biztos kezekbe helyeztessék, a presbiterium megállapítja a rendes rectori fizetést. A gyermekek beosz-tatnak „2 Classisba”, az alsóbbakat tanítja a mester, a felsőbbeket a rector, vagy megfordítva. 1843-ban iskolamesterré választották szörtsei isk. mester Thamó Lajost.

A szabadságharcz lezajlása után ismét felmerült az iskolaügynek rendezése; ekkor hívták meg Kisantal Lászlót, ki azonban alig hogy megkezdte a tanítást, Rétyre leánytanítónak megválasztatván eltávozott. Távozását enyhítette azon körülmény, hogy éppen azon időben, Kónya Károly zágoni lakos, magán iskolát nyitott és iskolájában, a kor nyo-mása alatt, németül is tanított. Ez az iskola sem állott fenn sokáig, mert tulajdonosa — elhalt.

A közművelődés iránt való lelkesedés hatása alatt 1855-ben azon határozatot hozza Zágón közönsége, hogy a mennyiben a Háromszékre ter-vezett középtanoda Zágónban állíttatnak fel, annak javára 16 hold telket iskolahelyül, követ és fát annyit, a menyire szükség lesz, tizezer ezüst fo-rintot és 200 hold ős bükkerdőt ajánl meg. A középtanoda tudvalevő-

leg S.-Szentgyörgyön lett felállítva. De ez a körülmény csak újabb munkásságra ösztönözte a zágoniakat. Császár Mihály zágoni lelkész és orbai esperes 1856-ban elhalván, rövid ideig azon remény kecsegtette a zágoniakat, hogy *Szász Károlyt*, akkoriban kezdő-vásárhelyi lelkészt nyerik meg egyházuk vezetésére. Ez a remény azonban nem teljesült, mert Szász Károly a kun-szent-miklósi papi állást fogadta el.

De nemcsak az egyházközség, mint testület, de annak egyes tagjai is tettel mutatták meg a népnevelés iránt táplált rokonszenvüket. Így *Vajna László*, 1000 ezüst forintot adott azon kikötéssel, hogy abból „reformált iskola” alapítandó.

Rövid idő múlva, 1857 szept. hó 25-én foglalja el a zágoni ev. ref. egyház lelkészi állomását *Demeter Samu*. Hogy ki volt Zágon iskolaügyének Demeter Samu, azt leginkább feltünteteti azon krónika, melyet a zágoni iskolaügy fejlődéséről ő maga vezetett. Annyi jó indulatot, törekvést, kitartást, mennyit ő tanúsított Zágon iskolaügyének felvirágoztatása érdekében, csak kivételesen találunk egy emberben összpontosítva. Kezébe véve az iskolaügynek vezetését, látva a hiveknek jó akaratu buzgalmát, csakhamar rábirja a közönséget, hogy a rectoria alapját képező 3000 frt., továbbá a község tulajdonát képező és a régebben fölvett államköltségből megmaradt 12.000 frt. terhére, 300 ezüst forint fizetéssel tanító alkalmaztassék. 1857 december hó 14-én már megérkezett az új iskolának első tanítója *Szabó Károly*, kit iskolájával egyetemben bérházban helyeztek el. „A tanítási mód változása, különösen az olvasás tanításban itt eddig merőben ösmeretlen hangoztatási módszer alkalmazása, a kevés iskolai rend, a mit akkor behozni lehetett, pl. hogy a gyermekek ne sötét hajnalban jöjjenek fel s késő őrve menjenek haza, hanem reggel 7—8 órakor jöjjenek, délre hazamenjenek s délután ismét órához kötve jöjjenek s menjenek, iskolában tanulási időn soha ne egyenek, stb. stb. apróbb dolgok — ugynevezett újítások miatt a gáncsoskodni szeretők, sok kellemetlenséget okoztak a tanítónak.” De az év végén megtartott első examen sikere ezeket is megszelidítette. Minthogy pedig a tanulók száma már az első évben 105-re emelkedett, holott eddig 40—50 növendéknél több iskolába nem járt, gondoskodni kellett újabb iskolaépületről és még egy tanítói állomásnak szervezéséről. 1858 június havában választották meg ez utóbbi állásra *Kőbori Veres Sándort*, ki addig „a sz.-udvarhelyi főiskolánál mint franczia, német és magyar irodalmat tanító” volt alkalmazásban. Fizetését lakáson és fűtésen kívül az első évre 550, a következő évekre pedig 400 ezüst forintban állapította meg az egyházugyülés. Közadakozásból szerezték be a szükséges taneszközöket, az iskola berendezését, úgy hogy a jól felszerelt iskolában „nemsokára gyönyörűség volt a tanulás és tanítás.” Az iskola fennállását mindenkorra biztosította a községi előljáróság 1859. januárius hó 22-én, a midőn annak fentartására 20.000 ezüst forintot adományozott. Ugyanekkor a rom. katolikusok a Cseremás erdőből akkora darab földet kaptak, hogy annak évi tiszta jövedelme 260 frt. legyen; a görög keletiek iskolája

részére pedig a Hosszumezőn nyolcz hold földet azonnal átadtak. Ily módon a többi felekezetek is ki lévén elégitve, az ev. ref. egyház háborítatlanul élvezhette az adományt.

Az iskola újjászervezésére irányuló mozgalmat azzal kezdette meg Demeter Samu lelkész, hogy az iskolai tanítás számára tantervet készített, mely gazdag paedagogiai ismeretének egyik fényes bizonyítéka.

A harmadik tanítói állomásra, 1860 tavaszán, Kerestely Károlyt választották meg, a ki azonban másfél évi működés után eltávozott.

Ekkor a zágoni iskolának már nagy hirneve volt. Évzáró vizsgáira nem csak a szülők jelentek meg, de ott voltak az egyházi és világi hatóságoknak képviselői, sőt 1860 nyarán megjelent ott a sepsi-szentgyörgyi gymnasium teljes tanári kara, a vidék tanítósa, stb. stb. Mintaiskolája volt ez akkor egész Háromszéknek. Hogy pedig a tanulásban kiváló szorgalmat tanusított növendékek jutalmazhatók legyenek, már ekkor nevezetesebb adományokkal találkozunk e célra. Az iskolaügyek vezetésére külön *iskolai igazgatóságot* szerveztek, melynek elnöke szintén Demeter Samu lelkész volt.

1864-ben létesült a „Szegény gyermekek Cassá“-ja és a „jutalom-Cassa“, előbbi 102 frt. — utóbbi 197 frt. tőkével. Majd 1865-ben egy új tanító állás szervezését mondja ki az isk. igazgatóság, mely állást még ez évben Kovács Lajossal töltik be. Ez időben már úgy tekintették a zágoni ev. ref. iskolát, mint a megye legjobb tanítézetét, hová Háromszék nemessége teljes bizalommal vitte gyermekeit. Majd 1867-ben egy új tágasabb iskolát épített az egyház, mely szept. 3-án vétetett használatba.

Mindeddig a leánynevelés nagyon hátramaradt állapotban volt, mit a nevelésügy lelkes munkása — fejlesztője, Demeter Sámuel lelkész, már korábban is jelzett az isk. igazgatósága előtt, de segíteni rajta nem tudtak, mert a fiúiskola az egyháznak minden pénzerejét igénybe vette; hogy a leánynevelés ne maradjon a fiúk nevelése mögött, D. S. indítványára kimondta az isk. igazgatósága, hogy a leányiskolát a községnek adja át. A hozatandó nevelőnévi fizetését 500 frtban állapították meg. Ugyanezen évben a tornatanítás sikeresebbé tételére, a fiúiskolát gymnastikai szerekekkel látták el. Ez idő alatt az iskola fentartásának szükséglete, a nevelésügy rohamos fejlődésével, mind nagyobb-nagyobb mérveket öltött; az isk. igazgatósága belátta, hogy fiúiskoláját, annál kevésbé leányiskoláját, nem tudja a kivánalmaknak megfelelőleg berendezni és fentartani; elhatározta tehát az iskolának községivé alakítását. Nagy buzgalommal látott most D. S. ezen terv keresztülviteléhez. A község hajlandónak nyilatkozott az iskolák átvételére, de az egyházi főtanács, valamint a synodus is, megtagadta hozzájárulását. Ezen ügy lebonyolítása közben a tanítótestületben nagy változás állott be. Kovács Lajos 1870-ben eltávozott, helyébe egy évre Imre István hivatott meg. Ugyanezen alkalommal 2 leánytanítói állást töltöttek be Fazakas János és Horváth Mária által; harmadik leánytanítónak megmaradt az addig is alkalmazásban levő harangozó, Orbán

István. Ekkor neveztetett ki Veres Sándor (most a hosszufalusi felső népiskola igazgatója) a finiskola kitűnő tanítója Székely-Kereszturra, a tanítóképződe gyakorló iskolájához.

Vége 1870 szeptemberben a község átveszi az iskolát; azonban az egyházi főtanács újból ellene mond az átadásnak, s így a már közs. iskolaszékké alakult isk. igazgatóság még egy évig intézi az iskola sorsát.

1871-ben Horváth M. eltávozik, helyébe ideiglenesen Földes Józsefet, a női munkák tanítására pedig Tóth Józsefnét alkalmazták.

Ez alatt sikerül az egyh. főtanács beleegyezését is kinyerni s az iskola (1871-ben) végre-valahára községi jellegét nyert. A fentartás költségeire a ref. egyház isk. alapjának (21.300 frt.) 6°/_o-os kamata, a község 650 forint évi járuléka s az államsegély útján nyert 650 frt. szolgál.

Miután a tanítói állások csak ideiglenesen voltak betöltve, 1872-ben, a törvény értelmében, 4 rendes és 2 segédtanítói állás szervezését mondja ki az iskolaszék. A rendes tanítók fizetését évi 400, a segédtanítók fizetését pedig 300 forintban állapították meg; ezenkívül valamennyi tanító részére 6 öl fát és lakást szavaztak meg. Rendes tanítókká választották az eddig is itt működött Szabó Károlyon kívül: Gáspár Jánost és Nagy Ferenczet, segédtanítókká Gál Antalt és Nagy Istvánt; ez utóbbi az állást nem foglalnál el, helyette Tattias Ferenczet hívták meg. A 4-ik rendes, vagyis nőtanítói állásra Rhéner Francziuskát alkalmazták, ideiglenesen 300 frt. díjazással. Azonban már az 1872/73. tanév végén mindenik tanítónő részére 400 frt. évi fizetést irányoztak elő. A tanév letelvé, a tanítónői állásra újból pályázatot hirdettek s Vadas Ilonát választották meg 500 frt. fizetéssel. Majd 1874-ben Gáspár János a baróthi felső népiskolához neveztetvén ki, helyébe uzoni János Lajos lépett.

A két nagy iskolaépület fából lévén építve, sok és költséges javítást igényelt, mely körülmény 1874-ben azon határozatra juttatja az iskolaszéket, hogy a helyi viszonyoknak és a nevelésügy kívánalmainak teljesen megfelelő szilárd épületet emeljen. Hozzá is látnak a terv keresztülviteléhez. Terv és költségvetés elkészül, mit 1875-ben a Közokt. Ministeriumhoz terjesztenek föl.

E közben Nagy Ferencz a brassói áll. iskolához kineveztetvén, helyét Barabás Antallal töltötték be.

Az iskolaépítéshez szükséges anyag és pénz mind a község, mind pedig az állam által biztosítván, a régi épületeket 1875. májusban lebontották s az iskolát a következő tanévre, bérházakban helyezték el. Az új iskolaház építése 1875. vette kezdetét.

Az iskolaépület 1876. deczemberben végre átadatott, de a sok hiány miatt, csak 1877. jan. 8-án költözhetek bele. A palotaszérii diszes és minden tekintetben jól felszerelt épület nagy ünnepélyességgel adatott át czéljának; hat nagy tantermet, két mellék szobát (egyik most tantermül használtatik) 1 tanítói várótermet, 1 könyvtárszobát,

1 szolgai lakást és az emeleten 1 nagy diszes vizsgatermet 1 mellékszobával foglal magában.

Barabás Antal 1879-ben eltávozott, helyébe uzoni Zajzon Károly választott meg. Ugyanezen év novemberében János Lajos a brassói állami elemi iskolához neveztetvén ki, helyét ideiglenesen Demeter Sándor tölti be, ki helyett 1880-ban bodoki Simon Imre választott meg. 1880. nov. Tattiás Ferencz súlyos betegsége miatt a tanítás alól felmentetett, helyettesítőül e tanévre Bitai Mózeszt hívták meg. Tattiás ez év decemberében elhalván, elrendeltetett helyének betöltése, de tekintve a tanév előrehaladottságát, a pályázat kihirdetése a tanév végére halasztott. Ez állás 1881-ben sz.-kereszturi Kovács Bálinttal tölthetett be. Zajzon Károly 1881 őszen történt halálával megüresedett állás betöltésénél, tekintettel a női munka terjedelmesebb taníthatására, elhatározott az állásnak II-dik tanítónői állássá változtatása, melyre zágoni Szabó Emma lett megválasztva. Szabó Károlynak 1882. nov. történt halála újból változást idézett elő a tanítói karban. E tanévre barátosi Kocsis András hivatott meg, a tanév lejártával pedig 1883-ban Nyárádi Gerő solymosi tanító nyerte el ez állást.

Nagy csapás érte az iskolát Demeter Sámuelnek 1885-ben történt halálával. Nem csoda, ha az ügyeket ismerőknek lelke megdöbrent az iskola jövő sorsa miatt, látván sirba szállani azt, a ki Zágon község virágzó állapotban levő iskolájának megteremtője, s mindvégig buzgó vezetője, fejlesztője, s a szó szoros értelmében lelke volt; a ki nem ismert fáradtságot, s a ki eltűrte a rosszszak rágalmazásait is, csak iskoláját, mit édes gyermekének tekintett — a fölvirágzás legmagasabb fokára juttathassa. Nyugodjék békével a nemes szívé férfi, kinek önzetlen buzgósága mindnyájunknak például szolgálhat.

Demeter halálával megüresedett igazgatói állás teendői, ideiglenesen a tanítók között osztottat föl, később egyedül Gál Antalra, mint legidősebb tanítóra ruháztatott.

Legutolsó változás a tanítói karban 1887. szeptemberben történt, a mikor özv. Tattiásné Vadas Ilonát, a kolozsvári ref. leányiskolához választották meg. Az állás betöltése fölött az iskolaszék sokáig nem tudott megállapodásra jutni, miután némelyek férfi-, mások nőtanítót ohajtottak volna alkalmazni; voltak olyanok is, a kik ez állást beakarták szüntetni. Hosszabb tanácskozás után végre abban állapodott meg az iskolaszék, hogy ezen állásra Nagy Imre okl. tanítót és Kovácsné Csusz Anna okl. tanítónőt alkalmazza.

A tanítótestület tagjai: Gál Antal igazgató, Simon Imre, Kovács Bálint, Nyárádi Gerő, Simonné Szabó Emma, Nagy Imre és Kovácsné Csusz Anna.

Megemlítjük még, hogy a szegény gyermekek Cassája és a „jutalom Cassa“ egyesítéséből lett a „Kegyalap“ mely ma egyesek áldozatkészségéből 1333 frt. tőkéből áll. Ennek kamata az iskola összes növendékeinek könyvekkel és tanszerekkel való ellátására fordíttatik. *Elkülönített alapítvány:* 1887 június 6-án, 1000 egyezer forintos ala-

pitványt tett szegény gyermekek ruházására *Földes Bálint*, Demeter Sámuelnek mindenben hű segítő társa és az iskolának sok időn át volt elnöke. *Jutalmazásra szánt alapítványok:* Br. Szentkereszty István 100 frtos, br. Szentkereszty Zsigmond, Szabó Károly nevére tett 50 frtos és Veres Sándor 25 frtos alapítványa. A helybeli nőegylet pedig minden évre 9 forintnyi segílyt ajánlott föl női munka anyag beszerzésére.

A most működő tanítótestület az iskolában pontosan végzett teendői mellett társadalmi uton is erős munkát fejt ki Zágón község lakóinak értelmi és erkölcsi fejlesztése érdekében. Az 1884-ben szétoszlani készülő *olvasó-egylet* életre ébreszti, s a már korábban elpusztult *olvasó-egyleti könyvtárt*, melyből alig 1—2 munka volt meg — újra teremti; ma az olvasó-egylet könyvtára 7—800 forint értéket képvisel, teljesen a tanítótestület buzgalmából. Ezen tantestület létesíti 1888-ban a műkedvelő-testületét, melynek diszes színpada és teljes felszerelése az iskola diszes vizsgatermében van elhelyezve. Az előadások jövedelme a könyvtárak gyarapítására fordittatik. 1881—82-ben alakított a testület az ifjuság jobb énekeseiből egy *dalkört*, melynek lételet ma már alapszabályok és a szerzett alapvagyonra biztosítja. Maga a tanítótestület is „*Tanítótestületi Dalkör*” czimén egyesült s az énekek szabatos, művészies előadásával az egész vármegye területén, elismerést vívott ki.

Van az iskolának 554 művet magában foglaló ifjusági- és 251 művet tartalmazó tanítói könyvtára.

Az iskola épülete némi javítást igényel ugyan, azonban általában jó karban van. Berendezése, felszerelése igen jó.

Az iskola államosítása folyamatban van.

Iskolaszéki elnök: *Imre János*, kinek az iskolaügy vezetésében legbuzgóbb támogatója *Bodor János*, ev. reformatus lelkész.

b) Rom. katolikus felekezeti népiskola. A zágoni rom. kath. iskola az egyház keletkezésével egyidejűleg, 1722-ben alakulhatott. Az iskolát tulajdoképen a Báró Szentkereszty és Jankó család tartotta fenn a legutóbbi időkig. Az egyh. anyakönyvek a tanítókról nem tesznek említést. Idősebb emberek emlékeznek még Csáky Mihályra, a ki egy bérelt szobában 1817 körül rom. kath. és ev. ref. vallásu növendékeket közösen tanított. Őt követte 1834-ben Bokor János, 1848-ban pedig Kovács János, a kiről tudjuk, hogy a Báró Szentkereszty családtól évi 84 frtot, a hivatól pedig 12—15 kalangya ősz s ugyanannyi tavaszgabonát kapott fizetésül. A mostani iskolaépület a tanítói lakással együtt, 1860. épült s akkoriban a legcsinosabb iskolák közé tartozott. Felszerelése jó. Van 100 frt iskolalapja, a melynek jövedelméből a szegény tanulók taneszközökkel láttatnak el. Ezen alapot ifj. Báró Szentkereszty Zsigmond kir. táblai elnök, létesítette elhunyt atyja emlékére.

Tanító: *Bartalis János* 1857 óta. Fizetése 250 frt. készpénz, 20 kalangya kepe és szabad lakás.

Iskolaszéki elnök: *Kovács Lajos*, lelkész.

c) *Gör. keleti felekezeti népiskola.* A zágoni gör. kel. egyháznak megalakulását, sem pedig az iskola keletkezésének idejét pontosan meghatározni nem lehet. Annyi azonban bizonyos, hogy úgy az egyház mint az iskolának megalakulása a múlt századba vezethető vissza. A múlt század végén *Bogdán János* a kántor-tanító, a ki csekély fizetésért télen tanítgatta a lakására feljáró gyermekeket minthogy állandó iskolaépület csak 1850 körül épült. Utódai voltak 1815-től *Péncs József*, 1825-től *Popovics András*, 1834-től *Popovics József*, 1855-től *Popovics Melchizedek*, 1863-tól *Nyágovics György*, 1888-tól *Niczu János*, 1889-től *Dogár Nicodem* 1892-től kezdve pedig *doborkai Iván Demeter* van alkalmazva.

Az iskolaépület mely 1892-ben készült el egy tanteremmel, dacára annak, hogy új épület, nem felel meg a tankötelesek számának, miért is ott a második tanteremnek felépítése és a második tanítói átlomásnak szervezése elkerülhetlen. Az iskola berendezése a legprimitívebb, felszerelése is hiányos.

A tanítói fizetést 1888-ban rendezték. Azóta a tanításért évi 200 frt. készpénzt, a kántori teendőikért pedig, mely a tanítósággal együtt jár, évi 60 frtra tehető jövedelmet élvez a kántor-tanító. Van ezenkívül szabad lakása.

Az iskolaszék elnöke: *Nyágovics Mózes*, gör. keleti lelkész.

d) *Kisdedóvoda.* A nevelésügy fáradhatatlan munkása, *Demeter Sámuel* ref. lelkész és isk. igazgató, már a 70-es években foglalkozott a kisdedóvás eszméjével; végre 1874-ben elérkezettnek találta az időt eszméjének megvalósítására: indítványt tett az iskolaszékben egy nyári óvoda fölállítására. Az iskolaszék is szükségesnek, sőt hasznosnak látta annak létesítését, de a község anyagi helyzetén megtört minden jó akarat. 1876-ban újra kísérletet tesznek, de ismét eredmény nélkül. Szóts Boldizsár iskolaszéki tag belátva, hogy az egyesek áldozatkészsége nélkül az annyira óhajtott óvoda létesítése keresztül nem vihető: 1878-ban 100 forintos alapítványt tesz egy fölállítandó óvoda javára. Végre 1884-ben *Szentkereszty Stephanie* bárónő, a zágoni nőegylet buzgó elnöknője és Háromszékmegye több human intézményének megteremtője, a kormánytól személyes közbenjárásával államszolgálat eszközölvén ki, a maga felelősségére, *Dózsa Anna*, a pesti óvóképzőintézet akkor végzett kitűnő növendékét Zágónba hozva, aug. végén az óvodát megnyitatta.

A nemes bárónő az óvodának mind a mai napig védnöke, s létesítésétől fogva nagy buzgalommal fáradoz az óvoda életének biztosításán. Ő eszközölte ki a községtől az óvodának 100 frttal és fával való évi segélyezését, az állam segélynek évről-évre kiutalását, va-

lamint az országos kisedővő egyesület 2—300 forintnyi segélyezését, a szükséges felszerelésre. Óvoda helyiségül az iskola egyik tanterme szolgál egy mellékszobával együtt.

A Szőts B. alapítványa mellé, mely 1884-ig 150 forintra szaporodott, újabb alapítványt tettek: *Br. Szentkereszty Stephanie* 100 frtot, *br. Szentkereszty Iréne* 100 frtot, *br. Szentkereszty Ferencz* 100 frtot és *Földes Sámuel* 100 frtot. 1889-ben a nőegylet és a tantestület fil-lérestélyeket rendezett az óvadás növendékek karácsonfájának fölszere-lésére. Ez volt kezdete a szegényebb óvodások segélyezésének, kik min-den évben karácsonkor téli keszkenőt, egyéb meleg ruhadarabokat, élelmi- és különféle játékszereket kapnak.

A növendékek létszáma 60—70 közt váltakozik.

Az óvoda eddigi bizonytalan állapota daczára is nagy sikerrel folytatja áldásos működését; most azonban remény van az óvodának és az óvónő fizetésének törvény által leendő mihamarábbi biztosítására.

Az óvoda gondnoka: *Szőts Boldizsár*.

e) Zágón-Bárkány-telepi közs. iskola. Zágón-Bárkány-telep, Zágontól mintegy 4 kilométernyi távolságban, elszórtan fekvő házcsoportokból áll. Itt iskolázás egész 1879-ig általában nem volt, a mit leginkább annak tulajdoníthatunk, hogy e szétszórtan fekvő ház-csoportokra még a többséget képező görög keletiek sem fordítottak figyelmet s ott egyházat mind a mai napig sem alakítottak. A legna-gyobb elhagyatottságban nevelkedtek itt a gyermekek, a nélkül, hogy iskolának létezéséről is lett volna tudomásuk. Ezen türehtetlen álla-potokon segitendő, Háromszékvármegye közigi. bizottsága 1879-ben el-rendelte, hogy Zágón-Bárkányban, hol átlag mintegy 200 tanköteles gyermek minden iskolázás nélkül nőtt fel — községi jellegű elemi iskola állíttassék fel. Ennek az iskolának felállítása azonban csak részben elégíti ki a szükségletet, mert a házcsoportok egymástól 5—6 kilo-meter távolságra lévén, a 200 tankötelesből átlag csak 40—50 jár iskolába. Hogy tehát ezen tisztán románok által lakott területen a tan-kötelesek valamennyien részesülhessenek a népoktatási törvény kedvez-ményeiben, még legalább három külön-külön felállítandó állami isko-lára lenne szükség, a mi még most annyival is inkább könnyebben sikerülne, mert ott a felekezet eddig még mit sem tett és a támoga-tást bizonyára csak szívesen fogadná. Első tanítója Pap Dávid, egy rozoga házban kezdette meg a tanítást s abban töltött el hat eszten-dőt. Sokszoros sürgetésére Földes Bálint a lelkes iskolabarát, az iskola-széknek elnöke, 1886-ban újra építette az iskolát, de Pap Dávid abban már nem működhetett, mert azon év tavaszán elhalálozott. Utóda *Csusz Tamás* okl. tanító, ki azóta nagy szorgalommal és hazafias buzgósággal teljesíti tanítói feladatát. A majdnem kizárólag román ajku tanulóknak alkalmuk van itt elsajátítani a magyar nyelvet, melyet már az első évben érthetően beszélni kezdenek.

Az iskola épület jókarban van, berendezése és felszerelése megfelelő.

A tanító fizetése évi 300 frt., megfelelő évtödös pótlék, 3 hold kertilletmény, 6 öl tűzifa és kis tisztességes szabad lakás.

Ezen iskola a zágoni iskolaszék hatáskörébe tartozik.

Z a l á n.

Közs. Lsz. 900. Magy. 899. Rom. 1. Rk. 19. Gör. kath. 15. Ev. ref. 848. Unitarius 2. Gör. kel. 16. Tnk. sz. 135. mn. f. 51. l. 49; ism. f. 13. l. 22. Iskolába jár: mn. f. 50. l. 46; ism. f. 10. l. 14. Isk. nem jár 15 tank. Van 1 községi jellegű népiskolája.

Községi elemi népiskola. Zalánban a reformatio előtt a rom. katolikusoknak volt egyházuk és papjuk. Kiténik ez a pápai dézsmák regestrumából, a mely szerint 1332-ben Miklós nevű papja 2 garas fizetésére volt kötelezve. 1567-ben még fennállott a rom. katolikus egyház s ekkor Zalán 17 kapuval van bejegyezve. Daczára a község régi voltának, annak multjáról csak igen keveset tudunk, mert az 1783-ban kiűtött nagy tűzvész, minden oly okmányt elpusztított, a melyből arra vonatkozólag felvilágosítást nyerhattunk volna. Más adatok nyomán azonban vissza lehet menni 1780. évig, a mikor ott találjuk a sz.-udvarhelyi collegiumban tanult komollói születésű Kerestely János ev. reformatus énekvezért és tanítót. Ekkor az egész község 36 kepefizető gazdából s mintegy 40 tenyeres munkásból állott. A kepefizetők egy kalangya ősz- és ugyanannyi tavaszgabonát, a napszámosok pedig 10—10 kr. oszporát fizettek a mester részére. Ezen felül az igavonó marhát tartó gazdáknak egy harmad része köteles volt minden évben egy terü fát adni a tanítónak. Az iskolába járó fiu- és leánygyermekkek száma 25—30 között váltakozott, a kik fejenként 1 rénes forintot fizettek tandíj fejében. Dívott még a „sabataria“, mely a tanítónak nem megvetendő mellékjövédelmet biztosított. A község lakói mind ev. reformatus vallásuak voltak. 1780 körül a templomnak nyugati része, a jelenlegi templomnak épen fele része, volt az egész templom; a keleti részt később toldották hozzá. Kerestely Jánost 1814-ben fia, Dénes követte, ki atyjának méltó utóda lett. Mint tanító 55 évig tanított a törpe és padozatlan iskolában, melynek felszerelése is a legprimitívabb volt. A tanulók száma alatta 80—100 között váltakozott s fizetése is jelentékenyen több volt mint atyjának, a mennyiben a kepező gazdák száma 80-ra emelkedett. Volt ezen felül 15 köből féle canonica portioja, három szekérre való kaszálója, 30 terü fája s megmaradt a tandíj is. Halála után 1869-ben unokaöccse, Kerestely Károly, Kolozsvárt képesített tanító választatott meg, ki már előbb K.-Vásárhelyen, Zágonban, tanítóskodott. Ő kezdette meg az írva-olvasás tanítását, dal- és zenetársulatot alakított, melylyel hangversenyt is adott s ennek 17 frt. tiszta

jövedelme ma már 130 frt. tőkét képvisel. Ennek az alapnak Apor Miklós földbirtokos a kezelője. 1869-ben különítették el a leányok a fiuktól. Körösi Szőcs Dániel volt az első leánytanító, ki a tanításért csak 40 – 40 krt kapott, míg a harangozásért a megfelelő kepejárulékban részesült. Utóda 1871-ben Dezső Kelemen, ki az egyház pénztárából havi 10 frt. fizetést nyert.

A felekezet mindinkább kezdte már ekkor belátni, hogy a kor követelményeinek megfelelő iskolát saját erején képtelen fentartani. Apor Albert földbirtokos kezdeményezésére, az iskola községivé alakítására törekedtek, a mi 1872-ben könnyen ment. Csak szándékukat kellett nyilvánítani s az államsegély már biztosítva volt. 1873-ban már mint községi iskolai rendes tanítók kezdik meg a tanítást Kerestely Károly, tanítva a fiukat s az újonnan megválasztott rendes tanító, Vágó András pedig a leányokat. Ez utóbbit 1874-ben Antal Albert váltotta fel. Alig hogy az iskola a községi jelleget fölvette, készen volt az államsegély az iskolaépítésre is. Tizenegy ezer forintos díszes iskolaépülethez jutott Zalán közséje, mely összegből a közoktatási kormány hét ezer forintot adott, a többivel pedig anyagban és munkában a község járult hozzá. Az épület áll 2 tágas tanteremből, 2 tanító számára tisztességes lakásból. Az iskolatelket és az iskolakertet a község adta. 1876-ban újabb tanítói választás történt, a mely alkalommal Simon Ferencz rendes tanítóul és Steisz Francziska okl. tanítónő, rendes tanítónőül választattak meg. Simon 8 évi sikeres működés után 1884-ben elhalt s helyébe Vass Pál választott meg, ki 5 évi eredményes tanítószkodás után szintén jobblétre szenderült. Emlékére bátyja, Vass Dénes, gidófalvi tanító 10 forintot adott át alapítványképen az iskolaszéknek, hogy az tőkésítettvén, kamatai később a jó tanulók jutalmazására fordíttassanak. Ilyen alapítványt tett le Steisz Francziska tanítónő is, elhunyt férje, Simon Ferencz tanító emlékére. Vass Pál helyébe 1889. évben Gáll Sándor okl. tanító választott meg, kinek sikerült a már meg volt „Olvasó-Egylet“-et új életre ébreszteni. A községben alakult tüzoltó-egyesületnek főparancsnoka, melynek javára 30 frt. tőkét létesített.

Az iskola épülete teljesen jókarban van, berendezése és felszerelése jó.

A tanítók évi 300 frt. fizetést, megfelelő évvödös pótlékokat, kertilletményt és szabad lakást élveznek.

Az iskolaszék elnöke: *Séra Albert*, földbirtokos.

Zalánpaták.

Közs. Lsz. 355. Magy. 355. Rk. 173. Gör. kath. 172. Ev. ref. 10. Tnk. sz. 105. mn. f. 47. l. 26; ism. f. 18. l. 14. Iskolába jár: mn. f. 24. l. 10; ism. f. 2. l. 6. Isk. nem jár 63 tank. Van 1 községi jellegű népiskolája.

Községi elemi népiskola. A község maga 1740—50 körül keletkezett, a mikor Gróf Kálnoky Antal gazdag erdőit másként értékesíteni nem tudván, itt üveghutát létesített, melyet külföldi munkásokkal népesített be. Ezekhez csatlakoztak a fa hordására az úgynevezett „blánások“, kik többnyire oláhok voltak. Az idők folyamán ezek valamennyien annyira elszékelyesedtek, hogy eredetükre csupán idegen hangzású nevük emlékeztet. Iskolája ennek a telepnek sokáig nem volt, pedig a lakosok száma már az ötvenes években 250 főre szaporodott. Ezt bizonyítja leginkább azon körülmény, hogy az öregebb emberek közül egy sem tud írni, olvasni. Majd bizonyos Hancz János és Midrai József írni, olvasni tudó polgár emberek tanitgattak csekély fizetésért egész 1859-ig, a mikor az iskolák felállítását már minden községben szigorúan megkövetelték. Az absolutismus idejében került ide az első tanító Rakuleczki József, kinek azonban tanítói képzettsége nem volt s csak mint kisegítő volt alkalmazva néhány évig. A mikor pedig a tanítói vizsgálatról szóló bizonyítványát bekérték, lemondott a tanítóságról. Ez időben 20—25 gyermek járt iskolába, a kik fejenként 1 forintot fizettek és egy terü fát adtak a tanítónak tandíj fejében. Ez képezte a tanítónak összes fizetését és így nem csoda, hogy a többi gyári munkásokkal együtt napszámba járt. Utóda Bartók Ferencz, kinek keze alá már 30—35 növendék járt, majd Fischler Ignác, ki a tanítóság mellett a jegyzői teendőket is végezte. 1865-ben Biró Zsigmond, az első oklevés tanító vetődik ide, de rövid tartózkodás után bucsut mond Zalánpatáknak s ezzel a róm. katolikus felekezeti iskola is megszűnik.

De megszűnt maga az iskolázás is és három évig tanítás egyáltalában nem volt. A vármegyei kir. tanfelügyelőség, nem lévén Zalánpatákon semmiféle iskolázás, a községet kötelezte annak felállítására és így létesült 1872-ben a községi jellegű népiskola. Tanítónak megválasztották a már előbb is itt működött Biró Zsigmondot a rendszerezített 300 frt. fizetésre és lakásra. Biró hat évig tanítóskodott Zalánpatákán. Utóda egy évre Székely Dénes, majd Kaszler Ferencz zalánpataki születésű okl. tanító, ki azonban a rossz tanítói lakás miatt öt év múlva, 1888-ban eltávozott. Azóta *Elczner Sándor* a tanító s egyben rom. katolikus kántor.

Az iskolaépület 1889-ben készült, berendezése és felszerelése jó.

A tanító fizetése 300 frt. fizetés, a megfelelő évvétődös pótlék, szabad lakás és 2 öl tűzifa. Ezenfelül a kántorságért évi 12 frt. pótlékot kap (szolgálatát minden hónapban csak egyszer van.)

Az iskolaszék elnöke: *ifj. Dragomér Demeter.*

HARMADIK RÉSZ.

Tanítóegyesületek.

I. Háromszékvármegyei Tanítótestület. A megyei oktatásügy történetének kiegészítője az állami, áll. segélyezett és községi elemi, felső nép- és polgári iskolai tanítókból alakult tanítótestület története. Ennek czíme: „Háromszékvármegyei tanítótestület.“ Alakult 1872. aug. 26-án, *Vajna Sándor*, sepsi-szentgyörgyi ref. gymn. igazgató, később tanfelügyelő összehívása folytán s elnöksége alatt. Tisztviselői voltak: *Vajna Sándor*, elnök; *Baló László*, k.-vásárhelyi közs. isk. igazgató, alelnök; *Finta Gergely* kezdi-vásárhelyi tanító és *Nagy Kálmán* altorjai tanító, jegyzők; *Demény Dénes* futásfalvi tanító, pénztárnok. Irányadóul ideiglenesen a székely-udvarhelyi tanító-egylet alapszabályait fogadván el, három (kezdi-, orbai- és sepsi-széki) járáskörre oszolva, kezdték meg a tanügy népszerűsítését, fölvirágzását célzó munkásságot, a melyről (az 1878, 1879 és 1888. éveket kivéve) minden évben tartott közgyűléseken számoltak be a terjedelmes jegyzői jelentések. 1880. nov. 22-én, Kezdi-Vásárhelytől tartott közgyűlésben szövegeztetett véglegesen az alapszabálytervezet s 1882. okt. 1-én 27,944. sz. a. nyert ministeri jóváhagyást. Ennek alapján a tanítótestület öt járáskörre oszolva, központi választmánynyal ellátva, véglegesen szervezkedett s megkezdte a rendszeres munkálkodást.

A tanítótestület munkásságának fényes tanujelül hivatkozhatunk ama 74 szakértekezésre, módszertani, neveléstani stb. műre, melyek a testületnek fölváltva Kezdi-Vásárhelytől, Seps-Szentgyörgyön, Kovásznán, Zágónban, Uzonban és Nagy-Borosnyón tartott 17 rendes közgyűlésén tartattak s képezték általános és érdekes eszmecserék tárgyait s melyeknek javarészt előbb a járáskörök s utánok a központi választmány dolgozták ki, vitatták meg, kitelhető buzgósággal. Nevezetesebbek: Az olvasókönyvek használásának módja. (Papp Györgytől.) A terményrajzi oktatás anyaga és módszere. (Vajna Mihálytól.) A rajztanítás a népiskolában. Egy 10 frkos arannyal — Vánása György sziveségéből — jutalmazott pályamunka. (Zágoni Sándortól.) A földrajz, összekötve a terményrajz, természettan s föld- és népismével. (Kőnczei Sándortól.) Az elemi népiskolák reformja. (Bartha Bénitől.) A tanfelügyelői intézmény reformja. (Demeter Sámuelről.) Az iskolai takarékpénztárakról. (Málik Józseftől.) Az iskolai- és népkönyvtárakról. (Zayzon Farkastól.) A kézimunka a

népiskolában. (Füldes Józseftől.) Az elemi oktatás hatása a nép közszellemére. (Kádár Lajostól.) Tapasztalatok a házi ipar köréből. (Füldes Józseftől.) A népkönyvtárakról. (László Lukáctól.) A tankönyvek egyformásításáról. (Kádár Lajostól.) A családi nevelés befolyása az egyén társadalmi állására. (Kovács Dénestől.) Mikép lehetne az elemi népiskola tananyagát redukálni? (A k.-vásárhelyi tanítói körtől.) A népiskola és a közegészségügy. (M. Székely Jánostól.) Minő befolyása van a rossz házi nevelésnek az iskolára és társadalomra? Vajna Károly adományából 3 db. cs. és kir. arannyal jutalmazott pályamű. (M. Székely Jánostól.) A tanulók valláserköltési érzésének fölébresztése és fejlesztése. (Vajna Károlytól.) A méhészet köréből. (Csinádi Lajostól.) Az ismétlődő oktatás falun és városon. (Vánca Györgytől.) A gyermekhalandóság okai Háromszékmegyében s ellenszerei. (Sipos Sámuelről.) A magyar foglalkoztató tanításmód. Eötvös K. Lajos kir. tanfelügyelő szíveségéből 2 db. cs. és kir. arannyal jutalmazott pályamű. (Vajna Mihálytól.) Az iskolai és postatakarékpénztárak kombinatív ismertetése. (László Lukáctól.) A székely gyermekjátékok és dalok. (Sipos Sámuelről.) Az iskolaszékeket hozzuk kapcsolatba a tanítói gyűlésekkel. (M. Székely Jánostól.) A tanítói nyugdíjtörvény revíziójáról. (Vajna Károlytól.) A tanítók fizetéseiket kapják az adóhivataltól. (Balási Gyula és M. Székely Jánostól.) Gönczy Pál 50 éves tanügyi pályája. (Eötvös K. Lajos kir. tanfelügyelőtől.) Beszámoló az I. orsz. képv. tan. közgyűlésről. (Erdélyi Károlytól.) Beszámoló a II. orsz. képv. tan. közgyűlésről. (M. Székely Jánostól.) stb. stb. Csak egy futó pillantás e vázlatos kimutatásra s kitűnik, hogy a tanítótestület szellemi működése nem marad el versenytársaié mellett. De ez még csekélység az egyes körök munkásságához képest. A járáskörök ez ideig 200-nál több gyakorlati tanítást, 140-nél több értekezést tartottak. Az évi működéséről szóló jegyzői, később titkári jelentések jelentékeny részét a körök sokoldalú munkásságának méltatása, referálása képezte.

A közgyűlések alkalmával 4 ízben rendezett *tanszerkiállítás*. 1875-től kezdve minden évben hangversenyeket rendezett s ezeknek tiszta jövedelméből 1889. végeig az orsz. „*Eötvös-alap*“-nak 330 frt. 47 kr. adományt s 100 frt. alapítványt; az orsz. tanítói *árvaháznak* 185 frt. 72 kr. adományt; az „*Erdélyrészi Magyar Közművelődési Egyesület*“-nek 100 frt. alapítványt; a tanítótestületi *segélyegyletnek* is 200 frtnál több adományt juttatott, a melyekhez számítva az árvizkárosultak részére 37 frt 99 krt., néhány szerencsétlen idegen tanító fölségelésére adott 38 frt. 45 krt.: kitűnik, hogy a tanítótestület gyenge ereje mellett is majdnem 1000 forinttal segítette a jótékony s kulturális czélokát. Ennél azonban még fontosabb alkotások a *könyvtár*, a *segélyegylet*, a *méhészegylet* és a *tanszermúzeum*.

A *könyvtár* létesítését a Nagy-Borosnyón 1881-ben tartott közgyűlés határozta el; alapját a testület tagjai által e célra adott 60—60 krajczárnyi díjak, a „Székely-Mikó“ tanoda által adományozott mintegy 35 frt. értékű könyvek s Háromszékmegye nemes közönségének 50

frtnyi szíves adománya képezték. A létesítő bizottság 3—4 ízben rendezett e célra estélyeket, melyek jövedelméből mintegy 50 frttal, szintén gyarapodott a könyvtár-alap. A könyvtár elhelyezése igen sok vitára adott alkalmat, csak az 1889. évi közgyűlés állapodhatott meg Sepsi-Szentgyörggy, mint megyei központban, hol a polg. fiiskola helyiségében van, a Potsa József főispán által kegyesen adományozott szekrényekben elhelyezve.

A *segélyegyesület* eszméjét az 1882-ben Zágónban tartott közgyűlésben hozta felszínre Vajna Károly, egy értekezése kapcsán. Az 1883-iki közgyűlés már az alapszabályokat megállapította s 1884-ben azok a ministerium által megerősítettén, 1885. január 1-én életbe léptek, a tanítóttestület minden tagjára kötelezően. Ma már 1000 frtnál nagyobb a segélyegylet alaptőkéje, mely a tagok 1 frt. évi tagsági díjából, hangversenyek jövedelméből, Háromszékmegye nemes közönségének 50 frtnyi szíves adományából jött létre. Célja: szükségben levő tagoknak olcsó kamatra kölcsönt adni, munkaképtelen, beteg tanítókat, ezek özvegyeit, árváit segélyezni s az elhalt tagok temetési költségeihez hozzájárulni.

A „*Székely Méhes*“-egyesület Csinádi Lajos indítványára ébredett életre, az 1885-iki közgyűlés határozata folytán. A megalakulás 1888 május hó 15-én történt, elfogadtatván véglegesen az előző közgyűlések által előkészített alapszabályok s megválasztatván egyhangulag védnökké: *Potsa József* főispán, elnökké: *Br. Apor Gábor* akkori alispán, most Nagy-Küküllőmegye főispánja, igazgatóvá: *Erdélyi Károly*, titkárrá: *Csinádi Lajos*, a jeles méhész.

A *tanszermúzeum* a tanítóttestület legifjabb intézménye. Létesülését Eötvös K. Lajos kir. tanfelügyelőnek köszöni, a ki atyai szeretettel csüngött rajta, gyűjtött és tett ezen, az oktatásra s a tanítók képzésére oly jelentékenyen ható intézmény fejlesztése, fölvirágzása érdekében. A múzeum már is igen sok, több százra menő, értékes tanszerrel rendelkezik, egyesek szíves adományából. Sepsi-Szentgyörggyön, a könyvtárral közös, polgári fiiskolai helyiségben van elhelyezve, a szintén Potsa József főispán által készítettetett csinos szekrényekben. Használati jogát az 1889. szeptemberben tartott közgyűlésen meghatározott szabályok írják körül. A felügyeletet egy választott bizottság végzi. Az alakításhoz, szíves adományaival hozzájárult az „Erdővidéki tanítóttestület“ is.

Am, az itt felsorolt munkásságban, az elért eredményekben legnagyobb érdeme van a testület mindennemű ügyeit vezető tisztviselői karnak. Ők alkották, az összes tagok lelkes köremüködéssel, a tanítóttestület történetét. Munkásságuk megérdemli, hogy följegyezzük neveiket ide. Időrendben soroljuk fel őket. Elnökök voltak: Vajna Sándor, Erdélyi Károly, Baló László, M. Székely János; alelnökök: Erdélyi Károly, Baló László, Barabás Sámuel, László Lukács, Kádár Lajos; titkárok: M. Székely János, Gyöngyösi István, Vajna Károly; pénztárnokok: Szabó Károly, Nagy Károly, Váncsa György; jegyzők: Nagy

Károly, Tarczali Endre, Bibó József, János Lajos, Sipos Sámuel, Vajna Károly, Vajna Mihály és Kovács Dénes.

A jelenleg működő tisztikar a következő: Zayzon Béla elnök, László Lukács alelnök, Csinádi Lajos titkár, Szinte Sándor és Kiss Jenő jegyzők, Nagy István pénztáros.

Végül följegyezzük, hogy a tanítótestületnek van 148 kötelezett, 14 önkéntes, összesen 162 rendes tagja, 9 tiszteletbeli, összesen: 171 tagja.

II. Erdővidéki Tanítótestület. Az „Erdővidéki Tanítótestület” 1870. szeptember 28-án tartotta alakuló gyűlését Baróthon 19 néptanító jelenlétében. Megalakulása után Udvarhely (9), Háromszék (10), Nagy-Küküllő (2) megyékből 21 község — melyek 230-20 □ km. területet foglalnak el — népiskoláinak tanítói iratkoztak be az egyesület kebelébe. Alapszabályait mindjárt az alakulás után felterjesztette megerősítés végett a vallás- és közoktatásügyi m. kir. Minisztériumhoz, honnan 1873. decz. 15-én 32.287 sz. a. megerősítve küldött vissza.

Alapszabályait 1876-ban módosította s ezt a közokt. Minisztérium 1876. évi 27.387 számú rendeletével erősítette meg.

Fennállása óta 20 községben 36 vándor- és Baróthon mint központ 37 kör- és vándor, összesen 73 gyűlést tartott. Gondoskodott arról, hogy a területén levő iskolák *záróvizsgálatain* az egyesület képviselői megjelenjenek s a vizsgálat eredményéről a közgyűléseken jelentést tegyenek. 1880. évi szeptember hó 30. és 31. napján Baróthon *tanszerkiállítást* rendezett, melyen valamennyi iskola, a növendékek munkálataival képviselve volt. A kiállítási bizottság Révai Pál elnökelete alatt pontos statisztikai táblázatot állított össze a területén levő iskolákról. Majd 1889-ben *tankönyvbíráló* bizottságot alakítottak, melynek feladata volt az iskolákban használatba venni ajánlott könyveket megvizsgálni s azokról véleményt mondani. *A gyermek-istenítiszteletek* eszméje itt is követőkre talált s a tanító egyesület gyűléseivel kapcsolatosan Révai Pál, Kovács Albert és Lőrincz Gyula ev. református és Kisgyörgy Sándor unitarius lelkészek tartottak ily istenítiszteleteket.

Az évi közgyűléseken minden fontosabb kérdést nagy buzgalommal tárgyaltak s ezen tanácskozásokban nemcsak a tanítók, de az erdővidéki papok is, kik majdnem valamennyien tagjai az egyesületnek, tevékeny részt vettek.

Az egyesület első elnöke 1870—1872-ig Nagy Lajos volt; 1873 óta mind a mai napig *Bedő József*. Alelnökök voltak: Boneza György 1874-ig, Török Aron 1879-ig, Révai Pál 1890-ig. Jelenleg az egyesület tiszviselői: Bedő József elnök, Zöld Sándor alelnök, Török Ferencz és Czirmay Lajos jegyzők, Szél Imre pénztáros, Biró Albert könyvtáros. Választmányi tagok: Boda Sámuel, Molnár Albert és Tarcsafalvi Albert. Az egyesület képviselői voltak, az *egyetemes* gyűléseken: 1874-ben

Bedő József, 1889-ben Benedek Elek, 1890-ben Benedek Elek és Pósa Lajos; az országos gyűléseken: 1881-ben Bedő József, 1883-ban pedig Tarcsafalvi Albert.

III. Felekezeti tanító-egyesületek. A már ismertetett egyesületeken felül a kézdi-orbai járási rom. katolikus tanítóknak van egyesülete, kik évente vándorgyűléseket tartanak. Az egyesületnek egyházi elnöke: *Bálint László* rom. kath. főesperes, világi elnöke *Bartha Ágoston*, főjegyzője *Kovács Ferencz*.

A háromszékmegyei gör. keleti esperességhez tartozó tanítók szintén külön felekezeti tanító-egyesületet tartanak fenn, melynek vezetése *Coltofean Demeter*, gör. keleti főesperes kezében van.

TARTALOM.

Első rész.

	Lap.
A) A magyar népiskolai tanítás történetének vázlata	7
B) Háromszék-vármegye népoktatásügyi történetének áttekintése .	9
I. A reformatio idejétől Mária Terezia tanügyi szervezetéig .	9
II. Mária Terézia törekvései az iskolák útján s ennek hatása iskoláinkra	11
III. Az iskolaügy állapota a XIX. század elejétől az 1868. évi Népokt. törv. meghozataláig	16
IV. Az 1868. évi Népoktatásügyi Törvény	21
V. Az „Iskolatanács” megalakulása és működése	23
VI. Háromszék-vármegyei kir. tanfelügyelők	26
VII. Közigazgatási bizottság, miniszteri iskolalátogatók, felekezeti iskolafelügyelők	30
C) Háromszék-vármegye népoktatási ügyére vonatkozó statisztikai adatok 1869., 1879. és az 1892. évekről	35
I. Az első statisztikai kimutatás az 1869-ik évből	35
II. Háromszék-vármegye népoktatásügyi állapota, az 1877/78. tanév végén	35
III. Háromszék-vármegye népoktatásügyi állapota, az 1891/2. tanév végén	37
IV. A vármegye kezelése alatt álló iskolai alapok	42

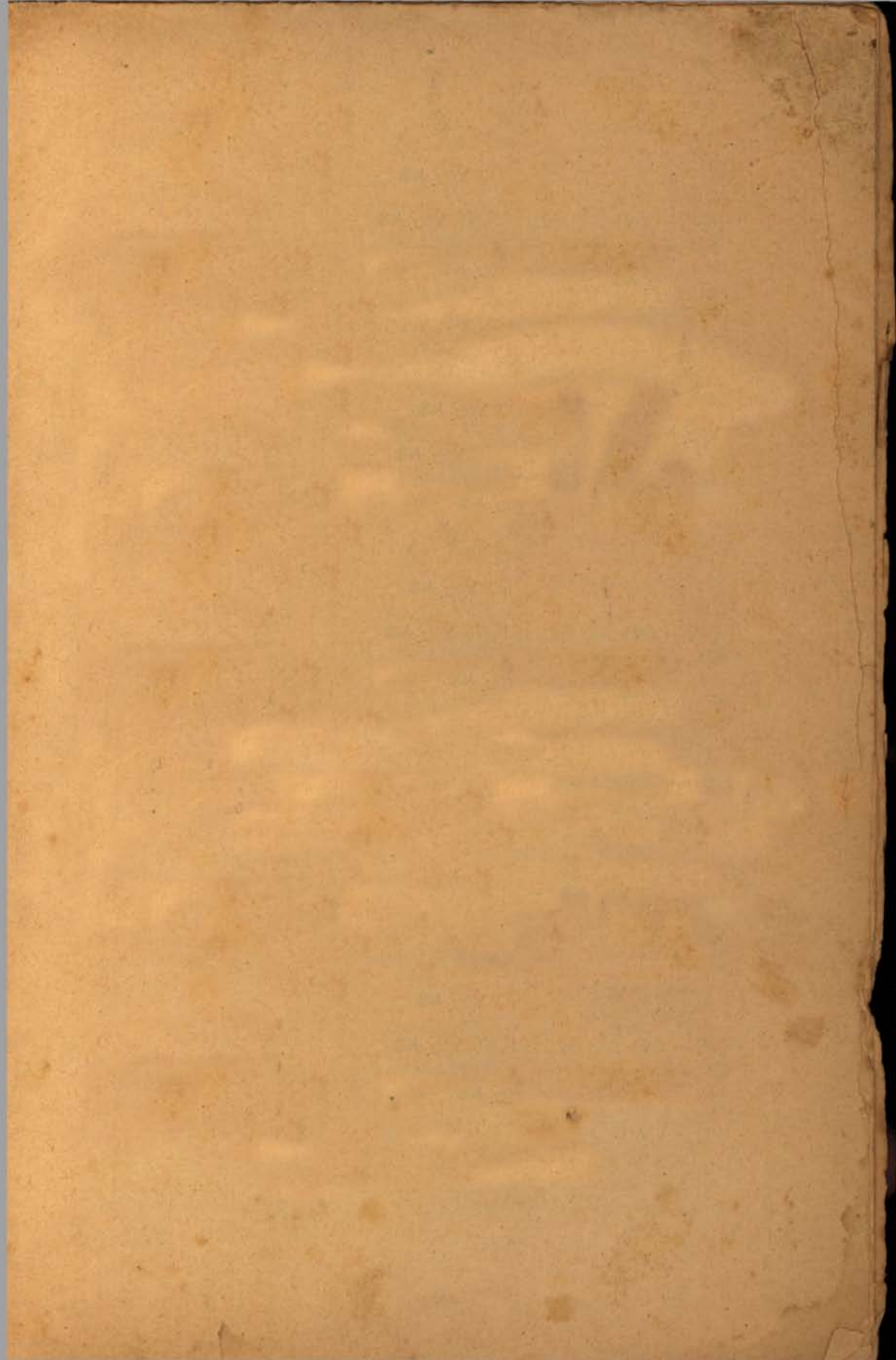
Második rész.

Háromszék-vármegye népoktatási intézeteinek történetei	44 — 259
(A községek betűsoros rendjében).	

Harmadik rész.

Tanítói egyesületek.

I. A Háromszék-vármegyei Tanítótestület	260
II. Az „Erdővidéki Tanítótestület”	263
III. Felekezeti tanítóegyesületek	264

Ugyanezen szerzőtől megjelentek a következő művek:

„Fehértemplom város tanügyének Története“

A város keletkezésétől a mai napig. (1717 — 1882).
Néhány adat hazai közoktatásügyünk történetéhez.
Fehértemplom 1882. 240 old. Ára 2 frt.

„Comenius Amos János élete és működése“.

(1592 — 1671). Budapest 1892. 56 old. Ára 50 kr.

**„A volt katonai határőrvidék közoktatás-
ügye“.** Tanügytörténeti vázlat. Budapest. 1892.

Ára 20 kr.

„A székely kultúra és a székely főispán“.

Tanügytörténeti adalék. Potsa József háromszék-
megyei főispán fénynyomatu képével és életraj-
zával. Budapest. 1893. Ára 25 kr.

**„Háromszékvármegye Népoktatási Intézetei-
nek Története“.** Néhány adat hazai közoktatás-

ügyünk történetéhez. Brassó. 1893. Ára 1 frt. 50 kr.